

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

ЧАСОПИС СОЦИОЛОШКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

ДРУШТВЕНА МОЋ И НАСИЉЕ: -пишу: СЛОБОДАН
АНТОНИЋ, МИЛАН ТРИПКОВИЋ И ГОРДАНА
ТРИПКОВИЋ, МИЛОВАН М. МИТРОВИЋ, ЗОРАН
АВРАМОВИЋ, ЉУБИША МИТРОВИЋ, РАЈКО КУЉИЋ,
МОМИР ЗЕКОВИЋ, БОЖО МИЛОШЕВИЋ, ГОРДАНА
ВУКСАНОВИЋ, ЉУБИНКО ПУШИЋ, ЛАЗО РИСТИЋ,
СРЂАН ШЉУКИЋ, ДРАГАНА СТЈЕПАНОВИЋ-
ЗАХАРЈЕВСКИ, БИСЕРКА КОШАРАЦ, МИТАР
МИЉАНОВИЋ, ЗОРАН МИЛОШЕВИЋ, МИЛОШ
МАРЈАНОВИЋ И КАТА МАРЈАНОВИЋ, ЗЛАТИБОРКА
ПОПОВ, МИЛОЈИЦА ШУТОВИЋ, ЗОРАН НИКОЛИЋ,
БОРО ТРАМОШАНИН, ДУШКО ВЕЈНОВИЋ, БИЉАНА
МИЛОШЕВИЋ, ДРАГУТИН ЧЕГАР, МИРА ВИДАКОВИЋ,
СНЕЖАНА СТОЈЧИЋ, ВЈЕКОСЛАВ КОЛАЈИЋ,
СЛОБОДАН НИНКОВИЋ

ДРУШТВЕНА МОЋ И НАСИЉЕ

2

Завод за уџбенике и наставна средства
Источно Сарајево

СЕПТЕМБАР

2006

ПАЛЕ

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

СОЦИОЛОШКИ ЧАСОПИС

Саиздавачи:

Завод за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево
и Социолошко друштво Републике Српске Пале

За издавача:

Мр Ранко Батинић

Др Рајко Куљић

Редакција

Момир Зековић, Бисерка Кошарац, Рајко Куљић,
Митар Миљановић, Лазо Ристић, Иван Шијаковић

Главни и одговорни уредник:

Рајко Куљић

Секретар редакције:

Бисерка Кошарац

Лектор, коректор:

Др Миланка Бабић

Техничка и компјутерска припрема:

Мишел Самарџић

Штампа:

ГРАФОМАРК

ЛАКТАШИ

Тираж:

500 примјерака

Социолошки годишњак излази једном годишње

Адреса:

Филозофски факултет Пале, 71420 Пале

НЕКА РАЗЛИКОВАЊА СИЛЕ И МОЋИ У КЛАСИЧНОЈ СОЦИОЛОГИЈИ*

Апстракт: *Мах Вебер дефинише моћ као „вјероватност да ће актер у друштвеним односима имати могућност да наметне своју вољу упркос отпору, без обзира на чему се таква вјероватност базира”, као и „могућност појединца или више њих да наметну своју вољу, па било то и на штету саучесника.” Георг Симмел наглашава „спонтаност и узајамну ефикасност код подређеног субјекта.” Симмел сматра да однос апсолутне потчињености може да уништи слободу потчињеног само у случају директног физичког насиља. У сваком другом случају, цијена подређености јесте могућност остваривања слободе – цијену, коју никако нисмо спремни платити. Таква цијена може сужавати сферу вањских услова под којима се слобода може јасно остварити, али, сем у случају физичке силе, никако до потпуног нестанка слободе.*

Кључне ријечи: *моћ, насиље, сила, слобода, класична социологија.*

У овом саопштењу даје се преглед разликовања силе и моћи у класичној друштвеној науци¹. Из њега ће се видети постојање више решења тог концептуалног питања. Које ће решење научник који проучава друштвене релације применити, зависиће од његове сопствене теоријске позиције и од тога са којим циљем развија појмовље моћи.

Вебер

Међу оцима-оснивачима социологије (Маркс, Диркем, Вебер), Макс Вебер је једини који директно говори о моћи. У свом главном спису *Привреда и друштво* (Вебер, 1922/1976), он у два наврата веома пажљиво и исцрпно разматра питање моћи (Вебер, 1976/1: 37-8 и 1976/2: 45-51). Али, моћ се помиње и на више других места у обе свеске ове велике књиге, тако да није претерано рећи да је Вебер

* Ово саопштење је део рада на пројекту бр. 149005 који се ради на ИСИ ФФ (руководилац Силвано Болчић), уз новчану потпору Министарства науке Републике Србије.

¹ У овом саопштењу нису узете у обзир теоријске концепције Талкота Парсонса и Хане Арент, о чијем је схватању разликовања моћи и присиле аутор већ опширније писао на другом месту (Антонић, 2006б).

учинио моћ средишњом социолошком категоријом. Уосталом, чак и за кључне социолошке појмове – по чијој се употреби у описивању и објашњењу социолози данас и разликују од других друштвених научника – за класу, статусну групу («сталезж») и интересну групу («странку») Вебер изричито вели: «'Класе', 'сталезжи' и 'партије' су појаве расподеле моћи у оквиру једне заједнице» (Вебер, 1976/2:31).

Вебер даје одредбу моћи на крају прве главе првог тома *Привреде и друштва*, дакле у поглављу које представља Веберов социолошки речник. Његова дефиниција гласи:

«*Моћ* представља изгледе да се у оквиру једног друштвеног односа спроведе сопствена воља упркос отпору, без обзира на то на чему се заснивају ти изгледи» (Вебер, 1976/1:37).

Размотримо Веберово одређење моћи. Прва његова састојница, тј. најближи род у одредби, јесу «изгледи». Немачко *Chance* Ђурић преводи са «вероватноћа» (Ђурић, 1987: 285), а и Парсонс у својим преводима Вебера користи сличну енглеску реч – «шанса». Изгледи или вероватноћа јесу врста могућности, али такве могућности која поседује вероватност да ће се остварити. То је онај састојак онтолошке нагнутости моћи као могућности – дакле, не пука могућност за ово-или-оно, већ нешто што тежи ка стварности – састојница на коју су, својевремено, указивали још Аристотел (*Метафизика*, књига тета) и Лок (1962/1: 243), Изгледи или вероватноћа значе и прорачун, процену, па било да је реч о процени моћника било подложника, било посматрача, да ће се моћ (успешно) спровести.

Други састојак Веберове одредбе моћи јесте да се моћ јавља у «друштвеном односу». У истој глави *Привреде и друштва*, Вебер овако објашњава друштвени однос:

«Друштвени однос треба да значи понашање већег проја особа које је по свом смисаоном садржају узајамно *подешено* и тиме оријентисано. Друштвени однос састоји се, дакле, потпуно и искључно у изгледима да се друштвено дела на неки (смисаоно) могућ начин, без обзира на чему се заснивају ти изгледи (Вебер, 1976/1:18; сва подвлачења су Веберова).

Друштвени однос је понашање, и то *подешено* понашање. «Моћ је могућност да се сопствена воља наметне понашању других», изричит је Вебер (Вебер, 1976/2:46). Тако је Вебер, у извесном смислу, претходник Дала и његовог бихевиористичког приступа моћи (Dahl, 1957). Ипак, састојница *подешености* код Вебера указује на свесност учесника о постојању друштвеног односа, тј. односа моћи.

«Стално је реч о емпиријском смисаоном садржају, *смераном* од стране оних који делају... друштвени однос *састоји се* искључиво или само у *изгледима* да се одвијало, да се одвија или да ће се одвијати делање које је по свом смисаоном садржају на назначљив начин подешено према неко другом делању» (Вебер, 1976/1:18).

Тиме што наглашава да је ипак реч о вероватноћи, о *изгледима*, не нужно и о актуалности, Вебер успешно избегава да упадне у замку бихевиоризма, који за друштвену чињеницу узима само оно што се може непосредно опазити, а то је понашање. Моћ, тако, код Вебера обухвата и сферу свесности, осећаја, оне fine подешености у односима које налазимо код деловања поља моћи.

«Спровођење сопствене воље» трећи је састојак Веберове дефиниције моћи. Вебер овде моћ приказује из угла моћника. Моћник има вољу која се може читати као *интерес* и *хтење*. И овде Вебер изгледа као родоначелник једног правца у теорији моћи који инсистира на интенционалности, на намераваности моћи. Том правцу припада Расел, са његовим одређењем моћи као «производње намераваних учинака» (Расел, 1938:25). У њему је такође и Ронг, који се непосредно наслања на Расела, одређујући моћ као «способност неких личности да производе намераване и предвидиве учинке у односу на друге» (Wrong, 1995:2). Интенционалисти, дакле, настоје да избегну слабости бихевиористичког приступа који не узима у обзир намеру моћника. »А има моћ над Б«, Далово је одређење, «у мери у којој може да учини да Б уради нешто што Б иначе не би урадио» (Dahl, 1957:203). Али, постоје примери у којима долази до непосредне промене понашања под утицајем неке особе, али та особа тога није свесна, па тешко да тај однос можемо звати односом моћи.

Рецимо, возимо аутомобил и видимо саобраћајну несрећу и повређеног возача како беспомоћан и у несвести лежи на друму. Ми мењамо своје понашање – и то често веома, веома невољно – и стајемо да помогнемо. Ова ситуација би одговарала Даловој дефиницији моћи, јер субјекат Б не би стао да није било субјекта А. Међутим, тешко можемо рећи да је субјекат А, дакле онај повређени и онесвешћени возач, *моћан*. Пре би се рекло да је немоћан, беспомоћан. Сличан пример је онај са бебом која у току ноћи плаче, па родитељ мора да устане како би је нахранио или преповио. Не може се рећи да је беба (субјекат А) моћна, па ни да је сасвим свесна свог утицаја на родитеље (субјекат Б), али због ње субјекат Б – често сасвим нерадо – мења своје понашање. Трећи пример подразумева да су А и Б комшије, и да је А позајмио новац Б-у. Пошто Б нема новца да врати дуг, кад год А изађе у своју башту, ако је и Б претходно изашао у своју, Б се сагне и отпузи у кућу, желећи да га избегне. А

очигледно мења понашање Б-а, али А уопште и не зна да је то тако, нема никакву свест о томе, а када би и знао питање је да ли би то стварно желео.

Све ове необичности избегава Вебер тиме што је у своје одређење моћи укључио вољу, као свесну намеру субјекта А да нешто издејствује са субјектом Б. Велики број савремених писаца следиће га у повезивању моћи и намере. За све њих, акција може да се сматра актом изражавања моћи једино ако се посматра кроз постизање намераваних ефеката А у односу на Б. Моћ, као Ронгов намеравани и ефикасни утицај, разликује се од ненамераваног утицаја бебе, повређеног возача или комшије-зајмодавца, из наших примера.

Конечно, четврти састојак Веберовог одређења јесте *отпор* моћниковој вољи, отпор који пружају други учесници у односу моћи. Тиме и субјекат Б, подложник, добија своје место у дефиницији моћи, тако да је његов могући отпор важан за разазнавање моћи. Ипак, то је само *могући* отпор, никако не и нужни, тако да и у овоме Вебер вешто избегава замку у којој се, доцније, нашао Дал са својим «једнодимензионалним» схватањем моћи (више у: Антонић, 2006а). За Вебера моћ, дакле, није исто што и *борба*, у којој се отпор делатно слама:

«Борбом треба називати друштвени однос уколико је делање оријентисано према намери да се спроведе сопствена воља насупрот отпору једног или више партнера» (Вебер, 1976/1:26).

И док код борбе имамо делатно сламање отпора како би се спровела воља, код моћи може постојати отпор, али и не мора. Подложник уопште не мора да пружа отпор, пошто зна да ће бити савладан, па моћник своју вољу може да спроведе без отпора (тзв. друга димензија моћи).

Одмах иза реченице у којој се даје одредба моћи, следи реченица у којој Вебер дефинише *власт*. Разлика моћи и власти код Вебера у нашој је социологији позната преко тумачења Михаила Ђурића. По Ђурићу, «власт је, у ствари, само један облик моћи», али је

«битна разлика између моћи и власти у томе што се у првом случају однос господарења и потчињености успоставља чисто фактичким путем, док је у другом случају овај однос утврђен нормативним поретком друштвене организације» (Ђурић, 1987: 164).

То значи, објашњава потом Ђурић, да је власт моћ која има *организацију* («где нема организације, нема ни власти»; исто, 165), да је то моћ која је *институционализована* («власт је институционализовани однос господарења и потчињености... то је

однос између друштвених положаја, а не између личности»; исто,165), моћ која подразумева *обостране обавезе* (исто,165-6), која има тачно одређене *границе* важења (исто,166) и која има могућност да *кажњава* непослушност («власт увек садржи у себи елемент принуде, без обзира ма степен моралне сагласности унутар саме организације» (исто,166).

Међутим, погледамо ли саму Веберову дефиницију власти, готово ништа од овог разликовања моћи и власти, које је након Ђурића постало опште место у нашој социологији, тешко да можемо да нађемо. Вебер вели:

«Влашћу треба називати изгледе да ће се одређене особе покорити наредби одређеног садржаја» (Вебер, 1976/1:37).

Дакле, нигде нема помињања «организације», нигде «институционализованог односа», нигде «санкција»... Оно што Вебер одмах затим додаје јесте да уз све то може ићи власт, али и не мора.

«Чињеница да постоји власт везана је само за актуелно присуство особе која успешно наређује другом, али није безусловно везана ни за постојање управног апарата ни за постојање групе» (Вебер, 1976/1:37).

Ако обратимо пажњу на то шта Вебер у својим дефиницијама збиља каже, у чему то он види разлику између моћи и власти, запазићемо да је то *наређивање*, и то «успешно наређивање». Код моћи нема обавезног наређивања и моћ је спровођење воље и без издавања наређења. Код власти, међутим, нека наредба (макар и у виду норме), мора да постоји, воља се морала некако *исказати* да би била спроведена. Наравно да је власт са организацијом и принудом чешћа од оне без њих. Власт са управним апаратом или организацијом сам Вебер назива «ужим схватањем власти», изједначајући га са «ауторитарном моћи заповедања»:

«У наставку ми ћемо појам власти употребљавати у ужем смислу, који је управо супротан појму моћи условљеној консталицијом инетреса, нарочито оној каква постоји на тржишту... Значи, појам власти употребљаваћемо у смислу идентичном са *ауторитарном моћи заповедања*» (Вебер, 1976/2:50).

Осим овог ужег појма власти, за који су несумњиво тачне све Ђурићеве одреднице, Вебер, међутим, власт схвата и у ширем значењу појма, а управо то значење одговара наведеној дефиницији из прве главе првог тома.

«Власт` у ширем смислу може бити производ не само размене на тржишту, него и конвенционалних односа

размене у друштвеном животу, почев од `салонских лафова` па до патентираних *arbiter elegantiarum* императорског Рима и до суда љубави дама у Прованси... Све ово су облици моћи засновани на констелацији интереса» (Вебер, 1976/2:49).

Дакле, «салонски лафови» и «арбитри елеганције» свакако да немају организацију којом би некога натерали да их послуша. Али, ипак се њихова наређења слушају и они су за Вебера власт. Тај шири сој власти веома се разликује од оног ужег. Ево шта Вебер вели:

«Поред многобројних других могућих типова власти, постоје два дијаметрално супротна типа: с једне стране власт по сили *констелације интереса* (нарочито по сили монополистичког положаја), и, с друге стране, власт по сили ауторитета (моћ да се издају заповести и обавеза на послушност). Најчистији тип прве је монополистичка власт на тржишту, а најчистији тип друге је власт главе породице, службена или монархова власт. У свом чистом типу, прва се заснива искључиво на утицају који произлази из неког на било који начин обезбеђеног поседа (или чак способности потребних за тржиште); тај утицај се врши на формално `слободно` делање повлашћених у коме они иду за сопственим интересом. Друга врста власти се заснива на апсолутној *обавези на послушност* која се захтева без обзира на мотиве и интересе» (Вебер, 1976/2:47)

Први сој власти је власт у ширем смислу, други онај у ужем смислу, а оба су израсла из два такође супротна типа моћи.

«Постоји оштра дијаметрална супротност између стварне моћи, која је израсла чисто из размене на тржишту, регулисане путем компромиса интереса, тј. из поседа чисто као таквог, и с друге стране ауторитарне моћи неког старешине породице или монарха, који позивају на апсолутну обавезу или покоравање» (Вебер, 1976/2:49).

Власт у ширем смислу произлази из моћи која је стечена на неком тржишту – економском (банкарима, капиталистима), или друштвеном (диктаторима укуса или ствараоцима јавног мњења) – али оно што је за такву власт битно, јесте да је она у стању да издаје наређења која се успешно спроводе. Таква власт се разликује од власти у ужем смислу, као што нам је то Вебер објаснио, по томе што су основни мотиви послушности код првог типа власти знатно шири

(«слободнији») него код другог, и подразумевају неки интерес подложника, док код ужег типа власти нема интереса већ искључиво обавезе, дужности, па и претње санкцијом. Али, заједничко за оба типа власти, што је уједно и оно што их суштински разликује од моћи, јесте – успешно издавање наређења.

«Сеоском кмету, судији, банкару, занатлији, ми ћемо подједнако приписивати `власт` *само* тамо где они за дата наређења, чисто као таква, захтевају `послушност` и где наилазе на њу (у друштвено релевантном степену)» (Вебер, 1976/2:51).

Да Вебер збиља мисли да је наредба (Befehl) оно што чини да је «власт посебан случај моћи» (Вебер, 1976/2:45), види се и из његовог понављања дефиниције власти у другом тому *Привреде и друштва*.

«Дакле, под појмом `власти` овде треба подразумевати такво чињеничко стање у коме испољена воља (`заповест`) једне или више особа које `владају` жели да утиче на делање других (једног или више `повлашћених`), а у ствари и утиче на тај начин што се ово делање у извесном друштвено релевантном степену одвија тако као да су `подвлашћени` учинили садржај заповести, ради њега самог, максимом свог делања (`послушност`).» (Вебер, 1976/2:50).

Вебер овде јасно каже да је у односу власти деловање подложника мотивисано испољеном вољом (наредбом) моћника, и то тако да је он ту заповест поунутрио, учинивши је «максимом свог делања» - то је израз који је, иначе, Кантово име за *морални* покретач деловања.

У том смислу се може рећи да је Веберов појам власти знатно шири од оног уобичајеног у српској социологији. Нас је, вероватно, повукло значење речи власт у српском језику, које збиља иде ка политичком ауторитету, па нисмо обратили довољно пажње на њено шире значење код Вебера. Међутим, када је Веберово дело превеђено на енглески језик, није се могла догодити та врста забуне. Ако је Macht преведено са power, а power у енглеском покрива и она значења у којима се у српском употребљава реч власт, онда се отвара питање како на енглески превести *Herrschaft*. Парсонс је, у складу са својим схватањем консенсуалног коришћења моћи, предложио «наредбодавни надзор» (imperative control). Али тај предлог није наишао на одобравање (види Арон, 1994: 258). Карл Фридрих (Carl Friedrich) је предложио rule у смислу «институционализоване политичке моћи», што је збиља веома блиско српском значењу речи

власт. Међутим, иако је Фридрихово решење оцењено као прихватљивије од Парсонсовог, оно је ипак морало бити одбачено јер је и даље било значајно уже од Веберовог *Herrschaft*.

Тако је данас преовладала Лјуксова препорука да се *Herrschaft* преводи са *domination*. И доиста, како је Вебер дефинисао власт, то је ипак више *господарење*, него власт – а ово друго би пре био Веберов ужи појам власти.

Зимел

Да Вебер није погрешно када је власт користио у ширем значењу «господарења», види се и из списка Георга Зимела (Georg Simmel) «О надређености и подређености» (објављено на енглеском већ 1896/7; Зимел, 1969). У њему Зимел употребљава *Herrschaft* да означи сваки однос у коме је човек у стању да «детерминише другу особу» (Зимел, 1969: 518). То и јесте више «доминација», како стоји у српском преводу (са енглеског), него што је власт.

Зимел је за теорију моћи значајан на основу две ствари. Прво, он је даље развио појмовник моћи, правећи јасне разлике између термина који припадају «породици моћи». И друго, указао је на једну појаву, једну тенденцију, која ће касније бити проглашена доминантном особином савременог света моћи.

Најпре о првом. Један од важних облика доминације - на који Зимел указује, а који у социологији дотле није био посебно разматран - јесте *ауторитет*. Ауторитет почива или на личним преимућствима неке особе, или на положају који «даје некој особи репутацију, достојанство, моћ коначног одлучивања» (исто, 519). У оба случаја, ауторитет омогућава утицај у коме постоји један значајан састојак сагласности.

«(Он) претпоставља, у једном много већем ступњу него што се обично увиђа, слободу особе која је подвргнута ауторитету. Чак и тамо где се чини да је ауторитет 'гуши', он није заснован *само* на принуди или приморавању на покоравање» (исто, 519).

Слобода подложника, дакле, долази услед специфичног међудејства (интеракције) које се успоставља у овом типу односа господарења. Наиме, како Зимел објашњава, у вези са ауторитетом:

«у игру улази мање или више добровољно поверење стране која је подвргнута ауторитету. Ова трансформација вредности личности у наиндивидуалну вредност даје личности нешто што превазилази њен рационални удео који се може показати, ма како тај додатак био мали. И онај који верује у ауторитет сам достиже трансформацију.

Он (подређени елемент) учествује у социолошком догађају који захтева његову спонтану сарадњу» (исто, 519).

Друга, још слободнија врста господарења јесте *престиж*. Код њега уопште нема «објективне моћи или норме», он «потиче искључиво из саме личности» (исто, 519). Отуда овде још већа свест о добровољности или слободи пристанка код подложника (или, тачније, следбеника) него код ауторитета. Истина, Зимел сматра да тај осећај веће слободе или спонтаности можда и вара, јер «фасцинација која проистиче из престижа неког кнеза, свештеника, војног или духовног вође» често чвршће везује него ауторитет. Ипак, нема сумње да и у престижу постоји значајна мера слободе, јер «ма на који начин да тумачимо слободу, можемо рећи да она у извесној мери – мада то не мора бити она мера коју ми претпостављамо – постоји свуда где год постоји осећање и убеђење у слободу» (исто, 520).

Осим указивања на значај пристанка у овим нарочитим облицима моћи, Зимел је значајан и по томе што је први јасно указао да господарење и потчињеност не морају да буду везани само за појединце, или групе људи, већ да постоји и «трећи типични облик подређености – подређеност имперсоналном, објективном принципу» (исто, 521). У различитим друштвима лична и безлична подређеност различито су вредноване. У античкој Грчкој више се ценила подређеност начелима/законима, у феудалној Европи више лична подређеност/приврженост. Данас, опет, све више преовлађује безлична подређеност општим нормама.

Ова врста подређености у многим областима замењује личну подређеност. Не само у држави, већ и у економији, људи почињу да служе правилима која су јача од њих. Чак и моћници постају подложници надличних правила. Капиталиста није неограничени господар сопствене производне својине и судбине људи који код њега раде, он је све више само службеник, «администратор који дела у интересу целине». Његова слобода (или самовоља) ограничена је неким државним актом, већ логиком производне и тржишне успешности. Тога је и он свестан, па и сам исто захтева од подређених.

«У том случају, подређеност коју послодавац захтева од радника, представља само – тако је то било изражено – подређеност `кооперативном процесу, подређеност која је исто толико принудна за предузимача, чим се он ангажује у ма каквој активности, колико и за радника`. Радник није више потчињен као личност, већ само као службеник једне објективне економске процедуре» (исто, 527).

Ширење владавине норми за Зимела је праћено процесом поунутрења правила, тако да је данас у друштвеним односима потребно све мање принуде.

«Друштво суочава појединца са прописима и он се навикава на њихов принудни карактер све док грубља и суптилнија средства принуде не престану да буду потребна. Његова природа може њиме бити тако обликована или деформисана да он дела по тим прописима као по каквом импулсу, са доследном и непосредном вољом која није свесна никаквог закона» (исто, 523)

Пишући о надличном господарењу правила, Зимел је постао родоначелник једног правца у теорији моћи који ће на савремени свет гледати првенствено као на доминацију безличних и безобличних структура моћи уз помоћ правила и (само)дисциплине. Главни представник тог правца биће Мишел Фуко. Али о томе више неком следећом приликом.

Расел и Галбрајт

Први озбиљнији покушај да се облици моћи систематизују јесте онај Бертранда Расела, у књизи *Моћ: нова друштвена анализа*, која је више социолошко него философско дело (Russel, 1938/1994). Он на првом месту разликује моћ над људским бићима и моћ над мртвим стварима. Моћ над људским бићима може бити класификована по начину на који се утиче на индивидуу, или по врсти организације која врши утицај. На индивидуу се може утицати:

(а) директном физичком силом;

(б) наградама или казнама као облицима подстицања;

(в) вршењем утицаја на мишљење (пропагандом) и стварањем пожељних навика (Russel, 1994:19).

Расел одмах скреће пажњу на моћ коју користе организације и повезује је са врстама моћи (исто, 20). Армија и полиција употребљавају принудну моћ над телом (а). Економске организације користе награде и казне за подстицај и застрашивање (б). Школе, цркве и политичке странке теже да утичу на мишљење (в). Али свака од организација користи и друге облике моћи, уз онај облик који је за њу најкарактеристичнији. Сви ови облици моћи смешани су у деловању државе. У том деловању Расел разликује *традиционалну* и *новостечену* моћ, од које ова друга има два облика: *револуционарну* и *году* моћ (исто, 21).

Традиционална моћ уз себе има јачину навике. Не мора се оправдавати сваког тренутка, нити се стално доказивати. Она се лакше подноси и подразумева више пристанка, јер почива на правилима која дуго постоје и на која су се људи већ навикли. Пошто има више пристанка, онда има и мање насиља или претњи насиљем. То је и најлакши начин управљања за моћнике. Како моћницима даје осећај сигурности, они нису на опрезу од издајника, и не прибегавају тиранији.

Моћ која се не наслања на традицију или пристанак назива се гола моћ. Гола сила је најчешће војна, и може узети облик или унутрашње тираније или страног освајања. Революционарна моћ је такође новостечена као и гола моћ, али има заједничко са традиционалном моћи то што се ослања на подршку становништва. Гола моћ је Александрово освајање Азије, а и революционарна Вашингтонова власт у Америци за време борбе за независност. Колико революционарна моћ жели више да се разликује од голе моћи, толико мора захтевати јачу јавну подршку, чак јачу и од оне која је била потребна традиционалној моћи. Док революционарна моћ почива на снази уверења неке друштвене групе, гола моћ излази из просте жеље за моћи, па било да је у питању нека индивидуа, или група (исто, 21-22).

Друга општа подела моћи по Раселу је она између моћи *организација* и моћи *појединца*. Расел указује на то да организација стиче моћ на један начин, а да је начин на који индивидуа стиче моћ у организацији потпуно друкчији. На један начин, рецимо, нека странка у демократском поретку долази до моћи, а на други начин она добија вођу (исто, 23 и даље).

Све главне Раслове мотиве преузима и Џон Кенет Галбрајт (John Kenneth Galbraith) у својој књизи *Анатомија моћи* (Галбрајт, б.г.и, 1983). Он разликује три облика моћи:

1. кондигна моћ, која почива на претњи казном;
2. компензацијска моћ, која почива на нуђењу награде;
3. кондиционирана моћ, која почива на уверавању (исто, 10-

11).

Осим ова три облика, према Галбрајту постоје и три извора моћи: личност, имовина и организација (исто,12). Док је у првобитним друштвима најважнија моћ била нечија лична телесна снага, у економији XIX века то је била имовина, а сада је пак «организација најважини извор моћи у модерним друштвима» (исто,12). Да је то тако, види се и из примера великих савремених компанија у којима је «предузетник препустио своје место безличној организацији» (исто,123). Као што је организација као извор моћи постала доминантна, тако данас постаје преовлађујући и само један облик моћи – кондиционирана моћ. Наиме, по Галбрајту, моћ организације и кондиционирана моћ у тесној су вези. Они одлично иду једно уз друго, будући да омогућавају «остваривање највеће потчињености уз најмањи трошак» (исто,126). То је економија моћи која почива на снази организације и снази уверавања, а «реални, стварни свет је свет великих организација које делују једна на другу – корпорација синдиката, државе» (исто,130).

Социјални психолози

Друкчију упоредну систематизацију облика моћи налазимо развијену у *социјалној психологији*. За њеног представника узећемо познатог српског психолога Николу Рота, односно његово дело *Психологија група* (Завет, Београд 1995). Рот је свој доследан и успео преглед облика моћи начинио углавном на основу америчке психолошке литературе из шездесетих и седамдесетих година. Рот најпре разликује моћ, утицај, контролу и ауторитет:

«*Моћ* је потенцијални утицај, способност или могућност да се утиче, потенцијални утицај који се некад користи, а некад не користи. (Рот, 1995:163)

«*Утицај* је коришћена и манифестована моћ, моћ која је актуелизована. Утицај значи, као што је речено, мењање понашања особе над којом се испољава нечија моћ» (исто,163)

«*Контрола* је успео и према плану остварен утицај, односно коришћење моћи. Утицај имамо, међутим, и кад резултат упражњавања моћи није подударан са интенцијама и очекивањима онога који је користи» (исто,164).

«*Ауторитет* јесте моћ, али одређена врста моћи, а не моћ уопште. У формалним организацијама ауторитет је моћ коју према прописима организације поседује особа на одређеном положају(...). Ауторитет може представљати и моћ коју неко има на основу свога угледа или статуса у групи» (исто,164).

Моћ је, дакле, потенцијални утицај, контрола је успешно остварен утицај, а ауторитет је потенцијални утицај који произлази из положаја, или угледа. Сама моћ се може поделити на формалну и неформалну, на моћ међу особама и моћ међу групама, али најважнија је подела на основу *извора* моћи. Постоји шест типова моћи:

1. *моћ награђивања* - основа ове моћи лежи у могућности особе А да обезбеди неку корист или неко задовољство за особу Б; оно што је важно јесте да особа А *зна* шта је то што особа Б жели, али и да особа Б *зна* да особа А има могућности да задовољи његове жеље;
2. *моћ присиле* - почива на знању особе Б да ће је особа А казнити ако се не повинује њеном захтеву, као и на знању особе А шта је казна за особу Б; казна се састоји у свим

- врстама штете и непријатности; по својој брзини ово је успешнија врста моћи у односу на претходну, али захтева већи надзор и производи отпор, тако да је скопчана и са већим трошковима;
3. *референтна моћ* - почива на подражавању које врши особа Б у односу на особу А; примери су деца и родитељи, обожаваоци и музичке или филмске звезде, верници и свеци; постоји и негативна референтна моћ, када особа Б не воли особу А и труди се да се што више од ње разликује;
 4. *стручњачка моћ* - почива на оцени особе Б да особа А поседује знање које је од значаја за неко деловање особе Б; може се пренети и на области изван ускостручног, као код пацијента који следи лекара у вези са куповином нових кола;
 5. *легитимна моћ* - почива на признатом и прихваћеном од стране особе Б праву особе А да одређује начин њеног понашања; право је успостављено у групи којој припадају особа А и Б; најчешће се јавља у организацијама; у тесној је вези са претходним врстама моћи: «онај ко поседује легитимну моћ редовно поседује и формално утврђену моћ награђивања и кажњавања» (исто, 170); вид легитимне моћи су и *моћ зависних* или *моћ беспомоћних*, а то је прихваћено право некога ко је у невољи или који је на неки начин потребит да захтева од других људи помоћ (рецимо, слепа особа у односу на пролазнике); други вид легитимне моћи је *моћ обавезивања*: «ако особа А једном или више пута учини неку услугу особи Б, особа Б ће се осећати обавезном да учини оно што касније од ње особа А буде затражила; особа А стиче моћ над особом Б... без обзира да ли је раније услуге чинила са намером да то касније користи» (исто, 171);
 6. *моћ информисаности* - «мисли се на утицање на друге на основу обавештености и, посебно, на деловање убедљивости и аргументативности података који се саопштавају; саопштавањем одређених садржаја може особа А да изазове мењање понашања особе Б; садржај који саопштава особа А делује, у начелу, без обзира на карактеристике особе А, без обзира на њен ауторитет, њену привлачност или омиљеност, делује сама информација и њен садржај; свако ко поседује одређене информације и износи их убедљиво може да утиче на промену понашања особе којој информацију саопштава» (исто, 172);

Основна тешкоћа са оваквим виђењем моћи јесте што је она изједначена са сваким могућим утицајем, како жељеним тако и нежељеним. Док жељени – намеравани – утицај свакако да јесте моћ, утицај који или не знамо или га уопште не желимо, тешко то може да

буде. Најпре, многи људи своје мишљење, своја осећања, па и своја поступања мењају под утицајем дела Аристотела, Достојевског или Њутна. Али, рећи да мртви људи имају моћ може се само у преносном значењу. Такође је необично сваки сазнајни процес видети као врсту моћи (тзв. моћ информисаности). Деца која од баке чују убедљиву историјску причу о страхотама Другог светског рата, промениће нека своја површна или погрешна схватања. Али, тешко да је у том случају постојао однос моћи независан од уобичајеног односа «старији-млађи». Најнеобичнија је, међутим, тврдња да је и утицај потпуно супротан од жељеног заправо знак моћи (тзв. негативна референтна моћ). Особа А жели да особа Б уради неко з, али особа Б толико не воли особу А да је урадила –з, дакле супротно. Рећи да и у овом случају особа А има моћ над особом Б изгледа поприлично бесмислено. То би се могло рећи само ако особа А *зна* за овај свој утицај на особу Б, и онда *намерно* уради з како би постигла свој прави циљ, а то је –з.

Очигледно, да би утицај био моћ, субјекат А (који, узгред буди речено, мора да постоји, да буде жив, тј. који може да *дела*) мора да поседује извесну *свест* о свом утицају на особу Б, као и *намеру* да тај утицај за нешто искористи. Премда није непротивречно рећи да А има моћ у односу на Б, а да то и не зна, за утицај А на Б *знамо ми* који то тврдимо. У основи те тврдње заправо је претпоставка да када бисмо ми били *на месту* субјекта А, онда бисмо могли да урадимо неко з. Дакле, чак и у овом случају постоји јасна претпоставка *знања и намере*.

Ронг

Ови проблеми избегнути су у одређењу и систематизацији моћи које је дао Денис Ронг (Dennis H. Wrong), у својој књизи *Моћ: облици, основе и употребе* (Wrong, 1979; друго издање: Wrong, 1995). Као што смо већ рекли, за Ронга "моћ је способност некога да произведе намераване и предвидљиве учинке код других" (Wrong, 1995: 2). За Ронга, ненамеравани утицај није моћ, мада моћ свакако да може подразумевати и ненамераване учинке. Али, сваки предвидљив, премда нежељени учинак, такође је део испољавања моћи. Према Ронгу, ако неко нешто намерава, а постигне нешто непланирано, то није права моћ. Али, ако је предвидео да ће се десити и оно што му није циљ, али што неизбежно иде са остварењем његове намере, то јесте моћ. Рецимо, није моћ ако господар нареди слуги да му оседла коња, па овај оде у шталу и тамо га животиња ритне и убије, а да није била оседлана. Али јесте моћ ако господар зна да има немирног коња,

и да се он може оседлати само по цену да неко страда, и онда реши да ризикује слугу.

Ронг разликује четири облика моћи: силу, манипулацију, убеђивање и ауторитет (схема 1). Док прва три постоје само у манифестном облику, четврти облик моћи – ауторитет, постоји и у латентном виду. Али, за све је њих заједничко то да подразумевају *намерни утицај* на мишљење или понашање других.

Схема 1
Појмовље моћи

утицај

ненамеравани намеравани/моћ

сила манипулација убеђивање ауторитет

физичка психичка принудни подстичући легитимни стручни лични

насиље ненасиље

(Извор: Wrong, 1995: 24)

Сила (исто, 24-28), најпре, може да почива на телесном насиљу, изазивању бола или ограничавању неке потребе (као што су потреба за храном, за спавањем), или, уопште, на насилном сужавању неке могућности избора. Она, као друго, може представљати и психичко насиље, у виду понижавања или вређања. Често су то читави друштвени ритуали, као у случају кинеске Културне револуције. Може постојати и ненасилна психичка сила, а то је претња извршења насиља над сопственим телом: штрајк глађу, седење пред тенковима у покрету итд. Огољена сила за Ронга је увек последње средство моћи, па је у известом смислу и њен крај. То је заправо други облик признања пораза. Међутим, сила може бити и део основа осталих видова моћи. Рецимо, претња силом може бити део тзв. принудног ауторитета.

Манипулација (исто, 28-32) је однос моћи у коме моћник (А), приликом утицаја на подложника (Б), крије своје стварне намере од њега, односно крије које намераване учинке жели да произведе. Б није свестан правих намера А, који их крије бојећи се отпора. Б привидно задржава могућност слободног избора, од његове воље зависи његово дело, али стварним радњама субјекта А тај избор је веома сужен. То је типична псеудозаједница, у Мертоновом смислу речи. Особа А наводно дели исте вредности (интересе) са особом Б,

али заправо жели да превари (искористи) особу Б за друге сврхе. Најчешће се ова псеудозаједница ствара преко симболичке комуникације у којој се повезују слобода и цигаре, младост и кофеинска пића, деца и политичке странке... Манипулација, по Ронгу, ужива најгору репутацију од свих форми моћи баш због свог лажног представљања као заједништво вредности, иза које се заправо крија превара. Она је за Б злоћудна јер му ускраћује отпор, и утолико више пожељна са становишта моћника (А). Наиме, свака отворена моћ носи могућност отпора, док се овде моћ прикрива, па' подложник (Б) чак и не зна да је за нешто ускраћен, да је подложник, а тиме се избегава отпор. Мука са манипулацијом јесте та што је није лако доказати. Велике манипулације, наиме, баш због њихове прикривености, тешко су проверљиве и за научнике, па је у многим случајевима једина потврда научникових сумњи та да А призна своје истинске намере (што је ретко могуће). Али често, чак и када А призна неискреност, он нуди неко оправдање за то (рецимо, да је то било добро за Б), што даље усложњава поступак доказивања постојања манипулације.

Убеђивање (исто, 32-4) имамо у случају када А излаже Б-у разлоге за нешто, позивајући се на Б-ове интересе, вредности или циљеве, након чега Б самостално прихвати те разлоге и промени мишљење или понашање. Б се, дакле, не боји казни од А, нити се подстиче наградама које му А може дати, већ је Б збиља независтан у односу на А. Због тога, као и због могућности да Б одговори својим противразлозима, па чак и да убеди А да *он* промени мишљење или понашање, многи убеђивање не сврставају у однос моћи. Међутим, према Ронгу, постоји несумњива разлика између људи у надарености за убеђивање, у угледу, и највише у средствима убеђивања. Та средства су у модерним друштвима најчешће једносмерна – то су ТВ, радио, новине и сл. Људи, ако им се не свиђају поруке које са њих стижу, могу да их не користите. Али, не могу и да успоставе комуникацију и покушају да узврате својим виђењем ствари. Овај облик моћи је у изразитој експанзији, а опасан је јер почива управо на претпоставци слободе воље. Убеђивање свакако треба разликовати од ауторитета, јер код убеђивања подложник нема обавезу послушности, не осећа је као своју дужност. Такође га треба разликовати и од манипулације, будући да моћник код убеђивања нема прикривених намера као код манипулације. Но, и овај облик моћи је, као и манипулација, веома комотан за моћника.

Ауторитет (исто, 35-64) је неупитно прихватање нечијег става (док је убеђивање упитно прихватање туђег става), јер Б има осећај дужности (обавезе) да послуша А. Или, посматрано из угла особе А, ауторитет је успешно наређивање или забрањивање. Код

ауторитета, какав је принудни, успех може почивати на претњи насиљем. Али, за разлику од силе, овде је присила само претња јер код Б већ постоји послушност. Постоји пет видова ауторитета.

1. Код *принудног ауторитета* (исто, 41-44) Б је свестан могућности А, тј. да, у случају отказивања послушности, А може и хоће да употреби силу против њега. Дobar део друштвених манифестација је управо најавна могућности употребе силе: параде, јавне вежбе, знакови упозорења («овај објекат је обезбеђен», «чувај се пса»), знакови претње (пратња набилдованих момака). Та најавна рађа послушност. Често и претходна употреба силе доводи до успостављања принудног ауторитета. Такву функцију имају егземплярна суђења, јавна смакнућа, сламање побуне у крви и сл. Некад је и сама вера особе Б да је особа А способна да употреби силу довољна за успостављање послушности. Такав је случај разбојника који плачка банку претећи обичним дечијим пиштољем, или Хитлера који се хвалио наоружањем својих јединица, иако је у то време имао празне магацине оружја. Претња и принудни ауторитет су, према Ронгу, једнако као и по Макијавелију, основ пре свега политичке моћи.
2. Код *подстичућег ауторитета* (44-49) особа Б је свесна могућности особе А да ова може и хоће да је награди за њену послушност. За разлику од уговорног односа, код подстичућег ауторитета постоји почетна неједнакост у положају (као код капиталисте и радника), односно постоји монополски основ моћи. Регуларна награда такође може водити страху од престанка награђивања (рецимо, губитак стандарда код запослених). Овај вид ауторитета, слаже се Ронг са Марксом, јесте основ економске моћи. Подстичући ауторитет изазива мање отпора од принудног и може се односити и на нематеријалне ствари, какави су осећаји.
3. Код *легитимног ауторитета* (исто, 49-52) особа А поседује признато право да наређује, а особа Б признаје обавезу на послушност. Легитимност наређењу даје извор, не садржај наредбе. Легитимни ауторитет изазива мање отпора и од принудног, и од подстичућег ауторитета. Он претпоставља извесно заједништво вредности (друштвених норми), али само у оквиру неке шире групе. Тако је послушност љубавника или пријатеља лични ауторитет, али моћ учитеља над ђаком, или родитеља над децом јесте легитимни ауторитет. Оно што је важно јесу друштвене улоге, то јест институционализовани односи. Иако се легитимни ауторитет често погрешно изједначава са добровољним престанком, и код њега постоји извесна доза обавезе или принуде. Наиме,

особа Б осећа обавезу да послуша особу А чак и кад се не слаже са њеним конкретним наређењем, знајући да би непослушност била оцењена као кршење норме. Особа Б због тог прекршаја не би отишла у затвор, као код принудног легмититета, али би свакако сносила неке социјалне последице. Рецимо, непослушност дечака-кошаркаша према тренеру може водити његовом искључењу из тима, или чак из клуба. Чланство у спортском друштву несумњиво је добровољно, али је прихватање ауторитета у оквиру клуба оно што је обавезно, и то је основа послушности.

4. Код *стручног ауторитета* (исто, 52-60) послушност особе Б почива на њеном веровању у знање, вештину или стручност особе А. Тај однос постоји између лекара и пацијента, или између пилота и путника. Иако у послушности особе Б има много добровољног пристанка, ипак се каже "доктор је наредио", а не "доктор је образлагао". Јер, доктор може да препише начин излечења без икаквог образложења везе између утврђене болести и лекова које преписује. Стручни ауторитет је основ меритократског идеала Запада, и окосница многих односа по моделу консултант клијент (рецимо: маркетиншки стручњак - политичар, берзански брокер - улагач, адвокат - брањеник). Ипак, оно што је опасно јесте да лош систем може на стручна места да доведе нестручне људе, који онда могу да, хотимично или не, нанесу зло клијентима. Такође, свака професија подразумева и морал, па је могућа комбинација не само нестручан и неморалан, већ и стручан и неморалан. То је основа различитих злоупотреба или монопола који се спроводе под маском стручности.
5. Код *личног ауторитета* (исто, 60-64) послушност особе Б почива на њеном веровању у неки лични квалитет особе А. То је случај код заљубљених ("твоја жеља је за мене заповест") - поготово код неузвраћене љубави - а присутна је и у другим неинституционализованим односима какви су пријатељство, угледање или дивљење. У овај подвид моћи може се сврстати и Веберов харизматски ауторитет, уколико харизма потиче само из личности (као код месије, пророка или вође), не и из положаја (као код краља). Лични ауторитет траје колико и очараност, док са «рашчаравањем» почиње да губи снагу.

Ронгово одеђење и систематизација моћи веома су доследни, мада су и они често били предмет критика. Али о тим критикама и Ронговим одговорима, неком другом приликом.

Литература:

- Антонић, Слободан (2006а): «Три лица моћи», *Нова српска политичка мисао*, год. 11, бр. 1-4 (у штампи)
(2006б): «У одбрану Парсонсовог схватања моћи», *Социолошки преглед*, год. 40, бр. 1
- Вебер, Макс (1976): *Привреда и друштво (Wirtschaft und Gesellschaft, 1922)*, књ. 1-2, Просвета, Београд
- Галбрајт, Џон Кенет (б.г.и): *Анатомија моћи*, Стварност, Загреб
- Dahl, Robert A. (1957): "The Concept of Power", *Behavioral Science*, 2, pp. 201-215.
- Ђурић, Михаило (1987): *Социологија Макса Вебера*, Напријед, Загреб
- Зимел, Георг (1969): «О надређености и подређености», у Т. Парсонс, Е. Шилс, К. Негел и Џ. Питс, *Теорија о друштву: основи савремене социолошке теорије*, књига 1, Вук Караџић, Београд, стр. 518-528.
- Лок, Џон (1962): *Огледу о људском разуму (Essay Concerning Human Understanding, 1690)*, књига 1-2, Култура, Београд
- Рот, Никола (1995): *Психологија група*, Завет, Београд
- Raymond Aron (1994): "Macht, Power, Puissance: Democratic Prose or Demoniacal Potery" (први пут објављено у: *European Journal of Sociology*, V, I (1964), pp. 27-51), in Steven Lukes (ed.), *Power*, pp. 253-277. Oxford UK and Cambridge USA: Blacwell.
- Russel, Bertrand (1994): «The Forms of Power» (део из књиге *Power: A New Social Analysis*, London: Allen and Unwin 1938), у: Steven Lukes (ed.), *Power*, pp. 19-27. Oxford UK and Cambridge USA: Blacwell.
- Wrong, Dennis H. (1995): *Power: Its Forms, Bases and Uses*. London: Transaction Publishers.

Slobodan Antić

SOME DIFFERENCE BETWEEN VIOLATION AND POWER IN CLASSICAL SOCIOLOGY

Summary

Max Weber's view of power is that power means "the probability that an actor in social relationship will be in a position to carry out his own will despite resistance, regardless of the basis on which this probability rests", and "the chance of a man or a number of men to realize their own will even against the resistance of others who are participating in the action". Georg Simmel focuses upon "the spontaneity and co-efficiency of the subordinate subject". Simmel argues that the super-subordination relationship destroys the subordinate's freedom only in the case of direct physical violation. In every other case this relationship only demands a price for the realization of freedom - a price, to be sure, which we are not willing to pay. It can narrow down more and more the sphere of external conditions under which freedom is clearly realized, but, except for physical force, never to the point of the complete disappearance of freedom.

НАСИЉЕ У ДРУШТВУ, НАСИЉЕ НАД ДРУШТВОМ И НАСИЉЕ ДРУШТВА: ИЗУЗЕЦИ ИЛИ ПРАВИЛО

Апстракт: У раду се прави разлика између три врсте међусобно повезаног насиља: насиља у друштву, насиља над друштвом и насиља друштва.¹ Прво се односи на разне манифестационе облике насиља у појединим сегментима друштва који се, у диркемовском смислу, могу сматрати "нормалним", уколико се крећу у границама дугогодишњих просека за дати тип друштва, с тим да се посебна пажња може посветити насиљу у породици. Други тип насиља врши се помоћу апарата државне власти и он, по мишљењу аутора, има два своја основна облика - унутрашњи и спољашњи, односно онај који се претежно остварује кроз разне облике недемократске власти, са тоталитарним диктатурама као својим екстремом, и онај који се исказује као спољна агресија једне државе или савеза држава над другом или другима, са намером да се оствари делимична или потпуна контрола над њом или њима. Најзад, трећи тип би се могао означити као онтолошко или "фундаментално" насиље (Рене Жирар), а испољава се на различите начине: кроз принудни карактер "друштвених чињеница" (Емил Диркем), тј. преовлађујућих образаца мишљења, осећања и понашања или очекиваних понашања повезаних с друштвеним улогама (Ралф Дарендорф), односно кроз доминацију или "тиранију друштва" (Дон Стјуарт Мил) над појединцем или кроз "тиранију већине" (Алексис де Токвил) над мањином, што не искључује и "нову моћ мањине" (Бернд Гугенбергер), итд. Аутори настоје да покажу како се сва три поменута облика насиља могу пре означити као правило него као изузетак.

Кључне речи: насиље, насиље у друштву, насиље над друштвом, насиље друштва.

¹ Овај рад је резултат истраживања на пројекту Социјално-економске и културне карактеристике и потенцијали Војводине као чинилац регионалног повезивања и интеграције у Европу, који финансира Министарство за науку, технологије и развој Републике Србије.

1. *Насиље у друштву: између нормалног и патолошког*

Као што је истакнуто у једном нашем ранијем раду, нема сумње да је насиље фундаментална саставница сваког друштва и културе (Триковић, 2001). Због тога је сваки разговор о насиљу заправо увек разговор о самом друштву. Међутим, иако спада у ред најстаријих и веома распрострањених друштвених појава, насиље се тешко дефинише. Разлози за то су бројни, а у претходном раду су побројани само они најважнији (Триковић, 2001: 33-34). Општи налаз до кога се том приликом дошло јесте да се насиље може дефинисати као облик испољавања агресивног понашања, при чему се чини свесни напор да се изазове бол или повреда. Није онда случајно што већина расправа о насиљу започиње разматрањем феномена агесије и агресивности, са којима је оно у најужој вези, пошто и једно и друго спадају у тзв. "негативне друштвене појаве" или "негативне друштвене мотиве".

Под агесијом (од лат. *aggressio* = приступ, увод у говор, напад, кидисање, насртање), односно агресивношћу као њеном подлогом, подразумева се понашање или деловање које има за циљ да нанесе штету особама, животињама и стварима. У међународним односима овај термин се односи на неизазвани и изненадни напад једне државе на другу, што се санкционише међународним правом. При том се обично истиче како постоје два основна типа агресивности: реактивни и инструментални. Реактивна агресивност је резултат физичке или психичке казне која је пре сврха него средство; док инструментална агесија укључује намеру да се зада бол или нанесе повреда, што је средство за постизање одређене спољашње сврхе, као што су новац, победа или похвала. (Nadeau, Halliwell, Newell, Roberts, 1979)

Агресивност се, у том смислу, најшире може одредити као *релативно постојана склоност појединаца или друштвених група да се према својој околини, као и према себи самоме, односе непријатељски, с циљем да се, посредно или непосредно, оштете, повреду или униште, било физички или психички*. То је врло распрострањена појава, како на индивидуалном тако и на колективном плану, за коју не постоји јединствено теоријско објашњење.

У науци је, као што је знано, вођена озбиљна дискусија о томе да ли је агресивност урођена или стечена. У прилог првој тези обично се наводило да су борбе и сукоби стални пратиоци како човека, тако и свих других бића, док се у прилог другој нуде докази да не само што у основи друштвених сукоба не морају да стоје искључиво или првенствено агресивни мотиви већ се људски проблеми могу да решавају и на мирољубив начин, а људски односи могу да се уређују и споразумно - на бази заједничких интереса, међусобног уважавања и толеранције. Најизразитији заговорник првог приступа свакако је Конрад Лоренц, чије је дело о проблему агресивности, одмах након појављивања 1966. године, изазвало бројне и бурне полемике. (Лоренц, 1970)

Основна Лоренцова теза била је да је агесија урођена и да је она својствена како животињама тако и човеку. За њега, агесија је борбени нагон животиња и човека усмерен на припаднике сопствене врсте. Њена улога у борби за опстанак изванредно је значајна. Ово се најпре показује у томе што најјача и најборбенија јединка оставља најбројније потомство, на које се преносе најбоље особине. Истовремено, агесија обезбеђује равномерну распрострањеност припадника исте врсте у оквиру расположиве територије. Надаље, тако се успоставља хијерархијски ред и установљава систем ауторитета, који је кључан за организацију сложених заједница, јер он кочи претерану агресивност у оквиру тих заједница и омогућава заштиту њихових слабијих чланова. Најпосле, на тај начин се стварају услови да се живот у заједници прожме ритуализацијом, која је важна управо са становишта очувања врсте, пошто она превазилази своју првобитну функцију комуникације и обавља подједнако битан секундарни задатак сузбијања агресивности и стварања веза између јединки исте врсте. Једном речју, Лоренц сматра да агресивност није деструктивни принцип, већ неопходан део организације инстинкта за очување живота. Али, то не значи да она не може да функционише и на погрешан начин и да тако изазове деструкцију. Ово се посебно односи на савременог човека, који напушта подручје сигурности што му пружају добро прилагођени инстинкти и тако активира механизме самоуништења, које друга жива бића немају, јер их чувају инхибиторни нагонски механизми.

Лоренцове тезе критиковали су многи, али се својом потпуношћу издваја критика која је дошла од стране Ериха Фрома (*Fromm*, 1978). Он сматра да се код човека морају разликовати две потпуно различите врсте агресивности: *бенигна* и *малигна*. Прва, коју човек дели са свим животињама, филогенетски је програмиран импулс за напад (или бег) када су витални животни интереси угрожени. Ова дефанзивна "бенигна" агресивност нужна је за опстанак јединке и врсте, биолошки је прилагодљива и нестаје кад и њен узрок. Друга, "малигна" агресивност, тј. деструктивност и окрутност, специфична је за човека, готово је не налазимо код осталих сисара, није филогенетски програмирана и није биолошки прилагодљива, нема сврхе и задовољство налази у самој деструктивности. Иако није инстинкт, ова друга агресивност је људски потенцијал укоренењен у самим условима људске егзистенције. Она је штетна не само за особу која је нападнута већ и за нападача (*Fromm I*, 1978: 21).

Полазећи од тих претпоставки, Фром истиче да агресивност треба схватити као део друштвеног карактера, а не као изоловану карактеристику понашања. Да би проверио и потврдио ову своју тезу, он приступа анализи антрополошких података о тридесет "примитивних" племена код којих учача велике разлике у погледу начина третирања и облика и интензитета испољавања агресивности, што се првенствено доводи у везу са типом вредносних оријентација појединих култура и врстом социјализације у њима. На основу тога, он издваја три различита типа друштава: друштва која афирмишу живот, недеструктивно-агресивна друштва и деструктивна друштва (*Fromm I*, 1978: 168-169).

Тиме се потврђује претпоставка да је агресивност првенствено друштвено-културно условљена. Бројна научна истраживања су показала да врста и степен агресивног понашања у великој мери зависе од васпитања детета и од реаговања средине на испољену агресију. Утврђено је да трпељивост према манифестовању агресивности доводи до њеног развијања, али да, исто тако, агресивно понашање у кажњавању агресивности може да допринесе њеном настанку и развоју у правцу обликовања самосталног мотива агресивности, који је негативан и који треба разлучити од агресивног реаговања на напад или повреду човека и његове личности.

Пошто деца у процесу социјализације показују изразиту склоност ка подражавању понашања одраслих и уопште оних који су за њих у датом тренутку ауторитети, потребно је да се ови доследно уздржавају од испољавања агресије, не само кад су принуђени да сузбијају и кажњавају испољавање дечије агресивности, већ и у свим осталим животним ситуацијама, осим оних које се могу означити као оправдано одбрамбено реаговање на насилне и самовољне нападе.

Према томе, чак ако агресивност има и неко своје урођено биолошко утемељење, у смислу одређене биолошки дате предиспозиције да се реагује на тај начин, ипак је она нешто што се стиче путем социјалног учења, односно социјализације, схваћене као сложен и динамичан процес у току кога појединци усвајају и развијају одређене заједничке обрасце понашања, делања и мишљења, што им омогућава да активно учествују у друштвеном животу. А ако се агресивност стиче социјалним учењем, онда се она може спречавати, спутавати и каналисати, али исто тако и подстицати и развијати, што значи да су за степен, врсту и начин њеног испољавања готово подједнако "заслужни" како социо-културни сиситем и његови бројни посредници, тако и сами појединци.

У томе, свакако, једну од најбитнијих улога има и породица. Проблем насиља у породици и насиља породице заслужује посебно разматрање, а ми ћемо се за потребе овог рада ограничити само на неколико њихових битних момената које би ваљало даље промишљати и истраживати.

Пре свега, требало би подсетити на чињеницу да је породица *примарна друштвена група*, што значи да би она требало да се заснива на емотивној везаности својих чланова, њиховој присности, узајамном разумевању и потпомагању, солидарности, спремности на жртвовање једних за друге, узајамној толеранцији и сл., тако да насиље овде значи заправо *поништавање свих темељних принципа* на којима се ова интимна заједница људи заснива. (Г. Трипковић, 2005)

Такође, ваљало би имати на уму и чињеницу да у породици социјални актери *нису равноправни и независни једни од других*, већ су, рецимо, деца увек у дужем периоду готово потпуно зависна од родитеља и уопште старијих, а да су и жене често у зависном положају у односу на мужеве и мушке сроднике, тако да примена насиља у таквом једном

неравноправном односу не само што разара само његово биће, већ присила овде представља и *најекстремнији облик демонстрације "природног" права јачег и грубу манифестацију огољеног чињења неправде и изживљавања над нејачима*, што нас непосредно враћа на преддруштвена стања и позлеђује темељна хуманистичка начела на којима почивају људска друштва и на којима (би требало да) се (само)изграђују људска бића.

Надаље, мора се указати и на околност да су последице чињења насиља у породици, једнако као и његовог трпљења или подношења, по правилу, *најпогубније и најтрајније*, будући да се оне осећају практично *током целог преосталог живота јединке* и да се са ње *прогресивно шире, преносе и репродукују на велики број изванпородичних актера* са којима жртве и починиоци породичног насиља долазе, по разним основама, у социјалне додире.

Исто тако, за насиље у породици карактеристично је да се оно *скрива*, односно да често остаје *скривено*, пошто се породични живот знатним делом одвија у физички заклоњеном и ограниченом, а културно-духовно заштићеном и изолованом, што значи за друге недоступном или слабо доступном простору, тако да се самим тим *смањују и могућности контроле и интервенције* друштва, односно државе, па је све препуштено неким претпостављеним унутрашњим заштитним механизмима, који се наводно "природно" излучују из самог породичног живота, што дакако важи за највећи број породичних заједница, али не и за све, поготово не у таквом једном замишљеном идеалном облику.

Најзад, не би требало заборавити ни на чињеницу да породица, управо због своје специфичности, пружа велике могућности за *разне врсте злоупотреба* и за испољавање разноврсних форми, не само више или мање прикриваног и уопште тешко откриваног насиља различитог интензитета, учесталости и трајања, већ и за тихо практиковање *бројних нијанси присиле и кљења* који се опиру подвођењу под класично насиље, а што може да загорчава живот појединцима и да затрује породични живот чак и више него отворено насиље, чему дакако посебно иде у прилог поменута "природна" изолованост, скровитост и затвореност породице, као и веома распрострањена обзирност и очекивано и подразумевајуће устручавање спољашњег света да се меша у породични живот и породичне

послове, као неспорни *забран приватности*. (Г. Трипковић, 2005: 119-146)

Стога, закључујући овај први део разматрања, може се рећи да, посматрано са социолошког становишта, насиље мора бити схваћено веома широко - као све оно што принудно спутава и ограничава реализацију и развој позитивних људских могућности. Тако дефинисано насиље обухвата *све оне акте и активности који се могу означити као употреба или претња употребом силе од стране субјекта (насилника) у односу на објекат (жртву), без обзира о којој врсти силе се радило, с циљем да се жртви, посредно или непосредно, нанесе бол или код ње изазову страх и патња, како би се њено понашање ставило под контролу извршиоца насиља*. (Трипковић, 2001: 49-50)

Овако схваћено насиље омогућава да се обухвате све његове *врсте* (физичко и психичко, рационално и ирационално, директно и индиректно, индивидуално и друштвено, тренутно и дуготрајно, масовно и појединачно, манифестно и латентно, грубо и фино), све његове *манифестације* (на микро, мезо и макро нивоу) и сви његови *носиоци* и преносници. Иако ваља правити разлику између насиља као самосталног мотива и примене силе као реакције на угроженост, чак и у овом последњем случају та употреба силе може бити сматрана оправданом једино под претпоставком да испуњава неке битне услове: (1) да таква употреба силе представља *нужан одговор на спољашњи изазов* који смера на угрожавање људске егзистенције и темељних хуманистичких потреба, вредности и норми, и то након што су претходно сва ненасилна и у датој ситуацији примењива средства - а пре свега она која су усмерена на одвраћање - била испробана и показала се неефикасним; (2) да се употреба силе *одвија према строго утврђеним правилима*, која су унапред дефинисана и позната, а која су прихваћена од стране демократске већине, с тим да постоје поуздани и делотворни механизми праћења, надзора и санкционисања сваког оног ко у поступку примене силе прекрши важећа правила, која опет и сама морају бити предмет сталне провере и непрекидног побољшавања; (3) *да узвратна примена силе, ни по обиму ни по интензитету, не прекорачује границе нујисне одбране*, што се у сваком конкретном случају посебно утврђује према важећој правној процедури, односно да

се при таквој реакцији не допусти манифестовање агресије као самосталног мотива, чије се присуство може препознати по безразложној или прекомерној и несразмерној употреби силе, што је праћено уживањем или барем равнодушношћу према болу и патњама жртве, као и уживањем у самом чину рушења и уништавања, те у њиховим последицама (Трипковић, 2001: 50).

2. Насиље над друштвом: унутрашње диктатуре и спољашње интервенције

Претходна разматрања показала су да насиље није ни случајан, ни привремен, ни повремен пратилац човека, друштва и културе, већ да је оно њихова *структурална одлика*. Па ипак, већина социолога данас насиље посматра као "аномичну" и "девијантну" друштвену појаву. Социолошке анализе несумњиво потврђују да насиље нема толико упориште у нагонској основици човековој колико у историјски структурисаним друштвено-културним оквирима његовог живота и деловања. О томе најбоље сведочи положај човека у савременим развијеним друштвима у којима све немилосрднија конкуренција и неуспеси и осујећења који је нужно прате, представљају добру подлогу за све јаче испољавање разних облика насиља, независно од тога да ли је оно више окренуто према вани или унутра. У првом случају јавља се својеврсна побуна против постојећег поретка, који се доживљава као неправедан и спутавајући, што може да резултира ирационалним насиљем према било чему и било коме, посебно оном које се доживљава, оправдано или не, као симбол тог постојећег. У другом се доводе у питање властите способности, док се сам поредак прихвата као неспоран или неизбежан и неизменљив, што опет може да се заврши исказивањем различитих облика насиља (нарочито према својој најближој околини), деструкцијом и аутодеструкцијом.

Може се стога рећи да један од најтежих проблема у социолошком објашњењу насиља произлази из чињенице да доминантне друштвене снаге, на овај или онај начин, намећу своје схватање онога шта ће се сматрати нормалним, легалним, прихватљивим или пожељним, а шта опет ненормалним, нелегалним, неприхватљивим или непожељним понашањем. Иако то дефинисање није произвољно, оно ипак у себи не

садржи довољну заштиту од продора парцијалних интереса и вредности оних који у једном друштву имају највећи удео у дистрибуцији друштвене моћи.

Родоначелник таквог тумачења "друштвених чињеница" свакако је Диркем. Верујући да постоји стање моралног здравља друштва, које једино наука може квалитетно одредити, и истичући да су нормално и патолошко историјске категорије, Диркем је у својим *Правилима социолошке методе*, узимајући општост као спољашње обележје нормалности неке појаве, нагласио да је једна друштвена чињеница нормална за одређени друштвени тип кад се креће у просеку друштава ове врсте, посматраних у одговарајућој фази њиховог развоја.

На основу тога долази се до чувене Диркемове тезе да је криминалитет нормалан уколико се креће у границама просека за дати тип друштва. И не само што је нормалан, већ му се мора приписати и значајна динамичка улога, будући да он спречава окоштавање колективне свести и да омогућава продор новог у друштву. Наравно да се овде "криминал" веома широко схвата - као све оно што вређа основна колективна осећања и изазива друштвену осуду и кажњавање.

Диркемово разликовање "нормалног" и "патолошког" требало је, између осталог, да послужи за дефинисање појма "аномије", као једног од кључних за социолошко објашњење насиља. Под аномијом се уопштено подразумева стање распада и непостојања друштвених норми. Диркем њоме означава ситуацију одсуства или неделотворности друштвених норми, које не обезбеђују солидарност и функционисање система. Стање аномије обично је повезано са масовним облицима испољавања девијантног понашања људи. На друштвеном плану, то стање се најчешће јавља приликом преласка из једног друштвеног система у други, а на индивидуалном оно је углавном везано са наглом променом статуса појединаца: материјалног (сиромашење), друштвено-правног (затвор), грађанског (губитак грађанских права), професионалног (губитак посла), брачног (развод, болест, дуже одсуство, смрт брачног партнера), стамбеног (остајање без стана) или територијалног (пресељење). У свом најоштријем облику аномија се испољава кроз убиство или тзв. аномично самоубиство.

Па ипак, главни и најтежи облик насиља свакако је онај који се врши помоћу механизма државне власти, с тим да

оптрица његовог деловања може бити окренута или унутра или према вани, мада је то двоје, по правилу, повезано. За разлику од индивидуалног или групног насиља, овде је, дакле, реч о *организованом државном насиљу* иза кога, дакако, најчешће стоје парцијални интереси појединаца и група, односно њихова немилосрдна борба за моћ.

Што се тиче *унутрашњег насиља* једног дела друштва над другим, уз помоћ (зло)употребе апарата државне власти, треба рећи да као што има више облика демократије, тако постоји и више облика недемократије. Ипак, њен најтипичнији облик била би *аутократија* или *самодржавље*, а посебан облик ове потође чинила би *диктатура*.

По мишљењу Франца Нојмана, диктатура би означавала владавину једне или више особа које присвајају и монополишу власт у држави, извршавајући је без икаквих ограничења. Он сматра да треба разликовати *једноставне диктатуре*, у којима диктатор своју власт изражава помоћу апсолутне контроле над традиционалним средствима принуде (армија, полиција, судство, бирократија); затим *цезаристичке диктатуре*, у којима је диктатор принуђен да задобије јавну подршку односно да осигура масовну базу, било за подизање своје власти, било за њено извршење; те, најзад, *тоталитарне диктатуре*, у којима комбинације монополизоване принуде и подршке пука нису довољно јемство власти, већ се такође контролишу васпитање, средства комуникације и економске институције, па се тако целина друштва и приватни живот грађанина упрежу у систем политичке доминације. (Neuman, 1974: 195-208)

Нојман истиче да се једноставне диктатуре обично појављују у земљама у којима маса пука нема политичку свест, а политика је ствар малих клика које се међусобно такмиче, да цезаризам постаје неопходан када масе почињу да теже политичком испољавању, док је тоталитарна диктатура новијег датума, а у свом модерном облику је одређена основним карактеристикама индустријског друштва. Према овој замисли, тоталитарне диктатуре, чији су најтипичнији облици фашизам и стаљинизам, могу се објаснити помоћу следећих неколико битних фактора: (1) прелазом од државе која се темељи на законима у полицијску државу, где је државна принуда претпостављена грађанским правима; (2) прелазом од распршене у концентрисану власт; (3) постојањем монополистичке државне партије, која је

потребна будући да традиционални инструменти принуде нису довољни за контролисање индустријског друштва, поготово зато што бирократија и армија не морају бити увек поуздане, при чему је монополистичка партија флексибилан инструмент који пружа снагу за контролисање државне машинерије и друштва, па извршава гигантски задатак повезивања ауторитарних елемената друштва у једну целину, а осим тога, у условима масовног друштва, тоталитарна клика помоћу такве партије поприма изглед демократског покрета, што јој омогућава да изводи ритуал демократије, упркос потпуном негирању њене бити; (4) прелазом од плуралистичке у тоталитарну контролу над друштвом које се више не разликује од државе, јер је тотално прожето политичком влашћу, тако да се контрола друштва врши помоћу принципа вођства и вође, затим синхронизовањем свих друштвених организација, стварањем ступњевите елите, атомизовањем и изоловањем појединаца, те претварањем културе у пропаганду, а културних вредности у робу; (5) ослањањем на терор, тј. употребом непрорачунљивог насиља као сталне претње појединцу, при чему су главни репресивни органи тајна полиција и партија. Нојман додаје да је, иако такви режими не могу опстати без насиља, за њихово дуже одржање ипак неопходна одређена идентификација потлаченог пука са својим вођама, што се остварује помоћу механизма манипулације и идеологизације.

С друге стране, посебно пажњу завређује питање *насиља у односима међу друштвима и државама*, без којег се не може разумети ни оно унутар њих. Није згорег на овом месту подсетити се да је још Кант односе међу државама окарактерисао као стање сталног рата, пошто се оне понашају "као дивљаци без закона": и кад се не налазе у отвореном рату, државе се понашају по праву јачега. То на најбољи начин потврђује управо искуство двадесетог века, који је не само век неслућеног техничко-технолошког прогреса, развоја демократије и великих културно-духовних достигнућа, него и век масовног насиља и разарања, нарочито оличеног у светским ратовима и тоталитарним диктатурама, али и у тзв. "хуманим интервенцијама" или "хуманитарним кампањама" типа "милосрдног анђела" који је "наткрилио" Србију 1999. године.

Не улазећи овом приликом у неко детаљније разматрање тзв. "међународних интервенција", као облика насилног завођења

реда и насилног увођења демократије, треба овде само подсетити да њих карактерише неколико битних момената.

Пре свега, ове интервенције *одликују се веома слободним и растељивим тумачењем међународних норми* којима се, рецимо, регулише заштита људских права и бране слобода и демократија, као и накнадним арбитрарним (ре)интерпретацијама, углавном начелних и прилично уопштених, одлука међународних институција и организација, које се односе на бројна кризна жаришта у савременом свету, у чему се, више или мање неприкривено, а неретко и надмено, демонстрира право јачега утемељено на војној премоћи.

Такве "хуманитарне" и "мисионарске" интервенције по правилу се у последње време *заснивају на дотераним, једностраним и проблематичним подацима*, добијеним од властитих обавештајних служби интервенциониста и њима оданих медија, о чему се понешто сазнаје доцније, али то не повлачи неке озбиљније консеквенце на страни оних који, користећи такве фризирани податке, интервенишу, изузев можда извесних "коллатералних штета", у форми одстрањивања понеког чиновника администрације, према класичној формули "жртвеног јарца", при чему се испоставља да је такав расплет заправо унапред укалкулисан, тако да се овде ради о *добро испланираној и свесној манипулацији јавношћу*.

Надаље, овом типу "интервенција" својствено је и то *да насиље које се примењује за заустављање насиља временом заправо ескалира у веће насиље од оног затеченог*, тј. од насиља које се наводно желело спречити. Другим речима, овде долази до симптоматичног изокретања или замене примарног насиља секундарним, које постаје још веће и драстичније, чиме се поништава прокламовани или манифестни смисао интервенције, што нипошто не значи да се доводе у питање и скривени (односно стварни) њени разлози или латентни смисао.

Потом, није тешко уочити да приликом планирања и припрема за интервенције *недостају ваљане излазне стратегије*, већ се све препушта накнадном, у знатној мери импровизованом домишљању и изналажењу *ad hoc* решења, у зависности од развоја ситуације на терену и од промена у расположењу властите јавности, чиме се додатно увећава њена људска и материјална цена, пре свега на страни жртве напада али и код самог нападача, а осим тога стичу се и (очекивано) погодни

предуслови за продужену примену насиља и за суштинско обесмишљавање такве акције - наравно мерено аршинима правде и неке општије корисности, до којих је, изгледа, у данашњем свету, ако изузмемо саме жртве интервенционистичког насиља, мало коме стало.

Исто тако, карактеристично је да, без обзира на почињено насиље и злочине који се чине током интервенције, као и независно од исхода интервенције, нема практично никакве одговорности за интервенционисте и нема никакве бојазни од санкција које би их могле накнадно погодити - и то не само стога што се учињена недела пажљиво прикривају, заташкавају и оправдавају, већ и зато што су интервенционисти, по једноставној логици права јачега, себи унапред обезбедили привилегију заштите од међународних правних тела и институција, па се све своди на национално правосуђе, које, више пута се то потврдило, веома благонаклоно третира преступе својих војника почињене на туђој територији, чак и кад се злочини чине према грађанима пријатељских и савезничких, али слабијих земаља, као нпр. у чувеном случају обесних америчких пилота који су, покушавајући да пролете испод успињаче, усмртили неколико Италијана на једном њиховом скијалишту.

Напокон, показало се безброј пута да се, дугорочно посматрано, оваквом интервенцијом ниједан стари проблем практично не решава, а да се њоме стварају многобројне нове тешкоће и формирају кризна жаришта која могу тињати годинама, што недвосмислено упућује на закључак како би средства уложена у насилну интервенцију, уколико би се употребила као мирнодопска помоћ за решавање горућих проблема на спорном подручју, сигурно била много делотворнија, под условом да се доиста и жели постићи та врста ефекта.

Упркос свему побројаном, од тзв. "хуманитарних" интервенција се не одустаје, већ се оне и даље шире, призивају и оправдавају, како правно тако и морално, што само сведочи о суштинској непреваданости принципа јачега у међународним односима и о насиљу као битном својству односа већих и снажнијих према мањима и слабијима.

3. *Насиље друштва: принуђени карактер односа већине и мањине*

Проблем је, дакле, у томе што насиље, по својој дубини и сложености, као и по формама испољавања, далеко превазилази могућности свесне контроле и рационално обликованог понашања људи путем социјализације и што оно задира у саму онтологију друштвеног битка. Још је Хобс, полазећи од претпоставке да је човек од природе снажно и егоистичко биће којим управља нагон за самоодржањем, тврдио да је природно стање оно у коме владају афекти и нагони ("човек је човеку вук") и у коме свако има право на све, из чега се нужно рађају насиље и сукоби ("рат свих против свију"), што доводи до свеопштег негирања свих природних права. Због тога људи, следећи налоге разума, то јест поштујући природни закон који забрањује да се чини оно што би могло да уништи њихов живот, помоћу друштвеног уговора стварају државу, односно успостављају грађанско стање, као стање мира, сарадње и поштовања закона. Држава је, дакле, вештачки производ страха и разборитости и без ње би се природно стање поново успоставило.

Али, настанком државе не решавају се сви проблеми са насиљем и сукобима у људским друштвима. Јер не само што држава у својим рукама концентрише огромну моћ, а то значи практично неограничену могућност легалне употребе насиља, претварајући се тако у свемоћно чудовиште (библијски Левијатан), већ човек у њој и даље остаје суштински подељено биће (природно, политичко, духовно), што може да буде извор великих напетости и сукоба, о чему најбоље сведоче грађански ратови као ратови свих против свију у новијој форми.

Хобс, дакле, насиље посматра као сталну и неизбежну одлику човека и друштва, насталу из чињенице да људе покрећу исте тежње које су немилосрдни деспоти, при чему су објекти који могу да задовоље ове тежње ограничени, тако да комбинација сталних жеља и недостатака изазива жестоку конкуренцију међу људима и тежњу за доминацијом једних над другима, што води општој нестабилности и носи у себи ризик међусобног уништења.

Слично Хобсу, и оснивач модерне психоанализе, Сигмунд Фројд, тврдио је да се насиље налази у самим

темељима како човекове онтогенезе тако и филогенезе. Као што је познато, у основи његове психоаналитичке теорије друштва налази се претпоставка да на прапочетку цивилизације стоји двоструко фундаментално насиље: унутар примитивне хорде отац заснива своју моћ на примени грубе силе, да би монополисао сваки вид задовољства и изгони из групе своје одрасле синове, а изгнани синови се буне, удружују, убијају и једу оца, успостављајући тако прво људско друштво у облику анархије. Али, убијајући оца, као предмет зависти и мржње, они се истовремено и идентификују с њим, пошто је сваки од њих, једући комад очевог меса, присвојио и део његове моћи. Тотемски обред представља само неку врсту "сећања" или понављања тог акта, с тим што улогу оца сада има тотемска жртва. Сходно томе, могло би се рећи да је почињено и треће фундаментално насиље, исказано у форми саморепресије, којим се врши обнова оца-деспота кроз увођење забрана и друштвеног морала.

Репресија се тако институционализује и даље се развија као саморепресија. Институције репресије се не засивају само на примени голе силе, већ оне функционишу првенствено стога што их појединци прихватају и интериоризују као своје. Ту се налази двоструки извор свих репресија: спољашњи извор (искуство међусобне борбе, с обзиром на велику оскудицу) и унутрашњи извор (учвршћивање осећаја кривице насталог из ситуације у којој синови нису могли да поднесу слободу). Фројдове тезе биле су доцније у разним варијантама оспораване, али и развијане и допуњаване. Међу онима који су настојали да их развију, истичу се Вилхелм Рајх, Херберт Маркузе, Ерих Фром и Рене Жирар. Овај потоњи је покушао да докаже како су насиље и свето заправо неразлучиво повезани.

За Жирара, насиље је срце и скривена душа светог, а приношење жртве, као саставни део сваке религије, инструмент је превенције у борби против насиља. (*Жирар*, 1990) Само насиље се, пак, овде посматра као нека врста подмукле заразне болести која се лако отима контроли и која је утолико опаснија уколико смо уверенији да је успешно контролишемо. За поткрепљење ове основне тезе користи се богат антрополошко-етнолошки, митолошки и литерарни материјал, са основном намером да се у насиљу, односно његовом спречавању и избегавању, пронађе универзални кључ и основ друштвено-културног поретка.

Наиме, по Жирару, у темељу друштва стоје неке забране и разлике које су произашле из преусмеравања и спречавања изворне агресије и фундаменталног насиља, при чему је обред приношења жртве одиграо кључну улогу у томе. Друштвена функција обреда жртвовања састојала би се у томе да се спречи насиље и хаос који би отуд произашао, а који би угрозио саме темеље друштва. Приношење жртве, дакле, у првом реду тежи да отклони раздоре, супарништва, љубомору и кавгу међу блиским, да успостави склад у заједници и поврати јединство друштва. Све остало, а у првом реду религија и митологија, као и цела култура, проистичу из тога и могу се довести у везу с тим. Попут медицине, која интервенише на тај начин што поступком вакцинације изазива "помало" болест да би организам постао на њу имун, обредом жртвовања насиље се убризгава у малим количинама у социјално тело да би оно било оспособљено да му се одупре.

Фундаментално насиље представља, дакле, почетак свега што је човеку најдрагоценије и до чијег очувања му је највише стало. Управо то, али у прикривеном и транспонованом облику, тврде сви митови о постању који се свде на препричавање како су неко митско биће убила друга митска бића, при чему се овај "догађај" опажа као фундаменталан за културни поредак: од умрлог божанства потичу не само обреди него и брачна правила, забране и сви облици културе који човека чине човеком.

Отуда је фројдовско тумачење тотема и табуа, а пре свега забране инцеста, истовремено и "врло близу и врло далеко" од Жирарове интерпретације тих проблема. Жирар мисли да се треба вратити Фројду, у смислу његовог начина размишљања а не и прихватања свих психоаналитичких категорија, с тим да тај приступ ваља обогатити структуралистичким достигнућима (од Фројда би пре свега требало преузети опонашање у идентификацији и колективно убиство). Примењујући тај приступ, долази се до теорије задушне жртве, којом се открива "догађај" који представља директни или индиректни предмет читаве обредне и културне херменеутике. Задушна жртва је темељ сваке религиозне форме, а модерно неразумевање религије је само продужетак религије у новим условима. Због тога што не препознајемо моћ коју насиље има у људским друштвима, ми одбијамо да прихватимо истоветност, или барем веома тесну повезаност, насиља и светог. Ако савремено друштво историјски

иде у правцу укидања разлика, онда се у њему догађа нешто веома налик жртвеној кризи. Стога је модерно, у многим погледима, синоним за кризу културе.

Није онда чудно што је захтев за покорном, сагласном жртвом подједнако својствен извесним религиозним облицима примитивног света и савременим тоталитарним друштвима. У оба случаја, потребно је да побеђени добровољно признају свој грех, односно потребно је признање кривице које не изгледа изнуђено само насиљем. Захтева се да проклети благослове проклетство које их погађа. Побеђени морају да признају да су одувек били у заблуди и да су одувек били "издајници". Истовремено, захтева се брисање памћења. Другим речима, у оба случаја присутна је тежња да се не елиминише само испашталац ("жртвени јарац"), него и све оно што би могло да подсећа на њега, укључујући ту и његово име које више не треба да се изговара. (*Жирар*, 1989: 144-148)

И многи други теоретичари посматрали су насиље као битну карактеристику друштва, посебно они који су наглашавали улогу сукоба у друштвеном животу. Може се рећи да у социологији постоје у том погледу два подељена становишта: једно које одриче њихов значај и друго које их преувеличава. У првом случају, друштвене промене се обично замишљају као пуки еволутивни процес, којим се поремећена равнотежа замењује новом равнотежом, али тако да се стално чувају основе система и да се по сваку цену избегавају сукоби. Нова равнотежа се остварује путем модификације оних делова или подсистема који су постали "дисфункционални", а да се истовремено не изазива битна промена глобалног система.

Супротна овој је она социолошка традиција, која готово искључиво ставља нагласак на процесе дезинтеграције, противречности, принуде и сукоба, са основним циљем да се пронађу начини "радикалне промене постојећег". У друштвеним сукобима види се главно средство друштвених промена и најважнији услов напретка сваког друштва. То се нарочито односи на револуције, схваћане као најоштрији облик друштвених сукоба, које су, према овом гледишту, не само нужне него и пожељне. (*Тритковић*, 2001: 42-43)

Од класичних заговорника ове теорије најзначајнији би свакако био Карл Маркс, а од савремених Ралф Дарендорф, који такође сматра да друштвени сукоби, чији је неизбежни пратилац

неки од облика насиља, имају стваралачку снагу за друштвене промене. Пошто они извиру из принуде, за теорију друштвених промена средишњи значај имају сукоби друштвених класа, јер они најнепосредније угрожавају темеље принуде. Као елемент друштвене структуре и чинилац који изазива промене, класе нису повезане ни са приватном својином ни са индустријским структурама уопште, већ са влашћу и расподелом власти. За разлику од моћи, која је повезана са личним особинама појединаца, власт је увек удружена с друштвеним положајима и улогама. Дихотомна природа власти нужно формира две конфликтне групе: плус-страну и минус-страну. Смисао и последица друштвених сукоба је у томе да подстичу мењање глобалних друштава и њихових делова, при чему они могу да доприносе и очувању система.

Као и за Диркема, за Дарендорфа је друштво заправо неумољива чињеница зато што га не можемо избећи. Додуше, човек може бирати, али је тај избор скучен и не може се извршити мимо друштва. Приклањајући се захтевима друштва, појединац губи своју индивидуалност, а добија друштвено одобравање; опирајући се, пак, захтевима друштва, он може сачувати апстрактну и узалудну индивидуалност, али ће искусити болне санкције од стране друштва. Обавезност и принудни карактер друштва испољавају се, пре свега, кроз друштвене улоге и друштвене положаје. При том је појам улоге далеко важнији од појма положаја. Друштвене улоге представљају захтеве које друштво поставља носиоцима друштвеног положаја, док друштвени положај означава одређено место у пољу друштвених односа које појединац заузима. Захтеви друштва у погледу друштвених улога тичу се како понашања тако и одговарајућих атрибута. Другим речима, друштвене улоге су скупови очекивања управљени на носиоце положаја у датом друштву. (*Dahrendorf*, 1989: 88-89).

Као комплекс или скуп очекивања у вези с понашањем и као главни елеменат социолошке анализе, друштвене улоге карактеришу три битна обележја: *прво*, као и положаји, друштвене улоге су квази-објективни комплекси прописа о понашању који су, у принципу, независни од појединца; *друго*, њихову посебну садржину не дефинише и не редифинише ниједан појединац, већ то чини друштво; и *треће*, очекивана понашања повезана с улогама обавезују појединца у том смислу

што их он не може игнорисати или одбацити, а да при том себи не науди.

Дарендорф је потпуно свестан да такво једно одређење подразумева велики број додатних, често дискутованих и врло компликованих питања, као што су: како се сусретање појединца и друштва одвија у појединостима; како предодређене улоге заиста постају део друштвеног понашања људи; какав је однос између "homo sociologicusa" и "психолошког човека"; ко је или шта је "друштво" које служи као "агенција" за одређивање улога; може ли се процес дефинисања и редифинисања друштвених улога тако прецизно изложити да би се изоставиле такве иритирајуће персонификације; како се снага очекивања, скопчаних са улогама, претвара у силу која обавезује; који механизми или које установе спречавају појединца да једноставно одбаци прописе о понашању које он доживљава као ирелевантне и арбитрарне, итд (*Dahrendorf*, 1989: 108-109).

У покушају да одговори на та и слична питања и недоумице, Дарендорф полази од претпоставке да човеков однос према његовој друштвеној улози није ни случајан ни произвољан, већ је ствар нужности и принуде. То, међутим, нипошто не значи да се сви људи увек понашају у складу са својим улогама, а исто тако да не постоји сукоб различитих улога. Напротив, многи проблеми друштвеног живота могу се објаснити сукобом очекивања која припадају одређеној улози. Овде се претпоставља да је вршење улога нормативно регулисано и да ће у ситуацији сукоба улога човек по правилу изабрати ону улогу с којом су повезане оштрије санкције. Попут глумца, човек као друштвено биће мора да научи своје улоге, што се постиже кроз процес социјализације, путем интернализовања образаца понашања. Да би постао део друштва и, према томе, предмет социолошке анализе, човек мора да буде социјализован, тј. да се преобрази у "homo sociologicusa". Човек без друштвених улога је ентитет који не постоји за друштво и социологију, а човек који је постао "хomo социологицус" изложен је без заштите законима друштва и хипотезама социологије. Претпоставке и теорија социологије не односе се на човека већ на *homo sociologicusa*, дакле на човека у отуђеном лику носиоца положаја и играча улога (*Dahrendorf*, 1989: 136-137).

Посебан угао гледања на проблем насиља отвара Мишел Фуко који, говорећи о трансформацијама у законитом

извршавању насиља, подвлачи како најстрожи облици кажњавања у савременом друштву нису више усмерени на тело већ на душу. (Фуко, 1997: 19) Наиме, по његовом мишљењу, заједно са нестанком јавних мучења, тело престаје да буде главна мета казнене репресије: "Казна је постепено изгубила карактер јавног призора, а свака примеса спектакуларности од сада ће добијати негативан предзнак - као да је за функцију церемоније кажњавања било све мање разумевања". (Фуко, 1997: 12)²

Фуко сматра да се главна промена састоји у томе што кажњавање тежи да постане "најскривенији део кривичног процеса". Одвраћање од злочина требало би да буде постигнуто извесношћу да ће казна уследити, а не одвратношћу призора који се нуди гледалишту приликом јавних погубљења праћених мучењем. Другим речима, обрт се састоји у томе што сада суђење постаје јавно, а кажњавање скривено, тако да правосуђе више не сноси пред јавношћу одговорност за удео у насиљу везаном за своју извршну делатност. То представља значајан помак ка све већој рафинираности у примени насиља, будући да се раније, у призору јавног кажњавања са губилишта, "ширио некакав неодређени ужас који су изазивали и целати и осуђеник. Зато је злочинац, стављен на муке, уместо да представља нешто срамно, у сваком тренутку могао постати предмет сажаљења или славе, а законито извршавање насиља извршитеља редовно се извржавало у нечастан чин". Било је ружно учинити нешто кажњиво, али је неславно било и кажњавање.

Стога се кажњавање од вештине изазивања неподношљивог бола постепено претворило у економисање укинутим правима: "То је утопија правосудне чедности: одузети живот а не нанети бол, лишити свих права а не изазвати патњу, извршити казну а учинити је безболном". (Фуко, 1997: 14-15) По Фукоовом мишљењу, то упућује на закључак да се кажњавање мора разматрати као сложена друштвена функција, а што у првом реду подразумева да се оно посматра као политичка тактика, односно да се казнене методе анализирају као посебне технике вршења власти уопште и да се у технологији власти траже

² Овде се, на жалост, превиђа да су у извесним источњачким друштвима, посебно у кинеском и неким исламским земљама, јавна погубљења, која управо имају карактер спектакла усмереног на поучљивост, и дан-данас редовна појава.

заједнички корени хуманизације казненог система и нових сазнања о човеку. Извођење душе пред кривични суд и укључивање "научног" знања у судску праксу последица је, дакле, промене у начину на који односи власти утичу на тело. (Фуко, 1997: 25-26)

Другим речима, Фуко тврди да затвор и кажњавање спадају у политичку технологију тела, што значи да се они морају истраживати у оквиру "политичке економије тела": чак и ако ти системи избегавају насилничка или крвава кажњавања, чак и ако користе "благе" методе које подразумевају затварање или преваспитавање, ипак је овде увек реч о телу - о телу и о његовим снагама, њиховој корисности и њиховој заузданости, њиховој расподели и њиховој потчињености. (Фуко, 1997: 27) Стога се главна пажња усмерава на анализу политичког коришћења тела и "микрофизике власти", а технике кажњавања се смештају у оквир историје политичког тела као поглавља политичке анатомије. Овде је, према томе, реч о технологији власти над телом коју технологија душе - она која припада васпитачима, психолозима и психијатрима - не успева да прикрије нити да компензује, из једноставног разлога што она представља један од њених инструмената. (Фуко, 1997: 32)

Чини се, међутим, да су за нашу тему барем подједнако занимљива и питања "тираније већине", као специфичног облика насиља везаног за демократију, у оном смислу у коме су о томе говорили класични теоретичари слободе и демократије, какви су били Алексис де Токвил и Џон Стјуарт Мил, али исто тако и проблем "нове моћи мањине" или "мањине с претензијом на већину", онако како о томе размишљају критички настројени савремени мислиоци, попут Бернда Гугенбергера (Bernd Guggenberger).

Наиме, познато је да су још антички мислиоци, а посебно Аристотел, гајили подозрење према "владавини народа", односно пукe већине, схваћене као разуздана маса сиромашних и необразованих. Као један од највећих заговорника демократије, на овај проблем враћа се у новом веку Токвил, који у свом чувеном делу *О демократији у Америци* (1835-1840) указује, између осталог, и на опасности од "тираније већине".

По мишљењу Токвила, ваља одбацити као сувише наивно и оптимистичко оно уверење по коме је већина сама по

себи гарант заштите права и слобода сваког појединца. Ако знамо да ће појединци бити склони да злоупотребе своју премоћ кад им се укаже прилика, нема никаквог основа, вели он, да се верује како се то неће догодити када се они окупе у већину, будући да они тако не мењају на боље и своју нарав. Анализирајући функционисање демократије у Америци, коју с разлогом велича и препоручује Европи, Токвил уочава да ту не постоје довољно делотворни механизми заштите од тираније већине. У том контексту, он се пита не противречи ли самоме себи када се у исти мах безусловно опредељује за вољу већине као "извор свих власти" и кад сматра "безочном и одвратном максимуму по којој, у стварима владања, већина у неком народу има право да чини све". У покушају да превлада ову привидну недоследност у властитом мишљењу, али и суштинску амбивалентност назначеног проблема, Токвил указује на начело *правде* које, по њему, чини границу права сваког народа, мада не именује субјекат који то начело артикулише и брани: "Кад, дакле, одбијем да се повинујем неком неправедном закону, не оспоравам већини право да заповеда; у односу на суверенитет народа, позивам се на суверенитет људског рода". (Токвил, 1990: 218)

Сличне идеје, али у још експлицитнијем облику, заступа и Џон Стјуарт Мил у познатом делу *Есеј о слободи* (1859). Као један од утемељивача либералистичке политичке филозофије - заједно са Милтоном, Спинозом, Локом, Хумболтом, Токвилем и др. - Мил са утилитаристичких позиција брани темељна права и слободе и при том посебно инсистира на заштити појединца од насиља државе и друштва. Полазећи од тога да је индивидуалност "један од основних састојака људске среће" и појединачног и друштвеног напретка, он се залаже за такав концепт слободе који ће појединца заштитити како од тираније државе, тако и од тираније друштва, тј. преовлађујућих образаца мишљења, осећања и понашања. У складу с тим, он се противи уплитању других у област чисто личних поступака и одлучно афирмише три облика људске слободе: слободу мисли и речи, слободу начина и стила живота, и слободу удруживања.

Покушавајући да успостави одговарајућу равнотежу између индивидуалне независности и друштвене контроле, односно да повуче танану линију која би раздвајала област легитимног уплитања државе и друштва у живот појединца од

подручја у коме је само он властан да одлучује, Мил, дакле, на трагу Токвила, такође упозорава на "тиранију већине" или "друштвену тиранију", која се као опасност појављује управо у доба модерне превласти "демократске републике" или "власти народа над собом", где "воља народа" практично значи вољу већине, односно најбројнијег и најактивнијег дела тог народа: "Стога заштита од тираније државника није довољна; потребна је и заштита против тираније преовлађујућег мњења или расположења, против тенденције друштва да наметне другим средствима, осим државних глоба, своје сопствене идеје и праксу као правила понашања онима који се не слажу са њим; да спутава развој, ако је могуће, да спречава формирање сваке индивидуалности која није у складу с његовим начинима понашања и да примора све личности да се обликују према његовом моделу. Постоји граница за легитимно мешање колективног мишљења у област индивидуалне независности, а пронаћи ту границу и одржавати је против повреде туђег интегритета, исто је тако неопходно за добре услове људских послова као и заштита од политичког деспотизма". (Д.С. Мил, 1988: 39.)

Међутим, да је проблем односа већина/мањина далеко сложенији него што се на први поглед чини, показују најновија истраживања промена на подручју улоге, статуса и права мањина, о чему смо раније подробније писали. (Трипковић, 2005а) Тако Бернд Гугенбергер, у тексту са карактеристичним насловом *Нова моћ мањина*, питајући се како долази до "офанзиве немоћних", односно до "мобилизације слабих", скреће пажњу на чињеницу да се друштво већине већ одавно "заплело у том малом рату" и да се и тамо "где не лети камење и не пуцају стакла на прозорима" појављује дубока сумња у разборитост владајућих, док код погођених мањина неповратно ишчезава спремност за повиновање и послушност, уз истовремено заговарање силе као одговора на притисак већине (Girke i dr., 1996: 356). Ово делимично проистиче и отуд што је обавеза већине умереност, док су ригорозност и радикалност повластица мањине.

За разлику од већине, према којој се испоставља нека врста систематског притиска да буде умерена, да стално обнавља напоре за консензусом и интеграцијом, за мањину, обрнуто, постоји изричито или прећутно допуштење система да она буде

радикална и трајно спремна за конфликт и безусловни напад. Другим речима, функционална врлина, или мудрост понашања која проистиче из стратегије одржања, учи већину да, ако жели то и остати, мора бити умерена и увек спремна на интегрисање мањине, односно да у остваривању својих интереса "не сме правити превелику буку ако не жели пробудити заспале псе (мањине)". При том је јасно да су акцијскопсихолошке максиме понашања мањине која жели да постане већином начелно другачије од максима већине која жели остати већином (*Girke i dr.*, 1996: 357).

Гугенбергер с разлогом подвлачи како треба јасно разликовати различите врсте мањина, придајући посебан значај онима које заступају претежно "инклузивне" а не "ексклузивне" интересе, пошто оне, кроз властиту одбрану и самозаштиту, намерно или ненамерно, заправо превентивно штите и већину: "Сватко може дијелити потребу за чистим зраком, здравом храном, нетакнутом околином, незагађеним крајоликом, мањим школским разредима, хуманијом и дјелотворнијом здравственом skrби, премда није погођен у појединачном случају" (*Girke i dr.*, 1996: 359). Насупрот затвореним "ексклузивним мањинама", ове експанзивне "инклузивне мањине" покрећу процес широког друштвеног преобликовања политичке свести. Њихова "нова моћ" произлази у првом реду из њихове стручне компетентности, која је далеко изнад просека, као и из њихове способности и спремности да уче. Оне се боре против свих оних одлука актуелне већине које би могле садржавати иреверзибилне детерминације које више не могу кориговати потоње нове већине, потпуно свесне чињенице да та актуелна већина највероватније представља тек незнатну мањину у односу према онима који ће сутра или прекосутра бити погођени последицама њених садашњих одлука. Непослушне инклузивне мањине, другим речима, траже само једно - да већина нема право да захтева покорност некој својој спорној одлуци све док се недвосмислено не разјасни да та одлука не повлачи за собом иреверзибилне опасности, оштећења и детерминације (*Girke i dr.*, 1996: 361). У том смислу, оне су мањине које би требало да иницирају настанак нових већина. При том, специфична динамика амбиваленције односа већина/мањина не ишчезава већ се само изнова васпоставља - дакако опет само као привремена - на једном вишем нивоу.

Литература:

- Чавошки, Коста (1981): *Могућности слободе у демократији*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд
- Dahrendorf, Ralf (1989): *Ното sociologicus*, Градина, Ниш
- Fromm, Erich (1978): *Анатомија људске деструктивности 1-2*, Напријед, Загреб
- Фуко, Мишел (1997): *Надзирати и кажњавати*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци
- Galbraith, John Kenneth (1983): *Анатомија моћи* Стварност, Загреб:
- Girke, Oto von i dr. (1996): *Легитимност демократске власти*, Напријед, Загреб
- Лоренц, Конрад (1970): *О агресивности*, Вук Караџић, Београд
- Мил, Џон Стјуарт (1988): *О слободи*, Филип Вишњић, Београд
- Милетић-Степановић, Весна (2006): *Насиље над женама у Србији на размеђу миленијума*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд
- Nadeau, Claude H.; Halliwell, Wayne; Newell, Karl; Roberts, Glyn, eds. (1979): *Psychology of motor behavior and sport*, Human Kinetics Press, Champaign
- Neuman, Franz (1974): *Демократска и ауторитарна држава*, Напријед, Загреб
- Приморац, Игор, прир. (1989): *О толеранцији*, Филип Вишњић, Београд
- Токвил, Алексис де (1990): *О демократији у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића и ЦИИД, Сремски Карловци и Титоград
- Токвил, Алексис де (1994): *Стари режим и револуција*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад
- Трипковић, Гордана (2005): *Трагом породице*, Stylos, Нови Сад
- Трипковић, Милан (2001): *Насиље у спорту као сегмент насиља у друштву*, "Дефендологија", бр. 10/2001, стр. 31-63, Бања Лука
- Трипковић, Милан (2005а): *Мултикултуралност, мултикултурација и права мањина*, Социолошки преглед, 1/2005, стр. 83-97, Београд

Трипковић, Милан (2005б): *Етнички сукоби у мултикултурним друштвима и (не)могућности њиховог предупредивања*, Социолошки преглед, бр. 2/2005, стр. 99-122.

Жирар, Рене (1989): *Стари пут грешника*, Братство-јединство, Нови Сад

Жирар, Рене (1990): *Насиље и свето*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад

Milan Tripković and Gordana Tripković

**VIOLENCE IN SOCIETY, VIOLENCE OVER SOCIETY
AND VIOLENCE OF SOCIETY**

Summary:

This paper points out the difference between three types of inter-related violence: violence in society, violence over society and violence of society. The first one relates to various manifestation forms of violence in specific segments of society which can, in Durkheim's terms, be considered as "normal" if it is within limits of long-term averages for the given type of society, and the special attention can be drawn to violence in family. The second type of violence is perpetrated by the apparatus of state government and it, in authors' opinion, has two basic forms - internal and external, respectively - the one which is mainly realized through different forms of undemocratic government, with totalitarian dictatorships as its extreme, and the other, which can be observed as an external aggression of one state, or unions of states over another state or states, with the intention to achieve partial or complete control over it or them. Finally, the third type can be marked as ontological or "fundamental" violence (Rene Girard), and it is expressed in different manners: through a forceful character of "social facts" (Emile Durkheim), i.e. overwhelming forms of thought, sentiment and behavior or the expected behaviors that are linked to social roles (Ralf Dahrendorf), or through domination or "tyranny of society" (John Stuart Mill) over the individual or through "tyranny of majority" (Alexis de Tocqueville) over minority, which does not exclude the "new power of minority" (Bernd Guggenberger), etc. The authors intend to show that three mentioned forms of violence can rather be considered a rule than an exception.

НАСИЉЕ КАО КУЛТУРНИ ОБРАЗАЦ

***Апстракт:** Овај рад се састоји из два дела. У првом делу се теоријски разграничавају појмови као што су друштвена моћ, сила, насиље и репресија. Насиље се одређује као нелегитимна употреба моћи, која се испољава као груба принуда којом јачи намеће своју вољу слабијем. Моћ и сила су неутралне категорије којима се означавају важне, али легитимне друштвене разлике и неједнакости, док је насиље екстремно груба и неоправдана употреба моћи.*

Насиље као културни образац утемељено је на механизму первертирања нужде у врлину и инверзији циљева и средстава. Репресивни културни образац третира силу и преферира принуду као циљ, а не као средство.

У другом делу чланка указује се на двојна мерила као на механизам стварања и апологије глобалног политичког насиља над Србијом и Србима. Двоструки аргументи су одувек постојали, али никад као данас они се нису политички оправдавали помоћу симулираних универзалних вредности. Стара репресија је била сировија, често и суровија, али нова је много перфиднија и као таква неупоредиво опаснија – са одгођеним и далекосежно негативним последицама, од којих су многе данас непредвидиве.

***Кључне речи:** моћ, сила, насиље, двојни стандарди, Србија.*

1. Насиље је нелегитимна употреба силе

Насиље је универзалан друштвени и људски феномен, који као вишезначан појам изазива теоријске контроверзе, а често представља и практично несавладив проблем за све оне који би хтели да га се реше – било да желе да га искорене или само да га ставе под своју ефективну контролу. Зато се свако теоријско разматрање насиља нужно мора аналитички ограничити на неки од својих релевантних аспеката.

Овде се ради о покушају да се насиље сагледа као социо-културни феномен, а то значи као интегрални део друштвеног деловања и понашања појединаца и друштвених група, са разним друштвеним улогама и статусима, са различитим био-

психо-социјалним обележјима и у разним системским контекстима. У том смислу најпре ваља сам појам *насиља* разграничити од оних појмова са којима се понекад делимично или у целини преклапа – као што су појмови *моћ*, *сила*, *принуда* (*репресија*) и слични. Тек потом могуће је указати на теоријски оптималне приступе објашњавању феномена насиља, као и на најефективније моделе његове практичне контроле.

Моћ је најшира категорија, а сви други појмови тичу се неке њене деривације, уже по обиму и специфичне по значењу. Моћ се често своди на могућност појединаца и група да спроводе своју вољу независно од воље других и упркос њиховом отпору. За социолошко разматрање феномена моћи најважније је питање порекла неједнаких могућности друштвених актера да ефикасно спроводе своју вољу, да приоритетно задовољавају своје потребе и остварују своје ексклузивне интересе. Притом се мора имати на уму да основ неједнаких могућности нису лична обележја појединаца него друштвено условљене неједнакости, што разликује друштвену моћ од сваке друге врсте моћи.

Друштвена моћ је, дакле, *друштвено установљена неједнака могућност појединаца и група да доносе одлуке у свом интересу, а независно од интереса других.*

Неједнаке могућности утицаја могу почивати на разним основама које означавамо као различите изворе друштвене моћи.

Својина (као материјално богатство) јесте темељ *економске моћи*, а *новац* је њен општи симбол. Економски извори моћи играју значајну улогу у свим, а нарочито у развијеним друштвима робно-новчане привреде. Новац даје велику моћ свима који с њим располажу ("новац врти, где бургија неће"). Они имају прилику да новчаним наградама једнима и њиховим ускраћивањем другима усмеравају понашање и једних и других и тако да њима управљају.

Функционална моћ темељи се на значају друштвене улоге (функције) коју обавља неки појединац или група. Најтипичнији вид функционалне моћи је *политичка власт*. То је моћ политичких функционера који су моћни зато што су на важним друштвеним функцијама, а моћни су само док имају полуге

власти у својим рукама. На овом примеру се најбоље види колико може бити велика разлика између друштвене и личне моћи неког појединца (кад је на "функцији" и кад без ње остане).

Статусна моћ темељи се на оцени значаја (угледа) места које неки појединац или група наслеђује (племићко порекло, на пример) или стиче у току живота (статус академика, на пример). Статус је пресудан извор моћи у затвореним сталешким и кастинским друштвима. Данас наслеђени статус донекле уступа пред другим изворима неједнакости, али наслеђен или стечени статус и даље опстаје као важан, симболички елеменат тзв. социјалног капитала и моћи која из њега извире.

Неки социолози (као Пјер Бурдије) говоре о **социјалном капиталу**, којим располажу они који наслеђују статус и друштвене везе (познанства и пријатељства) својих родитеља, а стварају и мрежу својих личних и професионалних, пословних, политичких и других веза. Социјални капитал се, као и сваки други, не само наслеђује него и ствара, а политичка моћ и везе које се учешћем у политици стичу представљају један од најважнијих "ресурса" социјалног капитала и код нас. У социјалистичким друштвима, са доминацијом политике над свим другим сферама друштва, "политички капитал" је био најважнији вид капитала, али политичка активност има посредно (као ресурс социјалног капитала) велики значај и у постсоцијалистичким и свим другим друштвима.

У социјални капитал спадају и добри међуљудски односи у некој конкретној друштвеној групи (у радној организацији, спорском тиму). Колективни дух или групна клима у великој мери утичу на успех у сваком послу и зато се морају развијати, неговати и чувати.

Посебан облик статусне моћи јесте она која извире из **ауторитета** (од лат. *auctoritas* - утицај, надмоћност), а односи се на угледну и високо поштовану личност или на друштвено признату установу. У социологији ауторитет се везује за угледне појединце, друштвене групе и установе. У политици то је обележје власти којој се верује и која има легитимитет. Моћ која почива на легитимном ауторитету својих носилаца друштвено је најблаговорнија, јер она хармонизује односе између оних који владају и оних којима се влада. Утицај оних са ауторитетом добровољно се прихвата од оних на које се

утиче и зато се обично каже да је боља она власт која се превасходно ослања на "снагу ауторитета" од оне која се користи само "ауторитетом снаге".

Знање и информације у модерним друштвима избијају у први план извора моћи ("знање је моћ") и чине најважније елементе тзв. **културног (симболичког) капитала** који је једна од димензија напред наведеног друштвеног капитала. Знање се стиче образовањем, а до важних информација долази се привилегованом и монополском позицијом у систему друштвених комуникација. Тиме не престају да делују сви раније наведени извори неједнакости, али се појављују њихове нове комбинације. Док је некад физичка сила подупирала сваку другу моћ, данас такву улогу имају монопол на знање и информације.

Овај монопол је типичан за модерна друштва у којима он постаје главни извор асиметричне друштвене моћи и нових друштвених неједнакости. Већ се уочава све веће раздвајање знања (којим располажу образовани експерти) од информација (којима располажу монополисти у систему комуникација) у наступајућем тзв. информатичком (постиндустријском) друштву. Монопол на знање обезбеђује **експертску (технократску) моћ**, а монопол на информације омогућује **бирокаратску моћ**. У том погледу посебно су вредни "ресурси" научно-техничко знање и тајне информације, који данас имају стратешки значај за развој сваког друштва.

Модерна информатичка технологија омогућује ширење рутинског знања и лакши приступ мноштву информација. Због тога посебну вредност добијају **креативно знање** и **нове идеје** који постају један од најважнијих развојних ресурса савремених друштава. Истовремено, у први план избијају образовани кадрови као својеврстан **људски капитал** који постаје пресудан чинилац модерног развоја.

Физичка сила је најстарији (природни) облик моћи, који у примитивним друштвима доминира, а у савременим се комбинује са свим осталим видовима моћи (као фамозни двојац "штап и шаргарепа"). Већина либералних социолога критикују употребу силе у друштву, али се неки конзервативнији аутори према овој неоспорној историјској чињеници односе и друкчије, реалистичније од критичара. Тако, рецимо, Вилфредо Парето о примени силе у друштву пише следеће: "Питање да ли у

друштву треба или не треба примењивати силу, да ли је сила благотворна или није, нема никаквог смисла. Јер силу примењују и они који желе да сачувају извесне једнообразности и они који желе да их превазиђу. И насиље једних стоји насупротив и у сукобу са насиљем оних других. У ствари, кад присталица владајуће класе одбацује примену силе, он мисли на одбацивање примене силе од стране бунтовника који покушавају да збаци норму дате једнообразности. Кад се он, с друге стране, слаже с примењивањем силе, он, у ствари, мисли на примену силе од стране власти у циљу присиљавања бунтовника на конформност. И супротно томе, кад присталица подређене класе каже да презире примену силе у друштву, он, у ствари, презире примену силе од стране друштвене власти у циљу присиљавања противника на конформност; а ако он хвали примену силе, он при томе мисли на примену силе од стране оних који хоће да прекину с извесним друштвеним једнообразностима." (В. Парето, *Расправа о општој социологији*, параграф 2.174.).

Природа принуде моћних промењена је у савременим друштвима. Неограничена сила се ограничава, гола сила се камуфлира. Репресија тако постаје суптилнија, али тиме друштвене неједнакости нису престале да постоје и делују нити је насиље смањено. Поред отворене спољне физичке принуде, увек постоји и делује, као невидљива и унутарња, скоро "добровољна" принуда, иза које стоји **манипулативна моћ** оних који су на власти, који су богати или су просто у прилици да намећу своју вољу и интересе другима.

Данас је типичан вид манипулативне моћи онај који користе богати и јаки, кад додатно обезбеђују своју владавину још и монополном на информације које се преносе преко мас-медија. У ту сврху често се користе скоро сва средства масовних комуникација. Нарочито телевизија упорно и агресивно "испира мозак" савременом човеку. Тако изманипулисан човек обично следи туђу вољу и туђе интересе, као да су његови, а насиље којем је он изложен је латентно и стално.

Насиље је, дакле, нелегитимна употреба моћи, која се испољава као груба принуда којом јачи намеће своју вољу слабијем.

Моћ и сила су неутралне категорије којима се означавају важне, али легитимне друштвене разлике и неједнакости, док је

насиље екстремно груба и неоправдана употреба моћи. Моћ је друштвени однос, а насиље облик испољавања моћи кроз друштвену делатност која се служи претераном и недозвољеном употребом силе и грубом принудом као средством за остваривање циљева, који могу да буду и легални и легитимни. Легитимност циљева не оправдава свако средство за њихово остваривање. Суштина насиља се огледа у нелегитимности средства којима се остварују циљеви.

Као што постоје разни извори и разне врсте моћи, тако исто се разликују и типови насиља који их прате. Према облицима принуде могу се разликовати физичко, политичко или психичко насиље. Ови типови насиља увек се међусобно допуњују, а нарочито у репресивним и тоталитарним друштвима, где се и симултано користе. Социолошком теоријско-емпиријском анализом само се утврђује њихов специфичан однос у конкретним ситуацијама. У неким случајевима принуда посредством физичке силе или претња физичком силом су отворене, у неким другим су латентне, али је зато неки други вид насиља отворенији. У сваком случају, различити видови насиља међусобно се односе као "спојени судови" чији се репресивни садржај стално прелива из једног у други друштвени облик.

Међутим, отворено је питање да ли се тако одржава укупни квантум насиља у друштвеном животу и међуљудским односима или се смањује или увећава зависно од тога који је преовлађујући облик употребе моћи у неком конкретном друштву. У овом раду посебно се указује на друштвене околности, чиниоце и социо-културне механизме којима се насиље у неким друштвима и историјским ситуацијама уобличава и устаљује као пожељан културни образац, јер се полази од хипотезе да је то социо-културни амбијент у којем се насиље вишеструко увећава и типолошки диференцира.

Насиље као културни образац утемељено је на механизму первертирања нужде у врлину и инверзији циљева и средстава. Културни образац је вредносно-нормативна творевина која осмишљава, усмерава и уређује деловање и свакодневно понашање људи тако што указује на друштвено пожељне циљеве и дозвољена средства за њихово остваривање. Репресивни културни образац третира силу и преферира

принуду као циљ, а не као средство. Ту се ради о механизму первертирања нужде у врлину и о апологији насиља као начина на који се остварују сопствени циљеви и обликују међуљудски и сви други друштвени односи. У екстремном облику репресивни културни образац манифестује се као упутство које би могло да гласи: "све што можеш силом, немој покушавати милом"! Нужна последица успостављања такве вредносно-нормативне структуре јесте бланко оправдање бруталне силе и својеврсни културалистички нарцизам насилника.

Пошто је физичка сила категорија физике у којој важи закон акције и реакције, то се и насиље распростире по социјалном простору као акција једних и реакција других. Кад год једни посегну за силом као средством за наметање своје воље другима, исти они који су изложени њиховој репресији, или неки други који следе њихов пример, увек и сами користе оно силе с којом располажу да у односу на слабије од себе испоље неки облик насиља, да остваре неки свој нелегитимни интерес, постигну морално проблематичан циљ или да напросто на слабијима искале свој нагомилани бес. И као што у физици важи закон о одржању материје и енергије, тако се и у социо-културном пољу насиље стално прелива из једног облика у други: *физичка сила се преко уобичајених културних образаца институционализује као политичко насиље над групама, које се, потом, испољава као психичко насиље над појединцима.*

У социо-културном пољу, пак, за разлику од физичког простора у којем делује сирова (али природна) физичка снага, делују људи као свесни актери који имају своје потребе, интересе, циљеве и вредности, који опажају и осећају, умеју да воле и да мрзе, да се од силе сами плаше и да друге силом застрашују – што вишеструко увећава сложеност социо-културног система и отежава његово управљање. У социо-културном систему не може се успоставити "равнотежа снага" простим пребацивањем неког тега (силе или притиска) са једног таса замишљене ваге на други, нити се њиме тако може управљати.

У његовој конституцији кључну улогу игра сама та "замишљена вага", као веома осетљиви социо-културни механизам непристрасног изравнавања супротстављених друштвених сила, незадовољених потреба, неостварених

интереса, пожељних циљева и најразличитијих вредности друштвених актера (група и појединаца). "Замишљена вага" је у ствари усвојено друштвено правило, интериоризирана социо-културна норма која се прихвата (и тако легитимише), не само као прецизна *мера* него и као *универзално мерило* свих друштвених појава и поступака свих друштвених актера.

Универзално мерило је једини социо-културни механизам који је у стању да у друштву држи под каквом-таквом контролом сирове природне нагонѐ људи. Зато универзално мерило и представља окосницу свих институција у цивилизованим друштвима, јер само као такво оно је у стању да усмерава деловање актера ка оним циљевима који нису само за њих пожељни него су истовремено и за друге прихватљиви (те су у том смислу друштвено легитимни). Отуда нарушавање универзалности неког друштвеног мерила представља акт рушења друштвених институција, што омогућује разуздавање силових нагона и погодује ширењу најразличитијих облика насиља.

То ни за јаке, који обично покрећу спиралу насиља, није добро ни онда када је у датом односу снага корисно. Ескалација насиља има своју ирационалну логику коју би морали да имају на уму сви они који, будући да су јачи, олако потезу за силом као средством и насиљем као методом за остваривање својих интереса. Добро схваћен интерес јаких јесте очување институција које увек стабилизују постојеће односе, јер јаки су по правилу најјачи у постојећем склопу односа. У свакој новој констелацији снага, неко ко је слабији може ојачати, а онај ко је био јачи може ослабити. А нелагоде због насиља не мимоилазе ни оне јаче, који насиље обично изазивају. Насиље као одбрамбени механизам, као једини ефикасан и расположиви метод могу упражњавати и они који су слабији, а они то обично и чине кад год су дубоко фрустрирани, тешко општењени и неправедно осуђени. Из таквог искуства произашла је традиционална поука да "свака батина има два краја" (без обзира што је увек један дебљи и дужи, а други тањи и краћи).

Од стварне ескалације насиља у неком друштву и неком времену горе је само кад насиље постане нормативни културни образац: кад первертира од нужде у врлину и од више-мање нужног средства постане пожељан циљ, чиме се насиље

друштвено-историјски оправдава и промовише у политички пројекат. Политичка апологија насиља данас се углавном спроводи посредством "двојних мерила" за истоветне поступке разних политичких актера.

2. Двојна мерила као механизам политичког насиља

"Двоструки аршини" су одувек постојали, али никад као данас они се нису политички оправдавали помоћу симулираних универзалних вредности. Стара репресија је била сировија, често и суровија, али нова је много перфиднија и као таква неупоредиво опаснија – са одгођеним и далекосежно негативним последицама, од којих су многе данас непредвидиве.

Показало се да је апсолутизовање једног становишта и интереса, уз релативизовање другог (супарничког) увек и у свим друштвима, пре или касније водило ка ескалацији насиља, према закону акције и реакције. Традиционална племенска свест познаје само логику и етику двојних мерила: оно што није дозвољено учинити својим саплеменицима, то је пожељно да се учини другима; посезање за туђим добрима у племену је срамна крађа, а пленидба странаца је храбар и частан чин. Оно што је дозвољено робовласнику и феудалацу, то је забрањено робу и кмету; стари Грци су по једном мерилу ценили своје поступке према варварима, а по другом реакције варвара на своје "варварство"; Јевреји су у својим очима од Бога "изабрани народ", док су за антисемите "христоубице"; за муслимане су сви други "неверници", док су за многе друге сви муслимани "фундаменталисти". Логика двојних мерила разара универзално етичко начело категоричког императива ("не чини другом оно што не желиш да други чини теби") и у крајњој линији доводи до апологије политичког насиља – верског, етничког, расног и социјалног.

Либерална идеологија о грађанској равноправности свих људи афирмисала је универзалне етичке постулате чија је клица постојала још у великим светским религијама, као и у античкој грчкој филозофији, али се политички институционализује тек у модерној правној држави. Међутим, глобализација "либералне модерности" данас је веома противречан историјски процес.

Једна његова страна је нова либерална пропагандна реторика, као својеврсна идеолошка деривација оне друге стране коју обликују стварни економски и политички односи који се одвијају по старој логици необуздане силе. И једно и друго води ка отвореној апологији политичког и сваког другог насиља којим се служе актери тзв. новог светског поретка, који у изградњи "модерног светског друштва" прибегавају традиционалној етици двојних мерила.

Ове противречности најнепосредније се виде на примеру историјског и структурног дуализма америчког друштва и САД, као данас водеће светске силе која пресудно обликује глобализацијске процесе и удара свој печат на најновији пројекат тзв. новог светског поретка. САД су историјски настале на геноциду над староседеоцима, економски се развијале на робовском "црначком" раду и перманентном ратном профитерству, са расистичким законодавством које се најдуже задржало (до друге половине 20. века) и стварном расном дистанцом која је међу највећима у свету. Колосалан је историјски парадокс, да овакву реалност прати (од 18. века па све до данас) идеолошки најлибералнија реторика, па чак и либералне институције (за белу и богату мањину). Уз овај парадокс иде и чињеница да су САД кроз читав 20. век стално водили ратове "за светски мир" и зато је у свету било више рата него мира. Упркос томе, профити од ратова који су сви од реда вођени изван САД пристизали су управо у ову земљу и њену привреду.

Ако би се тражила једна кључна реч којом би се могао окарактерисати доминантан културни образац који изражава овај традиционални амерички парадокс у асиметрији силе и права, онда је то "**каубојштина**", виђена као обесна сила која је промовисана у општеприхваћени стил понашања. У основи овог традиционалног, ксенофобичног, расистичког, нимало либералног, већ екстремно репресивног културног обрасца леже класичне предрасуде и стереотипи где су све улоге унапред и за свагда подељене између оних који су "наши добри момци" и оних насупрот, који су "њихови лоши момци"; за "добре" и "наше" примерено средство је "шаргарепа", док је за "лоше" и "њихове" најефикасније средство "штап" (они су "примитивци", а такви, као и стока разумеју само "језик силе").

Овако једноставна (да не кажемо примитивна) структура једног репресивног обрасца није тешка ни за објашњавање, нити за разумевање, али је огроман политички и животни проблем за сваког ко се нађе под његовим практичним дејством. Српско друштво је, стицајем многих неповољних околности - историјских, структурних и персоналних, политичких и економских, спољњих и унутарњих недавно дошло под удар таквог репресивног обрасца и данас постало његова најпознатија жртва. Питање како се извући из глобализацијских "маказа", како утећи са "наковња" док је "чекић" подигнут, данас је већ практично закаснило, а за трагично закашњење одговорне су српске политичке елите. Али питање, зашто и како се баш нама десило да се на "географском наковњу" задесимо у време када се "историјски чекић" претећи подигао, остаје као трајни изазов за српске интелектуалне елите, да га пажљиво разматрају и мудро одгонетају. Ваљани одговори, макар били дати само у хипотетичком облику, могли би (можда) да спрече будуће грешке у неком новом глобализацијском "вртлогу".

Познато искуство да "од силе страда ко се у силу узда" као да се и у нашем случају потврдило. Наше репресивно наслеђе и склоност владајуће елите да се превише ослања на силу, утицала је да и народ и његова политичка елита неопрезно прихвате "бачену каубојску рукавицу" и тако неопрезно "изађу на мегдан" светским "револверашима". Једне је повукла епска мегданцијска, а друге идеолошка партизанска митологија, неке треће наивна југословенска уображеност, а четврте дубоко задоцнели и времену сасвим непримерени национални реваншизам. А кад се на непријатеља потегне оружје, то је већ постало правило на нашим просторима, онда се оно не одлаже док се њиме не "рашчисте" све старе и многе нове међусобице. Тада насиље "процвета" на свим странама, па се брзо заборави ко је први "разбио лампу у балканској крчми" (М. Крлежа). А управо то је оно најважније што нипошто не би смело да се заборави, иако оно није увек непосредно видљиво и манифестно, већ скривено и латентно.

Српско друштво се развијало као заостало друштво европске полупериферије које је често било у стварној изнудици те је морало да изналази и користи разне "историјске

пречице", да "убрзава" свој друштвени развој и "скраћује" дуготрајне развојне процесе, да "надокнађује изгубљено време" или да "брани угрожени животни простор". Тако се обично легитимисала "додатна сила" у друштвеним и политичким односима било да се радило о традиционалном утеривању "бабином у рај", о новијем револуционарном терору као "бабици сваког новог друштва" (Маркс) или о најновијем модерном "цивилизовању" свих оних који имају систем вредности различит од западњачких културних образаца.

Репресивни карактер имали су многи културни обрасци који су у разним приликама и временима попримали колективни значај. Тако је српска "хајдучија" прво била лична побуна против неправедне власти која је касније первертирана као лична власт која другима наноси неправде. Као првобитна реакција на турске зулуме, она потом прераста у отпор свакој јавној власти. Уочљива је структурна и функционална хомологија некадашње хајдучије са данашњим организованим криминалитетом, који се у Србији укоренује као функционална нужност у условима међународне блокаде. На почетку, то је само реакција на спољне санкције, а касније организовани криминалитет постаје главна унутарња препрека успостављању правне државе. Тако механизам первертирања нужде у врлину криминалце приказује као патриоте и хероје, што је препрека за њихово касније и данашње санкционисање.

Слична первертација пратила је и "партизанштину" као идеолошки образац који у почетку користи репресију као средство за успостављање "социјалне правде", а завршава у немилосрдној борби за личне привилегије и енормно и брзо богаћење узурпацијом колективног власништва. По свему судећи и најновија "европејштина" – као масовни идеолошки и манипулативни нарцизам српских либерала – није имуна на репресивна средства, а и сама посеже за њима кад год јој се укаже прилика. Рекло би се: насиљу никад краја, само му се облици манифестовања смењују; обично циклично, како би се што ближе пратила спирала непрекидног насиља у сваком, па и у српском друштву.

Међутим, каква год да је била аутохтона традиција насиља у српском друштву, његова данашња укорененост по дубини и распрострањеност по ширини никад не би била таква

и толика да му непосредно није претходила глобална политичка и економска репресија и војна агресија на српско друштво у последњој деценији. Таква свестрана спољна репресија је некад видљива, а некад скривена, али у сваком случају претходи унутарњој, која има и своје аутохтоне корене. Глобални репресивни обрасци су тако оживели локалне, а њихово здружено деловање је постало велики практични проблем, који се прво мора тачно описати и истинито објаснити, да би се насиље у српском друштву колико било смањило. Индикативно је да је, и у овом случају, изостала историјски правовремена самосвест и рационална теоријска свест, тако да се обично бркају узроци и последице, оно што је претходило насиљу и оно што из њега следи.

Рационална *историјска самосвест*, дакле, није могућа ако се пренебрегне временски редослед догађаја, као што ни *теоријска самосвест* није могућа ако се занемари оно што је латентно, а у каузалном смислу је делатно. За једно и друго је потребна тачна дескрипција стварног догађања која би претходила теоријско-каузалним анализама и историјским синтезама.

За ову прилику, само као илустрација отворено манифестованих двојних мерила светских сила у односу на Србе и Србију, биће наведени само неки карактеристични случајеви који су погодовали ескалацији разних облика насиља у данашњем српском друштву. Сваки од њих сам по себи заслужује подробно истраживање и свестрано осветљавање, а сваки понаособ био би и довољан да се на њему покаже и докаже класична "каубојштина". Толико их је да смо сви већ толико уморни од њиховог практичног дејства, да је већина склона да се са њима резигнирано помири и да их прихвати као непорекливу реалност, без обзира како са истином ствари стоје. У име истине, чињенице се морају истицати, све докле док објективна истина не избије на видело и док се не уклоне медијске утваре и разне "симулације" и "симулакруми" (Ж. Бодријар) који нам замагљују рационалну теоријску свест и муте нашу историјску самосвест.

- У време кад је у Европи (и свету) било прокламовано начело непроменљивости државних граница силом, Словенија је оружаном побуном насилно преузела

државну границу од ЈНА и за такав чин противзаконите агресије (и по домаћем и по међународном праву) била награђена међународним признањем и убрзаним пријемом у ЕУ. За агресора је проглашена Србија која се легално и легитимно томе успротивила и зато је изложена међународној блокади, политичкој изолацији и економским санкцијама.

- Кад су Срби као конститутивни народ, без свог пристанка у Хрватској деградирани у обесправљену националну мањину и као жртва старе усташке и нове Независне државе Хрватске медијски проглашени за агресора, били су протерани из Хрватске уз помоћ међународних снага које су биле дужне да их штите у зонама под контролом УН.
- Кад су Срби као конститутивни народ и у БиХ деградирани у обесправљену националну мањину и кад су одбили да прихвате неуставне и незаконите одлуке Муслимана и Хрвата о отцепљењу од СФРЈ, они су, такође, проглашени за агресоре у својој земљи, а с њима и Србија која их је помагала. НАТО је тада без мандата УН и противно своме статуту бомбардовао Србе у БиХ, користећи се забрањеним бомбама са осиромашеним уранијумом.
- Док се признају сви референдуми Словенаца, Хрвата и Муслимана (Бошњака), референдуми Срба у Српској Крајини, Републици Српској и Србији се не признају; Срби се разоружавају а сви други наоружавају (и поред резолуција УН које то забрањују), да би се на крају прибегло НАТО-бомбардовању Србије зато што она не прихвата одцепљење Косова и Метохије као своје јужне покрајине.
- Европска арбитража око референдума у Црној Гори је псеудоправним смицалицама тзв. Венецијанске комисије омогућила Црногорцима који не живе у заједничкој држави да на њему гласају, а онемогућила да гласају оне који у тој држави живе и који су за њену судбину витално заинтересовани.

- Хашки трибунал, као псеудоправна институција, ослобађа друге (Албанце, Муслимане и Хрвате) за иста дела за која Србе осуђује.
- Најопасније је од свега то што и Међународни суд правде у Хагу, као врховна судска инстанца у свету, у односу на Србију и Србе примењује двоструке стандарде: кад СР Југославија истом суду тужи НАТО-земље за агресију, суд се оглашава ненадлежним, а кад Хрватска и БиХ туже СР Југославију суд прихвата своју надлежност, иако су правне чињенице у оба случаја истоветне.
- Коначно, на Србију се врши непримерени притисак за отцепљење Косова независно од тога какав је однос Србије према Косову, без обзира какав је положај Срба на Косову, али и без обзира да ли је Србија демократска земља или је сатанизована као недемократска – што се ни са једном независном и међународно признатом државом и чланицом УН данас не дешава. Досад невиђена и нечувена медијска симулација манифестована је тиме што је НАТО-агресија на Србију поводом Косова означена као акција "Милосрдни анђеол" којом је потпуно первертиран однос насилник – жртва. Таква перверзија универзалних начела пресудно доприноси да се насиље на месту злочина НАТО агресора мултиплицира - јер кад год се груба и агресивна сила згушњава, насиље се распрскава.

Свега наведеног и још много чега другог ненаведеног, толико је много, а и толико је непринципијелно, да све заједно то нипошто не може бити случајно. Свако друго насиље које се данас у Србији јавља, и кад није посредно и непосредно изазвано овим нелегалним и нелегитимним мерама глобалне репресије (а често јесте), нужно се маргинализује иако стварно није маргинално. Опасно је то што ни аутохтоно насиље, као својеврсно домаће зло, нимало није нити би смело да буде занемарљиво. А стварно се занемарује, јер је прекривено и прикривено глобалним насиљем над целим једним народом, над његовом државом и свим друштвеним институцијама.

Л и т е р а т у р а:

- Аврамов, Смиља (1997): *Постхеројски рат Запада против Југославије*, ИДИ, Ветерник
- Бодсон, Жерар (1993): *Европа лудака*, Београд
- Гиденс, Ентони (1998): *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд
- Еткинсон, Родни (1997): *Зачарани европски круг, Корпоративне елите и нови фашизам*, Светови, Нови Сад
- Зиновјев, Александар (2002): *Запад, Феномен западњааштва*, Наш дом, Београд
- Печујлић, Мирослав (2002): *Глобализација, Два лика света, "Гутембергова галаксија"*, Београд
- Симеуновић, Драган (1989): *Политичко насиље*, Београд
- Стиглиц, Џозеф (2002): *Противречности глобализације*, СБМ, Београд
- Хантингтон, Семјуел (1998): *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица
- Чомски, Ноам (1995): *Шта то (у ствари) хоће Америка*, Институт за политичке студије, Београд
- Чомски, Ноам (1996): *Светски поредак - стари и нови*, Студентски културни центар, Београд

Milovan M. Mitrovic

VIOLENCE AS A CULTURAL FORM

Summary

This article consists of two parts. In the first part there is a theoretical discussion of the terms such as social power, force, violence and repression. Violence is defined as an illegal use of power in which the powerful impose their will on those without power. 'Power' and 'force' are neutral terms which serve to denote important and accepted social differences and classes, whereas 'violence' is extremely rough and unjustifiable use of power.

Violence as a cultural form is based on the perversion of a need into a virtue and the inversion between aims and means. A repressive cultural form favours force as the aim and not as a means.

In the second part it is argued how double standards serve as a mechanism of creation and the analogy of global political violence against Serbia and the Serbs. Double standards have always existed but they have never been politically justified by artificial universal values. The old repression was more direct and more cruel, but the new one is more refined and therefore more dangerous. The consequences of such repression are far-reaching and unpredictable.

КРИТИЧКО ЗНАЊЕ О НАСИЉУ У ДЕМОКРАТСКОМ ДРУШТВУ

***Апстракт:** Здрав разум сматра да демократски поредак решава све друштвене проблеме. Аутор критички истражује оне практичне друштвене тенденције које уводе насиље у нормативни процедурални поредак демократије. У овом раду предмет анализе је, најпре, однос унутрашње и спољне политике западних демократија. Анализира се пракса унутрашњег демократског поретка у евроамеричким државама и коришћења оружане силе у спољнополитичком деловању. У другом делу, критички се разматрају недемократске и антидемократске појаве у Србији. Скреће се пажња на појаву «демократских екстремиста». Анализираће се политички догађаји, политички ставови политичких странака, јавне изјаве актера на политичкој сцени (политичари, интелектуалци, челници НВО). У закључном делу, упозорава се на рађање једне нове форме владавине међу државама која ће по форми и реторици бити демократска а реално антидемократска. У унутрашњој политици предност се даје подобним личностима а не институцијама.*

***Кључне речи:** критичко знање, демократија, насиље.*

О демократији је написано брдо књига. Углавном је писано афирмативно у раздобљима у којима је она била друштвени и политички идеал коме се тежи. Међутим у последње две деценије, демократија је обавезни поредак у европским државама а та обавеза се убрзано шири по целом свету. Данас се о демократији мора говорити кроз њена практична искуства а не само из књига. Морају се осветлити и оне појаве и чињенице које откривају антидемократизам у демократији. Видећемо како то изгледа у Србији. Најпре, да подсетимо на теоријске карактеристике демократије. (Напомена: Чланак представља резултат рада на пројекту «Образовање за друштво знања», број 149001 (2006-2010,) чију реализацију финансира Министарство науке и животне средине Републике Србије.) То је, пре свега, облик државне власти, затим систем институција које омогућавају конкуренцију, надаље демократија омогућава једнакост пред

законом, у којој се остварују појединачна (и колективна) парва, једном речју, у демократији грађани слободно бирају и контролишу власт. Токвил би рекао да је у демократији обезбеђена слобода политичког организовања и плурализам медија. Роберт Дал у полиархији (1971) наводи следеће карактеристике демократије: активно и пасивно бирачко право, право политичких вођа да се надмећу за подршку и гласове, слободни и поштени избори, слобода удруживања, слобода изражавања, различити извори информисања, систем институција које омогућавају да политика зависи од добијених гласова и других друштвених чинилаца. То је нормативни појам демократије. Међутим, практично искуство демократије открива њене унутрашње проблеме које научна мисао и политичари морају да разматрају, а не да их гурају под тепих. Потребно је испитати недемократске појаве у демократском поретку западних држава и Републике Србије. У овом раду предмет анализе је однос унутрашње и спољне политике западних демократија. У другом делу, критички се разматрају недемократске и антидемократске појаве у Србији. Анализираће се политички догађаји, политички ставови политичких странака и јавне изјаве актера на политичкој сцени (политичари, интелектуалци, челници НВО).

Унутрашња демократија и спољна антидемократија

Ако пођемо од кључног критеријума за разликовање политичких облика владавине – однос власти и друштва (грађана), заправо природа средстава политичке власти -, онда се може приметити да се појављује изузетно висок степен сличности између две политичке странке у САД и Великој Британији.

У тим друштвима испољава се брзо приближавање основних циљева и средстава политичких партија. Нема крупних програмских ни практичних разлика између америчких или британских партија у унутрашњој политици. Не бисмо погрешили ако бисмо у овим партијама видели фракције једне партије. У бази друштва убрзано се врши уједначавање интереса друштвених група и организација, хистеризација јавног мњења уз атомизацију појединца. Резултати

парламентарних избора показују тесну разлику између политичког победника и побеђеног.

У анализу западних демократија, потребно је укључити и спољнополитичку димензију државне власти. Наше време показује да западне демократије у свом спољнополитичком деловању користе сва средства диктатуре, а неретко и војну силу. У односу према малим државама ове демократије наступају са позиције самоодређеног лидерства и остварују власт без икаквих ограничења.

У којој мери се приближавају диктатура (у спољној политици) и западне демократије могу на најбољи начин да посведоче политичка средства која ови облици власти користе: силу, лаж, подметање кривице. На пример: ако једна демократска држава користи средство подметнуте кривице да би се применила сила и казна (Маркале, Рачак), по чему се она разликује од немачких нациста (паљење Рајхстага)?! И нацистичка диктатура и демократска држава користе исто средство! Или, ако НАТО-савез баца бомбе на Србију због помагања отимања Косова и Метохије, каква је разлика између анектирања Судетске области од стране Хитлера 1938. године, од евентуалног анектирања Космета од стране НАТО-пакта? Са гледишта политичких последица никаква, премда се користи други речник. Могао би се адвокат западне демократије позвати на различите политичке циљеве, али о карактеру циљева у политици говоре употребљена средства.

Политичка слика Западне Европе и Америке, показује да се успоставља један нови политички облик сагласности између грађана, медија, државе и вођа. Оно што разликује новоуспостављени демократску једногласност од нацистичке, испољава се у чињеници да у њој учествује савез држава. Нема једне нације или једног вође, већ више нација, више држава, више вођа који су једногласни у политичком деловању.

Овако конституисан вишедржавни идентитет не налази на унутрашњу опозицију. Тешко би се могла бранити теза да у САД или Великој Британији постоји опозиција у правом политичком смислу речи. Некадашња политичка јавност полако нестаје. Још је Рајт Милс аналитички осветлио прелазак јавности (дискусије) у масу (тржиште средстава комуникације). А на крају сваког масовног друштва, по овом социологу, налази се нацистичка Немачка и стаљинистичка Русија (Милс, 1968).

Управо та нова масовна јавност не показује никакво противљење својим владама чак и када оне крећу у агресију против других држава. Чињеница да амерички грађани (већина) нису дигли одлучно глас против ратова Америке у Либану, Доминиканској републици, Гренади, Либији, Панами, рату у Заливу, Авганистану, Ираку, мора да забрине. А то је ново, то да се једногласност једне групације западних демократских држава испољава у односу према другим народима и државама на начин диктата или силе са ћутећом, обрађеном јавношћу. Њима се непрестаће намеће воља новог демократског (диктаторског) јединства, а уколико га нису добровољно усвојиле, следе санкције и/или бомбе. И овде важи она Лојолина реченица: “Свака заповест мора бити по вољи”.

Један теоретичар демократије образлагао је суд по коме се у сржи данашњих демократија “крије клица деспотије” (Кин, 1996). Овде нас је интересовала диктаторска природа западних демократија у односу према другим државама. Запањујућа је идејна структурна сличност демократских и стаљинистичких диктатура. Обе хоће јединство света, хоће један центар политичког универзума, оштро кажњавају непослушне (газе аутономију државе и слободну вољу народа), користе трик по коме је народ добар а вође лоше, не крију љубав према доктрини ограниченог суверенитета.

Зашто су западне демократије кренуле правцем политичке диктатуре, а не толерисања разлика у свом спољнополитичком деловању, велико је питање за савремене мислиоце. Овде треба упозорити на један, не често анализиран мотив демократског империјализма. Сва је прилика да се ради о особеном политичком нарцизму, а то је појам који означава специфичан поремећај опажања објективне стварности. Ова западноевропска демократски уједињена друштва (демократске диктатуре) су добра и узвишена, а страна су зло и изопаченост. Са тог нарцистичког становишта бомбардовање (СР Југославија) је казна за политику оних држава које не пристају на одрицање од својих вредности и својих интереса. Пре или касније, мораће овај облик западне демократске диктатуре да призна свој пораз. Није могућно социјални, политички и културни живот нација и држава униформисати, а није могућно помоћу зла и силе стварати добар свет.

Духовно померање пажње на организацијски оквир демократије - државни и међудржавни, сугерира претпоставку да је простор идеја, вредности, знања о демократији засићен и да ваља почети са њеном практичном универзализацијом. А како то изгледа, показује искуство са Србијом (СРЈугославијом), Републиком српском, Грузијом, Украјином и Белорусијом. Сви смо се могли уверити каква средства се користе против резултата, у основи, демократских избора. Она се лансирају из иностранства и изнутра од такозваних «демократских екстремиста», како би се уклонили они који нису по вољи демократских глобалиста.

Из иностранства се шаљу критике режима у разним формама – саопштења из владиних канцеларија, пласирањем лажки са медија, саопштењима невладиних организација (Међународна кризна група) и група пристрасних интелектуалаца. Користе се тешке оптужбе против личности и изабраних представника народа. Милошевић је квалификован као «диктатор», а ту лаж је свако могао да оспори чињеницом вишестраначких избора и бујањем приватних медија по Србији од 1990. године. У резолуцији америчког конгреса, поручује се белоруском народу «да подржава његову оданост слободном и отвореном демократском систему. Стварању просперитетне тржишне економије и настојању Белорусије да заузме своје место као равноправна чланица западне демократске заједнице» (Политика, 18.3.2006). А на изборима за председника од пет кандидата А. Лукашенко је освојио преко 80% гласова!

Пут избора вазалне личности је трасиран и унутар државе. Уводе се економске рестрикције, ограничава се приступ западном рају, шаље се новац невладиним организацијама и опозицијним партијама да би шириле демократију. Свима је позната чињеница да је само америчка администрација издвојила 50 милиона долара за рушење С. Милошевића. Недавно смо сазнали да је ЕУ потрошила 15 милиона евра на «изградњу цивилног друштва и развој слободног мишљења» у Белорусији (Политика, 23. март 2006).

Институције демократије и њихово подривање (Србија)

1

Постоји неколико кључних индикатора демократског друштва: плуралистичке институције – политичке, економске, медијске; људска права и слободе; поштовање правила игре; функционални сукоби те минимални вредносни консензус.

Институције. Плурализам економских, политичких и културних институција карактерише демократски поредак. Ко негира ове институције, не може се квалификовати као демократа. Српска политика, у радовима једног круга социјалних истраживача (Светозар Стојановић, Загорка Голубовић), дели се на период «антидемократске» политике од 1990. до 5. октобра 2000. и «демократску» од «српске октобарске револуције» до данас (2006). За прво политичко раздобље није везана ниједна иницијатива за забрану било које политичке странке иако је земља СФРЈ била у ратном распадању, а Србија изложена ретко виђеној међународној изолацији. Међутим, за неке «демократе» после 5. октобра није била blasfemiја захтевање забране за неке политичке странке, а то је била највећа и најоданија државним и националним интересима – Српска радикална странка. Ненед Чанак, лидер ЛСДВ (више десетина пута), и Г 17 плус су отворено тражиле да се забрани СРС. Ова последња је апеловала на јавног тужиоца да забрани рад СРС (Политка, 8. јун 2006). На интерент-сајту *Демократске омладине* од 10. јуна 2006. стајало је питање: »Да ли српске радикале треба забранити?«, а један од понуђених одговора гласи: »Забранити? Треба их побити«. Такав однос према политичком противнику говори, поред свега осталог, да се под маском демократије крије најцрњи тоталитаризам. Тај захтев је, за сваког обавештеног човека, увод у тоталитарни поредак. Зна се да је Хитлер тражио забрану политичких странака. Овакви захтеви представљају насиље над плуралистичким демократским институцијама.

Поштовање *правила политичке игре* (закона и процедуре) први је услов да демократија функционише. Сви учесници на политичкој сцени треба да се придржавају законских прописа и процедура све до тренутка док се не промене. *Dura lex sed lex* - каже једна латинска сентенца.

У Србији постоји лабав и крајње необичан однос према законским прописима. Скупштина Србије је донела (1998) неколико законских предлога који су листом нападнути од стране "демократске опозиције". Предлог закона о фреквенцијама, примера ради, био је нападнут као закон који гуши медије, а радило се о томе да се напосто регулише деловање медија и усклади са цивилизованим друштвом да свако не ради по својој вољи. Овај отпор према закону је оправдан борбом за демократију! Међутим, Републичка радиодифузна агенција Републике Србије донела је одлуку да се укине БК телевизија априла месеца 2006. Чак је послала и полицију да изврши ову одлуку.

Закон о универзитету је такође наишао на одбијање од "демократске опозиције". Влада је преузела западноевропски принцип - онај који финансира нешто, мора имати контролу над тим. Делови "демократске опозиције" напали су закон као гушење аутономије иако се радило само о измештању контроле рада универзитета у ресорно министарство, при чему је остављен простор за оснивање приватних универзитета. Ови примери показују да је у Србији на делу борба једног дела опозиције против права изабране парламентарне већине да доноси законске прописе, а то није ништа друго него борба против правне државе. Није спорна могућност да закони нису добри. Али, нико од критичара није понудио ништа друго осим да све остане по старом. При свему осталом, најзначајнија је чињеница да је то закон донесен у парламенту и да као такав подлеже промени у неком друкчијем саставу парламента. А ови закони су квалификовани као «тоталитарни»!

Улога неких *невладиних организација* у подривању демократског поретка није нетранспарентна у Републици Србији. Политичке партије се разумевају као посредници између грађанског друштва и државе, али оне су недовољне за стварање општедруштвене сагласности (зато се укључују друштвени покрети).

Неки теоретичари су смислили да није довољно деловање политичких странака већ и НВО које треба да „чувају друштво од државе“. Оне се представљају као промотери „европских вредности“, труде се да мењају свест нације о самој себи, имају амбицију да мењају карактеристике личности, настоје да потисну све што је традиција.

Наравно, то не важи за све НВО. Неке су корисне и потребне. Искуство у Републици Србији и другим државама Источне Европе показује да је један број НВО криктополитички организован. Оне делују уз јаку финансијску, дипломатску и обавештајну подршку из иностранства, као као нека врста „демократских бољшевика“, дакле као мале групе које се труде да наметну своје ставове путем медија који им широко отварају врата. Примера ради, треба погледати извештај Хелсиншког одбора за људска права у постмилошевићевској Србији, објављен у листу *Национал*, 28. јануар – 1. фебруар 2003. Тај извештај ХО има за циљ да тобоже у име људских права оцени стање политичког духа и националне свести у Србији после пада Милошевића. Извештај је карактеристичан по томе: 1) што је написан у Србији и иза њега стоји група српских интелектуалаца, 2) што је ова НВО повезана, финансијски и идеолошки са иностранством, 3) што пласира један антицивизацијски приступ националној реалности, 4) што под звучним називом «људских права» кријумчари мрачни идеолошки тоталитаризам и 5) што следи комунистички модел стварања новог српског човека и народа, само са обрнутим предзнаком од анализираног.

У извештају (коме?) се острашћеним идеолошким језиком критикују политичке личности «старог и новог режима», водеће институције културе српског народа, нова политичка елита и посебно вредности: српство и православље. Целокупно српско национално биће се оптужује за оптирање за «српски национализам», конзервативизам, органицизам, антизападњаштво, антихашко расположење». За такво стање српске националне свести ова НВО окривљује водеће институције Српска православне цркве, САНУ, универзитете, старе и нове политичаре, неке патриотске организације и мислиоце као што су Николај Велимировић, Јустин Поповић, Димитрије Љотић(?). По суду ове НВО у Србији су на политичкој сцени руку подруку комунистичка левица и нацистичка десница.

Ко овакав галиматијас може да разуме? Али зна се чему служи. Или, погледајмо следеће чисто политичко «деловање» које показује да су то криктополитичке организације са неколико чланова и великим простором у медијима. Дана 14. јуна 2006. огласили су се: Фонд за хуманитарно право, Центар

за културну демоконтаминацију, Београдски круг, Комитет правника за људска права, Грађанске иницијативе, Жене у црном, Иницијатива младих и Хелсиншки одбор за људска права - летком у коме се подсећа на деловање СРС (Политика, 15.6.2006). У том летку они наводе имена политичара које СРС критикује и упозоравају да расна и политичка дискриминација представља кривично дело, саглашавајући се са забраном СРС. Да просто не поверује човек са нормалним разумом! Они штите недискриминацију, а уједно подржавају и траже политичку дискриминацију!! И то и Комитет правника за људска права!!! А за остале се зна ко су и шта су. То је заправо пример деловање «демократских екстремиста», или антидемократских појединаца и група које се заклањају иза маске демократије. Њима демократија служи да би зарад неких интереса или психолошких потреба рушили њене темеље.

Медији и насиље. Медији доприносе демократији уколико се придржавају неких основних приципа јавности. Они би морали да поштују чињенице и правило - да се чује и друга страна. Постоје новинари који информишу, који истражују и они који политички навијају. У Србији новинари чине посебну групацију «скривене власти». Они су најпре у позицији да пласирају обрађене (спаковане) информације и своје интерпретације читаоцима. С друге стране, они су граничари јавног мњења. Објављују оно што они сматрају да треба да се објави. Дакле, праве селекцију сарадника и текстова према политичком или неком идеолошком мерилу.

Новинари користе језик насиља или толеранције. Они пишу о «језику мржње», а сами користе тај језик, нпр. »радикалски разбојници», (М. Милосављевић, НИИ, 15.6.2006) или неће да региструју тај говор на другој страни која је «нападнута» («фашисти»). Примера ради, могу се чути и овакве речи: да ми живимо у «шизофреној стварности», да је пуно «примитиваца око нас», да «бирачи увек бирају оно што је рђаво», «да се много лаже», да су политичари «психопате», да влада «болесни дух», да народ «не воли истину». Неко ко би правио анализу садржаја «јавног дискурса», исписао би стране и стране оваквих и сличних речи.

Електронски медији су посебна прича. Они су у власништву државе или приватника и њихова уређивачка политика директно зависи од власничке структуре. У Србији

после 2000. године неке ТВ-станице су само замениле идеолошки предзнак (Студио Б,) а друге су наставиле са идеолошком селекцијом скоро комунистичког типа (Б-92). Неки медији, својом селективном и пристрасном уређивачком политиком, шире један облик духовног, информативног насиља у Србији.

Однос између странака је показатељ успешности функционисања демократије. *Сукоби* (економски, социјални, културни, верски) су "животни сок демократије", али до тачке до које није угрожена интеграција друштва (Липсет, 1969). У политичком животу партије се углавном боре за власт и самим тим су супарници. Оне изражавају партијску, али и националну свест. Међутим, поред сукоба, партије су принуђене и на сарадњу. Без напора да се успостави компромис (да се ускладе интереси), политичка борба је нужно стална конфронтација чиме се слаби дух заједнице.

Понекад је сукоб између партија у Србији толики да подсећа на речи оног Торијевца из прошлог века: да добијемо изборе па макар земља пропала! Често избија силовита мржње из пратијских табора. Партијска свест не сме да буде изнад националне свести и државних институција. Делатност партије треба да уважава националне и државне интересе као примарне.

У Србији постоје парохилалне (регионалне) тенденције које су историјски штетиле националним циљевима, а штете и данас. У српској политичкој свести постоји једна амбиваленција: тежња за националним јединством, али и страх од неслоге који је уткан у националну свест још од Косовског боја. И у ове наше дане регионализам са сепаратизмом се појављује, додуше у скромном обиму некакве коалиције - Војводина (Чанак), Шумадија, Санџак. Сукобе међу странкама подгревају мале странке. Закон о политичким странкама дозвољава оснивање малих странака и то разједа политички живот Србије. Преко 300 политичких странака је регистровано у Србији.

Политички сукоби су вербални, са језиком који је пун нетрпељивости. У политичком животу користи се обично оштар језик. Међутим, он мора да је подређен општим потребама грађана и заједнице. Тешко је разумети политичара који за своје друштво (и свој народ) тврди да је "болесно", или

политичара који у иностранству говори да у Србији влада "мрак".

Демократски политички живот не би требао да се концентрише око власти. Али претходно питање је како се схвата власт. Наши политички предводници морали би да знају да власт није зло како је представљају, иначе се не би за њу тако острашћено борили. Од свих грана власти као да је «»најмаснија извршна власт.

Политичко деловање наших политичара, у чијем је средишту идеја о власти као злу које стално треба нападати, производи нужно последице. Таква тактика заправо окривљује демократију да не спречава политички лоше ствари, уместо да оптужује политичке актере. Попер је добро приметио да свака опозиција има већину коју заслужује.

Последица радикалне оријентације напада на власт у демократији омогућава стварање мњења код грађана да власт и држава не припадају свим становницима, већ само онима који поседују извршну власт. Такво понашање може нашкодити промени власти тезом да је свака власт иста. Демократију треба развијати институцијама контроле и промене власти, а не говором о погубној и злој власти.

Из таквог односа према власти, као једином добру за које се вреди борити, следи илузија да се ствари у друштву могу поправити једино освајањем власти. То може бити оштрица ножа за сваку стратегију. Ефикаснији учинак би имала она власт и опозиција која би се борила за контролу власти и њено уравнотежавање. Тим начином она би остварила реална очекивања, а не магле о радикалном добру.

Вредност *толеранције* у демократији огледа се у уважавању идејних и политичких разлика; остварује се самоконтролом и поштовањем друкчијег мишљења, вредности и избора. Толеранција је неопходна за успостављање мањинског и већинског мишљења. Она треба да обузда агресивност, мржњу, страст. Да би се развијала толеранција, потребно је да се зна шта су њени извори: људска природа, предрасуде, етноцентризам и сл.

Нетолеранција је у Србији укорењена у људској природи или националном карактеру. Више истраживања је показало да

традиционални и ауторитарни тип личности преовладава у структури националног карактера.

Етнопсихолози су указали на два својства српског човека: анархична индивидуалност и завист. Можемо замислити како се ове особине испољавају у политици, која је најподесније социјално подручје за "политичку антропологију".

У Србији се користе најтеже речи за дисквалификавање другог: "титоиста", "стаљиниста", "диктатор", "фашиста". Свако ко је иоле политички образован, зна који су конститутивни елементи појма фашизам - расизам, антипарламентаризам, идентитет народа, партије и вође, монопол на медије, прогон политичких противника, тежња да се влада светом. Коришћење овог појма у политичким сукобима у Србији посведочује одсуство толеранције, а вишак мржње.

За унутрашње функционисање демократије потребна је и вредносна сагласност, како према унутрашњим питањима, тако и према иностранству. Уз проблем вредносног консензуса мора се размотрити и проблем легитимности. Власт у држави се оправдава, по Максу Веберу, рационално (законодавством), традиционално (вера у светост наслеђа) и харизматски (изузетна лична својства).

У демократији се легитимност успоставља нормативним поретком у коме се правно обликује једнакост и слобода грађана да буду бирани и да бирају своју власт.

У Србији је уставно изграђена легитимност власти пре осам година и она се потврђује деловањем великих странака. Међутим, мале странке, фрустриране и јалове у политичком смислу, оспосравају демократски легитимитет власти. Оне изјављују после осам година како у Србији "нема елементарних права и слобода" и да Срби не могу државу назвати својом. Тешко је разумети унутрашње разлоге оваквог политичког говора.

Проблем успостављања вредносног консензуса и непроблематизованог легитимитета демократске власти налази се у политичкој култури и специфичним својствима политичких личности. У српској политици није доминатна чињеничка смисаона оријентација већ митопоетска. У српској политичкој култури однос према личности је био снажнији од односа према партијским вредностима и идејама. Емоције су биле важније од рационалног поимања ствари. Завист и мржња су често

мотивисале политичко делање. Све ово говори да су сујете јаке у српској политици, а сујета је најгора особина политичке личности. Она квари меру и одговорност, а појачава страст.

Добро мисли о демократији онај који против недемократског притиска не користи недемократска средства. Таква реакција увек води реакцијама против демократије. За одбрану демократије најпожељнија су, педагошки и практично, увек и једино демократска средства.

Демократски антидемократизам

Облици демократског антидемократизма «демократског блока» у Републици Србији испољавају се на више начина. Можемо да их класификујемо на оне које су у: 1) функцији насиља, 2) подржавање незаконитости, 3) пласирање неистина и 4) кориштења агресивног израза. Ова класификација не превиђа демократско деловање, али оно није предмет интересовања. Није спорно политичко струјање унутар тако широке и идејно хетерогене групације. Овде нас интересују недемократски потенцијали унутар те владајуће коалиције у Републици Србији после "октобарске револуције" 2005. Међутим, подједнако је за анализу занимљив и период од 1990. до 2000. године. Истраживања показују какви су недемократски потенцијали постојали у блоку тзв. демократске опзиције (Аврамовић, 2002, Ранковић, Аврамовић, 2000).

Одбрана насиља у политици може да буде вербална или у форми оправдавања насиља према политичким противницима. Подсетимо се шамара који је у Савезној скупштини СРЈ министар војни Краговић ударио посланику и шефу СРС др Војиславу Шешељу. Тај ретко виђен гест министра у светским парламентима, наишао је на одобравање и неку врсте ликовања. Потпредседник Демократске алтернативе Радосав Недић званично је изјавио да је шамар Шешељу "поучан гест који је Шешељу вероватно и раније требало да се догоди" (Политика, 28. 2. 2001).

Насиље у политици се испољава и вербалним залагањем за забрану деловања политичке партије. Издвајам предлог професорског плагијатора др Стевана Лилића да "треба забранити СРС" (29. март 2001). Овакав предлог казује само једну ствар - неко се може представљати као демократа а у

укупном или појединачном деловању може понављати фашистичку или стаљинистичку праксу. На речима демократа - у пракси фашиста. Свако иоле образован политички зна ко се залагао за забрану политичких партија.

Сличне предлоге су износили и челници политичких странака. Записана је следећа изјава Слободана Орлића, шефа Социјалдемократске партије: «Од МУП-а очекујемо да испита изјаве и деловање функционера ових странака, јер је потпуно јасно шта су у протеклом периоду, посебно у последњих шест месеци, износили као своје званичне ставове. Позивам надлежне органе да заврше свој посао, а резултат може да буде да се забрани рад појединим партијама» (Новости, 18. 3. 2003). А те изјаве су – дестабилизација власти, прекид сарадње са хашким трибуналом, распад, изолација Србије, уклањање премијера и сл.

Најдаље у оваквим обнављањима репресије отишли су чланови државног Координационог тела владе Србије и СРЈ. Поводом расправе у српском парламенту, они су затражили да власти против посланика СПС и СРС "покрену кривични поступак због ширења лажних вести и узнемиравања јавности" (Блиц, 15. 2. 2001)

Да одржи континуитет претњи српској демократији, побринуо се Млађан Динкић, шеф Г17 плус. Он је затражио од државе да забрани рад СРС, а 10. 6. 2006. године покренуо је потписивање петиције за забрану рада СРС. Због чега? «Све оно што СРС шири са говорнице и са ТВ-екрана, од примитивизма до говора мржње, треба што пре забранити» (Политика, 11. јун 2006).

Антидемократско понашање ДОС-а дошло је до изражаја у критикама опозиције за њену "опструкцију" у српском парламенту. Новине су биле пуне критике СРС за опструкцију рада парламента. Овакаву антидемократску оријентацију ДОС-а на власти подржавају и невладине организације. Тако председник Југосолвенског комитета правника за људска права Биљана Ковачевић- Вучо тврди како се "опозиција не бави ничим конструктивним и омета развој демократије" (Политика, 19. март 2001).

Посебно је карактеристичан репресивни језик представника владајућег «демократског блока». Узмимо пример именована Милошевићеве власти. Новине на првим

страницама доносе наслове "Милошевић диктатор" а надриполитичар Милан Панић даје изјаве домаћим и светским медијима да је "Милошевић Хитлер" (1. април 2001). Један историчар који даје серијске изјаве - Душан Батаковић - комотно изјављује да је Србија пре 5. октобра била у "тоталитарном мраку" и "најцрњем стаљинизму" (Глас, 19. 11. 2000). Такве невероватне изјаве добијају истакнуто место у политичкој јавности Србије. Тако је било пре пет година. Данас се чују запањујући захтеви упућени судској власти од представника извршне власти. Вук Драшковић је отворено тражио да суд донесе пресуду на 40 година за оптужене у случају «Ибарска магистрала» (30. јун 2005), а СРС је кратко саопштила да се не меша у судство и да пресуде нису правоснажне.

Анализа политичког говора и понашања "демократске власти" у Републици Србији открива нам природу власти ове коалиције. Њени представници и навијачи говоре како су демократска власт, а делују у низу праваца као недемократска власт. Прете, хапсе, обмањују, шире нетолеранцију. Оваква осветљења власти су неопходна како бисмо се определили у политици за власт која смањује размак између говора и понашања.

Закључак

Посебну улогу у обарању демократски изабраних личности имају групе «демократских екстремиста». То су они који, кријући се под речима демократије, упорно настоје да наметну своју вољу и не обазире се на процедуре и вољу већине. И то већине која је изабрана гласовима грађана на изборима. То је прави смисао демократских екстремиста – да неуморно нападају већину која је конституисана по правилима демократије, како представнике власти, тако и политичке странке. Они би заправо хтели да постану већина без икакве процедуре, закона и морала. Дакле, није проблем што они мисле како мисле, што делују како делују, већ у томе што њихова агресивност тежи наметању мањинског става, оцене и мишљења већинској одлуци. Токвил је упозорио на «тиранију већине», мора се упозорити на «тиранију мањине». А то је форма насиља.

Пажљива анализа демократског екстремизма у Србији наводи нас на закључак да ова групација људи не поштује ниједну колективну вредност. Они се ругају традицији, они исмејавају нацију и патриотизам, они се боре за друштво, а не за државу. А шта хоће? Цене само и једино некакву врсту егоизма, себичлука и самодовољности. Они би да њима буде удобно. Зато и презиру заједничке вредности.

Савремене критике демократије могу се разумети као тежња да се демократске установе поправе. Међутим, једна друга интерпретација унутрашњих слабости демократије полази од претпоставке да се рађа један нови модус владавине међу државама који ће по *форми и реторици бити демократски, а реално антидемократски*. Појављује се проблем, не институција, већ подобне личности.

Овде не може бити предмет дискусије искуствена предност демократског поретка над недемократским. Ради се о чињеници да је институционализација демократије дуга два века и да се она обликовала у једном делу света. Покушај да се свет организује по том моделу, директна је негација живог тока сваке културе - њеног искуства и њене мудрости, а нова историја је заправо радикализација «демократског Левијатана» у међународним односима.

У којој мери се глобализацијом демократије потискују државна независност и слобода, најпотпуније ће илустровати два примера.

Демократија је неодвојива од људских права и слобода. У стварном политичком животу појединих држава сва индивидуална права се решавају на темељу колективних националних схватања и аутономно одређеним интересима народа и грађана. Оно што се у једној демократској држави сматра правом појединца, у другој држави се не признаје. Да ли из те чињенице следи обавезујући политичко-вредносни суд у прилог прве или друге државе? Не. Али то не значи да једна од њих неће оптужити другу за мањак демократије или чак њено поништавање.

Л и т е р а т у р а :

- Аврамовић, З. (1998): Друго лице демократије, Филип Вишњић, Београд
- Аврамовић, З. (2002): Неволје демократије, Нови Сад
- Вудворд, С. (1997): Балканска трагедија, Филип Вишњић, Београд
- Кин.Ц. (1996): Демократија и медији, Филип Вишњић, Београд
- Кнежевић, М. (1996): Балканска пометња, Ђуро Салај, Београд
- Колаковски, Л. (1997): Мини предавања о макси стварима, Плато, Београд
- Марковић, М. (1999): Друштвена мисао на граници миленијума, Службени лист, Београд
- Милс, Р. (1966): Знање и моћ, Вук Карацић, Београд
- Норис, Д. (2002): Балкански мит, Геопетика, Београд
- Ранковић, М. и Аврамовић, З. (2000): «Србија у дневним новинама 1999. године», Српска слободарска мисао, бр.3. СРС, Београд
- Токвил, А. (1991): Демократија у Америци, Издавачка књижарница Зоран Стојановић, Нови Сад
- Чавошки, К.(1996): Хаг против правде, Центар за српске студије, Београд
- Шумпетер, Ј (1981): Капитализам, социјализам, демократија, Култура, Београд

Zoran Avramović

THE CRITICS KNOWLEDGE ABOUT VIOLENCE IN THE DEMOCRACY

Summary: Common sense claims that the democratic system resolves all the problem of society. Author explore on the critical method increasing violence in the normative procedural system of democracy. In the first part, subject of the analyses are relation between internal and external politics. Discrepancy between the democratic rhetoric and military forces is a crucial point. In the second part, critical analyses are democratic and antidemocratic phenomenon in the Republic of Serbia. Pay attention is focuses on the democratic extremist. The political event, the political party, public statesmen on leader, intellectual, NGO are focused. In the conclusion, author claim that appeared specific form of relation between states. On the rhetoric level it could be democratic states but in the reality antidemocratic. The key role is a person not institution in the democratic.

Key word: critical knowledge, democracy, violence.

СТРУКТУРАЛНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ И НАСИЉЕ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ*

Апстракт: Аутор анализира феномен структуралних неједнакости у глобалном светском друштву и њихов утицај на различите облике испољавања насиља у савремености. У центру његове анализе су класичне и нове структуралне неједнакости, као основа регионалних и класно-социјалних облика сегрегације друштвених група, друштвених противречности и сукоба. У том смислу, аутор указује на антагонистички систем расподеле друштвене моћи, у условима асиметричног модела глобализације, који генерира енормне противречности између Севера и Југа, као и бројне облике социјалног и симболичког насиља. Насупрот владајућем поретку, који је данас у функцији крупног капитала, аутор у раду заговара пројекат социјалдемократске, посткапиталистичке алтернативе.

Кључне речи: структуралне неједнакости, друштвена моћ, сукоби, алтернативни пројекти развоја

Уводне напомене: Истраживање друштвене моћи – изазовна тема за социологију

Социолошко друштво Републике Српске одважило се да за тему једног од својих сусрета одабере изазовни проблем односа друштвене моћи и насиља. Морам одмах да поздравим овакву оријентацију у избору теме и из суштинског разлога – њене не само друштвене актуелности, већ и теоријске релеванције.

У савремености, посебно у земљама у транзицији, већина социолога као да је слугански “подвила реп” и заћутала пред темом друштвене моћи, неједнакости, експлоатације и отуђења човека. “Чучећи” у заветрини, често скривајући се иза вредносне неутралности науке, дозволила је да се

* Rad sa projekta *Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije* (149014D), koji realizuje Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, a finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

инструментализује њихова професија за потребе текућих елита и друштвеног инжењеринга.

Управо истраживање карактера система друштвене моћи омогућује прави пут у потрази за суштинским одговором – зашто у савремености расту насиље и тероризам? У супротном, преостају нам лаички или идеологизирани одговори – у равни функционалистичких или социјал-дарвинистичких идеологема. То пак значи један површан и неодговоран апологетски однос у третирању овог проблема насиља у савремености. Као да је насиље израз системске неприлагођености индивидуа, друштвених група (класа, народа и држава) новом светском поретку, или, пак, као да оно резултира искључиво из разлика културних и расних идентитета!? Од оваквог апологетског приступа, па до етноцентризма и расизма пола је корака, што озбиљна наука не може себи дозволити. Но како је и у нашој професији доста присталица “веселе науке” и нових идеологија, то није случајно да је један део исраживача “упрегнут” у служби центара моћи и произвођења нових стереотипа ради очувања постојећег стања.

I Осврт на теорије о друштвеној моћи, сукобима и насиљу

- У савременој науци постоје различите концепције о друштвеној моћи (психолошке, политиколошке, социолошке), као и разне теорије о насиљу и сукобима.
- Ако се учини кратак осврт на њих, најгрубља могућа класификација била би подела на научне и ненаучне. Али, могућа је и сериознија класификација у зависности од теоријске оријентације аутора и истраживача. Врло је значајно што је у савременој социологији учињена дистинкција између антагонистичког и асоцијативног типа друштвене моћи, који нам омогућује научну интерперетацију класно-слојног процеса структурирања друштва и разумевање суштине социјалних једнакости и неједнакости, односно структуралних неједнакости у савремености. У нашој социологији значајан допринос овом проблему дали су Зоран Видаковић и Мирослав Печујлић.

- Ако се учини осврт на савремене друштвене теорије сукоба и насиља може се констатовати да постоји плурализам оријентација (психолошке, културолошке, социолошке, политиколошке итд.).

Осврт на савремене социолошке теорије о сукобима суочиће нас са доприносом Р. Дарендорфа (дијалектичка теорија друштвених сукоба), као и са Л. Козеровом (конфликтним функционализмом) и Р. Колинсовом теоријом (конфликтна теорија размене). У савременој социологији постоји настојање да се дисциплинарно конституише *социологија конфликта* као посебна грана у систему социолошког сазнања. Такво настојање налазимо у радовима Ж. Френа, Р. Колинса и Кризомског. У савременој науци, такође, конституише се конфликтологија као трансдисциплинарна наука која се бави изучавањем сукоба кроз историју и савременост.

Интерес за изучавање друштвених конфликта у свету интензивније је порастао у последњој деценији 20-ог века, а посебно у земљама у транзицији, што је, између осталог, препознатљиво по етаблирању конфликтологије у научно-истраживачки систем ових земаља.

II Старе и нове структуралне неједнакости као извор – узрок феномена насиља у савремености

Без обзира на «плес» нових идеологија и њихову опсенарску моћ (о крају историје, о сукобу цивилизација, идентитарним сукобима, људским правима и сл.), иза те нове завесе идола (идологија) треба разоткрити праву природу репродукције владајућих односа у савременом свету и, у том контексту, ширење сукоба и насиља у свету. Без таквог приступа, подлежемо свесно или несвесно новој, идеолошкој мистификацији сукоба.

Капитализам као глобални систем непрестално изазива противречност између рада и капитала и генерира сукобе (класне и друге). Глобализација капитализма није разрешила превасходно те сукобе, већ их учинила општим. С. Амин, у својој студији *Изазови мондијализације (1996)*, истиче да је у

капитализаму, од његовог настанка до данас, уграђен систем хегемоније који у различитим историјским раздобљима мења облике социјалне сегрегације и империјализма, од локалних, преко националних, па све до светских граница. У савремености класичне структуралне неједнакости: однос рада и капитала; разлике Севера и Југа – регионалне противречности и сукоби и сл. - нису ни данас разрешени. Социјалдемократски модел капитализма “припитомио је и социјализовао” ове противречности, али их није отклонио. Насупрот томе, савремени, неолиберални глобални капитализам и протагонисти неоконзервативизма само их даље продубљују и заштравају. Ове класичне структуралне неједнакости допуњују се новим, оличеним у технолошкој зависности (технолошки неоколонијализам), као израз различитог нивоа технолошке развијености између развијених и неразвијених делова света, између оних земаља које поседују нове високе технологије постиндустријске цивилизације (тзв. трећег таласа) и оних које су у зони класичног индустријализма («другог таласа») или још заосталијих.

Научно-технолошка револуција створила је услове за технолошки и друштвени напредак човечанства. Но, у исто време, због задржавања система антагонистичке расподеле друштвене моћи у савремености, на фону остваривања неолибералне стратегије друштвеног развоја и асиметричног модела глобализације, присуствујемо енормном расту регионалних и социјалних неједнакости, разарању солидарности, јачању противречности, конфликта и тероризма. Тероризам није природни феномен, већ је израз структуралних неједнакости у свету. Он је индивидуални или колективни чин актера, али и друштвена појава.

Тероризам је неспорно зло у нашем свету, али он није метеоролошки или расно детерминисан, већ је друштвено произведена појава, социјална чињеница. Структуралне неједнакости у савременом свету су његов реални корен, а он је својеврсно “цвеће зла”. Све док се не разрешавају кључни проблеми на релацији Север-Југ, богати-сиромашни, проблеми антагонистичке расподеле друштвене моћи представљаће

жаришни синдром његовог обнављања, нарастања и ширења у свету.

Социјалдарвинизација међународних односа и неоимперијална глобализација у савремености као своју пратећу појаву имају, с једне стране, раст неједнакости (“социјални цунами” или “социјални геноцид”), а с друге стране, раст међународног тероризма - 11. септембар, тј. напад на Куле близанкиње у Њујорку, дело је фундаменталистичких фанатика, али је то и напад на симболе отуђене светске моћи (ММФ, СБ), као израз структуралних неједнакости у савременом свету.

Но, поред овог вида тероризма, *тероризма немоћних*, као израза социјалне беде и колективне фрустрираности, која индукује верски и етнички трибализам и фундаментализам, у свету постоји и *тероризам богатих*, о коме се стидљиво ћути. Примера ради наводимо појаву неконтролисаног деловања појединих најмоћнијих држава, као што су то САД, ван одлука ОУН. Те природе је акција САД и НАТО-снага под циничним називом “милосрдни анђео” на СРЈ (Косово) или у другим регионима света. Можемо говорити о појави неоимперијалног, државног тероризма у савремености који жели политичком мимикријом да задобије међународну легитимацију, али делује и без ње, демонстрирајући голу силу, под фирмом “извоза демократије”, “људских права и слобода”, “ослобађања и усређивања” других народа. О тој врсти неконтролисане употребе силе у међународним односима, о повампирењу стратегија топовњача у постмодерним условима технолошког и друштвеног развоја у савремености, данас се превише ћути.

Живимо у доба глобалног електронског села, када постмодерна замењује модерну, виртуелно стварност, симулација и симулакрум надограђују и теже да замене саму реалност. “Индустрија свести” и вредности потрошачког масовног друштва имају доминантан утицај, остварују кључну улогу у процесу културне хегемоније и глобализације. Глобализација, као својеврсна “мекдоналдизација” друштва (Ж. Рицер) тежи стандардизацији и унификацији, од културе исхране до културе смрти, од колевке па до гроба. У таквој ситуацији доминације симболичких облика комуникације, масмедији и интелектуалци

имају значајну улогу у процесима нове акултурације и политичке социјализације. Но, њихова улога је детерминисана, али не наддетерминантна: она зависи од тога којој култури припадају, да ли култури зависности или еманципације.

Реални тероризам у савремености допуњен је виртуелним, *симболичким тероризмом*. Економска и политичка доминација симболичким угњетавањем (П. Бурдије) класичне облике тоталитаризма све више замењује постмодерним.

Нико ко је хуманистички опредељен, данас у свету, не брани ни једну тврђаву или енклаву деспотских режима, без обзира како се она идеолошки легитимише, али ускоро нико неће моћи да толерише ни нове облике експлоатације, доминације, дехуманизације човека у савременом друштву.

Орвелов свет није мртав. Он је покретна сцена. Као и Берлински зид, који мења геополитички положај, од једног региона и континента ка другом региону и континенту према потреби Великог брата. Поставља се питање: ко је тај који одређује правила игре и дели карте, ко “крсти и прекрштава”. Одговор је – најмоћније плутократске групе и њихове политичке елите у савременом свету. Док њихови нови најамници, у лику медијски промовисаних “интелекуалаца” и свих оних који кроз медије стварају медијску слику свету, помажу новим облицима деобе и сатанизације у свету, делећи народе и државе на “добре и лоше”, “отпадничке” и неприлагођене државе и функционалне, интегрисане државе у новом светском поретку, у настајућем глобалном добу нових технологија и “покретних империја”.

У ери нових дигиталних технологија и дејства глобалних медија, медијска моћ постаје једна од прворазредних моћи у савременом друштву. Она често претходи стратегијском деловању великих корпорације или њихову делатност паралелно прати различитим облицима пропагандног деловања на релацији светски центар – полупериферија – периферија, где се одапиље слика која одговара интересима крупног капитала. Та моћна “индустрија свести” производи “медијску империју”, која изражава коалицију интереса медијских магната, светске

финансијске олигархије и најмоћнијих политичких елита. У том контексту медијска моћ је интегрални део глобалне друштвене моћи и у функцији је богате мањине. Она ствара искривљену медијску слику света, по вољи богатих и програмирано је намеће осталом свету. У том смислу је *Пјер Бурдије* у праву када говори о феномену симболичког угњетавања у савременом друштву. О тој зависности медија од снага крупног капитала у нашој савремености, између осталог, *Едуардо Галеано* пише: “Средства комуникације монополизovalo је неколико оних који могу допрети до свакога. Никада мањи број људи није држао у изолацији мноштво других. Све је више и више оних који имају привилегију да информишу, изражавају мишљење и да га стварају. Диктатура једне једине речи и једне једине слике, разара много више од диктатуре једне партије: намеће живот у којем је узорни грађанин послушни потрошач и пасивни посматрач, изграђен на производној траци северноамеричког модела комерцијалне телевизије.”¹ Из овога се може извући закључак о симболичком угњетавању на релацији развијени и неразвијени делови света, на релацији: светски центар–полупериферија – периферија, али и о феномену *симболичког тероризма*, који се шири светом у условима успостављања неоимперијалне хегемоније снага новог светског поретка.

У својој студији “Глобализација – Антиглобализација” *Дејвид Хелд и Ентони Мекгру* (2002) - анализирајући последице асиметричне глобализације у савременом свету, која изражава антагонистички систем расподеле друштвене моћи, где богаћење, то јест “плус” на једној страни изазива сиромашење, то јест “минус” на другој страни - износе податке о структуралним неједнакостима, правећи разлику између добитника и губитника глобализације.

¹ Е. Галеано, цитирано према књизи Е.С. Херман и Р. В. Мекчесни, *Глобални медији*, СЛЮ, 2004, стр. 4.

Табела 1: Дубина социјалне поларизације света

Светска популација	Светско богатство
Најбогатији 20 %	82,7%
Други 20%	11,7%
Трећи 20 %	2,3%
Четврти 20 %	1,9%
Најсиромашнији 20%	1,4%

Извор: D.Held&A.McGrew, *Globalisation/Anti-Globalisation*, Polity Press, Cambridge, 2002, стр. 82

Оваква социјална поларизација на богати Север и сиромашни Југ праћена је упоредо и нарастањем нове врсте зависности у савременом свету. О њој се говори као о *информатичком јазу*, између богатих и сиромашних, између првог, другог, трећег и четвртог света. У условима нових технологија и постиндустријске цивилизације ова врста зависности, као унутрашња граница, постаје релевантнија за искорак из савремене кризе и даље модернизацијске продоре, развој и напредак савременог друштва.

Табела 2: Информатички јаз:

	Постиндустријска друштва	Трећи свет
Број телефонских линија	74,4%	1,5%
Корисници интернета	93%	0,2%
Удео у патентима	95%	0,0%

Извор: Мирослав Печујлић: *Глобализација – два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд 2002, стр. 115.

Француски социолог *Пјер Бурдије* у својој критичкој социологији подвргао је темељној демистификацији улогу система симболичке моћи у савременом светском друштву, повезујући је са нарастајућим структуралним неједнакостима у

свету. О односу друштвене и симболичке моћи *Бурдије*, између осталог, пише: “Симболичка моћ, која подразумева наметање једног виђења света и друштвених подела, зависи од друштвеног ауторитета стеченог у претходним борбама...”.² У том смислу у центру његове анализе налазе се проблем неједнакости у приступу средствима комуникације и анализа фактора дискриминације на релацији између оних који имају приступ “симболичкој моћи” и оних који су осуђени да се подреде тој истој симболичкој моћи (видети о томе опширније у *Бурдијеовим* радовима “Нарцисово огледало” и “Сигнална светла”).

Велике диспропорције у расподели светског богатства између Севера и Југа, данас су упоредо праћене војнополитичком експанзијом и употребом неконтролисане силе у међународним односима од стране снага новог светског поретка, као и културном хегемонијом, односно културним неоимперијализмом. У том смислу није случајно што је администрација САД редефинисала своју спољнополитичку стратегију о својим виталним интересима и превентивном деловању, објављујући да ће “мултилатерално дејствовати када је могуће, а унилатерално, када је то неопходно”. У реализацији те стратегије државе се деле на: функционално интегрисане, прилагођене интересима новог светског поретка и отпадничке државе, неприлагођене, неинтегрисане, на које треба применити стратегију припитомљавања и “модернизације”, по цену употребе силе. У том контексту “новог усређивања” света реализује се дипломатска стратегија “шаргарепе и штапа”, али и отворено лансира стратегија нових топовњача, у форми хуманитарних интервенција, тј. новог “*милитаристичког хуманизма*” (Н. Чомски) и крстареће томаhawk-демократије.

И док француски аналитичар *Емануел Тод* аргументовано, анализирајући економске, социјалне, политичке и културне процесе у савременом свету, говори о “крају империја”, *Роберт Купер* и *Роберт Каган*, британски и амерички геополитичари, говоре о настанку *доба либералних империја*. У вези са тим

² Видети опширније у чланку П. Бурдијеа “Симболичка моћ”, “Култура”, Београд, 1999, бр. 38, стр. 25.

Роберт Купер, британски аутор у свом чланку “Одбрамбени империјализам Запада или зашто су империје и даље потребне” (2002), истиче: “Постмодерни свет мора почети да се навикава на двоструке стандарде. Међусобно ми функционишемо на основу закона... Међутим, у односима са старомодним државама изван постмодерног европског континента, потребно је да се вратимо на грубље методе претходне ере – силу, превентивни напад, превару... У међусобним односима, ми се држимо закона, али кад оперишемо у џунгли, морамо користити и законе џунгле”.³

Овакав радикалан заокрет у спољној политици САД, као и у гледањима њихових идеолога и војно-политичких стратега, није случајан. Он је израз најдубљих промена у систему расподеле друштвене моћи у последњих двадесет година, у условима реализације неолибералне стратегије друштвеног развоја, нарушене биполарне равнотеже у свету и формирања монополарне структуре моћи. На том фону долази до успона америчких јастребова и неконтролисане употребе силе у међународним односима, која је привидно у функцији ослобађања света од аутократских и тиранских режима, а фактички је у функцији нове расподеле ресурса, успостављања монопола над новим просторима богатства у савременом свету. Такво неправедно, силом стечено богатство у савременом свету, с правом је тврдио још 1948. године Џон Кенен, амерички геостратег, мораће да се штити силом. Управо већина америчких интервенција у свету после II светског рата то илуструје. Ваља, међутим, подсетити да, без обзира на краткорочне ефекте употребе војне силе, дугорочно она води САД у изолацију, јер како се каже “бајонетом се може освајати свет, али се на њему не може мирно седети и столовати”.⁴

³ Роберт Купер, “Одбрамбени империјализам Запада или зашто су империје и даље потребне”, Вијести, Независни дневник, Подгорица, 30. април – 2. мај 2002.

⁴ Опширније о овоме у: Љ. Митровић, *Ка култури мира на Балкану*, Центар за балканске студије/Свен, Ниш, 2005.

Табела 3: Војни трошкови у свету

Глобална потрошња попела се на рекордни ниво

Првих 10 у 2005.

Спендинг (биланс \$)

% учешћа у свету

САД	478,2	48
В Британија	48,3	5
Француска	46,2	5
Јапан	42,1	4
Кина	41	4 (процена)
Немачка	33,2	3
Италија	27,2	3
Саудијска Арабија	25,2	3
Русија	21	2 (процена)
Индија	20,4	2

Укупна светска потрошња: 1.118 хиљада милијарди \$, 34% одсто већа него 1996.

(извор *Политика*, 20. јун 2006, стр. 4.)

Учини ли се осврт на однос савремених друштвених актера, тј. великих сила у вези са питањем рата и мира, иза идеолошког паравана у борби за мир - у савремености и после периода тзв. «хладног рата» - наставља се трка у наоружавању. Рат, као најрадикалнији облик насиља и као «продужетак политике другим средствима», у савремености се претворио у инструмент политике, и обнавља се у новим формама локалних и регионалних ратова. Уместо улагања у развој неразвијених, где се симболички издваја од стране развијених земаља, и даље енормно расту издвајања за наоружање (види табелу бр. 3). САД су на првом месту као највећи произвођач и трговац наоружањем, без обзира што њихови представници друге земље оптужују да се наоружавају. Стратези Пентагона, у својим сценаријима будућности човечанства, задњих година најављују дуг период нестабилности у свету, редефинишу своју стратегију, дајући себи право превентивног удара на оне земље које макар и потенцијално могу да поседују нуклеарно наоружање, а које не прихватају диктат САД у свету.

Табела 4
Наоружање или развој?

100\$	1 аутоматска пушка калашњиков	Довољно пилула витамина А да би се спречило слепило код 3.000 деце.
100 милиона\$	10 милиона мина	Вакцине за 7,7 милиона деце да би се спречило њихово обољење од шест фаталних заразних болести.
800 милиона \$	23 борбена авиона F - 16	Јодизација довољне количине соли за 10 година да би се заштитила 1,6 милијарди људи од недостатка јода (ризик од менталне заосталости).
2,4 млрд\$	1 нуклеарна подморница	Обезбеђење пијаће воде и санитарских система за 48 милиона у сеоским срединама.
24млрд\$	11 «невидљивих» бомбардера	Четири године основног образовања за 135 милиона.

Извор: УНИЦЕФ, «Политика» од 06.01. 1996.

Трошкови наоружавања у савременом свету 20 пута су већи од укупне суме помоћи земљама у развоју, а 70 пута премашују трошкове образовања. Не правдајући ниједан облик тероризма у савремености, желимо подсетити да је на дан 11. септембра 2001. у Њујорку погинило око 4,000 људи, због сиромаштва, (неухрањености, глади, и недостатка воде) у свету умире од глади 30.000.000 људи годишње или дневно 82. 192! Ова

трагична чињеница најречитије говори о великом лицемерју богатих у савременом свету, када је у питању однос према неразвијеним земљама и сиромашним народима.

У савремености, дакле, постоји спрега снага фининсијске олигархије, војних и медијских магната, као протогониста крупног капитала у неоимперијалној мисији новог освајања света. Као реакција на структуралне неједнакости и све агресивније деловање САД, ван одлука Уједињених нација, данас се између осталог јавља и тероризам, као својеврсни фундаменталистички, анархистички крик немоћних, нових «презрених на свету» (Ф. Фанон).⁵

Такође, формирају се нови друштвени покрети – мировни и алтерглобалистички који се не мире са постојећим структуралним неједнакостима у свету и који истичу свој алтернативни пројекат борбе за један нови, праведни, богатији и слободнији свет.

III Савремени Балкан у светлу регионалне конфликтологије

Савремени Балкан налази се, како истичу аналитичари, у стању “недовршеног мира” или, како је то стање односа, својевремено је прегнантно дефинисао француски социолог политике Р. Арон, између “недовршеног рата” и “ратоборног мира”. На жалост, на крају 20. века и на почетку новог миленијума Балкан је у фокусу геостратешких игара великих сила, њихових паралелних дипломатија и дуплих стандарда. На овом геопростору имамо обнову старих подела испод плашта пацификације региона.

Ради подсећања, није на одмет указати на специфичности геополитичког положаја Балакана као крста и раскршћа у процепу различитих светова, култура и цивилизација. Метафорично је о његовој позицији писао Ј. Цвијић, као о кући саграђеној “насред пута”, док је В. Черчил говорио о мучењу

⁵ Ф. Мајор, *Сутра је увек касно*, Југословенска ревија, Београд, 1991, стр. 37 – 46.

балканских народа са историјом, упозоравајући да Балкан не може да савлада своју историју. У сличном духу, писао је Берђајев о “саблазни историје”, која погађа овој геопростор, а савремени историчар М. Екмечић о “вишку историје” на Балкану.

Савремени социолози и културолози у својим анализама говоре о транзицији Балкана и њеним противречностима, о разапетости Балкана између модернизације и ретрадиционализације, између прошлости и будућности. Културолози, пак, пишу о томе да је овај простор пример идентитарних сукоба и илустрација Хантингтонове парадигме о сукобу култура и цивилизација, јер се на овом простору са “несавршеним политичким границама” секу цивилизацијски лукови православља, католичанства и ислама. Све је то повезано са нараслим структуралним неједнакостима – глобалним, регионалним и националним – и чини овај простор противречним и рањивим, када је у питању оријентација ка трајној политичкој стабилности, развоју и европској перспективи. Стога је неопходно поентирати констатацијом да *нема трајног мира у свету и на Балкану без промене система расподеле друштвене моћи*, без напуштања модела асиметричне глобализације и, у крајњој линији, историјски посматрано, са становишта перспективе развоја света, превладавања и капитализма као глобалног система друштвених односа.

Уместо закључка

У савремености још увек постоји антагонистички систем расподеле друштвене моћи. Асиметрични модел глобализације света и неолиберална стратегија транзиције и зависне модернизације постсоцијалистичких друштава на Балкану обнављају класичне и производе нове облике структуралних неједнакости. Ове су, пак, реална социјална основа противречности, дистанци и сукоба међу друштвеним групама (класним, етничким, верским). Наравно, оне се даље инструментализују од стране политичких и војних моћних група у геостратешким играма у савремености.

Падом Берлинског зида 1989. и имплозијом социјализма, означен је крај хладног рата, а Фукујама је еуфорично изашао у јавност са тезом “о крају историје”. На жалост, искуство од 15 година говори да се обнављају не само локални већ и глобални конфликти у новој форми, као и најављује трка у наоружавању и време новог вруће-хладног и дугог рата.

Сједињене Америчке Државе, ради очувања своје неоимперијалне хегемоније, а у циљу заштите капитала и властитог лидерства, мењају своју геостратегију. Стратези Пентагона у најновијим сценаријима најављују дуг период нестабилности у свету. Све ово говори да још дуго неће бити глобалног и локалног мира, док се у свету не превладају реалне основе и узроци структуралних неједнакости, који су везани за карактер продукционих односа и хегемону улогу капитал-односа. Наравно, ове промене захтевају делатну улогу актера на промени садашњег система расподеле друштвене моћи, до чега неће доћи све дотле док се радикално не измени карактер капиталистичког начина производње и оствари алтернативни посткапиталистички систем друштвених односа.

Пројекат смене старог система није најављивао само К. Маркс, већ њега налазимо и у студијама савремених политичких социолога и других научника. Подсетимо само на студије И. Волерстина, који предвиђа да ће у наредних 25-50 година актуелни глобални светски систем прерасти у нови историјски систем. Наравно, он може бити гори или бољи од постојећег, али остаје питање да ли ће се транзиција одвијати у правцу новог плутократско-технократског неототалитаризма. А дотле? Дотле ће нове генерације, не мирећи се са постојећим неједнакостима, са мањим или већим жаром и успехом, водити социјалну, политичку и културну борбу за ограничавање и социјализацију садашњег система расподеле друштвене моћи у националним и светским оквирима. Колико ће им, у том контексту, помоћи наука, па и социологија, зависиће од критичке моћи њиховог сазнања да разоткрију и демистификују нове идеологије и институције које естаблирају и легитимишу садашњу владајућу структуру друштвене моћи. Стога, уместо апологетског и високо функционализованог знања у функцији друштвеног инжењеринга, социологија треба својим

истраживањима да производи критичка и објективна сазнања у служби развијања рационалне самосвести актера, како би их мобилисала и помогла да партиципацијом и акцијом остварују развој и напредак друштва и еманципацију човека. Јер, како истиче И. Волерстин, социологија треба да служи Истини и Доброти, Човеку и Човечанству.

Ljubisa Mitrovic

**STRUCTURAL DISCRIMINATION AND VIOLENCE IN THE
MODERN WORLD**

Summary

The author analyses the phenomenon of the structural discrimination in global society and its influence on the different manifestations of violence in the modern world. The analysis centers on classical and new forms of structural discrimination, which are basis for regional and social forms of segregation and social conflicts. The author points at the antagonistic system of distribution of the social power within the asymmetrical model of globalization. Such tendencies in the modern world generate the incompatibilities between North and South, as well as many forms of social and symbolic violence. Against the ruling world order of global capitalism, the author sets the project for a social democratic, post-capitalistic alternative.

НАСИЉЕ У ОМОТАЧУ ДРУШТВЕНЕ ДЕСТРУКТИВНОСТИ

"Насиље и неправда оних који владају људима стара су зла, за које се, бојим се, због природе људских послова, тешко може наћи лијек".

Адам Смит

Апстракт: Овај рад усмерен је на проблем насиља, па се оправдано поставља питање : У којој мјери рационална организација постискује нагонско и успоставља хармонију чија је основа мирољубљиво споразумијевање ? Да ли развој савременог друштва смањује или повећава насиље ? Одговорити на та питања није једноставно. Узето у цјелини, индустријализација и с њом нагли развој урбанизације стварају такве услове који не дају мирољубљива рјешења, него својим супротностима нужно доводе до експанзије насиља. Захваљујући развоју технике, којом не руководе морално одговорни појединци, већ функционери моћних бирократских организација, насиље је данас достигло невиђену масовност и ефикасност. Захваљујући техничкој ефикасности данас се, више примјењују средства психичког насиља, а мање физичко насиље. Насиље је присутно у свим подручјима друштвеног живота – у породици, радном мјесту, привреди, култури, образовању, информисању и поставља се питање гдје није.

Насиље чини активност појединаца који не поштују норме и установљене прописе неке одређене друштвене скупине. Такав облик насиља санкционишу оне снаге друштва, јер имају моћ и држе власт, што значи да силом намећу своја правила.

Кључне ријечи : насиље, друштвена деструкција, аномија, агресија, инхабиторни механизам социјална дезинтеграција, друштвена моћ.

Цивилизован човјек се супроставља дивљаштву. То је стање у којем се борбом ријешавају спорови и сукоби, у свакој људској заједници, на начин својствен човјековој уљућености. Оно основно, што одмах у почетку треба нагласити, је да по правилу, уљућена заједница настоји да не употребљава насиље као средство за рјешавање било које врсте сукоба у друштву. Али, још увијек има мислилаца који доказују да је цивилизација

створила предуслове неједнакости међу људима, а тиме омогућила и раст насиља.

Ако се усмјеримо на проблем насиља, оправдано се поставља питање : У којој мјери рационална организација потискује нагонско и успоставља хармонију чија је основа мирољубљиво споразумјевање ? Да ли развој савременог друштва смањује или повећава насиље ? Одговорити на ово питање није једноставно. Узето у цијелини, индустријализација и с њом нагли развој урбанизације ставрају такве услове који не дају мирољубљива решења, него својим супротностима нужно доводе до експлозије насиља. Живимо у вријеме развоја технике, индустријализације рата (производња и развој оружја) и стварања масовне војне организације, којом не рукују морално одговорни појединци већ припадници војно бирократских организација, па је насиље сада масовно и ефикасно захваљујући усавршавању и деструкцији наоружања. Кад се најновијој војној трхнологији дода снага савремених средстава за масовно уништавање, онда насиље поприма невиђене размјере и пријети да уништи људску врсту. Задовољимо се, дакле, тврдњом да узроке могућих ужаса не треба тражити у анимално – нагонском, јер, норме понашања диктирају рационалност и логику техничког прогреса. Али, многи биолози и психолози сљедбеници Дарвина и Фројда, мисле да је погрешно издвојити човјека из његовог природног, нагонског хабитуса. Тако биолог Конрад Лоренз, писац познате књиге о агресиви, каже да се у основи људи не руководе разумом већ нагонима и да у томе личе на штакоре, који су мирољубљиви у оквиру свога клана, док су прави разбојници према сусједима.¹

По Лорензу, агресивност међу животињама (рибама, птицама, сисарима) може се упоређивати са насиљем и агресивном у људском друштву чије узроке треба тражити прије свега у биолошким особинама биолошке врсте.

На темељу многих примјера Лоренз долази до сазнања да агресивност која се испољава међу јединкама у властитој групи није штетна, већ је корисна, јер најјачи и најспособнији мужјак привуче женку. Код већине животиња из пријатељства и

¹ On Aggression, New York 1963

љубави настаје агресија унутар врсте, то се догађа у вријеме репродуктивне сезоне. Ту треба додати и ритуалне радње усмјерене на члана исте врсте. " Рибица, женка је у средини акваријума показујући знакове који изазивају мужјака на агресивну акцију. Мужјак заиста оштро напада, но напад не усмјерава на женку, већ прошавши крај ње он удара на другог члана своје врсте, на свог територијалног сусједа"². Јединка има способност да сачува потомство и одбрани териториј својом агресивношћу према конкуренту.

Инхибиторни механизми спречавају агресивност унутар заједнице, али је усмеравају према вањском непријатељу. Најкрволочније животиње (вук, лав, тигар и слично) посједују инхибиторни механизам који их штити од истребљења. Човјек може употребом нуклеарног наоружања да уништи велике дјелове наше планете, а можда чак и читаво човјечанство. Међутим нуклеарни рат постаје толико деструктиван да га је немогуће користити за постизање политичких или економских циљева. Свједоци смо бацања бомби на градове, убијања на хиљаде људи, тиме се објашњава чињеница, што то раде људи који се не осјећају одговорним за посљедице свог чињења. Исто тако савремени човјек пати и од своје неиспражњене агресивности, која се јавља у форми средстава уништења.

Без обзира што Лоренс даје многа свјежа и интересантна запажања о агресији, али људска заједница је могућа само свјесним потискивањем нагона. Уколико ограничимо анализу на индустријско друштво, онда морамо навести услове који су довели до кршења одређених норми, те их зато није могуће објанити изван контекста аномије.

Појам аномије први је увео један од оснивача социологије – Емил Диркем, који је на основу опсежног, претежно статистичког испитивања и упоређивања модерних европских друштава, тврдио да је стопа девијантног понашања мања у малим компактним друштвеним заједницама гдје групу кохезију не чини индустрија. За Диркема, аномија настаје кад се смањују функције друштвене кохезије. Аномија су друштвена стања без јасних критерија који одређују понашање и слабе

² Ибиден, стр. 170.

друштвену контролу над појединцима у датој области друштвеног живота. У таквим околностима људи постају дезорјентисани и узнемирени, што су потврдила многа истраживања. Међу најзначајније радове спадају истраживања представника такозване Чикашке социолошке школе, извршена под руководством професора Роберта Е. Парка.

Та су истраживања показала да у условима брзог развоја дезинтеграција погађа оне дјелове града гдје је присутна индустрија која разара у првом реду породицу, али и остале друштвене групе и њихове функције интеграције и контроле. Зато велики урбани простори у модерним друштвима не расту на случајан начин, већ у зависности од услова који им се нуде. Није чудо што су социолошка истраживања у савременим условима у урбаним срединама започета у Чикагу – граду особеном по територијалном распоређивању становништва – неквалификовани радници и друге групе са дна друштвене љествице становали су у оним подручјима која су се наслањала на пословно – трговачки центар. "Једном створен", како каже Парк, "град, по свему судећи, постаје механизам који врши сортирање и ... непогрешиво из свеколиког тог становништва бира оне појединце који су најпогоднији да живе у одређеном крају или посебној средини". Чикаго су насељавале групе састављене од имиграната из разних земаља, те су групе у сукобу са новим околностима, напустиле систем вриједности зајдница из којих су дошли. У тим условима долази до дезорганизације и сукобљавања у групама. То није само због развоја индустрије и експлоатације радне снаге већ и због етничке дискриминације најприсутније међу најнижим слојевима.

Мертон заснива своју утицајну теорију девијантности на појму аномије. У том смислу као општи и врло прихватљив оквир истраживања може послужити његова теза да се општеприхваћене норме сукобљавају са друштвеном стварношћу чему су изложени највише појединци. Битне карактеристике америчког врједоносног система, а у извјесној мјери и других индустријализованих друштава припада увјерњу, да средства за постизање циља су, развој вјештине и интелигенције помоћу општег образовања, те самодисциплина и велики рад за постизање материјалног успјеха. Ако неко у томе

"не успије" осјећа се одбаченим због своје неспособности. У таквој ситуацији незадовољство које изазива неуспјех врши велики притисак да се иде напријед – законито или незаконито. Мертон је видио те вриједносне оријентације и прецизно их изразио у три слиједећа става :

1. Сви морају тежити истим највећим циљевима, јер су они свима доступни.
2. Садашњи неуспјех не смије бити ништа друго, етапа према коначном усјеху.
3. Прави се неуспјех састоји у напуштању амбиција³.

Могло би се рећи да горње разматрање упућује на оријентацију према беспштедној конкуренцији у свери економског и друштвеног живота, коју намеће аскетски протестантизам. Успјех у послу значи да појединац није изгубио милост у очима божијим. Послован човјек треба се понашати "марљиво и штедљиво", а ово доноси богатство. То богатство појединац не смије трошити на луксуз већ инвестирати профит у посао, па Бог је на страни успјешних а немилосрдан према онима који су недисциплиновани, лијени и склони уживању. Тај однос је важан фактор производне ефикасности, с тим, што у исто вријеме ствара депресивна стања из којих настаје насиље. У таквим условима ствара се положај оних који имају мање прилике да успију, јер је успјех њихова лична ствар.

Статистике показују да појединци из ове групе иду у два правца. Једни се оријентишу у правцу прихватања вриједности датог друштва, показујући склоност за насиљем усмејереном према властитој личности, који излаз налазе у самоубиству. Објективно, статистички самоубиство је цијена коју човјечанство плаћа у условима брзог техничког напретка на основи конкуренције. Неуспјех да се постигне абмициозан циљ, или круто одређен стандард, најчешћи су разлози који воде самоубиству у Шведској, а и у осталим развијеним земљама⁴.

Други из ове групе, који одбацују постојећу вриједносну оријентацију и доводе у питање поредак, своје насиље

³ Social Theorie and Social Structure, New York 1949.

⁴ Hendin H. , Suicide and Scandinavia, New York 1965.

усмјеравају према другим људима и према друштву као цјелини. Управо из тих и сличних разлога повећава се стопа убиства. Ипак многа истраживања показују да примитивни људи усмеравају агресију према другим, а просперитетни према властитој личности.

Насиље чини активност појединаца који не поштују норме и установљене прописе неке одређене групе. Такав облик насиља санкционишу оне снаге друштва, које имају моћ и држе власт, што значи да силом намећу своја правила. Захваљујући техничкој ефикасности, данас се, више примјењују средства психичког насиља, а мање батина. Ако се лови животиња помоћу животиње, хвата птица помоћу птице, обузда једна странка помоћу друге честа је сличност и са насиљем. Јер у неким случајевима, насиље може бити уклоњено насиљем, супротним и јачим од насиља које треба зауставити. Интересантно је да је горњи закључак оправдан у условима кад се промјене врше услед промјена у структури друштва. Међутим ми у то овдје нећемо улазити, јер је то специфичан проблем који не стоји у центру овог разматрања. У ту сврху је потребно даље истраживање, које ће, надамо се, бити успјешније ако пођемо од претпоставке која гласи : Ако се примјењује масовна агресија која користи најмодернија средства насиља, онда је њихов најсигурнији сљедбеник, послушан, пристојан, добро васпитан индивидуум који стриктно поштује постојећа правила игре, а и врло је подесан за манипулацију од стране власти. То утиче на стварање групе која је склона спољном миру, унутрашњем спокојству и привржености постојећој власти.

Полазећи од власти, Достојевски нам сликовито приказује стање, гдје је човјек пуко средство манипулације другом човјеку : "Мислим да у том осјећању има нешто од чега се тим центлменима срце стеже – од насладе и бола у исто вријеме. Ко је само једном осјетио ту моћ, ту неограничену власт над тјелом, крвљу и духом човјека, исто тако створеног као и он сам, над братом по Христовом закону – ко је осјетио власт и асољутну могућност да друго биће, створено по Божијем лику, понизи најнижим понижењем – тај неко и нехотице постаје немоћан да влада својим осјећањима. Тиранија је навика; она има способност да се развија, и најзад, постаје болест. Сматрам да најбољи човјек може да се навикне да отупи и огруби као

звијер. Крв и власт опијају : човјек постане груб и развратан. И најнемарније појаве постају сватљиве и, најзад слатке његовом уму и срцу. Човјек и грађанин нестају у тиранину заувјек, а повратак људском достојанству, кајању и препороду за њега је скоро немогућ. Поред тога, примјер и могућност такве самовоље утичу разорно на цијело друштво...средина која на такву моћ гледа равнодушно и сама је већ у коријену заражена".⁵

Под таквим условима човјек није имао шансу да оствари неку од својих битних особина и датих могућности.⁶ Живећи у разним облицима отуђених друштвених зајдница, он није могао остварити слободу за себе због друштвене моћи појединаца, те њихове похлепе, грамзљивости и властољубља.⁷ Јер је права друштвена моћ код малог броја људи који су на врху државе, институције и организације.

Развој компјутера и опреме за електронску обраду података створио је друштво које неки називају "друштвом пристоуре", у коме све врсте државних организација прикушљају податке о нама – од мјеста и датума рођења, до података о школској спреми, радном мјесту, висини прихода и сл. У таквим друштвеним околностима пристоура пријети да захвати сваки дио нашег живота. Кад се претејерана пристоура или надзор користи као метод при остваривању одређеног циља, такво присуство изазива код људи одбојност и антагонизам. Људи показују одбојност према вишим нивоима надгледања. То је био један од разлога што је дошло до слома комунистичког друштва у бившој Југославији. У том југословенском друштву људи су шпијунирали редовно и организовано, а то је одрађивала тајна полиција и појединци које је полиција плаћала, па чак рођаци и сусједи били су укључени у ову активност. Поуздано се знало

⁵ Ф. Достојевски, Записи из мрвог дома, Записи из подземља, Рад, Београд 1969;стр. 208.

⁶ Охолост, завист и лакомост то је / трострука ватра што сва срца жари. Божанска комедија, Пјевање VI, стихови 74 - 75

⁷ На почетку хришћанске ере, свети Августин је поставио основе средњовјековног мишљења осудивши похлепу за новцем и посједовањем као један од три главна гријеха човјека, док су жудња за моћи и сексуална пожуа представљали друга два гријеха

да у просторији гдје је радило троје људи, једно је увјек радило за тајну полицију. Полицијски органи располагали су детаљним информацијама о својим суграђанима да би сузбили сваки отпор противљења властима. Резултат је на крају познат – систем кога се становништво ослободило. Југославија као најнапреднија федерална држава међу бившим комунистичким земљама нестала је у крвавом рату. Разлози су многобројни. Прије свега, један од главних разлога је рушење вриједносног система тог друштва, чије су темеље чинили : лик и дјело Јосипа Броза, народноослободилачка борба и социјалистичка револуција, братство и јединство народа и народности, друштвена моћ радничке класе, социјалистичко самоуправљање, делегатски систем и идеологија комунистичке партије. Рушењем крхких горе поменутих заједничких друштвених вриједности тадашње државне заједнице, на њеним развалинама створене су насилно а и историјски незаслужено нове националне државе (Словенија, Хрватска, Македонија, Црна Гора) наравно захваљујући својим западним менторима. Босна и Херцеговина са два ентитета налази се под међународним протекторатом, а Србија и српска власт остављена на циједилу од "братске" Црне Горе чека упутства америчких и европских душебрижника да им предложи грађанску или националну државу. Оно што је било и остало заједничко овим бившим републикама а садашњим државама – је да се налазе у стању хроничне аномije. Гледајући уопштено, насиље у поменутих државама извршено је или се врши по принципу, насиље етничке већине над етничком мањином (Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Црна Гора), а карактеристично је подручје Косова и Метохије које се још увијек налази у овирима државе Србије. Не треба заборавити перманентно поцрногорчавање аутохтоних срба у Боки Которској. срби у Црној Гори дијеле се на политичке и аутохтоне Србе. Историјско искуство говори нам да ће црногорци прије примити католичанство, него што ће аутохтони Срби у Црној Гори прихватити да су црногорци. Не смије се заборавити да у вријеме комунистичке диктатуре они су били остали привржени православљу, српским обичајима и култури, у сваком попису становништва опредељивали се као

срби, а Србију су доживљавали као своју националну матицу. Новонастале државе извршиле су рециклажу вриједности⁸ вкаститог друштва и успоставиле нови систем вриједности за који је тешко рећи да је позитиван⁹.

Насиље је било присутно у свим досадашњим друштвима, а данас, у свим подручјим друштвеног живота – у породици, на радном мејсту, у привреди, образовању, информисању итд.

⁸ Талкот Парсонс дефинише друштвене вриједности као "елемент усвојеног симболичног система који служи као критеријуми или стандард за за избор између оријентационих алтернатива које су битно остварене у једној ситуацији". *The Social System*, 1952, str. 12.

⁹ Полазећи од тога " да се друштвене вриједности, (истина, добро, лијепо, судско достојанство) појављују у виду највиших, општељудских универзалних вриједности, које су истовремено оријентирани хуманости људскости индивидуа, док је њихова супротност (лаж, зло, ружно) негативне вриједности". Р. Кулјић, Рад и лјудске потребе, М.Б. ППЕСС, Београд, 1999, стр. 176.

Л и т е р а т у р а :

- Вебер, М. (1966), Протестанска елита и дух капитализма, Веселин Маслеша, Сарајево.
- Гулднер, А. (1989), За социологију, Глобус, Загреб.
- Диркем, Е. (1972), О подијели друштвеног рада, Просвета, Београд.
- Достојевски, Ф. (1969), Записи из мртвог дома, Записи из подземља, Рад, Београд.
- Кувачић, И. (1987), Обиље и насиље, Напријед, Загреб.
- Куљић, Р. (1999), Рад и људске потребе, М.В. PRESS, Београд.
- Lorenz, K. (1963), On Aggression, New York.
- Маркузе, Х. (1968), Човјек једне димензије, Веселин Маслеша, Сарајево.
- Merton, P. (1949), Social Theorie and Social Structure, New York.
- Mumford, (1938), The culture of city, New York.
- Parsons, T. (1952), The Social System, New York.
- Парсонс Т. (1992), Модерно друштво, Градина, Ниш.
- Ruskin, J. (1962), Into This last, London
- Трипковић, М. (1989), Социолошке теорије, Светови, Нови Сад.
- Hendin, H. (1965), Suicide and Scandinavia, New York.
- Henry, J. (1963), Culture Against Man, New York.
- Чомски, Н. (1999), Профит изнад људи, Светови, Нови Сад.

Rajko Kuljic

**VIOLENCE INSIDE THE VEIL OF SOCIAL
DESTRUCTABILITY**

Summary

'Violence and injustice of those who rule people`are old evils for which I'm afraid a cure can hardly be found, due to the nature of human businesses'

Adam Smith

This work is focused on violence issue and there is question with reason: To what extent a rational organization can suppress impulses and establish harmony, based on peaceful understanding? Does the development of contemporary society decreases or increases violence? It is not simple to answer those questions. In general, industrialization and rapid development of urbanization along with it set up such preconditions that do not allow peaceful solutions but their contrasts necessarily lead to violence expansion. Due to development of techniques not managed by morally responsible individuals but officials of mighty bureaucratic organizations, violence has nowadays reached multitude and efficiency never seen before. Thanks to technical efficiency, psychical violence mechanisms are more frequently applied than those of physical violence. Violence is present in all spheres of social living – in the family, working place, economy, culture, education, informing and the question is where it is not. Violence is a set of activities of individuals that do not respect norms and established regulations of a particular social group. Such type of violence is sanctioned by those forces of a society that have power and are on power, which means that they impose their rules by using force

СРБИ ИЗМЕЂУ НАСИЉА И ЖРТВЕ

*Поново Правда на другом брусу
за нове жртве, мач свој већ, оштри.*

Есхил (Eshil)

Апстракт: *Вредносно-културни систем Срба састоји се од православног светосавља, народног епског песништва и језика. Овај систем је дело српског народа створен у условима прекинутог историјског континуитета. У новом светском поретку, дакле, мондијализму, Срби су, у измењеном облику, наслутили реплику новог светског поретка пораженог у Другом светском рату. Да не би доживели нови Јасеновац, Срби су одлучили да се ослободе улоге жртве. Ова одлука је у глобалистичкој представи Србе учинила насилницима, па су они тако против себе хомогенизовали међународну заједницу која их поражава, Србију понижава, а идентитет Срба доводи у стање безизлазног песимизма.*

Глобализација је довела Србе у безизгледност или стање „ безизлазног песимизма „ (Алфред Вебер). Српство, идеалитет српског реалитета, приводи се крају, а његови ватрени браниоци и следбеници се повлаче у резигнацију (помиреност) да из ње сведоче о збивањима с краја XX и почетка XXI века. Под чудним, дакле, неочекиваним околностима, како спољашњим тако и унутрашњим, српство је поражено. Споља је паралисано и обуздано, а изнутра је завађено и набуздано. Њега је спољашња обузданост окренула против себе, па Срби воде рат између себе, губе га и провргавају се у непријатеље српства. Транзициони процеси, без обзира какве су и које су њихове намере, скинули су завесу са биполарног света. Скинута је завеса и са онога који проводи транзицију као и са онога којим се процес транзиције врши. Транзиција, дакле, мондијализација поразила је српство. Поразио га је Запад и оно се гаси у дифузним и међусобно завађеним сурогатима „ нација “ или се пак повлачи ако шта од њега претекне, у мистично тиховање (исихију) да у тами ноћи сведочи о непрегоривом поразу, који ће заборавити, и из њега

насиљем (хубрисом) изведене „нације „. На „крају историје" (Френсис Фукојама) по стандардима Запада, Срби постају историјски анахронизам, јер слове као „народ чија је историјска свест у толикој мери митологизована да их та чињеница чини друкчијим у односу на друге европске народе“¹.

Гашење српства је инволвирано окцидентализацијом која врши његову демитологизацију, заправо еманципацију од српства. Историја, Запад превасходно, под изговором међународне заједнице, на „крају историје", кажњава Србе ношене тежњом за својим испуњењем, дакле испуњењем српства.

Творац српства, изведен митом Срба није средњовековна немањићка династија, односно Србија у успону. Није то ни поткосовска властела у сустајању ношена властољубивим егоизмом и међусобном завишћу скривеним под плаштом византијско - латинске господствености и углађености. Српски великаши су жртвовали начело и доследност... ради личне користи и тражили наслон на победнике². Да би очували власт која омогућава бољи живот, српски деспоти и властела, а туђи вазали, помажу освајачу у мери у којој одмажу народу којим господаре.

Српство је извела патња народа који је остао без државе, без културних и вредносних оријентира. Српство је изнедрио народ повучен у себе, над којим влада туђа религија, туђа култура и туђе законодавство, а доживљава их као обесправљеност, дакле бесудност. Раштркан по гудурама и планинама, далеко од комуникације и додир са спољним светом, а опоменут поразом (Косовом) који је нанела нека ненаклоњена историја, народ твори митску представу - српство или немирење с поразом, јер би мирење с поразом, дакле резигнација, водило прихватању туђе религије, туђе културе и туђег законодавства, а одрицање од себе и провргавање себе у туђина. Претпоставке српства су осећање (патхема: патос, патња, муке, бол, чувство, страст, осећај) и памћење (мнемосина; памћење, осећање) Косова, дакле мит Срба.

¹ Stiven K. Pavlović, *Serbia behind the Name*, London, Hurst and Company, 2002, према: Чедомир Антонић, Политика, 24. мај 2005.

² Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, књ. 8, 143.

Осећање и памћење су неразлучиви феномени. Без осећања нема памћења, угашена осећања гасе памћење и наступа амнезија, заборав. Осећање је ватра памћења, памћење светлост којом је обавијено осећање. Ватра и светлост, дакле мит, разгоревају и осветљавају пароксизам (загађеност) Срба и изводе његову хармонију српство. „ Запаљена душа “, ватра и светлост, осећање и памћење, дакле мит је извео српство. Мит (инстинкт и дух, подсвест и свест) јесте сагоревање лажи историје (аетиологисање), којим би се извела друкчија представа (визија) света, каква је представа српства.

Српство – митом прочишћен идентитет Срба

Српство је митом изведени вредоносно–културни систем Срба, односно идеалитет српског реалитета и његова парадигма. Вредносно–културни систем састоји се из следећих елемената: православно светославље, епско песништво (десетерац) те језик и писмо (ћирилица). Ове испуњавајуће моменте српства извео је мит, а српство је њихова хармонија и насушни, митом нађени завичај. Апстраховање или хипостазирање било ког момента губљење је завичаја, односно епског идентитета и одбацивање српства.

Православно светославље је осећањем и памћењем народа прерађено, Србима прилагођено православље. Светосавље је православље којим се није угасила паганско–политеистичка представа Срба. Оно је синтеза хришћанско–православног монотеизма и паганског политеизма или прилагођавање паганства православљу. Политеистичка представа је очувана у крсној слави и култу бадњака, специфичним обележјима Срба. Светосавље је, у извесном смислу, паганству прилагођено православље (хришћанство). У народној представи Свети Сава поседује магијске моћи и њима утиче на појавни свет. Сава ожеднелим учењима ствара извор (Савин извор и Савина вода), негостољубиво село претвара језеро (Црно језеро), штапом утишава жубор воде (Таре) да би на миру водио разговор. Према Сави, Срби су исток на западу и запад на истоку. Предодређени су непризнању никога на земљи, признају само небески Јерусалем над собом. Светославље је поред цркве, молитве и чекања, агон, творење и

борбе. Светославље је косовском трагичном осећању и сећању Срба прилагођено православље. Хришћанство је нашло решење трагедије, јер безизлазне и неизбежне сукобе разрешава Бог, на оном свету, док светосавски Срби ношени агонимом те сукобе разрешавају на овом свету, хоће да митске силе оваплоте на земљи.

Епско песништво (десетерац) Грци су се нашли у Хомеровом немирном епском хексаметру. Еп, трагедија и филозофија су „ вјечно уз узорне форме обликовања света“³. Грци су обликовали свет на претпоставкама победа (Троја, Маратон, Саламина). Срби су се нашли у анонимном народном епском песнику, нашли су се у носталгично монотоним десетерцима. Они су се обликовали на претпоставкама пораза, али не на мирењу са поразом! Десетерац је српски етос и топомера његовог осећања и памћења. Десетерац је нађени кључ памћења и памћењем буђење племенитих (узвишених) осећања. Оно што се догодило, испевано је у десетерцима, а ако се нешто догодило а није се нашло у десетерцима, као да се није ни догодило, није вредно памћења јер не буди узвишена осећања.

Ширење српског етничког простора ишло је паралелно са ширењем десетерца и гусала. У неким случајевима десетерац постаје антисрпски. Муслимани су у десетерцима опевали турске и своје јунаке, „ у истом метру и истој епској пластици, и са скоро истом дикцијом и техником стиха “⁴. Српски епски десетерац вршио је утицај и на епско песништво Бугара. Онда када су га прихватиле српству ненаклоњене и недорасле заједнице и друге религије, десетерац је преображаван у антисрпско средство или друкчије: један моменат српства (еп) издвојен из њега окретао се против њега. Епика Муслимана, Бугара и Хрвата, по пореклу српска, ненаклоњена Србима, напротив антисрпска, јесте знак расплинавања српства и губљење „ моралне густине “ (Емил Диркем) Срба, њихово преобраћање у нешто што није иманентно српству. У мери у којој се српство преображава у антисрпство прихватањем друге религије, друге културе и другог писма, и епско песништво (десетерац), апстраховано и ишчупано из лепоте интезивног

³ Ђерђ Лукач, Теорија романа, Веселин Маслеша, Сарајево, 1968, 23.

⁴ Владимир Ћоровић, Историја Срба, књ. 3, стр. 34

бола (мита), којим се осећа и памти, престаје да буде српско, постаје антисрпско. Десетерац код других народа, по пореклу српски, српски је онолико колико су прозелитски Срби задржали идентитет Срба – српство -, а нису га задржали. Само у монолитној хармонији српско епско песништво – десетерац племенито је лудило и изазивање трансцедентних сила које се боре „ против нужде против недовољства “ (Његош).

Епско, анонимно, колективно песништво, испевано у циклусима, израз је „ цикличних флуктоација “ (Пителин Сорокин) и знак немогућности испуњења живота на плану историје. Индивидуализација епског песништва је трансцентрирање историје и води митском испуњењу живота, дакле његовом разрешењу. Разрешења нема, јер се драма живота, живот као такав, испуњава с ону страну судбином задатог и изведеног живота.

Језик и писмо. Језик којим је изложено и српству прилагођено православно светосавље, на коме су испеване епске и лирске песме, испричане приче, бајке и басне кодификован је (нормиран) ћириличним писмом. Једноставност писма које за сваки глас (фонем) има одговарајући знак (слово), израз је патње којом се долази до једноставности. Језик и писмо су једноставни у мери у којој је једноставно светосавље и епско песништво. Православље, епска и њој еманентни етос, те језик и писмо изведени су п а т е м а т о н и м а, из о с е ћ а ј а племенитог бола, и м е м о р и о н и м а, односно п а м ћ е њ е м тих побуђених осећаја. Српство је стога митом прочишћени вредносно–културни систем Срба. Кодификовани народни језик у ћирилично писмо претпоставка је индивидуализованог песништва и персонализоване књижевности уопште. Персонализовано песништво је поетика епског песништва или излажење из точка судбине. Ово песништво је драма епа или трагедија. Трагично песништво код Срба није до краја доведено (најближи му је Његош), можда зато што се трагедија збива на плану српског бивствовања.

Напуштањем било ког момента (православно светосавље, епско песништво, језик и писмо ћирилица) напушта се српство и престаје се бити Србином, јер су то компоненте његове насушности. Отуђивање од српства је одбацавање било ког момента његове монолитне симфоније.

Сваки моменат посебно брине о српству, јер је део његове хармоније. Издвојен из ње, он није ништа.

Преобраћење Србина у антисрбина је преобраћење осећања и памћења у безосећај и заборав. Немогућност ношења стигме „ туге и опомене “ српство води у антисрпство. Српство је агон, немир, грчевитост (конвулзивност), јер се само тако његови делови доводе у пламтећу хармонију. Не може се раздвојити светосавље којим Срби нису ни Исток ни Запад, а остати Србин. Не може се заобилазити етика правде (истине) „ Немој, сине, говорити криво! “, изведене епском племенитошћу, а руководити се етиком „ организованог лагања “ (Добрица Ћосић) и наступити у име Српства. Не може се разумети потискивање ћирилице, а прихватање латинице друкчије до као знак „ еманципације “ од српства и увођење у ватиканизацију односно вестернизацију Срба.

Од Косова, од кад се митом Косова творило српство, основни његов проблем је расрбљавање, дакле, бежање у заборав и безосећај, али носећи и отуђујући из њега неки његов део, најчешће, језик, који истргнут из корпуса српства, престаје бити српски. Истргнути језик прилагођен другом писму, другој религији, другој култури и другом вредносном систему, престаје да буде српски. Језик босанских и санџачких муслимана (Бошњака) био је српски. Онда када је кодификован у латинско писмо, а под утицајем Аустрије и Турске, те увођењем арапских фонема (гласова) преко Курана, настао је бошњачки језик. Бошњаштво је „ нађени “ идентитет муслимана настао обезосећајеним српским језиком и заборављеном, њим ношеном српском традицијом.

Меша Селимовић се осећао Србином, писао је српским језиком, саматрао се српским писцем. „ Дервиш и смрт “ пун је цитата из Курана, арабизама, иранизама и турцизама. Српски језик прилагођен духу ислама губи оригиналност, модификује се и отуђује од српског језика. Српски језик је обликовало светосавље исто онако као што је светосавље обликовано српским језиком. Напуштањем светосавља, сиромаша се српски језик. Дакле, бошњачки језик је, ипак, жртвовање српског језика духу ислама. Бошњачка нација (Бошњаци) је синтеза ислама (религије), српског језика и латинског писма. Да ли је тај језик оправдано одредити бошњачким језиком, ипак је отворено питање. Бошњаштво је настало на претпоставкама

заборава. Све што се збило пре преласка на ислам сем пословичног Кулина бана потонуло је у заборав⁵. Бошњачки језик, издвојен из српства јесте обезосећајени и неопомењујући српски језик. Иранци (Персијанци) су прешли на ислам, али се нису одрекли предисламске културе, па ни језика инволвираног том културом. Одрицање од српске традиције, више је, изгледа, проблем Срба, него оних који се ње одричу. Окосница бошњачког језика је српски језик сарајевског дијалекта исто онако као што је хрватски језик српски језик загребачког дијалекта. Хрватски језик је српски језик, прилагођен католичкој религији и њој иманентном латинском писму. У овом случају језик намеће духовни центар (Загреб), а не кајкавска и чакавска провинција. Срби немају земаљски топос као да им је метакосмички, односно митски. Ако нађу земаљски топос, изгубиће себе.

Писмо на коме се кодификује језик, јесте за језик важан феномен, јер се језик и писмо налазе у условљавајућем односу који има реперкусије и на друга подручја живота. Турска се европеизује кодификацијом свога језика у латинском писму. Она је ближа Западу од Русије. Готски језик, језик источних Германа је изумро, али је сачувано готско писмо и преко њега порука друкчија од поруке коју носи латинско писмо. Спорно је гледиште неких лингвиста да јесу српска писма ћирилица и латиница. Латиницом српски језик губи једноставност и њој иманентну природност. Однос фонема (гласова) и знакова (слова) постаје сложен и збркан, јер су за један глас у неким случајевима потребна два знака (слова) – џ (dž), љ (lj), њ (nj), ђ (dj) -, неки гласови се бркају због означавајуће сличности - ч и ћ - . Српски језик је језик ћириличног, дакле прочишћеног писма. Дукљанска Црна Гора расрбљавањем тражи нови идентитет па се и поставља проблем језика и писма, различитог од српског. Црна Гора датира од Црнојевића. Није искључено да је Црнојевића Гора еквивалент Ријеци Црнојевића. Словила је као српска земља. Прва штампарија на Балкану била је ћирилична. Као теократска и световна земља којом су господарили Петровићи, период је блиставог српства, и период испуњавања српства и испуњавање српством.

⁵ В. Ћоровић, исто, 32.

Дукљанска Црна Гора је довршавање расрбљавања које се зачело зеленашким покретом чији је виновник краљ Никола. Зеленашки покрет (федералист) није био антисрпски већ антисрбијански. Његове присталице – борци за српство (Крсто Поповић) упориште су дукљанског антисрпства које прелази у србофобију. У циљу расрбљавања Црне Горе скоро паралелно се поставило питање нације и језика, а касније и питање аутокефалне цркве. Црногорски језик први је споменуо 1941. године Акиле Нуди, који је из Рима, по налогу Ватикана, упућен у окупирану Црну Гору да предаје италијански језик ученицима у Подгорици⁶. На црногорском језику од половине XX века инсистирали су хрватски политичари. „ Црногорци не говоре српски “ (Владимир Бакарић). Дакле, ни црногорска нација, ни црногорски језик нису директно црногорска питања, већ су дошла споља , а овде су нашла горљиве присталице. Упоришта за црногорску православну цркву заснована су на фалсификатима. „ Митрополија црногорска никада није била аутокефална “⁷. Интелектуално–морално, дакле, духовна конфузија у Црној Гори отпочиње деведесетих година XX века, паралелно са антисрпством и србофобијом, не само на просторима Југославије, већ и на интернационалном плану. Тих година на платформи антисрпства и србофобије настају и институционализују се: Матица црногорска, Црногорска православна црква, Дукљанска академија наука и умјетности, а у њиховом знаку „ Црногорски књижевни лист “, све у функцији измене српског идентитета Црне Горе, и „ стварања “ мутног црногорског „ идентитета “. Питање језика и писма различитих од српског припремано је паралелно са стварањем Црногорске православне цркве и формирањем Дукљанске академије наука и умјетности, али је на дневни ред званично дошло последње, и мимикријски провођено под називом матерњи језик, што би требало да значи да је Црна Гора мултиетничка држава у којој би православни Црногорци говорили црногорским језиком. Културно камелеонство не уводи назив црногорски језик и језици мањина, већ матерњи језик као да се ради о федералној држави.

⁶ Братислав В. Петровић, Политика од 28. септембра 1998.

⁷ Љубомир Дурковић Јакшић, према: НИН, 8. 6. 2006.

Да ли има основних разлога за постојање црногорског језика и њему одговарајућег писма? Сви моменти српског духовног простора, дакле, српство, налазе се у бићу Црне Горе, јер она у њему бивствује. Чак се без двоумљења може рећи да је Црна Гора била привилегована на духовном плану: да на плану епског песништва (гусала), на плану осећања и памћења Косова, једноставно на плану мита и персонилизованог трагично–митског песништва буде највиши домет до којег се српство винуло, да, без претеривања, у неким моментима буде и предводник српства. И онда када су је сачињавале четири нахије, потом кад је словила као Црна Гора и Брда, у њој се говорило српски и писало ћирилицом. И онда кад се проширивала, проширивала се искључиво на подручја која су Вуку била полазишта за реформу српског језика (Дробњаци, Пива, Никшић – стара Херцеговина).

Српски језик (и писмо) Петра Кочића и Бранка Ћопића, дакле, језик Босанске крајине, ближи је језику и говору Црногораца него језику Шумадинаца или Београђана. Сви специфични гласови за које не постоји знак (таквих је мало) у језику и говору Црногораца, налазе се у говору босанскокрајишких Срба или су преко Приморја дошли из Италије. Књижевници Босанске крајине пријемчивији су и више одговарају природи Црногораца, чак и од црногорских и србијанских књижевника. Језичка сродност је сродност првога реда и израз је етнографске сродности.

„ Православно становништво Босанске Крајине потиче из Рашке, Херцеговине и Црне Горе “⁸. Катунска нахија није насељена Дукљанима, већ српским народом добеглим из Рашке, Косова, из долине Лима, из Босне, Херцеговине, и једино што је том народу остало, ако хоће да буде свој, то је језик, вера и сећање на Косово. Језик и писмо Босанске крајине (Кочоћ и Ћопић) су у најпотпунијем смислу српски. Њихов језик се не може преобразити у бошњачки језик, јер га чува вредносно–културни систем, дакле, српство, као и обрнуто.

Ако је циљ „ формирања “ црногорског језика различитог од језика којим се говори у Србији, како успоставити разлике у односу на језик којим се говори у Херцеговини, Босанској крајини, Лици, Банији, Кордуну...? Ако

⁸ В. Ћоровић, исто, 32.

се ради о дистанцирању од екавице, Кочић, Шантић, Топић... пре би били црногорски, него српски писци. Матија Бећковић, надахнут његошевским српством Црне Горе, с обзиром да код србофоба важи за великосрпског националисту, да говори и пише београдским дијалектом и да, попут Живка Николића (филм) раскрива нарав (ђуд) Црногораца, не би био црногорски писац, у наговештеном идентитету Црне Горе. Црногорском националном идентитету не би припадали Борисав Пекић, Миодраг Булатовић и Данило Киш. „ Доследно “ проведеном, односно изгубљеном идентитету Црне Горе, а имајући у виду спољашње снаге које на томе раде, ни Његош не би био њен писац, јер симболизује епску, митско–трагичну и слободарску, односно српску традицију Црне Горе. Или је Његошево српство „ посљедица конфузије у коју је западао док је стварао “⁹? Идентитет Црне Горе представља „ еманципацију “ од српства на свим плановима његовог митом прочишћеног идентитета: на подручју православног светосавља, на подручју епске традиције и њом изведене етике и на подручју језика и писма. У том контексту се поставља питање по чему се разликују Црногорци од Срба који живе у другим подручјима Балкана?

Издвајање Црногорске православне цркве, црногорске уметности и књижевности и црногорског језика и писма из вредносно–културног система српства, „ стварање “ црногорске нације, случај је који се одвија у збрканој и мутној, дакле, фрустрираној представи, случај је за социјалну патологију и психопатологију, па и културну антропологију. Како тумачити понашање припадника Црногорске православне цркве који на подигнута три прста одговара са подигнута два прста, до понашање дезинтегрисане личности? Како бити равнодушан према највишим званичницима Запада који су за црногорски референдум рекли да је био „ слободан, поштен и демократичан “ (Хавијер Солана), друкчије него да је против Срба све дозвољено, јер се за исход референдума ангажовала сва званична, односно институционализована и од државе контролисана, Црна Гора?! Све установе: културно–просветне,

⁹ Предраг Матвејевић, *Говор на отварању Његошевог споменика у Риму*, према: Душко Бабић, *Култура, уметност, наука, Политика*, од 6. августа 2005.

здравствене, судске и спортске – које контролише власт и власти одговорна скупштина - ангажоване су за суверенитет. Какав се могао очекивати исход референдума до позитиван када су електронски и штампани медији, с малим изузетком, у служби владајуће номенклатуре?! Како неутралан став могу имати невладине организације које је поставила међународна заједница, односно Запад који их финансира?! Срби су анатемисани и зато, све што није дозвољено чинити другима, дозвољено је чинити Србима! Србофобија је патолошко доживљавање Срба, њен еквивалент је дозвољено, и од међународне заједнице (Запада) као нормално прихваћено, насиље над Србима. Ово се одвија ван сфере друштвене моћи која инволвира њој инхерентну друштвену солидарност из које су Срби искључени.

Мајска Црна Гора има преседан у петровданској Црној Гори. Петровдански „ суверенитет “ задобила је под покровитељством Мусолинијеве Италије, мајски „ суверенитет “ под покровитељством Запада (Европска Унија и Америка). А 21. маја 2006. године под збрканим (мутним) околностима, чија је основна карактеристика ароганција и безочност, дакле, насиље, поражена је српска Црна Гора, а тај пораз је остварен на платформи антисрпства и србофобије. Суверена Црна Гора се препознаје на оним мотивима који су одлучили да се „ еманципује “ од Срба и српства. Намећу се црногорски Албанци и Бошњаци – муслимани, коме дати првенство у „ извојеваном “ црногорском „ суверенитету “? Приштински дневник „Коха диторе “(Коха ditore) наглашава да је број гласова који је освојила опција за независност Црне Горе за само 2000 већи од прописаних 55 одсто, „ колики је број Албанаца који су дошли из САД да би гласали за независност Црне Горе “¹⁰. Реис исламске заједнице у Црној Гори Раџ Фејзић каже: „ Муслимани су поклонили државу Црногорцима, јер да они нису изашли и гласали „ за “, од независности те државе не би било ништа “¹¹. Испада да је Исламска заједница у Црној Гори имала одлучујућу улогу у разбијању заједнице Србије и Црне Горе. Иронија!

¹⁰ Политика, од 23. маја 2006.

¹¹ Политика, од 30. маја 2006.

Одлазак Црне Горе из заједнице, Срби ма где били, осетили су као пораз и са запрепаштењем. Загреб, нови Беч и гласник Запада доживео је „ стање еуфорије, као да се радило о властитом успеху “¹². Одушевљењу црногорским суверенитетом и поражавању српства није крај. Егзалтација ће кулминирати кад Косово добије суверенитет. Оно „ је сада на реду “ (Газета Шиптаре, Тирана).

Западни макијавелизам преко алиби дипломатије (Хавијер Солана) нуди Србији помоћ у властитом поћижавању, па се поставља питање где су границе западном грађанском лицемерју, а где српском саможртвовању. Црногорски унионисти су се жалили америчком гласноговорнику у Бриселу на нерегуларност у провођењу референдума. Они су се жалили, заправо, проводнику насиља с обзиром на отворено насиље у кампањи „ милисрдни анђео “ 1999. године.

Најновијим „ суверенитетом “ Црна Гора, заправо, губи суверенитет јер је „ као део Југославије имала већу независност него што ће је имати као протекторат ЕУ – НАТО “¹³. Њен суверенитет је резултат свеопште сатанизације Срба у оркестрираној хајци у америчкој србофобичној манији на сав српски народ као прокажени и патолошко–криминогени народ који треба да се еманципује од себе, попут Црногораца.

Има ли насиља над Србима? Антисрпство је постало цењен позив, србофобија племенито осећање. Створена је представа „ да не постоји српска крв, већ само српски нож... и да су Срби рођени са ножем у руци “¹⁴. Комунизам је био баук Европе, Срби су крајем XX века у представи међународне заједнице постали баук света, а у првом реду, Запада. Срби су против себе ујединили и консолидовали свет предвођен Америком и њеним НАТО савезницима.

Латентно произвођење Срба у криминогено–психопатски народ отпочело је и пре рушења Берлинског зида. Они су направили неопростиву грешку, заправо злочин што су у новом светском поретку наслутили и предосетили, у дркачијој форми, обнову новог светског поретка, пораженог у Другом

¹² НИН, 1. јун 2006.

¹³ Nik Klark, The Guardian, 23. мај 2006.

¹⁴ Тике Јанковић, Сан Хозе, Калифорнија, Политика, 23. маја 2006.

светском рату. Нови светски поредак (глобализација) одвија се по сценарију протестантско–мојсијевске представе света, уз асистенцију Ватикана и под водством Америке. Деведесетих година XX века Срби су се нашли у положају горем од оног у којем су били у Другом светском рату, с том разликом што су опоменути жртвама које су имали у том рату, и што су решили да избегну улогу жртве. Решеност Срба да се над њима не понови злочин, предодредила их је за злочинце и пре него су направили злочин, јер је њихов злочин указивање на злочинце, незаборављање злочина и одмазда над злочинцима. Разумети збивања на простору Југославије деведесетих година и рат против Срба захтева, односно претпоставља довођење у смисаону везу грађанског рат 1941 –1945. и грађанског рата деведесетих година XX века. Ово претпоставља питање аналогије између пројекта света сила осовине (Други светски рат) и пројекта света у духу г л о б а л и з а ц и ј е (крај историје), те места Срба и у овом и у другом случају.

У фашистичко–нацистичком светском поретку Срби су били жртве, у глобалистичком поретку мондијализације Срби су били осветници и жртве. Осветници, дакле, злочинци били су над онима који су над њима отпочели обнављање злочина, а жртва међународне заједнице – Запада која их кажњава због одмазде. Срби се кажњавају тако што се, под друкчијим изговорима, реализује фашистичко–нацистички пројекат балканизације Срба. Изузимајући Србију, без отетог Косова, која још одолева и која се перманентно и синхронизовано слама, Балкан је под протекторатом Вашингтона и Брисела. Западна „ стратегија завођења “ (Жан Бодрија) вајала је и извајала српско насиље до неслућених, чак геноцидних размера, са основном намером да их порази и понизи, а Србију стави у протекторатски статус. Срби у Хрватској, Босни и Херцеговини (Федерација), Црној Гори, Косову и Македонији су под вишеструким притиском, спољашњим протекторатом, унутрашњим господарством те националном и верском дискриминацијом. Од Срба и њихових институција се захтева признање њихових злочина, то се и чини, али када се постави питање злочина над Србима, злочина као да нема , као да злочин над Србима није злочин и да постоји само српски злочин. Срби треба да следе пут пуне, а не половичне истине.

Истина није само „страшна освета“ (Peter Handke) Срба, већ и оно због чега је извршена „страшна освета“.

Насиље над српством отпочело је пре транзиционих процеса, онда када је објављен „босански дух“, који апстрахује од Петра Кочића и Иве Андрића, кад је Његош у културно–образовним и књижевним круговима (БиХ) означен као геноцидни песник. Насиље над симболима, односно културно–вредносним системом јесте увођење насиља над животом.

Латентно насиље над Србима припремано је методично, минуциозно и систематично. Израз скривеног разарања српског ткива су разне фондације и друштва (Сорош- фондација, Отворено друштво), мисије и мисионари, електронски и штампани светски медији, а њих „аутентичним“ чињеницама „снабдевају“ корумпирани интелектуалци „мондијалисти“ и „антинационалисти“ и неке „цивилне“ организације које финансира „иностранство“¹⁵. Срби су зачуђујуће против себе ујединили: католичанство, ислам, масоне, антисемитизам, сатанизам, финансијске центре моћи, хуманитарне фондове и наркодилере.

НАТО-бомбардовањем српских складишта оружја и муниције у Босни 1995. године припреман је егзодус Срба из Хрватске уз помоћ америчких стратега. Отворена консолидација међународне заједнице кулминирала је кампањом, заправо, бруталним разарањем Србије под називом „милосрдни анђео“ 1999. „Онда су се амерички носачи авиона у западном Пацифику одједном нашли празни, пошто је сва америчка авијација била ангажована у бомбардовању Југославије“¹⁶. „Милосрдни анђео“ је почетак довршавања балканизације Србије, односно, тада Савезне Републике Југославије. Онда се отворила „перспектива“ протекторатског суверенитета Црне Горе и Косова. Процес балканизације Србије и српства се тим не завршава. Наставља се, вјероватно, стварањем аутономија у Србији, под „заштитом“ Запада, а окренутих против Србије, да би се њен суверенитет свео на границе Берлинског конгреса.

Сламање српства и понижавање Србије је запрепашћујуће. Отпор који је Србија пружио (и још пружа) бескрупулозном Западу је задивљујући. У перцепцији света,

¹⁵ Добрица Ћосић, Српско питање питање истине, Новости, 12. јуна 2006.

¹⁶ Мирослав Лазански, Политика, 17. август 2004.

индоктринираној западном пропагандом, српски злочини су застрашујући. Злочина над Србима нема (ради се о колатералним штетама), а заправо српски злочини су несумљиви одговор на злочине који су над њима извршени.

Чудно је што се Запад на свим пољима консолидовао у вајању криминогено–психопатске природе Срба, што их је сатанизовао, што је Албанце и Бошњаке – муслимане беатизовао, међутим, чудније је што је нашао горљиве и верне сараднике међу Србима, што је најтежи изазов српства. Нису то ни невладине „ цивилне “ организације различитих профила и у различитим секторима, ревне у сејању србофобије од наручилаца и финансијера. Нису то ни интелектуалци „ мондијалисти “, образовани и индоктринирани под патронатом Америке и Европе. Најтежи проблем српства су „ екстремни егзибиционисти “ (Питирин Соракин) који из екстремног српства прелазе у екстремно антисрпство, из србофилије у србофобију. Србофобија изнедрена из србофилије је синдром загађивања и неизвесне борбе са самим собом. Овај синдром је перманентни начин бивствовања Срба, оличен у феномену „ српског партикуларизма “ (Бењамин Калај). Српство, дакле интезивни бол и њим изведена лепота, не може се прегорети и у њему остати. Лакоћа којом се поражава, па чак и понижава српство из њега самога, није зачуђујућа, с обзиром да „ ништа људско није постојано “ (Аристотел), али треба додати, уколико ово људско није под утицајем митских сила којима су, изгледа ношени Срби, јер су само под том претпоставком могли против себе да хомогенизују хетерогене вредносно–културне и цивилизацијске системе. Свет је против Срба консолидован, скоро без остатка, чак је православна Русија, прећутно и иза леђа дала сагласност кампањи „ милосрдни анђео “. Тај исти свет, хомогенизован против Срба, не наступа тако против Ирака или неће консолидовано напасти Иран. У њему се, првенствено на Западу, јавила пукотина и наступа хетерогено. Проћи ће пуно времена док се свет, посебно Запад, хомогенизује против некога, изузев, евентуалних ванземаљаца, као што је то било против митског српства. Против Ирака ратују Американци, Енглези (англосаксонци), јеврејски лоби и неискрени амерички трабанти у католичанству.

Срби су светски хибрус јер нису пристали да буду искључиво жртве. Срби су прокажени, Србија се олако

покушава понижавати зато што се српство показало не само као жртва и жртвовање, већ и као олтар.

Срби су бранили Југославију зато што је њеним распадом Запад балканизовао Србе, они су, дакле, ратовали против своје фрагментације, јер је фрагментација западног Балкана фрагментација српства и „згушавање Србије за опстанак“. Иза отимања Црне Горе, чупања из српског ткива, не „стоје првенствено интереси владајуће политичке елите и добитника транзиције“¹⁷. Напротив иза чупања Црне Горе из српског ткива стоји Запад, а она се отцепила по сценарију из осамдесетих и деведесетих година XX века. Режија по том сценарију трајала је дуго, јер је ваљало уложити доста труда да би се пробудила људска непостојаност и превртљивост и да би се с њима склопио савез на платформи антисрпства и србофобије. Владајуће политичке елите, не само ова у Црниј Гори која етаблирала на отвореном антисрпству, на просторима западног Балкана изведене су механизмима транзиционог пустошења друштвеног богатства или, у његовим условима а под менторством Запада, првобитном акумулацијом капитала. Елите Балкана се могу додуше, тумачити балканским „иманентизмом“ који је изван њега, у Вашингтону и Бриселу. Изузимајући Србију која још одолева, центри Балкана су тамо где је друштвена моћ (политичка, економска, финансијска и војна), која се овде условљава или трансформише у насиље. Како тумачити преокрет црногорске политичке елите, од србофилства до србофобије, а под истом и перманентно владајућом партијом? Западно демократско месијанство извело је, код једног дела Црногораца, на светлост дана успавани синдром превртљивог николинског господарења, кристалисаног у зеленаштву, протекторатској петровданској Црној Гори. Скривени носталгичари петровданске Црне Горе нашли су савезнике у нацијама и конфесијама чије је постојање утемељено на грађењу србофобије.

Реаговање Загреба, Приштине, Тиране, Исламске заједнице у Црној Гори те успјшно проведени референдум и њим задобијени суверенитет, имају друкчију препоруку од оне коју им даје политички опортинитет и прагматизам, којим се чува власт као велика страст. У тим реаговањима, дугорочније

¹⁷Зоран Видојевић, Шта све стоји иза бројки, Политика, 2. јун 2006.

гледано, крије се злурадост и крај Црне Горе. Истргнута из српства, насиљем над српством, без српског идентитета, Црна Гора није ништа. Црна Гора - теократско српство изведено и извијено искром косовског мита. Она је у најлепшем и најпотпунијем значењу „ ливада... српства “. Најинтезивније је носила косовски бол и њим пречишћавала српство. Њено „ враћање “ дукљанским „ коренима “ је њено обескорење, њен крај. Није она ни Црнојевића Гора, већ је она паљење ватре на угашеном огњишту Косова коју обавија светлост српства.

Двадесетпрвомајска Црна Гора је реплика петровданске Црне Горе. И једну и другу створио је спољни фактор. Прва је створена под покровитељством Италије и Ватикана, друга по сценарију и режији Америке и њених савезника Европске Уније и Ватикана. Она је „ творевина “ којом се разара њена Српска супстанца на свим плановима: православно–светосавским, уметничко–књижевном, утемељеном на епско-митској традицији, те у језику и писму. Стварањем суверене Црне Горе жртвован је њен српски идентитет, а који и какав ће идентитет она наћи, то ће зависити од њених протектора – Америке и Европске уније.

Кооперативност политичке и културне елите са међународном заједницом, посебно на антисрпским таласима, ишла је до губљења самодостојанства, а на Западном Балкану највећи савезници и саветници постали су јој, у антисрпству и србофобији доследни и проверени етноси и национи. Основни „ принцип “ којим се руководила црногорска елита био је безскрупулозно (насилно) спровођење сценарија Запада којим се врши насиље над српством. Срби су доведени у положај да се не могу залагати за своја права. Они су паралисани. Незгодан и нелагодан положај осетили су неки интелектуалци, посебно писци на Западу. Посумњали су у анђеоско милосрђе Запада. Они сматрају да је на делу насиље над Србима и Србијом. Сумња у оне који су српски народ бомбардовали, духовно и материјално поробљавали, који контаминирају њихову земљу од које се живи и на којој се живи, заправо, настављају геноцид који је отпочео почетком XX века - изазива револт осумљиченог Запада, а његова интелектуална елита, прискрбљује и води хајку против писаца наклоњених Србима (Peter Handke). Осујеђена и оспорена да „ следи пут отворене истине “, искра српства очајава у окађеној лажи Запада, уз немо

посматрање Истока. Јер Срби су, изгледа, привлачни и прихватљиви за свет, међународну заједницу – Америку и Европу као жртве. Чим покушају да се ослободе улоге жртве, свет их преокреће у насилнике (злочинце). Српство ће трајати дотле док буде слушало „ Јауке са Змијања и испод Змијања “ и гледало „ доље на друмове “, дотле док буде тугом опоменуто.

Momir Zekovic

THE SERBS BETWEEN VIOLENCE AND VICTIMS

Summary

The system of values and the cultural system of Serbian nation consists of orthodox teaching in the tradition of Saint Sava, folklore epic poetry and Serbian language. This system is the deed of Serbian nation, created under conditions of interrupted historical continuity. In the new world order, i.e. e. mondialism, Serbs have seen, although in the different variation, repetition of the new world order that was defeated in WWII. Because of the fear of repetition of Jasenovac, Serbs have decided to free themselves of the victim-role. This decision, in the global perspective, made of them violent transgressors, up to the measure that international community took a unique stance against them, then defeat Serbs, humiliate Serbia and push Serbian identity into the state of total pessimism.

ИДЕНТИТЕТ (САМО)КОНТРОЛА И МОЋ ОРГАНИЗАЦИЈА

***Апстракт:** У раду се расправља о социолошким покушајима теоријског "преусмеравања" тезисита анализе односа међу актерима у модерним организацијама. Реч је о покушајима да се "оправдава" напуштање класичне контроле (која се остваривала позивањем на идеологије рационалности, неутралности, објективности и ефикасности организације) и да се она замени новијим видовима субјективног идентитета у организацијама које подстичу своје чланове на (само)контролу.*

Међутим, тај прелаз са спољашњег на унутрашњи аспект контроле у модерним организацијама не отклања асиметрични однос између формалне моћи организације (и менаџмента као доминантне групе у њој) и фактичке моћи актера, односно запослених, у процесу рада. Он га само ублажава у оној мери у којој се препознаје идентитет тих актера и у сфери усмеравања организација, а не само у њеној делатној сфери.

***Кључне речи:** моћ, организација, идеологије организације, контрола, идентитет.*

Идентитет човека у модерним организацијама одређен је у великој мери проживљеним искуством у њима, затим успостављеним оквиром за развој друштвених веза и односа, као и специфичним групним (под)културама и идеолошким значењима рада и уопште идентитета рада у конкретном друштву. Новија историја рада и односа актера у њему богата је догађајима који су тај идентитет оспоравали или потврђивали. Средишња тачка око које се водила борба за тај идентитет огледа се у настојању да се постигне што већи степен контроле у остваривању циљева организације и да се делује на актере у организацијама (појединце и групе) да "преузму" део одговорности у самом процесу рада, уз сузбијање захтева да се – преко самоконтроле у процесу рада – досегне што демократичнији однос у расподели моћи у организацијама.

Савремене социолошке анализе расподеле моћи између актера у организацијама рада показале су да захтеви за

демократичношћу организација, који долазе из глобалне средине модерних друштава, са тржишним начином пословања и са плуралистичком политичком демократијом, имају плодносно основу у средишту организацијског радног процеса. Иако је функционална моћ организација, посебно рада у индустрији, настајала као модернији облик "конверзије" својине (новца) у моћ, она је "произвела" противмоћ актера у процесу рада. Тако су се у процесу рада "сучелили" организациона моћ власника и менаџера, на једној страни, и противмоћ радника, односно осталих запослених у организацији, на другој. У релативно дугом периоду међусобних борби, које су се мање или више подударале са политичким борбама у равни глобалног друштва, актери су проширивали границе заједничких интереса.

У том смислу се могу разумети и најновија настојања у најразвијенијим индустријским друштвима Запада да се "преуреде" организације како би постале мање хијерархијске и бирократске а више сарадничке и демократске (Gidens, 1998:196; Milošević, 2004: 143). Илустративно је настојање менаџера у неким од тих индустријски развијених друштава да примене јапански модел организације рада (тзв. јапанизација организација), у коме и даље опстаје патерналистичка (бирократска) хијерархија помешана са неким елементима демократског усклађивања односа између актера у процесу рада (Wood, 1987:12-15; Thompson and McNHugh, 1990:208; Gidens, 1998:196-200). Ипак, то је само један показатељ трансформативних процеса у сфери организационе моћи. Могло би се рећи да су таква настојања подстакнута рационално искуственим сазнањима која указују да се тиме, и у економском смислу (што је посебно битно за власнике и менаџере) и у политичком смислу (што је посебно битно за раднике, односно запослене у процесима рада), не доводи у питање функционисање организација. Напротив. Социолошка сазнања су односе моћи међу актерима у организацијама учинила "видљивијим", пре свега њима самима, и тиме су допринела да се у модерним организацијама напушта бирократска "присмотра" у корист уређивања односа на основу заједничких интереса и на демократичнији начин.

Наравно, не би се могло рећи да је то данас једна општа реална карактеристика функционисања организација, већ више

једна присутна алтернатива чија је сврсисходност перципирана и која је у неким облицима почела да се остварује. То је једна тенденција, којој се још увек жилаво опире бирократска рутина у организацијама. .

Неједнака расподела друштвене моћи у организацијама увек води сукобљавању појединаца и група у њима. У основи сукоба налази се неко незадовољство, које рађа осећање друштвене неправедности и манифестује се као фрустрација која покреће на неку врсту агресије. При томе, сукоби у организацијама (рада), као и у равни глобалног друштва, могу бити двојаки: (а) сукоби који теже промени критеријума расподеле и (б) сукоби који су усмерени на промену принципа расподеле (Дрјаклов и др., 1997:192). Прва врста сукоба врши притисак на кључне институције ради обезбеђења неке врсте социјалне правичности и, као таква, не излази из оквира функционалне моћи организације. Међутим, друга врста сукоба је фундаменталног карактера, јер смера на промену друштвеног поретка. Због тога је анализа организација (рада) као друштвеног "(под)система", са становишта моћи у њој, теоријски делотворна док се заснива на анализи сукоба око критеријума расподеле функционалне моћи. У случају када сукоб прераста у борбу око принципа расподеле организационе моћи, тада се тај приступ организацији мора "проширити" на анализу тоталитета друштвених процеса и односа, у националним и глобалним оквирима.

Могло би се приметити да организациони систем моћи "функционише" дотле докле "функционише" одговарајући систем друштва. На питање зашто долази до криза система, не може се дати потпун одговор из угла системског приступа организацијама, већ захтева да се односи моћи сагледају у глобалним друштвеноисторијским процесима. Иако се приступ организацијама са становишта моћи приближио одговору на важна питања о "функционисању" организација (рада) у савременим индустријализованим друштвима, изван његовог оквира остала су неразјашњена друга, не мање важна питања, која су у вези са тоталитетом структуралноисторијских процеса.¹ Реч је о утицајима друштвене поделе рада,

¹ Зато се приступ организацији са становишта тоталитета друштва сматра адекватнијим, иако је он мање теоријски развијен и искуствено образложен

технологије, образовања, величине организација, унутрашњег и међународног тржишта, културне традиције и сл. Сви ти чиниоци се на специфичан начин “преламају“ кроз понашање појединаца у организацијама и кроз њихово настојање да стекну, сачувају, или да развију властити идентитет; без обзира на настојање организације да им га саобрази својим циљевима.

Модерна друштва су управо препознатљива по томе што се персонални идентитет везује за организационе структуре, али и по томе што су организације препознатљиве по томе што покушавају да контролишу учинак и понашање својих чланова (Thompson, 314). Иако се не може искључити могућност да поједини чланови организације граде свој идентитет од организационих правила, која их ограничавају, чешће се може приметити да припадници организације настоје да себи осигурају пожељан и стабилан идентитет управо кроз сукобљавања са правилима и процедурама којима организација настоји да их контролише.

У том сложенем односу између организације и њених чланова одвија се својеврсна “игра“ око расподеле моћи, која се препознаје као настојање да се оствари контрола услова који обликују с једне стране идентитет организације, а с друге идентитет њених чланова. Отуда се могу препознати различита типови понашања чланова организације, као што су: 1) функционално понашање (видљиви степен оријентације на извршавање улога на радном месту), 2) економско понашање (оријентација на постизање жељеног економског стандарда), 3) организационо понашање (изражава се у степену идентификације са циљевима организације), 4) стратификационо понашање (оријентација на престижни статус, као нпр. на напредовање у радној и професионалној каријери), 5) иновационо понашање (оријентација према уношењу новина у разне сфере делатног процеса, уз преузимање ризика), 6) адаптационо понашање (настојање да се постигне што већи степен прилагођености на организационе и социокултурне услове у организацији), 7) церемонијално понашање (оријентација на формално поштовање организационе процедуре и службене етикеције), 8) деструктивно понашање (оријентација на кршење прописа за обављање улога у

организацији и уопште деловање изван оквира "радне дисциплине") и 9) карактеролошке форме радног понашања (испољевање неких специфичних емоција и расположења, који могу да утичу на функционални ток рада) (Дрјаклов и др., 1997: 161-168). Сваки од наведених начина понашања се изражава на специфичан начин у различитим облицима делатности и у зависности од садржаја те делатности. Различити начини понашања чланова организације представљају својеврстан израз борбе за стицање и осигурање персоналног идентитета.

Према томе, понашање појединих чланова организације није искључиво условљено економским разлозима. Зато је приступ организацији са становишта "економског човека" (*homo economicus*) недовољан за разумевање друштвених услова под којима поједини чланови организације пристају или не на хијерархиску контролу организације, већ захтева ширу, социолошку елаборацију. Иако се у сваком облику (типу) понашања могу да садрже елементи агресивности, она посебно долази до изражаја у деструктивном понашању и у емоционалним реакцијама на незадовољавајуће ситуационе услове у организацији. Међутим, и таква понашања се могу "употребити" у корист организације, у смислу примера какав њен члан не сме да буде.

Борба за стицање идентитета и настојање да се он осигура, представља основу индивидуалног учешћа у организацијама, али је и сам идентит основа за могућу манипулацију (Thompson, 315). Горе наведени типови (начини) понашања чланова у организацијама произилазе из стратегија које се користе у борбама око расподеле моћи у њима. При томе, треба имати у виду да је манипулација понашањем људи у организацијама ограниченог домета, управо зато што она настоји да поремети опажање и ставове који чине персонални идентитет. Претерана манипулација људима у организацији може да охрабри неке од њих да се јаче супротставе организационој контроли.

Настојање појединаца и група да стекну или да осигурају идентитет у организацијама усмерена су на тражење контроле над изворима моћи у њима. Организациона моћ је специфичан облик друштвене моћи, који настаје "делегирањем овлашћења" организацијама да могу посредовати у "конверзији" моћи у новац, и обратно. Социолошки приступи организацијама са

становишта расподеле моћи и утицаја у њима указали су да моћ "као универзални друштвени феномен" (Luhmann, 1979: 1260) има специфичан значај за функционисање организације у социокултурној срдини. Наиме, у модерним друштвима организације, као привредни и политички (под)системи, почивају на мањем или већем поштовању важне нормативне забране против директне замене ("конверзије") својине и новца за моћ (Luhmann, 1979: 1264). У којој мери ће та "забрана" бити поштована у неком конкретном друштву, зависи од његове "модерности" у наведеном смислу. Иако се одступања од те "забране", у персоналном смислу, могу запазити током целокупне историје развоја капитализма, она се не би могла *a priori* прихватити као његово битно социокултурно обележје, каквим га је тумачио Карл Маркс.²

"Организације које су створене капиталом (које почивају на схематици имати-немати) дефинишу увјете улаза и излаза и подвргавања уз упућивања на присилу и тако конституирају аутономну моћ" (Luhmann, 1979: 1265). Уз то, додаје Луман, то важи како за државне тако и за приватне организације. Немогућност да се персоналној моћи власника директно изврши "конверзија" новца у моћ (и/или обратно), потиснута је на ниво организације - где се та "конверзија" може индиректно обавити под одређеним друштвеним условима у организацији. Могућност да власник организације манифестује своју персоналну моћ у виду претње ликвидацијом организације (путем повлачења својих средстава) је - како истиче Луман - са становишта технике моћи превелика да би се могла употребити унутар организације.³

Специфичност моћи организације (рада), у односу на политичку моћ у глобалном друштву, састоји се у томе што

² У том смислу посебно су индикативне анализе о "моћи новца" у одељку "Новац" у "Економско-филозофским рукописима" (Marks-Engles, 1976: 307-312). Нека слична "понашања", која се искуствено могу запазити у нашим друштвеним условима тзв. постсоцијалистичке транзиције, у ствари говоре о традиционалном патернализму, у коме се власник новца понаша као газда (*boss*), па се отуда поставља и према организацији чији је власник и према актерима у њој као "*padre padrone*".

³ У историју сукоба власника и актера у организацији, примењивана је понекада једна врста те претње у виду привременог обустављања рада у организацији. То је нека врста штрајка власника, а позната је под називом *locout* (Gidens, 1998: 210).

сложени друштвени односи међу актерима у организацији "допуштају" "генетичко везивање" моћи са власништвом и новцем, иако је то санкционисано "забраном" на глобалнополитичком нивоу организације грађанског друштва. У томе је суштина одвајања ("откопчавања") организацијске моћи од глобалне политичке моћи (Luhmann 1979: 1267). То је, истовремено, прва и најопштија карактеристика друштвених могућности за стицање и губљење моћи у организацијама, тј. за функционисање организација у оквирима које намеће функционална моћ.

С друге стране, за нашу даљу анализу посебно је значајно разликовање (а) формалне и (б) фактичке моћи у организацијама (Luhmann, 1979: 1267). Формална, организацијска моћ почива на компетенцији давања службених упута које морају да поштују чланови организације уколико неће да ризикују да буду отпуштени. Фактичка моћ се знатно више односи на могућност утицања на додељивање улога у организацији, односно на могућност распоређивања запослених на одговарајућа радна места и на (само)контролу услова рада. Реч је, пре свега, о томе да су те две врсте моћи резултат две врсте актера (група) у организацијама. Једна врста актера (власници, поседници новца и менаџери) своју моћ користе на формалном организацијском нивоу, а друга (радници, запослени у најширем смислу те речи) располажу фактичком моћи којом могу да се користе у току испуњавања својих улога. Дакле, док прва врста актера у организацији располажу оном моћи која извире из (опште)друштвене, докле друга врста актера располаже оном моћи која извире из техничке поделе рада у радном процесу.

Трећи значајан аспект друштвених могућности за задобијање и сузбијање моћи у организацијама односи се на објашњење начина на који моћ рађа противмоћ у организацијама (Luhmann 1979: 1270). То се дешава увек када се пред носиоца организацијске моћи постављају превелики захтеви, које он "објективно" не може да испуни у потпуности. Уколико "носилац" формалне организацијске моћи не поступа волунтаристички (што се не може сматрати пожељним обрасцем деловања, са становишта рационалности организације), "носиоци" фактичке моћи могу то да искористе за задобијање више моћи (присиљавањем "носиоца" формалне

организацијске моћи на "сарадњу" у којој "носиоци" фактичке моћи задржавају могућност процењивања колико је она постигнута; изнуђивањем од "носиоца" формалне организацијске моћи да одустане од "мање важних" или "неважних" циљева, уз умешно избегавање да он прибегне заповеди).

Могло би се, дакле, закључити да усложњавање радних процеса и друштвених односа у модерним организацијама потпомаже развој фактичке моћи. Покушаји организацијске моћи (коју, поседују формално "претпостављени") да "припитоме" или што више апсорбују фактичку моћ (коју поседују формално "потчињени") - а што је добрим делом садржано у захтеву за партиципацијом⁴ - нема изгледа на потпуни успех. Ипак, партиципација у расподели моћи у организацијама може да допринесе да чланови организација управљају сценаријима који су им доступни те да на тај начин учествују у обликовању властитог идентитета. Реч је о томе да сви људи у организацији не губе способност да управљају замислима и сценаријима који су им доступни све дотле док то задовољава њихове циљеве и потребе за идентитетом. Отуда појединци и друштвене групе могу да раде на обликовању властитог идентитета у организацији, упркос притиску који на њих врши организациона моћ.⁵

Фактичка моћ ("потчињених") је, у ствари, неформална моћ. Она се не може у потпуности формално-правно кодификовати, јер се заснива на друкчијим основама од формалне организацијске моћи. То, свакако, не значи да "претпостављени" и "потчињени" у организацији не могу да сарађују у једном одређеном подручју деловања. Међутим, формално потчињени ("ненадлежни") располажу оном моћи која произлази из њихових вештина и умећа, као персоналних особина које су везане за њихову улогу у организацији, а пред чиме формално "претпостављени" ("надлежни") у великој мери остају немоћни (Hoffman, 1979: 229). Менаџери, као поседници

⁴ Луман тај захтев назива последњом "паролом", "триком" управе у организацијама неких модерних друштава, који има циљ да "потчињене" лиши основе њихове моћи (Luhmann, 1979: 1272).

⁵ "Ми не управљамо – пишу Томсон и Мекхоу - само импресијама које нам други дају, већ и импресијама које сами стварамо" (Thompson and McNaugh, 1990: 323).

организациске моћи, могу извесно време да игноришу да њихова доминација у организацији зависи од подршке "подређених", али њихов успех у усмеравању организације ка постављеним циљевима није могућ уколико не прате персоналне и групне идентитете свих запослених. Иако су приметни покушаји менаџерског дистанцирања од осталих запослених у организацијама – што чини један од основних облика идентитета рада у модерним организацијама (Thompson and McNaugh, 1990: 324) – њихов групни идентитет их присиљава да са њима ступају у све сложеније односе, тако што ће појачавати своју лидерску позицију и њихово потчињавање.

Следећи (четврти) проблем у анализи односа организацијске и фактичке моћи, односи се на анализу моћи међу запосленима у процесу рада организације ("потчињенима"). На тај начин се скреће пажња на искуствену чињеницу да прираст моћи, коју "потчињени" стичу у односу на "претпостављене", доводи до друштвеног односа у коме различите интересне групе "потчињених" настоје да међусобно манифестују своју моћ.⁶ Реч је о томе да појединци и неформалне групе у организацијама настоје, и добрим делом успевају, да креирају "домен идентитета", који им омогућава да освоје простор слободе за себе и да циљеве организације "реконструишу" у оквиру свог референтног поља разумевања ситуације. Томсон и Мекхоц (Thompson and McNaugh) то разумевају као пружање отпора хијерархијској структури организације, који се испољава кроз обнављање социјалних веза и односа који су карактеристични за заједницу (Thompson and McNaugh, 1990: 326). Покушај "претпостављених" у организацијама да преузму функцију "изравнавања" и нагодби међу "потчињенима" не може увек да рачуна на већи успех, због битно другачијих основа на којима почива њихова формално-организациска моћ. Тада на сцену ступа политичка (општедруштвена) моћ, која посредује у организацијским "споровима". Политика живи од тог посредовања, али истовремено и трпи због тога што су односи моћи у организацији доведени у стање у коме се организацијска моћ

⁶ Луман то назива "прогресивном балканизацијом организације", као "једном стању у којем се више не ради него само још интригира и ратује..." (Luhmann, 1979: 1275).

одриче техничке ефикасности (Luhmann, 1979:1276). То само потврђује да је организацијска моћ осетљивија од фактичке моћи на "коњуктурне" развојне процесе у друштву, тј. да кризни периоди развоја доводе до већег посезања те моћи у "компетиције" "носилаца" фактичке моћи.

Ствар је искуствених истраживања да се утврди степен тог дешавања. Она неминовно морају да се ослоне на идентификацију различитих групних и појединачних интереса и на могућности њиховог остваривања у процесима рада и његовог организовања. Стварна моћ актера (појединаца и група) у процесима рада организација је ситуациона моћ. Она се састоји у предвиђању и контроли непосредних услова рада, затим у процени неизвесности која може да утиче на задржавање аутономије деловања, као и из степена задовољства оствареним идентитетом у организацији.

При томе, треба имати у виду да се персонални и групни идентитети у организацијама обликују под утицајем културних вредности, у оквиру којих се развија идентитет рада. Идентитет рада у неком конкретном друштву директно зависи од тога шта се под појмом "рад" подразумева. Шта ће се тачно подразумевати под појмом рада, зависи од специфичних друштвених околности под којима се одређене активности врше, али и од начина на који се интерпретирају те активности од стране оних који су у њих укључени. Зато се прошле и садашње дефиниције рада могу разумети као симболи културе и, посебно, као огледала друштвене моћи (нарочито ако је оно што се сматра радом слављено, презирано или везивано за одређен пол, групу, или врсту рада) (Grint, 6-7).

Поред културних вредности, које утичу на идентитет рада у модерним друштвима, организационе идеологије имају посебно велики утицај на обликовање менаџерских идентитета. Према Полу Томсону и Дејвиду Мекхоуцу (Paul Thompson and David McHugh), у модерним друштвима се обликовало пет следећих типова идеологија организације: структуралистичка идеологија (која оправдава организациону улогу менаџмента наводно политички неутралним принципима управљања и личним заслугама); психологистичка идеологија (која ту улогу оправдава личном одговорношћу и "карактеролошким" понашањем у организацији, које се саображава њеним циљевима на основу рационалне примене објективних и

наводно неутралних процедура); идеологија консенсуализма (која приписује менаџменту искључиву заслугу за успешно посредовање између појединаца и група у организацији које води постизању организацијских циљева, уз сузбијање или елиминисање конфликта које изазивају наводно "патолошке личности"); идеологија добробити (која менаџере види као оне личности у организацији које су напустиле историјски препознатљиве угњетавачке облике контроле и које су у могућности да остваре приврженост организацији свих запослених, уз свесрдно лично залагање да се постигне добробит сваког члана организације) и идеологија легализма (која види менаџмент као доминантног актера у организацији који може да обезбеди поштовање прописа и процедура, и на тај начин може успешно да допринесе остваривању личне одговорности, те да тако заштити персонални идентитет чланова организације) (Thompson and McNaugh, 349-350). Развој и опстајање тих идеологија у конкретном друштву утиче на обликовања културних значења рада и, посебно, радног места, управо зато што менаџери - као доминантне групе у организацијама - имају већу моћ од других група да на то утичу.

Као што све идеологије имају заштитничку функцију, тако и идеологије организације (и менаџмента) настоје да оправдавају и "штите" моћ организација (и менаџерских група у њима). Оне често имају заводљиву снагу и за остале актере, појединце и групе у организацијама, управо зато што су њихови садржаји поједностављени, са пуно стереотипа, који омогућавају да се различити културни контексти прилагоде свакодневном животу. Кроз та "прилагођавања", организације "допуштају" запосленима да освоје изванпростор за одржавање властитог идентитета. На тај начин, организације покушавају да смање неизвесност деловања у социокултурној средини и да тако постигну ефикаснију контролу понашања својих чланова, како би и процес рада био што делотворнији.

Дакле, идеологијом организације се настоји утицати на радну свакодневницу актера, како се њихов идентитет не би сувише удаљио од циљева организације. У том смислу, идеологија организације врши одговарајући притисак на идентитет запослених. Уколико су идентитети запослених у организацији препознатљивији, утолико су њихови отпори

менаџерском притиску делотворнији. Посебно је то видљиво у неформалној структури друштвеног груписања у организацијама, управо зато што боље препознатљив идентитет групе може бити од веће користи за њене припаднике (Thompson and McNaugh, 1990: 327). Неформалне групне реакције на притисак могу да буду делотворније управо зато што у тим оквирим појединци најбоље преобликују персоналне у социјалне идентитете, како би лакше утицали на остваривање посебних интереса у организацијама.

Као што организације, у глобалним друштвеним оквирима, омогућавају “конверзију” моћи за новац, тако и неформалне друштвене групе у организацијама омогућавају “конверзију” персоналних идентитета, који су стечени у процесу рада, за веће учешће у расподели моћи у њима. С друге стране, формални групни идентитет менаџера израста из идеолошког уврећа да је могућа системска контрола над сложеним и променљивим друштвеним процесима у организацијама. Такав групни идентитет менаџера се ослања на експертизе “надређених” у хијерархији организације, и/или на стручњаке (“експерте”) изван организације, који их снабдевају технологијама за регулисање тих процеса. Отуда је данас све више распрострањена замена “технологија регулације” (које произлазе из класичних модела и теорија функционисања организација) са “технологијама понашања” (које се огледају у покушајима да се коришћење ефективних људских ресурса остварује уз употребу “практичне торбе алата за решавање људских проблема у организацији”, које нуди организациона психологија) (Thompson and McNaugh, 1990: 331). На тај начин се настоји остварити (само)контрола у организацијама. Напушта се класична контрола, која се постизала позивањем на идеологије рационалности, неутралности, објективности и ефикасности организација. Као њихова замена, развијају се све новије и новије идеологије субјективног идентитета у организацијама, које подстичу њене чланове на (само)контролу. Међутим, ни те “технологије” (само)регулације не могу гарантовати да ће се уз помоћ њих засигурно постићи циљеви организације. Оне, у најбољем случају, могу да гарантују да ће се постићи неки циљеви. А то је у директној зависности од расподеле моћи у структури друштва и између актера у организацијама, које су његов израз.

Литература :

- Drjahlov, N.I. – A.I. Kravčenko – V.S. Šćerbina (1997): *Sociologija rada*, Institut za filozofiju i sociologiju, Nikšić
- Gidens, Antoni (1998), *Sociologija*, CID, Podgorica
- Grint, Keith (2003), *The Sociology of Work*, 2-nd Edition, Polity Press, Cambridge
- Hoffman, Reiner W. (1979), “Die Verwissenschaftlichung der Production und das Wissen der Arbeiter”, u: Böhme, G.-M. Von Engelhardt (Hrsg.), *Entfremdete Wissenschaft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp (коришћен превод Војина Милића)
- Илић, Vladimir (1995), *Funkcionalizam u sociologiji*, ISI FF, Beograd
- Luhmann, Niklas (1979), "Organizirana моћ", *Naše teme*, br 6 (prevod iz knjige *Macht*), Zagreb
- Luhmann, Niklas (1981), *Teorija sistema*, Globus, Zagreb
- Маркс-Енгелс (1976), “Економско-филозофски рукописи“, u: Rani radovi, Kultura, Zagreb
- Milošević, Božo (2004), “Transformacija organizacija rada u procesima globalizacije: uticaj novoliberalne ideologije“, *Sociologija*, br 2, Beograd
- Thompson, Paul and David McHugh (1990), *Organizations (A Critical Introduction)*, Macmillan, London
- Supek, Rudi (1975), “Proizvodna organizacija i društveni totalitet“, u: *Proizvodne organizacije i samoupravljanje*, Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta -- Biblioteka “Čovjek i sistem“, Zagreb
- Wood, Stephen (1987), “The Deskillling Debate, New Technology and Work Organization”, *Acta Sociologica*, Vol. 30, Tampere

Bozo Milosevic

IDENTITY, SELF-CONTROL AND THE POWER OF ORGANISATIONS

Summary

This work discusses the sociological efforts in theoretical redirection of the basis of analysis of the relationships between the actors in modern organizations. It represents an attempt to 'justify' the abandonment of classical control, which was based on the ideology of rationalism, neutrality, objectivity and efficiency, in favour of the latest forms of subjective identity in the organizations which encourage their members to employ self-control.

However, the transition from the external to the internal aspect of control in modern organizations discussed here, cannot remove the asymmetrical relation between formal power of organizations and their management, and the factual power of their actors and the employees in a work process. This asymmetry can be relieved reciprocally to the extent in which the identity of the actors in the sphere of the organization managing is acknowledged and not only in its sphere of productivity.

ЈЕДАН ПРИМЕР НАСИЉА ВЛАСТИ¹

Друштвени конфликти² јављају се у различитим облицима. Могу се јавити у оквиру друштвених правила, али и ван њих, могу укључивати насиље, али и не морају. И као што су конфликти разноврсни, разноврсни су и типови насиља који из њих проистичу. Најједноставнија и најпрепознатљивија је подела на физичко и нефизичко насиље. Прва асоцијација на појам *насиље* јесте физички контакт. Међутим, насиље се не испољава увек преко физичког контакта. У нефизичке типове насиља треба укључити: 1) вербално, деловање "живе" речи и 2) невербално, насиље звуком, сликом. Зашто је важно раздвојити дејство *живе* и *писане* речи? Жива реч, осим уколико се упорно не понавља, делује као лахор. Можете је запазити, али и не морате, подстаће вас на размишљање, или ће вас окупирати на трен. Писаној речи се враћамо, ако имамо дилему, враћа се и она нама. Сваким повратком, веза између нас и писане речи постаје све јача, али, док она остаје таквом каква је, ми можемо и не морамо остати исти. Она нас може да промени, али не и ми њу. Она нас "обликује", присиљава на чињења или нечињења.

Циљ рада је да покаже на који начин се, у ситуацијама елементарних непогода, прикривање информација или њихова

¹ Рад је део пројекта Матице српске "Насеља и становништво", који финансира Министарство науке.

² Током 19. и почетком 20. века друштвени теоретичари развијају конфликтну теорију друштва. Средином 20. века функционалисти одбацују конфликт, а у корист друштвене интеграције. Као супротност доминантном функционализму, током 50-их и 60-их година прошлог века оживљава конфликтна теорија друштва. За разлику од Марксовог дихотомног модела друштвеног конфликта, са радницима на једној и капиталистима на другој страни, Дарендорф сматра да је суштина конфликта у свим друштвеним институцијама у расподели моћи и ауторитета, а не капитала. Односи надређености и подређености производе антагонистичке интересе. У истом периоду Локвуд развија разлику између системског и друштвеног конфликта. Друштвени конфликт је интерперсоналан и појављује се у оквиру друштвене интеракције, док системски конфликт настаје када институције нису у хармонији.

погрешна интерпретација претвара у насиље над угроженим становништвом, на који начин *живи* и *тисана* реч представника власти постају оруђе насиља. Анализа кретања информација на релацији власт - локално становништво полази од Веберовог одређења појма *власт*. Према Веберу, " власт означава вероватноћу да ће одређена лица послушати једну заповест одређеног садржаја".³ У настојању да прецизира појам власти, Вебер додаје " стога социолошки појам власти мора бити прецизнији и може да значи само вероватноћу да се за једну заповест нађе послушност."⁴

Различити извори информација указују на беспоговорно прихватање информација и одлука представника власти, чак и онда када су оне у супротности са знањима локалног становништва.

О насељу

Истраживање чији се подаци тумаче у овоме раду, спроведено је у средњем Банату, у насељу Јаша Томић. Пре и непосредно после Другог светског рата, Јаша Томић представља привредни и културни центар општине. Место има текстилну индустрију, пољопривредну задругу, ковачницу, млин, парно купатило, болницу за болести респираторног система, основну школу, две средње школе, позориште итд. Од последње деценије прошлог века, под утицајем снажних друштвених промена, многа предузећа су престала са радом. Стопа незапослености је, као и у општини Сечањ у целини, међу највишим у Војводини. Од образовних институција остала је још основна школа, коју, из године у годину, похађа све мање ђака. Број становника, као и у већини насеља у Војводини, континуирано опада. Према подацима последњег пописа становништва, 2002. године, Јаша Томић има 2.982 становника. Пре 20 година, 1981., место Јаша Томић насељава 3.625 становника, а 1921. године чак 4.750. У ситуацији опште економске нестабилности, догодила се и поплава.

Насеље Јаша Томић је удаљено 1000 метара од румунске границе. Проблем са којим су се Румуни суочили почетком

³ Ђурић Михаило, *Социологија Макса Вебера*, Напријед, Загреб, 1987, стр. 285.

⁴ Исто, стр. 285

априла 2005. године, 20. априла постаје и наш проблем. Неки делови насеља Јаша Томић у целини су поплавлени, 365 кућа је уништено, а 229 је веома оштећено. Као последица дугог задржавања воде, број оштећених кућа се увећава. Људских жртава није било, али су материјални губици огромни. Расељено је више од хиљаду људи. Од укупног броја расељених, 65,5 % је живело са родбином и пријатељима, а 34,5 % уточиште налази у колективном смештају, у хотелу, школама, ресторанима, старачком дому.

Метод и узорак

Последице поплава можемо најпотпуније истражити само уколико се процес поплава сагледа са три временски различита аспекта: 1) поплава као потенцијална опасност; 2) поплава као реално стање; 3) отклањање последица поплаве. Понашање надлежних институција, као и представника власти уопште, може се, такође, анализирати преко три издвојена временска периода.

Као основни истраживачки поступци примењени су: научни разговор, биографски метод и анализа садржаја. Научним разговором обухваћено је 200 испитаника. Наведени поступци омогућили су да се стекне целовит увид у социопсихолошке последице поплаве, као и да се прати рад представника власти. Већ у поступку израде узорка уочавају се пропусти у раду локалне власти. Нико није поседовао прецизан податак о броју расељеног становништва и њиховим демографским обележјима (старости, брачном стању, занимању итд.), а без прецизних података о демографским карактеристикама становништва, отежано је планирање његових будућих потреба и начина њиховог задовољавања у ситуацијама елементарних непогода.

До потпунијих података о раду представника власти дошло се применом биографског метода и анализе садржаја. Путем биографског метода осветљено је субјективно искуство испитаника, док је анализа садржаја омогућила праћење понашања "носилаца" власти кроз дужи временски период. Анализом штампе обухваћена су три часописа (Зрењанин, Дневник и Политика) чији преовлађујући садржај покрива три просторно различита нивоа - локални, покрајински и државни. На основу података о изливању Тамиша, повлачењу воде и

кретању становништва, издвојено је неколико временских периода на које је примењена анализа садржаја: 1) недеља пре поплаве, пре 20. априла; 2) недеља после поплаве, од 20. до 27. априла⁵; 3) недеља од 27. априла до 3. маја⁶; 4) четврти период обухвата раздобље од 3. маја до 52. дана од почетка поплаве⁷; 5) последњи период односи се на раздобље од повлачења воде до 1. октобра. За прва три периода анализирано је свако издање Зрењанина, Дневника и Политике. За четврти период издвојени су само бројеви публиковани средином недеље и током викенда, а за пети период само викенд издања, с обзиром да она сумирају недељна догађања.

Извесност поплаве

Највећи број испитаника, чак 94 % никада раније није преживео поплаву. Прво искуство поплаве навело их је да се суоче са низом проблема на личном нивоу, нивоу породице и локалне заједнице. На индивидуалном нивоу, неприпремљеност за суочавање са елементарним катастрофама може се, с једне стране, истраживати с аспекта физичке и психолошке припремљености и, с друге стране, с аспекта конкретних знања која омогућавају појединцу да сачува себе, своје ближње и имовину⁸. Највећи број становника није био припремљен за понашање у ситуацији поплаве. Више од 3/4 (77,3 %) испитаника је веровало да до поплаве неће уопште доћи. Њихов оптимизам може се објаснити сталном претњом од изливања Тамиша у пролеће. И поред тога што је скоро сваке године, у исто време, долазило до наглог увећања нивоа Тамиша, није ништа учињено на едуковању становништва о понашању у ситуацијама поплаве, на индивидуалном и организованом размештању деце, старих, болесних, као и покретне имовине. Сумњу да би могло да дође до поплаве имало је 14,1 %

⁵ То је недеља најинтензивнијег кретања становништва. Многи од оних који су напустили домове враћају се назад. Породице су раздвојене. Мушкарци се враћају у Јаша Томић, док жене и деца остају код сродника, пријатеља, или у колективном смештају.

⁶ Већина становника се вратила у место.

⁷ После 52 дана вода се повукла.

⁸ На пример, у борби са воденом стихијом познавање вештине пливања може представљати основни предуслов за очување сопственог живота. Од укупног броја испитаника чак 60,1 % је изјавило да неко од чланова њиховог домаћинства, а ко је старији од 7 година, не уме да плива.

испитаника. Најмање је оних који су били убеђени да ће до поплаве сигурно доћи, свега 8,1 %. Опуштеност становништва, у великој мери, условљена је игнорисањем могуће поплаве од стране надлежних институција. Анализа штампе показује да у недељи пре 20. априла не само да није било упозорења на могућу поплаву већ је становништво уверавано да су предузете све неопходне мере како би се поплава спречила.

Упозорења (?) и припрема за евакуацију

Квалитет комуникације између представника власти и угроженог становништва представља значајан ниво истраживања припремљености за одбрану од поплаве. Квалитет комуникације је операционализован преко: благовременог информисања становништва, начина информисања и пружања помоћи током поплаве. Највећи број становника, 86,9 %, изјавио је да нису били упозорени од стране власти да постоји опасност од поплаве (табела 1.). Свега 24 (12,1 %) испитаника је њихове коментаре схватило као упозорење.

Међу становницима који су изјавили да уопште нису били упозорени на опасност од поплаве, 14,7 %, у односу на укупан број испитаника у узорку, потиче из домаћинстава чије су куће у потпуности уништене, 15,7 % из домаћинстава чије су куће оштећене и не могу да се користе, а 42,4 % потиче из кућа које су делимично оштећене, али могу да се користе. Не уочава се статистички значајна разлика између одговора на питање "Да ли сте били упозорени од стране власти да постоји опасност од поплаве?" и "Да ли сте позвани на евакуацију пре поплаве?". Исти они који нису чули сирену негирају и било који други позив на евакуацију.

Од испитаника који су потврдно одговорили на ово питање тражено је да прецизирају начин на који су били упозорени. Становништво је упозорено путем сирене и локалне радио-станице. Занимљиво је да већина, чак 172 испитаника, тврди да, пре пробијања насипа у Румунији, није било "озбиљних" упозорења о могућностима поплаве. Сирене за евакуацију које су се огласиле уочи поплаве није чуо 161 испитаник. Ако се има у виду податак надлежних институција да је, непосредно пре плављења места, звучно упозорење укључивано три пута, питања којима би надлежне институције

требале да се позабаве јесу: зашто већина становништва није чула сирену и да ли сирена покрива цело подручје Јаша Томић?

Табела 1. Да ли сте били упозорени од стране органа власти да постоји опасност од поплаве? (према степену оштећења куће)

Упозореност од стране органа власти	Степен оштећења куће					
	Свега	Није оштећена	Делимично је оштећена - може да се користи	Делимично је оштећена - не може да се користи	Потпуно је уништена	Нешто друго
Свега	100,0	13,6	48,5	18,7	18,2	1,0
Да	12,1	0,5	5,6	3,0	3,0	0,0
Не	86,9	13,1	42,4	15,7	14,7	1,0
Без одговора	1,0	0,0	0,5	0,0	0,5	0,0

У односу на научни разговор структурисаног типа, подробније податке о упозоравању становништва пружа биографски метод. У свом присећању на поплаву и њене последице, становници посебну пажњу посвећују својој (не)информисаности. Да су добили тачне информације, не сумњају, последице би биле мање. Убеђивање становништва, као и целокупне јавности, да одговорне институције располажу неопходном опремом и људством, довело је до привидне сигурности.

- "Да је било неког обавештења раније, људи би се можда друкчије и организовали. То пре подне се бранио насип. Онда је вода на Тамичу почела да опада, било је супер. Мислио се да вода није код нас пробила, не знајући да је баци код нас пробила. Сви смо били некако...добро, идемо кућама. Сирене су свирале престанак опасности. Можда би било друкчије да нам је речено да опасност постоји?!" (жена, 30 година, удата)

- "А, када је вода грунула, ту је долазила вода метар висине, само хуји, хуји. Кад је дошла све је носила, рушила. Она је почела сирена да свира, али ми већ ништа нисмо могли, народ није могао ништа. Неки су побегли на кров, нису имали времена. После су их полиција и војска скидале са кровова. Свашта је било. Тако је брзо дошла висока вода одозада, све је носила. Овај комиција је сву марву извукао, они су имали велике тракторе, па су могли да иду по води, носили су." (мушкарац 82 године, старачко домаћинство)

- "Људи кажу, вода је носила секире. То нам никако не иде у главу, јер каже се 'плива као секира', пада на дно. То је таква силина воде била да је и секире носила. То је било страшно. Оно што су људи држали по шупама и нус-просторијама, много пестицида, хербицида и не знам ни ја чега све, све се то растопило. Људи су имали гомилу стајског ђубрета у дворишту, балирану детелину, сламу, све је то вода разносила. Било је страшно када се вода повукла." (жена, 30 година, удата)

Пре поплаве, Јашу је напустило свега неколико домаћинстава и то под притиском сродника који су доживели поплаву у Шурјану, општина Сечањ, 2000. године.

- "Касније смо начули да је сат времена после нашег одласка вода долазила у таквим валовима, таквим таласима који су достизали висину и до метар, да је то таквом силином ударало у зидове. Верујем да је било страшно. Није могло другачије, ми смо стварно морали да одемо." (жена, 30 година, удата)

Због неодговарајуће информисаности, становништво није имало довољно времена да се припреми за евакуацију. Више од 4/5 (80,8 %) испитаника одговорило је негативно на питање "Да ли сте имали времена да се припремите за евакуацију?" (табела 2.). Од испитаника који су одговорили са "не", 31,8 %, у односу на укупан узорак, не станује више у својим кућама јер су или потпуно уништене или веома оштећене. Подаци о евакуисаном покућству показују да нико од испитаника чије су куће потпуно уништене није успео да спаси ништа од свога покућства. Мањи број (5,6 %) оних чије су куће делимично оштећене, без обзира на то да ли у њима може да се живи или не, успео је да евакуише вредније ствари. И међу онима чије куће нису оштећене, један број испитаника (2,0 %) склонио је део покућства. Организованост локалне заједнице у ситуацији елементарне непогоде испитивана је и преко питања "Да ли су Вам органи власти пружили помоћ при евакуацији?". Приликом евакуације, институционалну помоћ добило је нешто више од 1/3 (37,4 %) испитиваног становништва. Помоћ се, у највећем броју случајева, огледала у обезбеђењу транспортних средстава за евакуацију, а потом и у обезбеђењу радне снаге за утовар. Изостајање свести о поплави и могућим последицама, како код становништва тако и код одговорних институција, условило је потпуну неприпремљеност и пометњу приликом надолажења воде.

Табела 2. Да ли сте позвани на евакуацију пре поплаве? (према степену оштећења куће)

Да ли сте позвани на евакуацију?	Степен оштећења куће					
	Свега	Није оштећена	Делимично је оштећена - може да се користи	Делимично је оштећена - не може да се користи	Потпуно је уништена	Нешто друго
Свега	100,0	13,6	48,5	18,7	18,2	1,0
Да	17,2	1,5	9,6	3,0	2,6	0,5
Не	81,3	11,6	37,8	15,7	15,7	0,5
Без одговора	1,5	0,5	1,0	0,0	0,0	0,0

У најугроженијим подручјима, евакуација се свела на спашавање људских живота. Чак 61,6 % испитаника није успело да евакуише ствари из куће (табела 3.).

Табела 3. Да ли сте успели да евакуишете вредније покретне ствари из куће? (према степену оштећења куће)

Евакуација покретних ствари из куће	Степен оштећења куће					
	Свега	Није оштећена	Делимично је оштећена - може да се користи	Делимично је оштећена - не може да се користи	Потпуно је уништена	Нешто друго
Свега	100,0	13,6	48,5	18,7	18,2	1,0
Да	22,2	1,5	12,1	5,1	3,5	0,0
Не	61,6	3,5	28,8	13,6	14,6	1,1
Без одговора	16,2	8,6	7,6	0,0	0,0	0,0

Тамо где је то требало учинити, стока и покретна имовина нису евакуисане из следећих разлога: није било времена, није било транспортних средстава, није било радне снаге за утовар. Међу испитаницима угроженим поплавом, у смислу да је требало евакуисати ствари или стоку, 27,1 % је било препуштено себи, тј. нико није дошао да им помогне. У помоћ су најпре притекли родбина и пријатељи (24,2 %), затим војска (23,2 %), комшије (21,2 %), полиција (5,6 %) итд.

Након поплаве, неколико садржаја доминира штампом: материјалне последице поплаве, реаговања локалног становништва, реаговања локалних институција, реаговања покрајинских и републичких представника власти, посете политичара, хуманитарна помоћ. У погледу смера, садржај порука је, већином, неутралан.

Отклањање последица поплаве

На крају четвртог издвојеног периода, ретко се наилази на чланке о поплави. Међутим, почетком јесени нови садржаји појављују се у штампи. То су: корупција, неправилности током расподеле хуманитарне помоћи, конфликти између локалног становништва, неправилности приликом процењивања степена оштећења кућа, неправилности приликом процењивања осталих губитака.

Изградња нових кућа и станова нарушила је солидарност уочену непосредно после поплаве. Уместо солидарности, јавила се завист. До нарушавања односа у насељу дошло је, према изјавама испитаника, услед неправилности у раду локалне власти и неправилности у раду грађевинских фирми⁹. Неправилности у раду локалне власти односе се на: 1) рад комисије за процену оштећења стамбених објеката и 2) одређивање терена за изградњу нових кућа. **Процена оштећења**, према анкетираном становништву, представља само један вид демонстрације моћи локалне власти. Да ли ће се, и у коликом обиму извршити надокнада штете, зависило је и од односа Комисије и оштећених.

- *"Свашта се ту ради, куће у Јашин на спрат се праве тамо где није била вода, није потопила. То је требало (градити - Г.В.) само где су порушене, већ би биле готове. Које су порушене, те се не граде, него они (други мештани - Г.В.) рушили здраве куће, добре. Те се граде и саградиле се, а ми смо остали. Ево зима иде, немамо ди до у ову шупу, у кочину."* (мушкарац, 82 године, старачко домаћинство)

Чини се да, у највећој мери, револт становништва изазива **одређивање величине куће**. Будући стамбени простор одређен је на основу тренутног броја чланова домаћинства. Избором овог критерија оштећена су једночлана и двочлана домаћинства из којих су деца изашла. Стамбени простор који је њима додељен мањи је од онога који су поседовали. Поред тренутних власника, оштећени су и потомци чије ће наследство бити знатно мање.

- *"Две мале собе праве, али, добро, нека заврше. Ми смо тамо имали једну собу, у среди другу собу, па смо имали под овај крај*

⁹ Грађевинске радове преузеле су три фирме.

трећу собу, ходник, предсобље, па смо имали спајз, имали смо кухињу, где смо јели, и имали смо радни део, где се кувало. И купатило смо имали и гаражу. Сада је то смањено. Ја питам 'Па, што тако мало?' 'По пропису баба.' " (жена, 80 година, старачко домаћинство)

На рад власти љути су и они чије се куће одређују као "нове", а које је после поплаве требало адаптирати. Њихове замерке односе се на: *нејасну процедуру пријаве штете*¹⁰ и *скромну надокнаду пописане штете*. Према општој оцени, њихова улагања у отклањање последица поплаве су већа од осталих јер су морали, делом, да финансирају грађевинске радове, као и да уложе сопствени рад.

- "Сама смо реновирали. Обијали смо малтер, па се све то сушило, сушило машинама које смо добили преко донације. Машине су радиле на струју коју смо морали ми да платимо, струја је месечно 5000 динара била. Све смо то морали ми да финансирамо да би се кућа осушила и да би могли да се вратимо." (жена, 30 година, удата)

Ако се може говорити о позитивним последицама поплаве, онда су "профитирали" они који нису улагали у своје куће грађене од черпића (земља), старе и до сто година. Међутим, сигурно је да њих не треба осуђивати. Они нису аутори "програма" за отклањање последица поплаве, већ надлежне институције и појединци. Још увек се препричава како је ново насеље подигнуто на пољани на коју је прстом упро један од државних функционера не знајући, наравно, да је исто подручје подложно подземним водама. И мада су први станари своје прво пролеће (2006.) у новим кућама провели окружени водом, куће се и даље граде.

¹⁰ "Нико нам није рекао шта треба да се пријави. Ми имамо и термоизолацију у зидовима, испод ламината имамо изолацију, нама нико није то пописао, нико није ламинат пописао. Када је дошло до исплате, то је мизерно било. Са новцем који они дају нема шансе да се адаптира оно што стварно треба да се адаптира. Али, ја опет полазим од тога да мени то не значи толико колико да се уради тај бедем. Овом проценом су, делом, подржани нерадници. Постоје људи који су мање улагали у куће, а добиће много више него што су процењене нове куће. Наша је једна од новијих кућа. Прошле године су се само две породице уселиле у нове куће, ми и још једна породица. Мислим да ћемо најмање штете имати надокнађено. Мислим да су нерадници мало више подржани." (жена, 30 година, удата)

Својеврстан вид насиља над угроженима представља понашање неких грађевинара, али и власти која може да им укаже на приоритете. На жалост, предност немају увек најугроженији, већ они чије материјалне могућности дозвољавају куповину хране и пића за раднике. Они који то нису могли, зиму су, и поред свих обећања, провели у помоћним зградама свога домаћинства.

- "Ето ту седимо (у шути - Г.В.), наши мајстори неће да нам саграде кућу. Видите шта се ради, газдама се ради, богатима. Ту се коље, меса има, ту се кува, пече, ту су сви шефови. Чак долазе, тако сам чуо, ја њих не познајем, из општине, долазе ту на вечере. Ови из месне знам да долазе, видео сам их.

Отишли смо, ћерке и ја, код тога ..., он је надлежан за оправку и изградњу кућа. Деца кажу иду они да га замоле да заврши само једну собу, да нам не пада киша на главу и да не спавамо у мокром. Није хтео да саслуша, тера нас напоље. Написао је и зет, а он га пита: 'Ко си ти сада?' Зет каже: 'Ја сам њихов зет.' 'Е, ако си њихов зет, узми деду и бабу и води код тебе.' Он (зет -Г.В.) каже: 'Ја да имам тај усло,в ја би одвео моју бабу и деду, али ја немам тај услов и не могу да их водим код мене.' Он је само реко: 'Завршили смо.' Од тада ни један шеф није дошао." (мушкарац, 82 године, старачко домаћинство)

Највећу огорченост према власти, **изазива изградња кућа онима који не живе у Јаша Томић.**

- "Има неки Д., не живи уопште у Јашин, станује у Зрењанину. Родитељи му умрли. Сада су му сазидали кућу, кажу 'Треба Д. да се заврши јер он мора да иде у Зрењанин да ради.' " (жена, 80 година, старачко домаћинство)

- "Дошли су и они који раде у иностранству. И њима журе да направе куће. Морају људи да иду у иностранство да раде. Кућа остине направљена, празна, затворена, а ми немамо ди да седимо. Што не журе нама који немамо куће да направе, има много оних који немају куће. И кад тако видиш неправде, како да се не секираш, да не плачеш, не тугујеш, да се не гризеш у себи. Твоја кућа која је требала да се гради, како је држава казала, не гради се, а гле шта се ради газдама." (мушкарац, 82 године, старачко домаћинство)

Континуиран извор несугласица постаје **расподела хуманитарне помоћи.** До сукоба највише долази приликом расподеле:

одеће и обуће

- "Немамо ништа и нико не обраћа пажњу. Кад се дели нека роба, баби дају да рите чепрка, а газдама спремају у пакету и кажу: 'Дођите кад треба да затворимо.' Они дођу, узму њин пакет и оду. Код њих све лепоте, одела и све. Ми немамо ништа, остали смо голи. Немамо ништа." (мушкарац, 82 године, старачко домаћинство)

покућства.

- "Стрпите се, стрпите се. Докле? Видим делили се фрижидери, газде су добиле фрижидере. Делиле се плинске пећи и боце, газде су добиле. Сада се делило, прошли нетак, шпорети на угаљ, газде су добиле. Ми ништа нисмо добили. Сада сам био да питам када ћемо ми да добијемо. 'Кад стигну', каже та што је главна. Ко је изабрао, ја не знам." (мушкарац, 82 године, старачко домаћинство)

Здравствено стање становништва

Од 20 априла до октобра, када је почело истраживање, здравствене проблеме проузроковане поплавом имало је 85 (42,9 %) испитаника. У истом периоду, уочава се и нагли пораст смртности. Након изливања Тамиша, за непуна два месеца умрло је око двадесеторо људи различите старости. Највише се умирало од срчаног удара.

Анализа здравствених проблема испитаника, као и чланова њиховог домаћинства, показује да са порастом оштећења куће расте и број лица са здравственим проблемима. На пример, од укупног броја испитаника чије куће нису оштећене поплавом 1/3 (33,3 %) је имала здравствене проблеме проузроковане поплавом. Међу испитаницима чије су куће потпуно уништене, удео лица која су имала, или још увек имају здравствене проблеме знатно је већи, 52,8 %.

Иако се могло претпоставити да ће се настала ситуација негативно одразити по физичко и ментално здравље становништва овога места, није организована психолошка помоћ од стране надлежних институција. На постављено питање: "Да ли Вам је од некога понуђена психолошка помоћ?" - само 20 испитаника је одговорило потврдно (табела 4.). Међутим, ни овим испитаницима помоћ психолога није директно упућена, од стране тима који би пратио ментално здравље становништва после поплаве, већ их је на њу усмерио

лекар опште праксе. Од 20 лица, 14 је послушало лекара и затражило помоћ психолога. Психолошка помоћ није понуђена ни онима чије су куће или потпуно уништене или оштећене у толикој мери да се не могу користити. Од 36 испитаника чије су куће у потпуности уништене, само тројици је понуђена психолошка помоћ, тј. само тројици је указано на могућност и потребу да се обрате психологу. Од испитаника чије куће нису срушене, али се више не могу користити, само 5 је упућено на психолога. Према томе, од најугроженијег становништва у узорку, у смислу материјалних губитака, свега 8 испитаника је усмерено на стручну помоћ.

Табела 4. Да ли Вам је од некога понуђена психолошка помоћ?

Психолошка помоћ	Степен оштећења куће					
	Свега	Није оштећена	Делимично је оштећена - може да се користи	Делимично је оштећена - не може да се користи	Потпуно је уништена	Нешто друго
Свега	198(100,0)	27 (100,0)	96 (100,0)	37 (100,0)	36 (100,0)	2 (100,0)
Да	20 (10,1)	2 (7,4)	10 (10,4)	5 (13,5)	3 (8,3)	-
Не	177 (89,4)	25 (92,6)	86 (89,6)	32 (86,5)	32 (88,9)	2 (100,0)
Без одговора	1 (0,5)	-	-	-	1 (2,8)	-

(према степену оштећења куће)

Заштита од поплаве

Анализа искуствених података показује да је комуникација између становништва и представника локалне власти веома сиромашна. Од укупног броја испитаника, чак 95,0 % је изјавило да нису имали прилику да изнесу своје мишљење о отклањању последица поплаве и спречавању будућих. Није организован ни један јавни скуп на нивоу месне заједнице на коме би се расправљало о овим проблемима. Занемаривање јавног мишљења односи се на све категорије становништва, независно од степена оштећења кућа и губитака које су претрпели. Одсуство комуникације условило је висок степен незадовољства радом органа локалне власти. Од 198 испитаника, 65,7 % је изричито изразило незадовољство њиховим радом, близу 1/5 (24,2 %) има замерке на рад локалних представника власти, али нису у потпуности незадовољни. Потврдан одговор дало је свега 18 (9,1 %) испитаника од којих већина, 11 испитаника, потиче из кућа које или нису оштећене,

или су оштећене, али могу да се користе. Међу испитаницима чије су куће потпуно уништене, или оштећене у толикој мери да у њима не може више да се живи, највише је оних који су незадовољни радом локалне власти, 63,9 % и 64,9 %.

Сарадња са државном власти повољније је оцењена у односу на сарадњу са представницима локалне власти. Потпуно незадовољство изразило је нешто више од 2/5 (43,9 %) испитаника, 1/3 (33,3 %) је углавном задовољна, а примедбе на рад државних органа власти није имало 16,7 % испитаника (табела 5.). Анализа према степену оштећења куће указује на висок проценат одговора "задовољан сам" и "углавном сам задовољан" код најугроженијих категорија становништва. Од испитаника чије су куће потпуно уништене, или су толико оштећене да се више не могу користити, један од ова два одговора одабрало је 63,9 %, односно 48,7 % испитаника. Висок степен задовољства може се објаснити обећањима државних органа да ће се, у релативно кратком временском периоду, изградити нове куће, поправити оштећене и у целини санирати последице поплаве. У време прикупљања података, поправка и изградња кућа и станова је у току, Јаша Томић је још увек у средишту пажње медија и различитих друштвених институција и организација. У већини, веровања и очекивања су непомућена. Иако темпо обнове није у складу с обећањима, нада да ће се до зиме уселити у нове куће, или санирати оштећења у постојећим, још увек постоји.

Табела 5. Да ли сте задовољни радом државних органа за време поплаве и на отклањању последица поплаве? (према степену оштећења куће)

	Степен оштећења куће					
	Свега	Није оштећена	Делимично је оштећена - може да се користи	Делимично је оштећена - не може да се користи	Потпуно је уништена	Нешто друго
Свега	198 (100,0)	27 (100,0)	96 (100,0)	37 (100,0)	36 (100,0)	2 (100,0)
Да, веома сам задовољан	33 (16,7)	4 (14,8)	16 (16,7)	7 (19,0)	6 (16,7)	-
Да, углавном сам задовољан	66 (33,3)	11 (40,7)	26 (27,1)	11 (29,7)	17 (47,2)	1 (50,0)
Нисам задовољан	87 (43,9)	12 (44,4)	46 (47,9)	16 (43,2)	12 (33,3)	1 (50,0)
Без одговора	12 (6,1)	-	8 (8,3)	3 (8,1)	1 (2,8)	-

Пола године после поплаве 1/5 (20,7 %) испитаника задовољна је темпом обнове, мање од 1/3 (31,8 %) углавном је задовољно, док 44,0 % испитаника није било задовољно. Своје незадовољство образложили су сумњом да ће се куће завршити до предвиђеног рока. Као значајан извор незадовољства јављају се и процене о степену оштећења кућа и укупних губитака. Временом, сумње у рад Комисије за процену штете, као и у искреност становништва које је штету пријавило, постају све веће.¹¹

¹¹ Резултати истраге о пријављеној штети на стамбеним објектима и пољопривредним добрима показали су да су неки мештани насеља Јаша Томић оштетили државу за 12 милиона динара (Данас, среда 21. јун 2006).

Закључак

После 20. априла 2005. године остаће дилема зар нико од одговорних лица и институција није поставио питање шта је условило опадање нивоа Тамиша? Где се излива вода, ако је на румунској страни поплављено већ око сто насеља? Размишљања о овим питањима подстакла би на темељнију проверу дешавања на терену, што би, без сумње, условило и благовремено упозоравање на опасност, а потом и евакуацију људства и имовине. Оно што се може и мор'а урадити на локалном нивоу, а што би могло да послужи као модел за неке друге могуће елементарне непогоде јесте: израда образаца за прикупљање основних података о становништву и праћење њихове покретљивости; обнова рада цивилне заштите те припрема за пружање психолошке помоћи. На нивоу државе, приоритет треба дати изради националне стратегије за спречавање и санирање последица елементарних непогода. Посебну пажњу треба посветити ојачању насипа. До тада, становници насеља Јаша Томић са страхом ће очекивати наредна пролећа:

- *"Бојимо се, бојимо се наредне године знајући да на бедемима није ништа урађено. Бојимо се због тога што имамо информацију да баш тамо где је пробила вода - тамо није затворено. Баш се бојимо те наредне године, и тог марта и априла месеца 2006. Толико се кућа зида, толико се адаптира - како су они то расподелили колико ће коме дати, стварно не залазим јер мени би најважније било да се ти бедеми затворе. Ми смо без помоћи државе наше све финансирали и обновили, ми смо обновили и оспособили кућу да можемо да наставимо да живимо. Међутим, чему све то ако се не уради ништа на насипима на догодине опет нас исто чека? Да ли ће бити пуно снега на Карпатима или не, то нико не зна, али би требало, ја мислим, прво урадити бедеме, то је наша сигурност за наредну годину."* (жена, 30 година, удата)

DRUŠTVENA MOĆ I NASILJE: URBANI KONTEKST

Apstrakt: U radu se razmatraju pitanja povezanosti društvene moći i nasilja koji karakterišu prvenstveno urbane sektore društva. Polaznu osnovu čine dve osnovne pojavljaju specifični oblici uticaja institucija, društvenih grupa i pojedinaca, sa ciljem premise: (a) da je svaki, pa i urbani prostor, društveno proizveden i (b) da se u urbanim sredinama da ovladaju celinom planiranja, oblikovanja i korišćenja prostora. U takvim okolnostima centralna uloga građana i njegovo "pravo na grad" bivaju potisnuti, te se pojavljuje niz društvenih deformacija koje imaju karakter procesa dugog trajanja.

Ključne reči: urbano društvo, grad, građanin, participacija, institucije.

* * *

Razmatranje društvene moći predstavlja jednu od konstanti akademskog i istraživačkog interesovanja u društvenim naukama. Nije moguće, a verovatno ni potrebno (u)tvrditi koja društvena nauka predstavlja "kolevku" ovog interesovanja. Činjenica je da interesovanje za društvo, ma sa koje strane dolazilo, naporedo sa svim mogućim značenjima, nije moguće razumeti ukoliko se najdirektnije ne poveže sa pojmom moći. Uostalom, oba ova pojma predstavljaju osnovu i svakog drugog interesovanja u okvirima društvenih nauka ili, pak, onih nauka koje se na njih naslanjaju.

Ovoga puta želimo, međutim, da istaknemo jednu dimenziju ovog fenomena – onu koja proizlazi iz urbanog karaktera društva. Danas više nije fraza da svet kome pripadamao definitivno prima urbani karakter. Premda je danas postalo pomodno da se gotovo svaka društvena pojava zaodeva paradigmom globalizirajuće stvarnosti, činjenica o dominantnom učešću urbane u svetskoj populaciji počela je da se gradi znatno pre nego što je pojam modernosti poslužio da se objasne mnogi drugi društveni fenomeni i

procesu. Istorija ljudskih zajednica govori o dva osnovna ekološka oblika, selu i gradu, sa nizom međumodaliteta koji se gotovo po pravilu ne zadržavaju u svom prelaznom obliku, već se pomeraju ka gradu. Ta istorijska rečitost stavlja nas u okolnosti da se najveći deo društvenih procesa, manje ili više svesno i otvoreno, analizira u svom ekološkom obliku. Sa druge strane, gotovo da ne postoji ni jedan deo društvenih nauka koji u svojim tumačenjima, manje ili više eksplicitno, ne koristi kategoriju prostora. Kako znamo da je svaki prostor društveno proizveden, preoblikovan i osmišljen, to se i najveći deo onih procesa za koje tvrdimo da imaju društveno uporište i ishodište, na neki način vezuje za prostor. Ekonomija, pravo, politika, sociologija, ekologija – sve su to čvorišta intelektualnih promišljanja u kojima se pojedini društveni procesi nalaze u, na ili oko određenih prostora. Tako se ni država, region, globalizujuće pojave ili partikularizmi društvenog života, vezni za rad, proizvodnju, porodicu, kulturu ili religiju, na primer, ne mogu razumeti ni objasniti, a da se na neki način ne “oslanjaju” na *određen* prostor. Drugim rečima, svaka društvena pojava ima svoju prostornu interpretaciju bez koje nije moguće razumeti ni njenu suštinu. Otud je sasvim prirodno da prostorno orijentisane sociologije društvene procese smeštaju u *određen* prostor, pri čemu se podrazumava najveći mogući stepen opštosti koji isključuje *određen*, ali ne isključuje *bilo kakav* prostor.

Druga činjenica na kojoj gradimo tezu o prirodnoj vezi između društvene moći i nasilja je njihovo urbano uzglavlje. Tu jednako podrazumevamo istorijski i savremeni kontekst. Teško da bi iko mogao poreći kako su grad i moć dve stvari. Te veze su istorijske, trajne i suštinske. Dobrim poznavacima istorije civilizacije nikako nije moglo promaći ovo tumačenje, čak i kada ono nije suviše eksplicitno. Omnibus L. Mumforda *Grad u historiji* jasno o tome govori, baš kao i njegova svojevrsna prethodnica *Kultura gradova*.¹ Bibliografija nesumnjivih vrednosti o ovom tematu još uvek se dopunjava.² Naša namera ovom prilikom nije da

¹ Mumford, Lewis: *The Culture of Cities*. Harcourt, Brace and Company, New York, 1938.

² Napominjemo samo neke, kod nas prevedene naslove: Benevolo, L.: *Grad u istoriji Evrope*, Clio, Beograd, 2004; Blankar, P.: *Kroz istoriju grada do novog društva*, Magna karta, Beograd, 2003; Saarinen, E.: *Gradovi: njihov razvitak, njihovo propadanje, njihova budućnost*, Svjetlost, Sarajevo, 1972.

se upuštamo u istorijski pregled povezanosti društvene moć i nasilja koje ima urbano poreklo. Takva rasprava neminovno bi zahtevala znatno više prostora i drukčiji metodološki aparat. Usmerićemo pažnju radije na savremeni trenutak društva u kom se, istina, pojavljuju svi istorijski oblici ove veze a uz to se pojavljuju i neki novi. Nadalje, društvena stvarnost rečito pokazuje kako je grad veoma složena politička i ekonomska “mašina”, unutar koje se oblikuju mnogi oblici društvene moći koji kao takvi imaju i mnoge osobine nasilja nad stanovništvom.

Raspad srpskog društva koji je započet poslednjih decenija prošlog veka imao je mnoga obeležja sistematskog i svojevrsnog urbicida. Do danas još niko nije napravio društveni a ni materijalni bilans stanja bar u poslednjih petnaest godina. I bez toga belodano je jasno kako je došlo do snažne prekompozicije društva, da su njegovi ljudski i materijalni resursi oštećeni i osiromašeni. Nije potrebno oštro analitičko niti profesionalno oko pa da se vidi kako su materijalni tragovi propadanja svojevrsni pokazatelji društvenog potonuća. Upravo jedno od nesumnjivih obeležja prostora jeste njegova čitljivost. Razume se, ona nije tek jednostavno beleženje promena u prostoru, iako su mnoga zaključivanja posredovana takvim redosledom stvari. Oku običnog posmatrača prvo se nešto ukaže u svojoj materijalnosti, pa se tek zatim to analitički obrađuje. Prostorno orijentisana sociologija ne može da zapostavi i ovakve “poredne” pokazatelje o stanju društva, premda ih, saglasno svom naučnom metodu, “pretvara” u društvene činjenice i dovodi u određene uzročno-posledične veze.³

Kada su se nakon dugogodišnje političke izolacije Srbije devedesetih godina prošlog veka, stidljivo počeli da pojavljuju ljudi koji su duže vremena bili van ove sredine, često se od njih moglo čuti kako su naši gradovi propali. Naša velika blizina stvarima koje su se događale, zapravo naša uronjenost u njih, nije nam uvek dopuštala da vidimo stvarnost onakvom kakva jeste. Urbanosociološka radoznalost delimično je zadovoljena odgovorima da se to najpre vidi po licu naših gradova. Kakvo je to lice? Da bi se odgovorilo na to pitanje, neophodno je znati kakvo je ono uopšte bilo.

³ O sociološkom “čitanju grada” pisali smo opsežno na drugom mestu: Pušić, Ljubinko: *Čitanje grada: između duha i materije*, Prometej, Novi Sad, 1995. god.

Ubana stvarnost u drugoj polovini 20. veka najsmislenija je osnova za sociološko “čitanje” onoga što se danas događa. Početak ideološkog projekta novog društva imao je svoje “gradsko lice” koje se prvenstveno ogledalo u ukidanju građanske klase i naporedo sa tim eksproprijacijom i nacionalizacijom. Individualne kuće, stambene zgrade sa više stanova, poslovne zgrade, servisi, radionice i industrijski objekti, sve je to bilo podložno ozakonjenom otimanju. Ulazak u “novo društvo” istovremeno je značio i ukidanje prava na svojinu nepokretnosti jednom delu građana, te se tako se manifestovalo prvo veliko nasilno naseljavanje partijske elite u najkvalitetnije gradske rezidencijalne delove. U mnogim slučajevima ni danas, gotovo šest decenija od početka primene ovakvog nasilja pod zaštitom partijske države i proizilazeće moći, nepravda nije ispravljena. Vrlo jednostavno bi se moglo zaključiti kako se istinsko nepostojanje pravne države, posmatrano kroz ovakve oblike nasilja, produžilo i u periodu za koji danas mnogi veruju da je na putu demokratije. Nizom sistemskih zakona, opstrukcijama ili čak ignorisanjem, mnogi stanari, “kućevlasnici” i korisnici radnih i poslovnih prostora, još uvek uživaju u plodovima nasilja i moći države u jednom periodu. Drugim rečima, to nasilje još uvek traje. Sadašnja država nije se potrudila da restituise osnovno pravo građanskog društva na nepovredivost privatnog vlasništva, te potonji sporadični pokušaji restitucije pre podsećaju na to kako se država naisilno ponaša, nego što doprinose uspostavljanju pravne države. Sadašnja politička i ekonomska elita u velikom broju slučajeva, pogotovo u većim gradovima i svakako u Beogradu, još uvek koristi nekretnine koje su pripadale nekom drugom i koje su prešle u njeno vlasništvo upravo u oklonostima državne moći da se restitucija sprovodi na način, u meri i brzinom koji odgovaraju upravo onima koji su posednici delova te moći.

Sa druge strane, “novo društvo” se najupadljivije gradilo upravo u gradovima. Izgrađivanje tog društva u periodu posle Drugog svetskog rata često je, veoma pojednostavljeno izjednačavano sa industrijalizacijom i urbanizacijom. Zapravo, urbanizacija je bila najrečitiji proces koji je posredno oblikovao i mnoge druge. Potreba da se stvori slika o društvu koje velikim koracima ide napred, značila je pre jednu urbanocentričnu spontanost, nego što je bila reč o celovitoj strategiji. Jedan projekat je, međutim, sproveden planski, s namerom da se postignu

manifestna egalitarizacija i socijalna integracija. Masovnom izgradnjom naselja sa kolektivnim stanovanjem, u prostor naših gradova ubeležio se jedan specifičan oblik društvene prisile koji je imao sve atribute državnog dobročinstva.

O masovnom gradogađenju kod nas dosta je pisano, ali pojava još uvek nije dobila autentično sociološku analizu koja bi se mogla smatrati nekom vrstom društvenog bilansa. U vreme kada je takvo gradogađenje bilo na vrhuncu, pojavljivala su se sporadična istraživanja o kvalitetu života u masovno proizvedenim stambenim naseljima i kritički ostvrti na način dobijanja stanova. Na taj način delovi slike o društvenom smislu takvog projekta, ipak, postoje i verovatno će se jednom spojiti u celinu. Načelo socijalne integracije koje je bilo ugrađivano u samu ideju masovnog kolektivnog stanovanja, kao što je poznato, u realnom životu nije se ostvarilo. Ono to i nije moglo biti, s obzirom da je sama ideja u osnovi počivala na pogrešnoj pretpostavci da će svi pripadnici radničke klase pronaći modalitete sporazumevanja u okvirima stambenih zona, koji će opet biti iskaz opšteg modela društvenog života. Kako je i sam pojam radničke klase bio neodređen u tumačenjima i realnom životu, tako se ni pripadnici ove klase nisu na isti način identifikovali ni u društvu ni u prostoru. Samim tim nisu mogli imati dovoljno kohezivne energije da bi se u rezidencijalnim uslovima socijalno integrisali. Zatim, ne treba zaboraviti da je u takvim naseljima bilo i onih koji nisu imali sreće da od društva besplatno dobiju stan, već su morali na razne, nimalo jednostavne načine, da obezbede sebi kupovinu kapitalnog dobra. U takvim okolnostima nikako se ne može govoriti o socijalnoj egalitarnosti. Kada se pogledaju načini korišćenja rezidencijalnih zona ovakvih naselja, jasno je da ona predstavljaju oličenje nerazumevanja šta takvo kapitalno dobro, zapravo, znači. Svi oblici nebrige, počevši od neposrednog stambenog prostora, preko jedinice susedstva sve do stambenog bloka ili bližeg okruženja, predstavljaju odraz stanja da se dobijeno drugačije tretira nego sopstveno vlasništvo. Nadalje, društvena moć koja se očitovala u nejednakom društvenom i materijalnom statusu pojedinih preduzeća (jer ona su bila transmisija državne moći koja je mogla određenim radnicima da besplatno dodeljuje stanove) značila je da "ulaznice" za "kolektivnu masovku" nisu podeljene svima podjednako. Kada se priča o besplatno dobijenim stanovima naglo završila, postalo je jasno da su mnogi,

ikao su pokušali da učestvuju u toj parakomunističkoj egalitarizaciji, ostali prikraćeni za elementarne uslove stanovanja. Dakle, društvena moć da određuje uslove socijalne integracije pretvorila se u sopstvenu suprotnost – stvorila je mnoge oblike društvene dezintegracije. Nikako ne treba zaboraviti da za sve to vreme onima koji nisu živeli u gradovima, država nije ponudila ništa što bi im pomoglo da svoj egzistencijalni problem te vrste reše solidarno ili na principima proklamovanog egalitarizma. I to je svojevrsna društvena moć kojom se sistematski “odabiru” društvene grupe, slojevi i klase koje uživaju povlašćen položaj u društvu. Jednao kao što se čita nemoć onih drugih, nad kojima je izvršeno sistemsko nasilje, da budu u ravnopravnom položaju sa onima u prvoj grupi.

Uspostavljeni odnosi nikada nisu sociološki promišljeni na način na koji bi se prepoznale sistemske nedostatnosti. Društvene nauke su morale da prepoznaju stanje u kome se, u odnosu na jednu od egzistencijalnih potreba – stanovanje, država ponašala po dvostrukim pravilima, sa naglašenom zaštitom upravo one kategorije stanovništva koja je bila u prilici da besplatno dođe do stanova.⁴ Dugotrajni podvojeni odnosi dobili su svoj eskalacioni karakter u trenutku sledeće velike društvene krize, prilikom ekonomskog sloma početkom devedesetih godina prošlog veka. Planski stvorena hiperinflacija (za koju, dodatno, do danas niko nije odgovarao i pored toga što je imala planetarne razmere i učinila da se opet država ispostavi kao najveći tlačitelj sopstvenih građana i njihovog prava na pristojan život) pogodovala je donošenju pogubnog zakona o takozvanom otkupu društvenih stanova. Ne mareći za društvene posledice koje je takav akt imao, politička, vojna i ekonomska elita stala je u prvi red privilegovanih koji su za mali novac kapitalizovali višestruko umnožene nekretnine do kojih

⁴ O tom problemu pisali smo u više navrata i u različitom kontekstu. Jedan od njih je i kriminalizacija u oblasti gradogradnje, urbanizma i prometa nekretnina. Takođe smo istakli interesantnost “da se do danas u Srbiji nigde nije pojavio sistematičan niti analitički tekst o velikoj manipulaciji i pravnom triku države na putu ka privatizaciji, odnosno **otkupu društvenih stanova**. Tada bi se videlo da je upravo elita, ali ne samo politička, već, na primer i univerzitetska (ali i ostala) od koje bi se dalo očekivati da analitički i kritički osvetli ovu pojavu, u ranijem socijalističko-komunističkom sistemu dobijala kvalitetne stanove koje je kasnije kapitalizovala. Sistem je znao kako se kupuje lojalnost intelektualne elite.” O tome više u: Pušić, Ljubinko: “Gradovi kao radena roba”, *Limesplus*, 2, Beograd, 2005, 111-119.

su takođe došli mimo svih moralnih i društveno relevantnih standarda. Razmatrajući sam pojam stanovanja, dakle baveći se jezikom, M. Hajdeger pre više od pola veka istovremeno umeo da kritički osvetli upravo one situacije kada se stanovanje pojavljuje kao nešto što obeležava društvenu krizu. "Smrtnici stanuju ako spasavaju zemlju. Spasti (*retten*) nije samo otrgnuti od opasnosti, to je upravo osloboditi neku stvar, pustiti je da se vrati svom sopstvenom biću. Spasti zemlju je nešto više nego iz nje izvući dobit, i još je mnogo više nego je iscrpljivati. Ko spasava zemlju, taj ne pretvara sebe u gospodara zemlje, on nju ne pretvara u svoju robinju."⁵ Na taj način država je svesno proizvela još veću socijalnu diferencijaciju a to istovremeno objavila kao početak puta u kapitalističko društvo. Pokušaji organizovanja i akcionog delovanje gubitnika u ovom procesu, dakle onih koji nisu bili ni na kakvim spiskovima za dobijene stanove, a imali su gradske adrese i nerešene ili sopstvenim novcem rešene stambene prilike, ostali su bez društvenog odjeka. Društvenom krizom, ratovima i hiperinflacijom stvorena je apatija stanovništva. Upravo ona je pogodovala otupljivanju svake oštrice društvenog ili interesnog organizovanja stanovništva, bez političkog predznaka. Vreme političke uzavrelosti je proglašeno početkom političkog pluralizma, što je veliki broj građana upravo tako i razumeo, zajedno sa verovanjem da ono donosi mogućnost izbora budućnosti po meri sostvenih shvatanja društva. U okolnostima kada je gotovo svaki stanovnik postajao *homo politicus*, glas onih koji su pokušavali da skrenu pažnju na sebe kao na društvenu grupu nad kojom je država izvršila nasilje, praktično se izgubio. Oživljavanje političkog života pogodovalo je pokušajima stvaranja socijalnog kapitala na način kako se verovalo da to sleduje u demokratijom osvojenom svetu. Naime, građanska društva podrazumevaju postojanje i aktivnu ulogu nevladinih organizacija kao dopune ulozi države i istovremeni korektiv njenog funkcionisanja i stvaranje prostora za delovanje građana u najširem spektru potreba. Većina nevladinih organizacija u tim početnim fazama imala je prevashodno političku konotaciju i delokrug delovanja i mimikričnu organizaciju, s obzirom na istinski nedemokratski režim koji je vrhunio. Upravo zbog toga nije se moglo uočiti delovanje organizovanih građana koji su pokušavali da

⁵ Šoe, Fransoaz: *Urbanizam utopija i stvarnost*, Građevinska knjiga, Beograd, 1978, 377.

skrenu pažnju na dvoličnost ponašanja države u sferi stambene politike i restitucije u sferi zemljišta i nekretnina. Naporedo sa ovim procesom, tačnije pojavljujući se kao njegov podproces, događa se ubrzano propadanje gradske susptance. Od tog trenutka može se pratiti sledeći fenomen: kako nasilje nad građanima prerasta u nasilje nad gradom. Reč je, takođe, o dva spregnuta procesa koji imaju i svoj istorijski lik i naličje.

Poznato je da se preobražaj socijalnoekoloških oblika naselja može pratiti posredstvom tri kanala promena: demografskih, funkcionalnih i prostorno-fizičkih. U našem slučaju sve tri mogućnosti su interesantne da bismo videli na koje se sve načine izmenila urbana struktura u našem društvu. Projektovanje i usmeravanje demografskih tokova kod nas predstavljalo je stohastički proces koji je samo u vidu ilustracije beležila statistika. Sva naknadna odgonetanja zbog čega se demografski tokovi odvijaju baš tako kako se odvijaju, uglavnom su ostajala u okvirima akademskih rasprava, bez ikakve delatne perspektive. Tako se i moglo dogoditi da su pojedini delovi nacionalne teritorije ostajali demografski prazni a da su se gradovi prekomerno punili. Ni u trenutku kada je nastupio slom države i raspad društva krajem prošlog veka, niko nije pouzdano znao kakva je demografska slika na ukupnoj teritoriji i svakako ne u okvirima pojedinih, pogotovo većih gradskih naselja. Ono što je i mimo statističkog beleženja bilo jasno je to da su naši gradovi počeli da se prelivaju preko svojih projektovanih i, koliko-toliko, kontrolisanih granica i da unutar postojeće fizičke strukture nema dovoljno prostora za sve aspirante. Dolazak stanovništva iz ratom ugoženih područja bivše države predstavljao je bar četvri snažan populacioni talas koji se svalio na naše gradove. Kako gradovi na tako nešto nisu bili spremni, ovaj pritisak je rezultirao svojevrsnim funkcionalnim, organizacionim i prostorno-fizičkim slomom. Međutim, ono što je potkopalo stvorenu urbanu strukturu dešavalo se u takozvanoj nematerijalnoj sferi.⁶

⁶ Na više mesta pisalo smo o tome kako je urušavanje urbane strukture moguće bar na tri načina: fizički, kulturno i jezički. Takođe smo naglašavali kako je prvi, ma koliko dramatičan, lako vidljiv i nasilan, najlakše ispravljiv. Toliko puta je u urbanoj istoriji pokazano kako se nakon velikih razaranja, svejedno da li je za to bio kriv čovek ili priroda, gradovi ipak obnavljaju. Međutim, ukoliko se razori njegova kulturna susptance, grad nastavlja da živi u svojevrsnoj ljušturi predgradskog i to urušavanje je proces dugog trajanja, jednako kao i pokušaji da se posledicama tog proces suprotstavi.

Sudar kultura koji se dogodio u našim gradovima, i o kome se toliko malo piše s obzirom da se smatra kako je reč o veoma osetljivoj temi gde bi se eventualno (i naravno, pogrešno) mogao prepoznati "gradilački" i "rušilački" stratum, samo je posledica po njegovo duhovno biće. Dolazak jednog dela stanovnika bez primarnog urbanog iskustva neminovno je značio i potiranje mnogih građanskih vrednosti koje su izgrađivane u dugom periodu. Ulazak u gradove novog stanovništva pratila su i dva prirodna procesa, dobro poznata iz istorije stvaranja socijalnih prostora grada: grupisanje ljudi po sličnim karakteristikama (najčešće je reč o socijalno-ekonomskim, religijskim odnosno etničkim osobinama) i pokušji inkorporiranja u zatečene matrice. To su poznati takozvani ekskluzivni i inkluzivni modeli oblikovanja socijalnih prostora grada. Naporedo sa ovim demografskim tokom pristigla je i potreba društva da se određuje u novom multikulturnom ključu. Ubrzana dekompozicija dotadašnje političke slike Evrope značila je i ubrzan sudar različitih kulturnih vrednosti i pokušaje njihovog mešanja, asimilacije i "odbrane". Politički fon multikulturalnosti pretočio se u političku poželjnost koja bi trebalo da ima proevropski, demokratski i građanski oblik društava u tranziciji. Kao ni za pomenuti demografski talas, naši gradovi nisu bili spremni ni na ovaj izazov, između ostalog zahvaljući i potrebi države da supresira prirodne pojave neusaglašenosti pojedinih kulturnih obrazaca, svejedno da li je reč o domicilnim ili o "donetim". Ona moć države koja bi trebalo da se manifestuje kroz strategijski realne projekte, izostala je. U tom smislu naši gradovi bili su prepušteni sami sebi. Uneti socijalno-ekonomski potencijal i (očevidno osiromašen) onaj postojeći, nikada nisu dobili izgled društveno jasnog stanja. Međutim, kako je prostor pre svega društvena kategorija, sasvim jasno pruža dokaze o tome kako se teritorijalno pozicioniraju i društveno etabliraju određene socio-ekonomske kategorije stanovništva. Socijalne margine su se u čitavom društvu snažno priširile i tako smanjile središnji deo za ono što je poznato kao srednja klasa. U prostoru se to označilo dvojako: kao gradski prostori koji su raubovani od strane posednika nove ekonomske elite sa jedne strane i naglo povećanog broja ekonomski depriviranog stanovništva, sa druge strane. U prekompoziciji socijalnih kanala u funkcionisanju društva sada su se snažno ispoljila dva novo-stara oblika: po osnovu dužine boravka u gradu i po osnovu ekonomskog bogatstva. Dok u prvom slučaju uglavnom ne dolazi do ukrštanja domicilnog i novopridošlog stanovništva, u

drugom slučaju se pokazuje staro pravilo da ekonomija (a reč jer, razumljivo, o novcu) nije sentimentalna kategorija i da brzo, makar i na kratak rok, može snažno da poveže ljude. Nalazimo da je nepostojanje državnih politika, kojima se u ozbiljnim društvima demografski tokovi usmeravaju, kontrolišu ili bar prate (rečena stohastičnost), kod nas doprinela da se stvori svojevrsno nasilje nad urbanim vrednostima.⁷

Sledeći krug promena desio se u funkcionalno-organizacionom toku. Usled snažnog demografskog poremećaja u gradovima (i svakako ne samo zbog toga) došlo je do prirodnog sloma ili u najboljen slučaju zagušenja u funkcionisanju njegovih institucija. Demografski pritisak i paralelni zahtevi za rekonstrukcijom institucija u skladu sa tranzicijskim procesima stvorili su snažan vakuum na lokalnom nivou. Ovde se postavlja logično pitanje o tome da li je moguće da funkcionisanje institucija na lokalnom nivou bude nezavisno od funkcionisanja institucija na nivou države. Ne treba, međutim, smetnuti sa uma da je lokalna samopoprava često znatno vitalnija i otpornija na makropromene, pogotovo ukoliko one dolaze spolja i imaju tendenciju destabilizacije lokalnih uslova. U starijoj, ali i savremnoj urbanoj praksi poznato je kako su se u upravo u okvirima lokalne samouprave sačuvali modaliteti "normalnog" funkcionisanja šire zajednice. Frontalne promene koje su nastupile kod nas onemogućile su ovakve modele funkcionisanja lokalne samouprave. Moć države da proširi uticaje svoje neorganizovanosti ovom prilikom se pokazala izuzetno snažnom. Privid političkog pluralizma, koji je postao neka vrsta legitimacije za "spoljnu upotrebu", imao je velikog uticaja na kompoziciju lokalnih vlasti i samim tim na organizaciju i funkcionisanje lokalnih institucija. Partijsko-stranački, umesto profesionalni modeli komponovanja lokalne samouprave, odredili su i model, veličinu i delotvornost elementarnih gradskih institucija. Manjak institucija i sadržaja (škole, dečje ustanove, zdravstvo, itd.) smanjio je socijalnu dostupnost, što se može smatrati

⁷ Nesumnjivo je da se slični procesi odvijaju i na drugom socijalnoekološkom polu, našim selima. Isto kao i u slučaju gradova nije nam poznato, jer nije sociološki dovoljno istraženo, kakve su se sve pojave dogodile zahvaljući poslednjem talasu demografske prekompozicije na širim prostorima, te kakve uticaje demografski poremećaji u gradovima imaju na seoska naselja.

svojevrsnim nasiljem nad pristojnim životom građana.⁸ Gotovo da bi se posebno poglavlje moglo ispisati o onoj vrsti institucija koje su zadužene za planiranje, projektovanje i praćenje načina korišćenja urbanih prostora. U decenijama pre tranzicionog perioda građani su navikli da se o gradskim stvarima koje ih se tiču mnogo ne pitaju, ali da i pored toga mnoge stvari u gradovima funkcionišu kako-tako, gotovo po inerciji i ipak ne na štetu većine. Institut “opšteg interesa”, iako je bio deo zvaničnog administrativno-pravnog rečnika, funkcionisao je i u stvarnosti. Nejednaka socijalna dostupnost institucijama neminovno izaziva potrebu da se sociološki propita konstrukcija i funkcionisanje socijalnog kapitala. Novostvorenim tipom društvenih veza regularni tokovi pristupa institucijama sada su promenjenih značenja i socijalni kapital je dobio znatno manje integrativnih funkcija.⁹ Ukoliko je pravo građana da učestvuju u procesima odlučivanja o načinima planiranja, projektovanja i korišćenja svoga grada jedno od načela demokratskog i modernog građanskog društva, onda je ono praktično oduzeto našim građanima i time je izvršeno nasilje nad njihovim slobodama i pravima. Segmetacija društvenog života u gradovima, koja je oduvek imala svoj teritorijalno-prostorni izraz i gde se realizovao deo prakse o mogućnostima participacije o pitanjima urbog razvoja, sada je postala još više izražena. Kako je grad kao total prestao da postoji i kao funkcionalno-organizaciona ideja (jer se takozvanim tržišnim urbanizmom obavlja revalorizacija njegovih značenja, te za investitore i gradsku upravu postaju interesantni samo oni prostori koji obećavaju velik profit po osnovu korišćenja položajne rente), građani su shvatili da su u svojim mikro-zajednicama, koje se uglavnom svode na rezidencijalne zone, prepušteni sami sebi. U pervertiranom shvatanju koje dominira u našem urbanizmu, da je njegova tržišna orijentacija sinonim za modernost i oblik artikulacije prostora koji odgovara kapitalističkom svetu, građanin se čak i statistički izgubio. Njegove mogućnosti da učestvuje u “pravu na grad” onako kako je ga definisao A. Lefevr,

⁸ Više puta smo, u sličnim situacijama, kada su institucije te koje svojim ustrojstvom i funkcionisanjem ponižavaju građane, govorili kako je reč o *nepristojnim društvima*. Originalni izraz pripada Margalit, Avišaj: *Pristojno društvo*, Radio B92, Beograd, 1998.

⁹ Tema socijalnog kapitala kao nužnog pokretača razvoja društva, posebna je tema. Za nas je svakako najinteresantniji onaj deo koji se odnosi na funkcionisanje društvenih veza u urbanim sredinama, o čemu smo pisali na drugim mestima.

odnosno da polaže pravo na njegovu budućnost, svele su se na nekoliko formalnih mogućnosti. Oblik koji je najistureniji prema medijima, a koji bi trebalo da mu obezbede javnost i transparentnost o urbanističkim postupcima, gotovo eufemistički naziva se “javni uvid”. Istinski dometi ovog instituta u planiranju prostora nisu poznati. U celokupnom poslu urbanističkog modeliranja grada više nisu, čak ni u tragovima, poznate aspiracije i potrebe građana jer su instituti socioloških anketa skoro sasvim napušteni. Umesto toga, postoje priučene “pilot ankete” bez prizvuka sociološkog metoda i takozvana ispitivanja javnog mnjenja putem lokalnih profitno i interesno podešenih agencija.

Tako dolazimo do trećeg segmenta u nasilju nad gradom, onog koji se čita iz njegove recentne materijalnosti. Kada bi se apstrahovao sav lokalni sentiment za prostorima koji su ubrzano izgubili svoje dugogodišnje (često i viševekovno) obličje, ono što bi trebalo da ostane može se razumovati kao modernost tržišnog doba. Reč je o investitorskom upravljanju i izgradnji gradova, pri čemu se isključivo prepoznaju profitno pokrenuta interesovanja. Čak i kada bi moglo da se prihvati da je investitorska moć i nasilje nad gradovima nešto što vrhuni u sadašnjim odnosima, bilo bi potrebno da se postave i dva dodatna pitanja: kako je moguće da se urbano planiranje, kao delatnost od “opšteg inmtetesa” zatomila, te kako je moguće da se i u takvom nakaradnom razumevanju grada izgubio minimum organizacione, funkcionalne i estetske komponente. U prvom slučaju reč je o sasvim jasnom funkcionisanju urbanizma koji, kako je tvrdio A. Lefevr, “uvek radi za interese klase na vlasti”. “Drugim rečima, ‘stvarni’ sociološki predmet ovde je slika, a pre svega ideologija”.¹⁰ Istina, naš urbanizam, čak i vreme snažne ideološke države, odbijao je da to prizna, dok za dokazivanje te teze nije bio neophodan analitički aparat, već samo širom otvorene oči. Reč je o tome da se urbanizam uvek nekako nelagodno osećao u prevelikoj blizini vlasti, te se trudio da se to u javnosti prikaže kao slika nametnutog partnerstva (a “sila Boga ne moli”), zaboravljajući da je i na taj naćni bio u službi politike. Danas se više niko i ne trudi da opovrgne ćinjenicu da je urbanizam servis klase na vlasti, ma kako se ona zvala, samo ako su u njenim rukama poluge politićke i posebno ekeonomske moći. Nasilje nad “općtim interesima u razvoju grada” na taj naćin dobilo je svog operativnog posrednika.

¹⁰ Lefevr, Anri: *Urbana revolucija*, Nolit, Beograd, 1974, 70.

Danas gotovo svaki investitor ima mogućnost da postavlja uslove o načinima planiranja, izgradnje i korišćenja prostora ili da pak, ukoliko se neka prostorna regula ispostavi kao smetnja, sve to ignoriše. Od “kiosk” urbanizma i sive ekonomije, koji su obeležili osamdesete i devedesete godine prošlog veka u Srbiji, do haotičnog investitorskog urbanizma, koji je danas na gradskoj sceni, naši gradovi su se sve više gubili u peni sopstvenog haosa. U ovoj poslednjoj fazi naročito dolazi do izražaja takozvana urbanistička i građevinska mafija (izraz koji su prvi upotreбили, i upravo ga najviše koristili, sami političari) koja funkcionise zhvaljujući nespremnosti države i lokalnih vlasti da se sa ovim pojavama uhvate u koštac. Iz svega se nameće ne isuviše komplikovano izveden zaključak da neka interesana sprega između ovakvog činjenja i posednika vlasti mora da postoji.¹¹ “Stručnjaci upućeni u ovu problematiku procenjuju da je gotovo polovina stambenih i poslovnih zgrada izgrađena poslednjih godina u Srbiji kako bi neko legalizovao svoje prljave pare. Tvrdnju američkih zvaničnika potkrepljuje i primer iz devedesetih godina: u periodu 1990. do 2000. godine na Zlatiboru je izgrađeno više stambenih i hotelskih jedinica nego u bilo kom planinskoturističkom centru u Evropi... Slična stvar, samo u mnogo ozbiljnijem obimu, dogodila se na crnogorskom primorju.”¹²

Već pomenuta socijalna margina koja je nastala društvenom prekompozicijom u poslednjih dve decenije, stvorila je prostor za nov ciklus bespravnog ponašanja u prostoru. Dok su nedostatak pravne države u prostoru najpre i najsnažnije iskoristili oni slojevi koji su imali novac i pomoću njega saznanje da je moguće kupiti “pravo na grad po svojoj meri”, deprivirani slojevi još više su proširili granice naših gradova, raubujući poljoprivredno zemljište i stavrajući svoje alternativne gradske periferije. Kada država ne koristi svoju obavezu da se pravno ponaša, tada istovremeno vrši nasilje nad svojim podanicima na način da im onemogućava život u

¹¹ Prema izveštaju Stejt Departmenta o strategiji kontrole međunarodne trgovine narkoticima za 2003. godinu Srbija i Crna Gora se nalazi na balkanskom putu droge. Međunarodna policijska asocijacija za suzbijanje droga izveštava da Srbijom mesečno prođe tri do četiri tone heroína. Prihod od prodaje narkotika u SCG, kako se dodaje u izveštaju pripremljenom za Kongres, obično se ne koristi za podržavanje tog crnog tržišta već se “pere” na tržištu nekretnina, što je jedan od najpopularnijih načina za legalizovanje kriminalnog profita.

¹² *Politika*, 5. april 2006.

pristojnom društvu. Svako bespravno ponašanje koje se ubeleži u prostor, predstavlja dugotrajnu posledicu i dokaz o (ne)moći države da svojim pravnim instrumentima stanovništvo učini građanima u punom smislu reči.

Kao ni ovo pitanje, koje svakako ima ozbiljnu društvenu konotaciju, na dnevni red propitivanja analitičara društvene stvarnosti kod nas nije ozbiljnije postavljen ni problem estetske uzurpacije naših gradova. Reč je o jednom od najprefinjenijih oblika nasilja u prostoru, gde se posledice, jednako kao i kod svake materijalne gradogradnje, ubrajaju u procese sa dugotrajnim negativnim efektima.

L i t e r a t u r a :

- Benevolo, L. (2004): *Grad u istoriji Evrope*, Clio, Beograd
- Blankar, P. (2003): *Kroz istoriju grada do novog društva*, Magna karta, Beograd
- Lefevr, A. (1974): *Urbana revolucija*, Nolit, Beograd
- Margalit, A. (1998): *Pristojno društvo*, Radio B92, Beograd
- Mumford, L. (1938): *The Culture of Cities*, Harcourt, Brace and Company, New York
- Pušić, Lj. (1995): *Čitanje grada: između duha i materije*, Prometej, Novi Sad
- Pušić, Lj. (2005): "Gradovi kao kradena roba", *Limesplus*, 2, Beograd, str. 111-119
- Saarinen, E. (1972): *Gradovi: njihov razvitak, njihovo propadanje, njihova budućnost*, Svjetlost, Sarajevo
- Šoe, F. (1978): *Urbanizam utopija i stvarnost*, Građevinska knjiga, Beograd

Ljubinko Pusic

SOCIAL POWER AND VIOLENCE: THE URBAN CONTEXT

Summary

This article deals with the problems of the connection between the social power and the violence, which characterize mainly the urban sectors of a society. The initial basis is formed by two premises: (a) that every space, even the urban one, is socially produced and (b) that the specific forms of the influence of institutions, of the social groups and of the single beings appear in the urban environments with the scope of mastering the total planning, modeling and use of a space. In those circumstances the main role of a citizen and his "right to a city" are being suppressed, therefore appears a series of the social deformations which have a character of the long-term process.

ДРУШТВЕНА МОЋ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА НАСИЉА

Апстракт: У овом раду аутор разматра однос друштвене моћи и глобализације насиља. У првом дијелу рада одређују се основни појмови (моћ, утицај, власт, насиље). Потом се расправља о центрима друштвене моћи. Основни дио рада је расправа о планетарним центрима друштвене моћи и њиховој употреби силе као средства остваривања циљева. Најбруталнији израз глобализације насиља су агресије НАТО-а.

Кључне ријечи: моћ, друштвена моћ, центри друштвене моћи, утицај, власт, насиље, глобализација.

Друштвена моћ као социјална реалност јавља се у свим људским друштвима. Чак се појаве сличне друштвеној моћи сусрећу у неким анималним заједницама. Зато није нимало чудо што је појам друштвене моћи нашао мјесто у радовима многих мислилаца од антике до данас. Међутим, иако давно уочена, друштвена моћ није била системски истраживана све до новијих времена. То је вјероватно један од разлога што је постојећа литература о том проблему с врло ниским степеном сагласности међу теоретичарима. На ову несагласност указује и чињеница да у савременој литератури налазимо бројне синониме за термин друштвена моћ. Тако се у литератури сусрећу термини *утицај, власт, контрола, ауторитет, моћ*, а вјероватно би се могли наћи и неки други. С друге стране, ови термини у науци имају своје посебно значење. Наравно, основни разлог несагласности и тешкоћа око схватања друштвене моћи јесте у томе што је друштвена моћ "као социјална реалност узразито амбивалентна, мултидимензионална и полифункционална."¹

Међу првим мислиоцима друштвену моћ је покушао дефинисати Т. Хобс. Он у свом *Левијатану* на једном мјесту каже: "Моћ је средство којим човјек тренутно располаже ради

¹ Срђан Врцан, *За расправу о проблемудруштвене моћи*, Наше теме, 1/71, стр. 6.

добиања будућег добра."² Ова дефиниција говори прије свега о функционалном значењу моћи, а и то, прије свега, с тачке гледишта појединца и његових циљева. Зато се тешко може узети као основа за шире теоријске анализе. За нас су корисније неке нове дефиниције које прије свега укључују момент интеракције међу људима и друштвеним групама. Са тог гледишта, може се сматрати да се "моћ састоји у способности усмјеравања и контроле активности других ка циљевима који су постављени у складу с датим системом социјалних норми."³ Милс у својој *Елити власти* пише да моћ "има онај, ко је у стању да реализује своју вољу, иако му други пружају отпор."⁴ Навешћемо и мишљење А. Таненбаума, који употребљава ријеч *контрола*, узимајући је као синоним за моћ. Он тако схваћену контролу дефинише као "сваки процес у току кога једна особа, група или организација особа детерминира, тј. намјерно утјече на оно што ће учинити друга особа, група или организација."⁵ Разматрајући даље проблем контроле, овај аутор каже: "Контрола, наравно, може бити врло специфична, као на примјер када предрадник специфицира како ће његов подређени извршити један посао. Или она може бити више опћенита, као на примјер, одређивање политике или активности читавих организација. Контрола може бити узајамна када сви припадници једне групе имају понешто контроле над оним што други раде, или може бити унилатерална када појединац координира, а други су контролирани. Ми приписујемо моћ неком појединцу у оном опсегу у којем је он у стању да обавља контролу."⁶

По Хелдовом схватању појам моћи "односи се на својство друштвених субјеката, агенција и установа да одржавају или трансформишу своју друштвену или природну средину. Појам се такође односи на средства која подупиру то својство, као и на снаге које обликују и утичу на његову примену. Моћ је феномен који настаје унутар и између свих

² Томас Хобс, *Левијатан*, Култура, Београд, 1961.

³ Према: *Психологија и социологија организације*, Школска књига, Загреб, стр. 70.

⁴ Рајт Милс, *Елита власти*, Београд, Култура, 1964

⁵ Према: *Психологија и социологија организације*, Школска књига, Загреб, стр. 70.

⁶ Исто

социјалних група, установа и друштва, феномен који прожима јавни и приватни живот. Моћ се изражава у свим односима, установама и структурама које захтева производња и репродукција друштва и заједнице. Моћ ствара и условљава све аспекте нашег живота и лежи у сржи настанка колективних проблема, као и начина њиховог решавања.⁷ У даљем разматрању појма моћи Хелд истиче да моћ никада не постоји у изолацији. "Однос снага политичких актера дефинише оквир унутар кога се врши, а политички исходи одређују. Моћ мора да се схвати као релациони феномен (...). Стога моћ иуостворемено изражава намере и сврхе агенција и установа, као и релативну равнотежу средстава која они могу употребити у међусобним односима."⁸ Хелдово схватање значајно је зато што полази од тезе да се испољавање моћи у друштвеним односима не може у потпуности схватити ако се пажња усмјери само на оно шта људи чине. Моћ може да се испољава и када актери наизглед не чине ништа. Они који су моћни не морају свакодневно да испољавају своју моћ, ако је њихов доминантан положај осигуран владајућим нормама и расподјелом средстава.

Врло често се мијешају појмови друштвена моћ и власт. Међутим, ти се појмови не могу поистовијетити. М. Вебер је био један од првих социолога који је правио разлику између друштвене моћи и власти. По њему друштвена моћ означава "сваки степен вјероватноће да се наметне своја воља у једном друштвеном односу упркос отпору, без обзира на чему почива ова вјероватноћа", а власт је "вјероватноћа да ће одређена лица послушати једну заповест одређеног садржаја."⁹ Младен Звонаревић моћ одређује као "способност појединаца, група или организација (центри друштвене моћи) да утјечу на активност и понашање других појединаца, група или организација", а власт означава као "право на вршење контроле."¹⁰

Одређујући појмове власт и моћ, Славомир Милосављевић каже: "Основни садржај власти је способност изнуђавања и то првенствено претњом примене и применом

⁷ Дејвид Хелд, *Демократија и глобални поредак*, Филип Вишњић, Београд, 1977, стр. 201.

⁸ Исто

⁹ Према: М. Ђурић, *Социологија Макса Вебера*, Матица хрватска, 1964.

¹⁰ М. Звонаревић, *Социјална психологија*, Школска књига, Загреб, 1981, стр. 447.

физичког насиља. Моћ је обухватнији појам – шири и дубљи (...). Моћ се остварује у свим доменима људског живота, као нужна компонента управо тог живота. Стога је целисходно разликовати укупну друштвену моћ као способност самоостваривања и прогреса људског друштва и човека као индивидуалног бића од моћи концентрисане у различитим сферама људског живота и разноликим делатностима, у различитим субјектима и деловима друштва, као и од њих различитих појавних облика (...).¹¹

Непотребно је упуштати се у даље навођење различитих дефиниција. Овдје је циљ показати да се наведени термини међусобно разликују те да се избјегне заблуда њихове употребе као синонима, што није риједак случај у теорији, а нарочито у пракси. Моћ је најопштији појам и изражава се у чињеници да појединац или група има способност и могућност да утиче на понашање и активност других других појединаца или група. Друштвена моћ је појам мење општости, односно један облик моћи. Основни елемент друштвене моћи је утицај. У ствари, утицај представља изражену, манифестну друштвену моћ, њено актуелно дјеловање. У том смислу могли бисмо рећи да је утицај сваки процес у коме појединац или група фактички дјелује на понашање других појединаца или група. Дакле, моћ је потенцијална могућност, а утицај је њен кинетички облик.

Утицај је један од кључних аналитичких појмова истраживања било ког процеса одлучивања. Незамислив је процес одлучивања без присуства разних облика утицања. Тврдња да су у процесу одлучивања присутни разни облици утицања наводи нас на закључак да се утицај и утицање не могу поистовијетити. "Утицај је посљедица – резултат утицања, тј. низа повезаних поступања с намером да се задовоље потребе, остваре интереси и циљеви у појединим областима друштвеног живота (...)."¹² У блиском односу са утицајем је власт. Власт је институционализована друштвена моћ која датим нормативним поретком даје право појединцима, групама или организацијама да врше утицај. Оно чиме се власт разликује од других односа у којима једна страна свјесним

¹¹ Славомир Милосављевић, *Политичка акција*, Институт за политичке студије, Факултет политичких наука, Београд, 1977, стр. 86-87.

¹² Исто, стр. 88.

утицајем усмјерава понашање друге стране према својим циљевима, јесте способност организоване примјене санкција као средства којим се у крајњој линији изнуђује потчињавање.

Власт постоји само у сложеним, организованим друштвеним групама, јер само у њима односи надређености и подређености, дакле односи власти, могу добити устаљен институционализован облик и бити осигурани могућношћу организоване примјене санкција. Наравно, постоје и разни други односи у којима коришћењем других средстава, једна страна постиже да се друга понаша у складу са њеним жељама и циљевима. На примјер, када послодавац пријетећи отпуштањем с посла примора радника да гласа на изборима према његовој жељи, он врши акт злоупотребе своје економске моћи, али не и акт власти. С друге стране, исти послодавац врши власт над својим радницима када у оквиру институционализованих односа радне организације командује њиховим радом, примјењујући, у сличају непослушности, предвиђене санкције.

Појединац или друштвена група може имати велику друштвену моћ засновану на богатству или каквом другом монополу и самим тим велику способност спровођења своје воље без обзира да ли има институционализовану власт. С друге стране, ваља нагласити да је власт утолико власт уколико иза себе има друштвену моћ и утицај. Власт без моћи и утицаја је гола прокламација јер није способна да санкционише овлаштења која јој нормативно припадају.

Кључно питање проблема друштвене моћи везано је за центре друштвене моћи. Када уопштено говоримо о центрима друштвене моћи, мислимо на појединце, друштвене групе или организације које располажу толиком количином друштвене моћи да могу утицати на активност и понашање других више него други на њих. Многобројни су облици центара друштвене моћи, и многобројни су критеријуми њиховог класификовања. С гледишта циљева овог рада битна је класификација по критеријуму легалности. Полазећи од овог критеријума могуће је разликовати формалне и неформалне центре друштвене моћи. Формални центри друштвене моћи су они који су настали на основу писаних или обичајних правила, а неформални центри настају мимо или чак против таквих правила. Дакле, формални центри су увијек легални, док су неформални ако не илегални,

свакако алегални. Зато је њихова активност по правилу прикривена и непозната ширем кругу људи. Са овом подјелом повезана је и подјела на номиналне и реалне центре друштвене моћи. Под номиналним центрима друштвене моћи подразумевамо оне који би по прописима требало да имају друштвену моћ, а под реалним оне који ту моћ стварно имају. Тако формални центри друштвене моћи могу бити и номинални и реални. Међутим, неформални центри друштвене моћи могу бити само реални. Битно је указати и на подјелу на унутрашње и вањске центре. Ако је неки центар друштвене моћи унутар групе, организације или цијелог друштва на чију активност дјелује, називамо га унутрашњим, а ако се налази изван тога, називамо га вањским. У нашем случају ријеч је о центрима друштвене моћи који су неформални, реални и вањски. Такви центри друштвене моћи могу репродуковати насиље глобалних размјера.

Дакле, моћ је структурална појава па је од посебног значаја да се одреде кључна средишта моћи. Она су значајна прије свега из разлога што у извјесној мјери постају извори моћи других средишта. Хелд као примјер наводи утицај средњовјековне цркве на привредни живот и утицај моћних мултинационалних компанија на владе у савременом друштву. "На основу тога може се рећи да је систем структуралне моћи или социјалне стратификације успостављен када у политичкој заједници постоје групе или колективитети који могу организацијом и контролом прописа, људи и материјалних средстава у једном (или више) средишта моћи, да прошире и утемеље своју контролу и у другим средиштима."¹³ Хелд говори о седам средишта моћи. Прво средиште које разматра односи се на људско тијело. Друго се односи на организацију подручја роба и услуга која доприни да грађанин прође пут од приватне личности до пуноправног члана заједнице. Треће средиште моћи је културни живот, а четврто сфера удруживања грађана. Економија је пето средиште моћи и обухвата колективне организације производње, расподјеле, размјене и потрошње роба и услуга.

¹³ Дејвид Хелд, *Демократија и глобални поредак*, Филип Вишњић, Београд, 1977, стр. 205.

За нас је најбитније шесто средиште моћи, тј. организација насиља и односи принуде, који се прожимају са другим подручјима и непосредно одређују животне шансе у друштвеним заједницама. Ријеч је о концентрисаној физичкој сили која може да функционише на два начина. Прије свега, може да функционише у прилог заједнице, односно да је одржава и брани. Међутим, може да функционише и против заједнице, односно да нарушава њену безбиједност и механизме регулације. "Организација физичке силе, војна политика и државни систем одбране постављају оштре границе демократији. Чак и без непосредног избијања насиља великих размјера или рата, безбедносна дилема модерних држава – по којој оне морају обезбедити мир припремајући се за рат – ствара свеопшту несигурност (...). Сагласно томе, политика националне безбедности у једној има непосредне последице по другу земљу; динамика безбедносног система држава у целини има последице по сваку појединачну националну владу. Поред тога, систем организованог насиља и милитаристичких вредности успостављају процес одлучивања који је најчешће тајновит и ван јавног увида, са уклоном према снажним парцијалним, војним интересима, чиме се нарушава јавна одговорност и демократска партиципација (...). У сфери организованог насиља, неутономни процеси и структуре надилазе непосредне жртве рата, и истовремено детерминишу како форму тако и карактер заједнице (...)." ¹⁴ Хелд прави разлику између организације насиља као средишта моћи и седме сфере моћи – сфере регулативних и правних институција. Држава представља подручје оних сила које настају институционализацијом управљања народом на одређеној територији. Ово су проблеми који не могу бити потпуно расвијетљени ако се разматрају само на нивоу појединачних друштава. Потребно је у разматрање укључити свјетску цјелину.

Наше предметно усмјерење обавезује да се опредијелимо шта ћемо подразумевати под насиљем. Шта значи та много употребљавана и много злоупотребљавана ријеч, која се стално оспорава а њен обим и значење мијења у зависности од времена, мјеста и проблема који се истражује? Нема

¹⁴ Исто, стр. 217-218.

општеприхватљивог одговора на постављено питање. Насиље се углавном не посматра одвојено од других друштвених појава. Најчешће се посматра у тијесној вези са агресијом, аномијом и друштвеним сукобима. За наше разматрање значајно је да се приликом одређења значења термина насиље направи дистинкција према термину принуда. Оба термина означавају употребу силе да би се усмјерило понашање људи противно њиховој вољи. Сила која се употребљава првенствено је физичка сила, али може бити и друга. Међутим, често се термин насиље спецификује као незаконита, недопуштена употреба силе, а принуда као допуштена употреба силе. У овом раду термин насиље употребљава се са значењем недопуштене употребе силе.

Недопуштена употреба силе у нашем времену попримила је такве размјере да га можемо назвати вијеме насиља. Насиље је захватило све друштвене сфере, а његови најчвршћи темељи граде се на планетарном нивоу. Велике силе теже да владају цијелим свијетом или бар његовим што већим дијеловима. Овај феномен није никаква новина у историји. Нису нови ни мотиви владања цијелим свијетом. Свакако су незаобилазни економски мотиви. "Упоредо с њима иду и мотиви *мисионарства и месијанства*, преуређења света према унапред датој слици, уверење да је ширење једног начина живота и модела друштва, данас америчког, оно што је најбоље за сав људски род и да отпоре њиховом планетарном увођењу треба сломити управо ради среће, слободе, демократије и правде."¹⁵

Основни услов оствривања економских и других мотива је посједовање друштвене моћи. Уколико и тај услов постоји, онда се јавља проблем средстава за остваривање тежњи. Основно средство владања цијелим свијетом, или бар његовим што већим дијелом, свакако је насиље. Битна су и друга средства, али овдје се ради о нужном услову. Разумије се, овај нужни услов најчешће није довољан. Дакле, наша теза је да доминација глобалних размјера претпоставља глобализацију насиља као нужног средства. Зато и говоримо о великим силама. При томе мислимо, прије свега, на војну силу. Када се

¹⁵ Зоран Видојевић, *Куда води глобализација*, ИП "Филип Вишњић", Институт друштвених наука, Београд, 2005, стр.195.

нагомила огромна сила, она не може остати пасивна. Уосталом, њено стварање не би имало смисла ако би циљ био пасиван статус. Никада нагомилавање огромне силе не може имати за основни смисао пријетњу. Њен основни смисао је да се докажује кроз насиље. Дакле, нагомилавање силе има своју спољашњу сврху, и за ту спољашњу сврху она се ствара као средство. У том смислу не би требало да буде дилеме. Међутим, могло би се поставити питање да ли нагомилана огромна сила може у једном тренутку добити довољну самосталност и створити своју унутрашњу потребу самодоказивања. Може ли се формирати њена унутрашња потреба за насиљем? Ако се то може десити, да ли је могуће говорити о границама насиља? Другим ријечима, можемо ли претпоставити могућност глобализације насиља? Можемо уколико постоји довољна друштвена моћ, односно уколико постоји глобална друштвена моћ која омогућава трајније нагомилавање силе. У таквим условима она може, поред тога што је средство, формирати своју унутрашњу потребу за увећавањем и доказивањем те да постане сама себи сврха. Тако се у оквиру процеса глобализације стварају противрјечности које су у стању да закоче процес и да га усмјере у правцу доминације глобалних размјера.

Све што је речено не значи да су велике силе, односно Запад, потпуно у знаку силе и насиља. То је једна њихова страна и она је предмет наше расправе. На такав предмет фокусирамо пажњу из простог разлога што је дошао до изражаја на нашим просторима и што трпимо његове учинке. На овим просторима не трпе се посљедице демократизације свијета, него посљедице неоколонијализације. Демократизација је пожељна и за њено остварење није потребна примјена насиља. Међутим, неоколонијализација је, барем на нашим просторима, неостварива без употребе насиља. Уосталом, "Запад није освојио свијет снагом својих вриједности или религиозних увјерења, него снагом свог организованог насиља."¹⁶ Ово је став Хантингтона, једног од водећих теоретичата глобализације. Без обзира шта је Хантингтон хтио да каже овим тврдњама, он ипак потврђује да се рађа један нови

¹⁶ S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon and Shuster, New York, 1996, p. 52.

тоталитаризам са њему својственим димензијом глобализације насиља. Најбољи показатељ за ову тврдњу је податак да је америчка војска имала "почевши од 1945. године, ако би се урачунале и мале војне експедиције (као на Гренади, Карибима 1983. године), око две стотине случајева 'америчког извоза демократије'."¹⁷

Најбруталнији израз глобализације насиља је агресија НАТО-а на Србију. Она је до краја разоткрила насилничку природу Запада, његову "политику сведозвољивости", и његов цинизам браћењем таквог поступка ширењем демократије и људских права. У крајњој линији, темељи за ове поступке налазе се у друштвеном положају елита у најразвијенијим земљама. Њихов друштвени положај зависан је од привилегованог свјетског положаја њихових земаља. Без таквог положаја, елите не би имале материјалне и друге погодности. Оне сматрају да је систем вриједности Запада од универзалног значаја и да није погрешно да се оне силом намећу другима. У ствари, ови ставови су само оправдање које се користи ради одржавања и побољшавања постојећег друштвеног положаја. Али, не дају подршку глобалном насиљу само елите најмоћнијих држава. Слично политичко понашање постоји и код других социјалних категорија. Нема супротстављања, или је маргинално, глобализацији насиља у најразвијеним земљама. Очигледно да су корист и интерес значајнији него хуманизам, слободе и права. Ако је то тачно, онда је дошло до деструкције основне вриједности Запада - либерализма. Запад напушта принцип либерализма у друштвеном преображају. Додуше, он остаје ради спречавања унутрашње деспотије. Међутим, без осигурања услова слободе и равноправности свих држава и народа и без спречавања насиља најмоћнијих земаља либерализам не стиче универзални значај.

Данас носиоци највеће моћи у америчком друштву имају своје упориште прије свега у оном дијелу привреде и креатора јавног мњења који су суштински заинтересовани за производњу рата и средстава насиља. Систем добрим дијелом добија империјално-убилачки карактер. Другим ријечима, успоставља се у спољној политици као инструмент поковања свијета

¹⁷ М. Ранковић, *Социологија и футурологија*, књига 2, Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Београд, 1998, стр. 64.

војним интервенцијама. Наравно, није насиље једино средство. Користе се и друга средства, која се овдје не разматрају, као што су културни империјализам, технологија, доларска моћ и сл. У сваком случају, очигледно је да се друштвена моћ може се користити и за добро и за зло. Изгледа да данашње силе имају неупоредиво израженију моћ за зло. Њихова моћ за зло потиче из институционализације и глорификације насиља као битног састојка спољне политике, а потом из економске структуре која има јак сегмент ратне индустрије а вјероватно и традиције геноцида над домородачким становништвом.

Није западна сила јака тако како нам се на први поглед чини. На примјер, НАТО је на Косову остварио војну пobjеду, али је доживио политички пораз са низом посљедица по Запад.¹⁸ Ту је глобализација насиља показала своје унутрашње границе. Показало се да владавина над цијелим свијетом нема изгледа на успјех. Увијек ће постојати земље које су спремне да се одрекну скоро свега да би одбраниле своју слободу и независност.

Стање у свијету првенствено одређују економија, технологија и војна сила. Прича о демократији, људским правима и слободама углавном служи за оправдање насиља. Ако се говори о демократији, потребно је нагласити о каквој се демократији говори. "Демократија" која настаје употребом насиља, не може бити ништа друго до псеудодемократија, односно окупаторска демократија иза које стоји војна, економска и политичка сила. Средиште моћи налази се у рукама окупационог управника. Домаћи парламент и влада њему су подређени. Тежи се стварању вазалних власти и интелектуалних елита које траба да оправдају окупацију. Такође се тежи придобијању читавог народа. Народ се "купује" понудом "привредне обнове" колонијалног типа, "обрачуном" са криминалом и сличним мјерама које саме по себи јесу позитивне. Међутим, колико се оне истински желе остварити врло је упитно. При томе се дефинишу носиоци којима ће бити дозвољено такво провођење мјера. То никако не могу бити они који у довољној мјери не могу бити у улози вазалне власти. Ономогућено је свакој другој политичкој опцији да може у било ком смислу створити боље стање.

¹⁸ Види: М. Mandelbaum, *A Perfect Failure, NATO's War Against Yugoslavia*, Foreign Affairs, September/Oktober 1999, p.p. 2-8.

У таквој ситуацији воља народа нема никакав значај. Двођење народа у таву позицију има за посљедицу његово повлачење у политички пасивизам. Али, народ је за окупатора увијек потенцијална опасност. Јер, кад год народ дође у позицију да се изјашњава о свом стварном интересу, он брзо из пасивизма прелази у активизам. То се најбоље види на примјерима када се укаже на могућност плебисцита који је у интересу одређеног народа. Тада се свим средствима, укуључујући и насиље, спречава политичка акција на организовању демократског чина изражавања воље народа. Све је то очигледно, а крајња посљедица је погубна по демократске процесе. Да је то тако, најбоље указује чињеница да углавном ниједна власт у постсоцијалистичким друштвима не може придобити апсолутну већину бирача. Чак није увијек могуће обезбиједити већину да изађе на изборе, што је најбољи показатељ да да је ријеч о друштву без демократије.

Дакле, друштвена моћ даје могућност институционалног насиља над већином становништва на планетарном нивоу. Сила ствара свјетски поредак који одговара интересима Запада. У том поретку већина на планети добија обећање за благостање, пуну слободу и демократију. Дакако, ова обећања остају трајно у сфери идеологије и пропаганде. Тако су материјална сила, идеологија и пропаганда функционално и структурално чврсто обједињени. Овом јединству чврстину даје у знатној мјери глобална мрежа мас-медија.

За потребе глобализације насиља често се користи појам међународне заједнице. Ријеч је о идеалном појму који ни у далекој перспективи неће наћи свој смисао у стварности. У свакодневном говору термин међународна заједница могао би означавати скуп држава свијета окупљених око ОУН ради заједничког утврђивања основних праваца дјеловања међународних субјеката, с циљем стварања услова за напредак човјечанства и за мирољубиву коегзистенцију. Није ријеч ни о каквој заједници, него о скупу. Ипак такав скуп држава доноси одлуке од свјетског значаја. Тако се говори о одлукама међународне заједнице, мислећи при томе на одлуке Генералне скупштине, Савјета безбиједности и других међународних институција које се налазе под окриљем Уједињених нација. Међутим, у стварности свјетски центри моћи одлуке међународне заједнице све више користе као своје "право"

наметања властитих рјешења. Јасно је да то није политика тзв. међународне заједнице, већ политика са позиција силе која тражи послушност у изградњи међународног поретка са карактеристиком доминације глобалних размјера.

Сједињене Америчке Државе су учврстиле позицију глобалне свјетске силе, и то на чврстим темељима – коришћењем економског и технолошког напретка, војне силе и културе. Са тако учвршћене позиције САД реализују пројект новог свјетског поретка. Тако постају фактор противрјечности у процесима глобализације. Јер "глобализација" на амерички начин суштински представља империјализам. Она прво негира људске слободе и суверенитет држава. Људске слободе су прихваћене декларативно, а суверенитет се отворено третира као анахронизам.

Потпуно је очигледно да центри свјетске моћи подстичу и усмјеравају сукобе у одређеним регионима. У основи такве политике је профит. На примјер, САД су највећи извозник наоружања и војне опреме у свијету. Зато имају интерес да стално проналазе непријатеља у појединим регионима свијета. Препознатљиво је да оне траже регионе са потенцијалним унутрашњим сукобима. Обје стране наоружавају својим наоружањем, односно стварају услове да сукобљене стране купују оружје које им нуде америчке фирме. Дакле остварује се парола "вјечни бизнис кроз вјечни рат", како би рекао Боб Ђорђевић. Ако је то тако, онда живимо у времену чија је суштина насиље иза кога стоје свјетски центри друштвене моћи. Амерички "глобалисти" су наше вријеме назвали "вијеком Америке". Половином осамдесетих година прошлог вијека група америчких експерата утврдила је доктрину "Сукоб ниског интензитета" по којој рат, а не мир управља међународним односима и да Американци морају преузети пуну иницијативу или ће пропасти. Дакле, ова доктрина претпоставља насиље као основно средство управљања међународним односима.¹⁹ При томе, сматра се потребним да се оствари утицај на све области друштвеног живота циљаних земаља. Према потреби реализује се и доктрина "специјалног рата". Овом доктрином покушава се

¹⁹ Види: Бошко Тодоровић и Душан Вилић, *Изазивање и управљање кризама*, Графомарк, Београд, 1997, стр. 49 и даље.

изнудити потчињавање других тако што ће се пропагандно-психолошким притисцима сломити воља за отпором.

Војни фактор је именован у Савјету безбиједности за заштитника демократије и права људи и народа, што је апсурдно, јер је то њихова највећа супротност. Исто тако, дошло је до промјена односа НАТО-а и ОЕБС-а након Париског самита 1990. Тада је НАТО прихватио обавезу да ОЕБС-у помогне у очувању људских права, слобода, демократије, права безбиједности и економске сарадње у Европи. САД имају циљ непрекидно јачање НАТО-а, што је и разумљиво јер се он налази под њиховом командом. Како се бивше социјалистичке земље уклапају у тај контекст? Оне масовно изражавају "жељу" да се укључе у структуре Запада.

Основно питање које грађани треба себи да поставе јесте која политика треба да буде примијењена у пракси да би они били слободни и равноправни. Другим ријечима, које би услове, права и дужности требало прихватити да би задобили статус слободних и равноправних припадника друштвене заједнице. Свако ће се сложити да у постојећим односима друштвене моћи то није могуће. Ако није могуће онда слиједи обавеза трагања за условима који омогућују политичко учешће грађана у процесима одлучивања. Људи могу прихватити одређене политичке околности или се њима покоравати. "То могу да чине и због тога што се о таквим околностима мало или нимало не размишља, људи се понашају онако како су то увијек чинили (традиција); или, стога што су равнодушни (апатија); или упркос томе што им се ситуација нимало не допада (незадовољавајућа је и далеко од идеалне), они не могу уопште да замисле да би ствари могле да буду друкчије те прихватају оно што им изгледа као судбина (прагматична помиреност). Или се, пак, тако понашају јер су незадовољни тиме како ствари стоје, али упркос томе их прихватају да би остварили неки посебан циљ – они се мире јер је то дугорочно у њиховом интересу (инструментално прихватање или условно слагање). Или људи то чине зато што у околностима у којима се налазе и са информацијама с којима тог тренутка располажу закључују да је то за њих као појединце или припаднике колектива 'добро', 'исправно', 'примерно', да је то оно што они истински треба да чине (практично нормативно слагање). Коначно, то је оно с чим би се сложили људи у идеалним околностима када би имали сва

потребна знања и све могућности да открију потребе других (идеално нормативно слагање)."²⁰ Ипак, многе појаве су незамисливе без силе принуде (нпр. апартхејд). Био би велики списак појава које не би биле прихватљиве свим странама у друштву када би изостала сила. Јасно је да се неједнакости одржавају путем принуде. Неједнакости могу бити легитимне само када без присуства принуде постоје основе за вјеровање да су оне прихватљиве свим друштвеним групама.

²⁰ Дејвид Хелд, *Демократија и глобални поредак*, Филип Вишњић, Београд, 1977, стр. 191-192.

Lazo Ristić

SOCIAL POWER AND GLOBALIZATION OF VIOLENCE

Summary

In this paper the author considers the relation between social power and globalization violence. At the first part of the paper are determined basic ideas (power, influence, authority violence). Then it is discussed about centers of social power. The basic part of the paper is discussion about planetary centers of social power and their use of force as means to achieve their goals. The most brutal expression of globalization violence are aggressions of NATO.

ДРУШТВЕНА (НЕ)МОЋ И НАСИЉЕ: СРПСКО ДРУШТВО НА ПОЧЕТКУ XXI ВЕКА

Апстракт: У овом раду аутор преиспитује однос (не)моћи државе и насиља, а у контексту српског друштва на почетку XXI века. Како би избегао здраворазумска тумачења овог односа, он полази од дефинисања насиља и друштвене моћи, стављајући при томе нагласак на аспект моћи који говори о моћи као поседовању ресурса (Парсонс), тј. капитала (Бурдије). Највећа моћ је моћ државе (Хобз), а држава је супротност насиљу. Природно стање, о којем је писао Хобз, није само логичка претпоставка. Слаба држава омогућава појаву и бујање насиља. Аутор анализира поједине облике насиља присутне у и према српском друштву, с обзиром на улогу и положај слабе државе. Јачање државе, у свим њеним аспектима, омогућава смањивање насиља и повећавање еволутивног капацитета српског друштва.

Кључне речи: друштвена моћ, насиље, држава, српско друштво, ресурси (капитал), еволутивни капацитет.

Социологија као наука има два непријатеља. Један је свима познат: као наука о модерним друштвима, социологија је, најблаже речено, неомиљена у друштвима са недемократским политичким системом. Са својим настојањем да продре иза оног појавног (иначе би као наука била излишна), да открије скривене структуре, не мирећи се са констатацијом да је друштвени свет баш онакав какав нам изгледа, социологија делује субверзивно (Бергер и Келнер, 1991: 32-33) и често изазива гнев друштвених актера чије интересе прикрива идеолошка магла.

Други непријатељ социологије је мање познат, али не и мање опасан. То је такозвани „здрав разум“, који се појављује као скуп стереотипа и предрасуда, са претензијом да износи „истину“ о друштву, „истину“ која је неупитна и коју „сви знају“, а која заправо јесте само једна врста идеологије. Делујући најчешће кроз говор једног броја новинара, политичара и „експерата“ разних врста, „здрав разум“ такође настоји да поништи сваки разлог постојања социологије, упркос

чињеници да се управо на њу позива при изношењу својих „дубокоумних“ ставова о друштвеном свету.

Тако стоје ствари и када је реч о проблему односа друштвене моћи и насиља. „Здрав разум“ одмах похита да констатује како они који поседују друштвену моћ врше насиље над слабијима од себе и како је то „друштвено неприхватљиво“.

Социологија, међутим, нема право, ако хоће да буде наука, да врши тако широке захвате (при чему, наравно, јако много мора да подразумева) са брзометним и „коначним“ закључцима, већ има задатак да оно што је дато преиспитује. То значи да ћемо ми овде покушати да нешто кажемо само о неким аспектима односа друштвене моћи и насиља, а нипошто о свима, при томе кренувши од онога што мора да буде основно, а то је одређење главних појмова које користимо.

Социологија, насиље и моћ

Интелектуално поштење тражи од нас да признамо да се социолози нису баш претргли бавећи се насиљем као друштвеном појавом, те да су се насиљем више бавиле и баве неке друге науке, нпр. психологија.

Тако Колинсов социолошки речник (*Collins Dictionary of Sociology*, 1995: 721) одредници „насиље“ (*violence*) посвећује свега један омањи пасус, свдећи при томе насиље на физичко насиље: „(...) повреда (оштећење) људског тела или имовине, употребом физичке силе, телом или оружјем“. Као сфере друштва у којима је насиље важно, спомињу се породица (однос између мужа и жене и између родитеља и деце) и политика. Поређења ради, у овом Речнику од преко 750 страница, неких петнаест посвећено је појму класе.

Међу нашим ауторима, Драган Симеуновић је учинио један значајан покушај одређења насиља из политиколошког, али и социолошког угла (Енциклопедија политичке културе, 1993: 731-738). Он најпре напомиње да се насиље не може сводити само на физичко насиље, нити на примену силе јачег над слабијим. Насилне методе могу користити и слабији против јачих, па је то више питање избора средстава у решавању конфликта. Насиље је делатност у којој се, директно или индиректно, користи сила. Карактер насиља као друштвене делатности увек зависи од његове функције у друштву, док

функција насиља зависи од друштвене структуре. Иако много мање експлицитно од језика, насиље представља и вид комуникације који свако разуме. Оно је и облик интеракције и увек се врши ради остваривања одређених интереса.

Д. Симеуновић даје и веома разрађену класификацију облика насиља. Тако према садржају разликујемо физичко и психичко насиље, а према начину вршења директно и индиректно. Један од видова индиректног насиља је и структурално насиље, чији се вршилац не може конкретно издвојити и које заправо представља насиље друштвених структура над појединцем.

Према носиоцима насиље делимо на индивидуално и колективно, док нам критеријум распрострањености даје поделу на масовно и пунктуално насиље. Тренутно и дуготрајно насиље разликујемо по времену трајања. Могуће су такође класификације насиља на рационално и ирационално, свесно и несвесно, институционализовано и структурално.

Терор и тероризам слични су по томе што их користи мањина, што су им жртве недужна лица и што теже изазивању страха. Однос према власти јесте критеријум њиховог разликовања. Док је терор насиље власти, тероризам је вршење насиља против неке власти. И тероризам и терор су облици директног насиља.

Ваља навести још и одређење насиља као културног обрасца (Коковић, 1990; Шљукић, 2001). Насиље се овде посматра у вези са одређеним начином живота (културом). Друштво само производи насиље за којим се ствара потреба. Преовлађивање конкуренције, дух супарништва и егоизма води ситуацији у којој је једино успех (победа) важна, док бити побеђен значи бити безвредни губитник (*"loser"*). У атмосфери сталне непријатељске напетости и страха од неуспеха, насиље се у разним облицима рађа сасвим законито, као један од културних образаца. Овако схваћено насиље неодвојиво је од начина живота (културе) који заправо репрезентује и не представља никакво „искривљавање“ и „претеривање“. У склопу датог начина живота (културе) оно не може бити елиминисано.

Свакако да у ситуацији планетарног ширења такозваног *American way of life*, које је у ствари основа и за ширење насиља као културног обрасца, има много разлога да се говори о томе

као о једном од узрока данашње присутности насиља у српском друштву. То, међутим, није аспект односа између друштвене моћи и насиља о којем у овом раду желимо да опширније говоримо.

Када се ради о моћи, одмах је видљиво да су социолози уложили много напора да ову друштвену појаву што подробније истраже. У литератури се најчешће наводи дефиниција коју је дао социолошки класик Макс Вебер (Max Weber): „Моћ значи сваку шансу да се унутар неког социјалног односа и упркос противљењу, спроведе властита воља, па макар на било чему почивала ова шанса“ (Вебер, 1976: 37). Дакле, моћ Вебер дефинише као специфичан друштвени однос у којем је нагласак на наметању воље једне стране.

Ми желимо да нагласимо један други аспект моћи, о којем је писао Талкот Парсонс (Talcott Parsons). Према Парсонсу, проблем моћи везан је за алокацију средстава (ресурса). Свако поседовање средстава значи и поседовање моћи, јер у имплицитном смислу средства значе контролу над делатношћу других. Средства постају моћ када бивају укључена у систем активности у којем бивају у могућности да опредељују односе међу људима (према: Рус, 1991: 206).

Занимљиво је да о овоме аспекту моћи пише такође изузетно утицајан аутор, Пјер Бурдије (Bourdieu, 1983: 183-198), и ту управо на месту на којем је најексплицитније изложио своју познату теорију о капиталу као акумулираном (и отелотвореном) раду. Бурдије разликује економски, културни, социјални и симболички капитал. Облици капитала могу се трансформисати један у други, а иако културни и социјални капитал не могу у потпуности бити сведени на економски, овај је ипак у корену њихових ефеката. Говорећи о облицима капитала и трансформацији тих облика, Бурдије не само што блиско повезује појмове капитала и моћи, већ их практично изједначава: капитал или моћ (capital or power). Осим моћи, Бурдије наглашава и конфликте и борбу.

Држава, моћ и насиље

Социологија је друштвена наука која проучава модерна друштва. Модерна се друштва појављују као глобална, а свако се глобално друштво данас налази у односима кооперације,

конкурвенције и/или сукоба са великим бројем других глобалних друштава, не само оних која га окружују него и оних која могу бити веома удаљена. Очигледно је да свако друштво настоји да максимално повећа ресурсе којима располаже, како би се што боље прилагодило и успело да опстане. Повећавање расположивих ресурса обухвата бројне врсте ресурса (капитала, моћи), укључујући ту и ресурсе принуде.

Човечанство се не појављује као такво, већ као диференцирано на друштва, која настоје да добију облик националне државе. Ово управо због тога што се држава појављује као организација са највећом количином друштвене моћи. Више од тога, то је организација која поседује „монопол легитимне физичке силе (принуде)“ (Вебер).¹

Још је Томас Хобз (Thomas Hobbes) сматрао да је „највећа од људских моћи она што је састављена од моћи највећег броја људи, удружених по споразуму у једну личност, природну или грађанску, која користи све њихове моћи што од њене воље зависе, као што је моћ државе“ (Хобз, 1991, део први: 100).

Исти је аутор антиципирао поимање друштвене моћи које налазимо код Парсонса и Бурдијеа (исто, 100-101). Моћ чине, према његовим речима, средства којима човек тренутно располаже ради добијања неког будућег видљивог добра. Она може бити оригинална (природна) или инструментална. Прву чине телесне и духовне способности, а другу оне које, стечене путем првих или „срећним стицајем околности“, служе као инструменти помоћу којих се још више стиче.

Усудили бисмо се да кажемо да је Хобзово схватање делимично антиципирало чак и Бурдијеову теорију капитала, посебно његових облика. Тако Хобз пише да „имати слуге и пријатеље значи моћ“, да богатство удружено са дарежљивошћу значи моћ јер прибавља пријатеље и слуге. Моћ такође представљају углед, успех, приступачност људи коју већ поседују моћ, глас о смотрености (јер људи радо поверавају смотренима да њима управљају), племство (чија се моћ састоји у привилегијама), речитост (јер ствара утисак о мудрости).

¹ Љ. Тадић исправно примећује да Вебер социолошки дефинише државу не према садржају онога што она чини, нити према њеним циљевима (што је иначе *diferentia specifica* друштвених организација – напомена С.Ш.), већ на основу средства које јој је специфично (Тадић, 1996:328).

Ученост представља малу моћ, „јер се споља не истиче, и стога није ни код кога призната“. Данашњим социолошким речником речено, моћ представља располагање економским, културним и социјалним капиталом, који се могу, под одређеним условима, трансформисати један у други.

Према Хобзу (Ђурић, у: Хобз, 1991, део први: 14-16), човека не гони само тренутна глад као животиње, већ и будућа глад. По својој природи човек није ни добар ни рђав, већ само снажан. Стицање, потврђивање и проширивање моћи његов је најдубљи животни нагон. Моћ није сама себи сврха, већ се њоме човек служи како би одржао сопствену природу, тј. живот (Хобз, 1991: 139). Нагон за самоодржањем није ништа друго него тежња за моћи.

У такозваном „природном стању“ ништа није забрањено, већ свако има право на оно што може – граница права одређена је границом моћи. У погледу својих телесних и духовних способности људи су мање-више једнаки (и најслабији има довољно снаге да убије најјачег, било путем потајних махинација, било путем удруживања). Од једнакости у способностима проистиче и једнакост у нади да ћемо остварити своје циљеве, изведено из права свих на све. Ако два човека желе исту ствар, они постају непријатељи и настоје да један другог униште или потчине. Стога је природно стање, заправо, перманентно ратно стање, и то рата у којем је свако против сваког. Свако хоће за себе што је могуће више моћи и зато настоји да уклони (или потчини) сваког ко му стоји на путу. Нико није толико слаб да не би могао нанети зла другоме и зато ни најјачи није потпуно сигуран.²

Природно је стање, стога, стање опште несигурности и насиља: „У таквом стању нема места никаквој радиности, јер су плодови њени неизвесни, па следствено томе нема ни културе на земљи; нема морепловства ни коришћења робе која би преко мора могла да се увезе; нема великих грађевина; нема средства за покретање и премештање предмета које изискује велику снагу, нема знања о изгледу земље; нема рачунања времена; нема уметности; нема књижевности; нема друштва. И, што је

² Полин (Polin) примећује да је чувена Хобзова формула *homo homini lupus* само еуфемизам, јер је у природном стању заправо много горе: *homo homini hoto* (Полин према Ђурић, исто, стр. 16).

најгоре од свега, постоји непрекидни страх и опасност од насилне смрти“ (исто, 136-137).

Хобз напомиње да такво „ратно стање“ није никада постојало на целом свету, али да има доста крајева („дивљи народи у Америци“) у којима се и данас тако живи. Какав би то живот био у природном стању, можемо да видимо и по животу људи у земљама у којима бесни грађански рат (исто, 137-138).

Видимо да Хобз нипошто није сматрао природно стање само за логичку претпоставку, већ га је проналазио као реално, у одређеном времену и простору. Француски антрополог и ентограф Пјер Кластр (Pierre Clastres) управо је разматрао питања насиља и рата у примитивним друштвима, дошавши у својој омаленој књизи *Археологија насиља* (Кластр, 2004) до закључака веома сличних Хобзовим, уједно се на њега позивајући. Кластр најпре примећује да савремена етнологија (друга половина двадесетог века) види преостала примитивна друштва као друштва против насиља, друштва која функционишу без ратова. То је тачно, али само за садашње време, време у којима не постоје слободна и самостална примитивна друштва без додира са „белим“ социоекономским окружењем. Кад су постала предмет студија, примитивна су друштва већ пошла путем пропасти, уништења и нестанка. Други разлог за постојање управо овакве слике о примитивним друштвима јесу предрасуде етнолога.

Међутим, када се ради о првим детаљнијим описима примитивних друштава, ствари стоје сасвим другачије. Једногласност је безусловна: „Од истраживача или мисионара, преко трговаца и учених путника, од XVI века до (недавног) краја освајања света, сви се слажу у једној ствари: било да су у питању амерички (од Аљаске до Огњене Земље) или афрички народи, народи из сибирских степа или са меланезијских острва, номади из аустралијских пустиња или ратари староседеоци из џунгли Нове Гвинеје, примитивни народи су увек представљени као страствено предани рату, а њихов изузетно ратнички карактер је оно што, без изузетка, погађа европске посматраче (...) примитивна друштва су насилна друштва, њихово друштвено биће је *биће-за-рат*“ (исто, 9-10).

Наравно, поставља се питање о узроцима оваквог „перманентног ратног стања“. Одбацујући натуралистичко (насиље као зоолошко својство људске врсте), економско (на

подлози примитивне економије беде рађа се феномен рата) и структуралистичко становиште (рат као облик размене, исход неуспелих трговинских трансакција), Кластр заступа тезу о примитивном друштву као целини и, уједно, јединству. Оно је целина јер је комплетно, аутархично, самостално; оно је јединствено јер је његово друштвено биће хомогено јер искључује неједнакост и поделу рада: „(...) свет без хијерархије, људи који не слушају никога, друштво равнодушно у односу на поседовање богатства, друштво вођа који не управљају, културе без морала јер се не познаје грех, друштво без класа, друштво без државе (...)“ (исто, 58). „Други“ је као огледало, јер пружа примитивном друштву слику сопствене целине и јединства, слику „Ми“. Уколико би примитивно друштво успостављало пријатељске односе са свим сличним друштвима у окружењу, то би водило губљењу властите индивидуалности и нестанку примитивног друштва као таквог. Зато су на делу ратови и савезништва, па нова савезништва и нови ратови и тако у недоглед. Рат је, дакле, начин живота и опстанка примитивног друштва као таквог. Логика примитивног друштва је логика центрифуге (исто, 95).

Институција која значи крај примитивног друштва у смислу његове самодовољности и изолованости, али и која окончава то „перманентно ратно стање“ јесте држава. Више од тога: „Што је више рата, мање је уједињења, а најбољи непријатељ државе је рат. Примитивно друштво је друштво против државе, пошто је друштво-за-рат“ (исто, 100). Заједно са Хобзом, Кластр закључује да је држава против рата, тј. против сталног насиља.

Нагон за самоодржањем, што је други назив за тежњу за моћи, јесте узрок појаве државе: „Крајњи узрок, циљ и намера људи, који од природе воле слободу и господарење над другим, кад уведе оно ограничавање самих себе у коме их видимо да живе у државама, јесте предвиђање сопственог одржања, па тиме и задовољнијег живота, што ће рећи спасавање из оног несрећног ратног стања (...)“ (Хобз, 1991, део први: 175). У делу *О грађанину* Хобз сликовито описује разлику између природног (бездржавног) и државног стања: „Изван државе је моћ страсти, рат, страх, беда, прљавштина, усамљеност, варварство, незнање, окрутност; у држави, моћ разума, мир, безбедност, богатство,

сјај, друштво, префињеност, наука, добронамерност“ (Хобз, према: Тадић, 1996: 322).

Наша намера никако није да заступамо и бранимо све ставове Хобза и Кластра о примитивним друштвима и држави, већ да истакнемо њихов заједнички став, који је од одлучујуће важности за наш проблем. То је став да је држава, тј. модерна држава, организација која се супротставља насиљу у друштву, битно га ограничава, штитећи своје поданике (грађане). Монополишући легитимна средства принуде, монополишући физичку силу, држава настоји да елиминише насиље, или да га бар битно смањи. Концентрација моћи, чак монополисање средстава физичке принуде, овде се појављује као супротност насиљу.

Овде се нипошто не ради о некој идеализацији државе као организације у погледу њеног односа према насиљу, јер смо потпуно свесни ствари као што су губитак легитимитета, терор и структурално насиље. Такође, не пада нам на памет да тврдимо како је држава кадра да сузбије баш све облике насиља у друштву. Али држава (модерна држава) неоспорно јесте организација која се супротставља насиљу у друштву – ништа више, али ни мање од тога.

(Не)моћ државе у српском друштву

Из овога следи да, у условима постојања мноштва модерних глобалних друштава, слаба држава, слабе институције, што заправо значи немоћ државе, изазива и омогућава насиље у друштву. Слаба држава – више насиља.

Управо је таква ситуација у тазваним „земљама у периоду транзиције“, тј. у друштвима постсоцијалистичке трансформације. Држава коју је градила владајућа (најчешће једина) политичка странка је добрим делом разорена, док нове институције још увек нису до краја изграђене, а још мање учвршћене. Да ствар буде још гора, држава као држава, као институција и организација, бива до неслућених размера компромитована, што је чини још слабијом. За ову компромитацију државе, која истински означава огроман цивилизацијски корак уназад, кривицу једним делом сноси деловање државе као трансмисије владајуће (комунистичке) странке током највећег дела социјалистичког периода, док је

делом кривица на спољним (у односу на дато друштво) факторима, који, користећи свој тренутни утицај и моћна средства медијске и сваке друге манипулације, настоје да компромитују и тако ослабе друштва која би, у неким околностима, могла постати конкурентска. Слабећи туђу државу, они при томе мисле да јачају своју.

Милан Брдар (Брдар, 2006: 51-52) наглашава да смо годинама у прилици да читамо и слушамо како хуманистичка интелигенција (и европска и наша) са омаловажавањем говори о држави. Либерали су то чинили у XIX веку, марксисти у XX, а неолиберали то чине данас. Данашње супротстављање држави уткано је у причу о глобализацији, која се заокружује у два мита. Први је мит о одумирању националне државе као последице тренда глобалне интеграције: најважније одлуке доносе наднационалне институције, док их националне државе само извршавају. Тај је тренд, каже Брдар, тренутно једино несумњив у процесу формирања Европске уније. Други мит подвлачи деетатизацију политичког система, која се читава у пуној децентрализацији и партнерским односима између владе и невладиних организација, у којима се државни апарат појављује само као „један међу једнакима“. Да је реч само о митовима, очигледно је када се има у виду чињеница да државу у теорији неће да брани скоро нико, али да је на делу хоће практично свако.

Синдром слабе државе, јасно, није мимоишао ни српско друштво. Слаба држава може да постане „богом дано“ место за насилнике разних врста, од уличних и породичних силеџија до организованог криминала и масовног кршења разних врста уговора. Слаба држава није у стању да штити своје грађене, али ни себе, ни од спољних насилника. Наравно, ми не тврдимо како је српско друштво тобоже „рај за насилнике“, већ само да је насиље у нашем друштву, али и према нашем друштву, озбиљан проблем.

Највидљивији облици насиља јесу они које налазимо у разноразним „дрним хроникама“ у штампаним и електронским медијима. Прве странице новина и телевизијских и радијских информативних емисија често пуне случајеви организованог криминала који обилују насиљем, све до најмонструознијих убистава. Истовремено, изгледа да открића о повезаности организованих криминалних (по дефиницији насилних) група

са појединим групама и појединцима из неких политичке елите који су у једном периоду репрезентовали државу, више никога не узбуђују сувише, а понајмање оне који се у тим открићима спомињу. Тако насиље и слабљење и компромитовање државе иду руку под руку.

Само слово закона које се противи насиљу није довољно, јер се закон мора и спровести како би био друштвено делатан. Без спровођења, за које су надлежни одређени делови државне организације, закон остаје „мртво слово на папиру“. Као типичан случај могу послужити разни облици насиља у породици, које закон сада забрањује и које је држава утврђивањем одређених норми тек дотакла.

Постоје и други облици насиља, мање видљиви, али једнако опасни, или чак опаснији. Корупција је такође насиље, не само према онима који морају (и/или желе) да неког подмите како би остварили неко своје право, добили посао и сл, него и према свим грађанима, јер се корупцијом, у ствари, утврђује да грађани нису једнаки, већ су неки „једнакији од других“ (Џорџ Орвел у *Животињској фарми*). Узроци корупције као облика насиља делимично леже у времену садашњем (сиромаштво, итд), делимично у прошлом (утицај негативне традиције). Слаба држава је и узрок и израз корупције као насиља.

Нема веће препреке привредној активности и акумулацији економских ресурса у тржишној привреди од непоштовања уговора, основног инструмента пословања. Ко не поштује уговоре? Они који рачунају да су моћнији од друге уговорне стране, било зато што су у стању да неког заплаше, било да избегну реакције надлежних органа или пак „само“ да евентуални судски процес толико отегну да он потпуно изгуби смисао. У свим наведеним случајевима насилници рачунају управо на слабу државу и њену немоћ.

Слаба држава слаба је и споља, па она и њени грађани могу да трпе насиље које је у односу на дато друштву извањско. Српско друштво већ деценију и по трпи структурално насиље Запада (такозване „међународне заједнице,,), које се огледало у санкцијама разних врста, од економских до спортских и научних, али постоји и данас, пре свега у виду читавог низа уцена којем је тешко сагледати крај. Ратови које је Запад, заједно са својим балканским савезницима, деведесетих година прошлог века водио против српског друштва, само су

најизразитији пример масовног физичког насиља против друштва са слабом државом.

У истом петнаестогодишњем периоду на делу је такође и вербално и духовно насиље према српском друштву и његовим члановима, спровођено кроз оркестрирану медијску сатанизацију и свакодневно јавно понижавање, које по правилу бива праћено изразима крање циничне добронамерности.

Напослетку, према једном делу српског друштва, оном на Косову и Метохији, спроводи се и истински терор као насиље државе, и то у елементарном облику. Овај терор спроводе албанске институције, уз прећутну или у неким случајевима отворену подршку институција које представљају „међународну заједницу“ (Запад). И овде насиље прати цинизам као облик вербалног и духовног насиља, јер се жртве насиља оптужују да не желе сарадњу са онима који над њима врше насиље.

Један од узрока насиља у и према српском друштву, дакле, лежи у чињеници да је српска држава слаба, недовољно моћна. Недовољна организованост, неефикасност, корупција, непотизам, материјално и кадровско сиромаштво, одсуство монопола на физичку силу, недовољна средства принуде и сл. стварају услове за појаву и чак бујање насиља.

Да ствар на крају још једном обрнемо: јачање државних институција, смањивање појава корупције и непотизма, монополисање и акумулација средстава принуде, материјално и кадровско оснаживање, једном речју повећање моћи српске државе, утицало би на смањивање насиља у и према српском друштву. Повећање моћи српске државе и смањивање насиља нису сами себи циљ, већ су средства за повећање еволутивног капацитета српског друштва.

Л и т е р а т у р а :

- Бергер, Х., Келнер, П. (1991): *Социологија у новом кључу*, Градина, Ниш
- Брдар, М. (2006): „Vindicae contra tyranos: апологија државе као медијума друштвене интеграције“, *Мултикултурна Војводина у европским интеграцијама*, прир. Трипковић М, Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за социологију
- Вебер, М. (1976): *Привреда и друштво*, Београд
- Енциклопедија политичке културе* (1993), ред. Матић М. Савремена администрација, Београд
- Кластр, П. (2004): *Археологија насиља*. Киша и СКЦ Нови Сад
- Коковић, Д. (1990): *Доба насиља и спорт*, Sport's World и Око, Нови Сад
- Рус, В. (1991): „Моћ у радним организацијама“, Милошевић Б.(избор и прилози): *Социологија рада*, Култура, Београд
- Тадић, Љ. (1996): *Наука о политици*, БИГЗ, Београд
- Хобз, Т. (1991): *Левијатан I-II*, предговор написао Ђурић М, Градина, Ниш
- Шљукић, С. (2001): „Обесмишљавање спортске игре кроз насиље“, *Дефендологија 10/2001*, Бања Лука
- Bourdieu, P. (1983): “Okonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital”, *Soziale Ungleichheiten*, edited by Kreckel R, Otto Schartz and Co, translated by Nice R.
- Collins Dictionary of Sociology* (1995), edited by David and Julia Jary, HarperCollinsPublishers, Glasgow

Srđan Šljukić

**SOCIAL (LACK OF) POWER AND VIOLENCE: SERBIAN
SOCIETY IN THE BEGINNING OF 21ST CENTURY**

Summary

In this paper the author questions the relation between (lack of) state power and violence, in the context of the Serbian society in the beginning of the 21st century. In order to avoid common-sense knowledge, he starts with defining violence and social power, pointing out power as resource (Parsons), i.e. power as capital (Bourdieu). The supreme power is the state power (Hobbes), and a state is opposition to violence. Natural state Hobbes wrote about is not just a logical hypothesis. A weak state enables appearance and development of violence. The author analyses certain forms of violence present in and towards the Serbian society, considering the role and position of the weak state. Strengthening of the state, in all its aspects, enables reduction of violence and enlarging of evolutionary capacity of the Serbian society.

Драгана Стјепановић-
Захаријевски
Филозофски факултет у Нишу

УДК: 316.472-055.1
Прегледан научни рад
Примљен: 27.06.2006.

РОД И ЗЛОУПОТРЕБА МОЋИ^{1*}

***Апстракт:** Овде ће бити речи о родним облицима моћи као специфичном виду друштвених односа моћи који јасно указују на постојање родне асиметрије друштвене моћи у Србији, у корист мушкараца. Приступа се њиховом разоткривању преко праћења социо-културних последица неједнаких родних односа моћи који се манифестују у породици, институцијама, држави, политици. У ту сврху две релације анализе идентификоваће родне неједнакости, а потом и модалитете моћи или, прецизније, модалитете злоупотребе моћи.*

***Кључне речи:** род, друштвена моћ, родна моћ, злоупотреба моћи, насиље.*

Род, родне улоге и родни односи

Род се односи на психолошке, културолошке и друштвене разлике између жена и мушкараца, дефинисане кроз њихове улоге на начин како их једно друштво види и очекује. Очекивања везана за родне улоге зависе од културних, политичких, економских, друштвених, религиозних фактора, али и од утицаја обичаја, права, класне и етничке припадности, као и предрасуда и стереотипа. Патријархални социо-културни образац и под његовим притиском уклопљене родне улоге дефинишу полну/родну дискриминацију и значајну разлику у моћи успостављањем и одржањем мушке доминације и женске инфериорности, из чега произлази њихов неједнак третман у

*Рад са пројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције (149014Д)*, који реализује Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу, а финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

друштву. Отуда „род представља значајан облик друштвеног раслојавања“ (Е. Gidens, 2003: 122), и одлучујући је фактор у структурирању могућности и животних шанси које се пружају појединцима. У тој подели мушкарци су добитници јер по правилу њихове улоге се више вреднују од улога које имају жене. Мушкарци су плаћени за свој продуктивни рад, њихови послови се квалификују као друштвено значајнији и економски продуктивнији, па отуда су, у односу на жене, далеко боље и њихове позиције у погледу моћи, престижа и богатства. Стога је полазна теза овога рада да су друштвене неједнакости између мушкараца и жена друштвено условљене (настанак и одржавање).

У моћном процесу родне социјализације, која започиње у породици и добрим делом јесте фундаментална јединица одржавања патријархата као својеврсног културног система моћи, вредности и норми, уче се *родне улоге* (gender role). Оне представљају активности које се додељују мушкарцима и женама на основу претпостављених разлика, карактеристика и атрибута, а не стварних способности и вештина. Жене се углавном дефинишу у оквиру репродуктивне улоге, која се не препознаје и не вреднује као економски продуктивна, док економски продуктивне улоге жене су углавном мање вредноване и мање признате, у односу на оне које имају мушкарци.

Јасно је: родне улоге су друштвено конструисане и самим тим подложне променама. Родни односи и родне разлике, као културне конструкције, представљају линију социјалне диференцијације. У том смислу *родност* јесте друштвени однос. Разлике у поимању друштвених улога мушкараца и жена уочавају се у различитим контекстима: друштвеном, политичком, образовном и економском. Различита су очекивања од друштвених улога жена и мушкараца (јавно/приватно); различити су начини на које жене и мушкарци стичу и деле моћ и ауторитет; разлике постоје у могућностима стицања образовања и различитим очекивањима од девојчица и дечака; али и у могућностима стицања каријере, власништва, контроле финансија и других продуктивних вредности. Из свега тога произлазе *родне неједнакости као разлике у статусу, моћи и престижу*.

Друштвена и родна моћ

Родни односи моћи условљени су бројним димензијама: „идеолошким, биолошким, социолошким, класним, митологијским, религијским, економским, образовним, психолошким те силом и насиљем“ (Б. Галић, 2002: 1), чије деловање карактерише родне неједнакости. Е. Ѓиденс наводи дело Р. В. Конела „Род и моћ“, као једну од најпотпунијих теоријских поставки рода где су интегрисани концепти патријархата и мушкости и постављен захтев за разумевање родног поретка чији је одлучујући елемент – мушкост, али и женскост, која га прати. Друштвена моћ у рукама мушкараца ствара и подржава родну неједнакост. Према Конелу, рад, моћ и катексис (лични/сексуални односи) представљају три различита, али међусобно повезана дела друштва где се стварају родни односи који се структурирају на друштвеном нивоу у одређени родни поредак – „родни режим“ (Е. Gidens: 2003: 129).

Моћ је могуће разумети, с једне стране, преко могућности и капацитета, а с друге стране преко релација и односа. Овде је реч о одређењу моћи преко *родних релација и односа*. Моћ јесте конститутивни елемент људских односа, али је важно истаћи и то да „тамо где је моћ, постоји и отпор“ (М. Foucault, 1990). Ову анализу продубљује *симболички аспект* моћи, који Бурдије разјашњава кроз појам „симболичког капитала“. Наиме, Бурдије указује да моћ и статус у друштву нису засновани искључиво на економским категоријама (што јесте марксистичко виђење), већ и на симболичким вредностима, тако да идејни и вредносни системи, а не само економија, представљају суштинске факторе репродукције родних односа моћи (П. Бурдије, 1999, 27-38). Сигурно је да моћ обезбеђује доминацију одређених циљева и/или вредности над другима, али и доминацију једног пола/рода над другим.

Моћ је значајна димензија друштвеног положаја, па отуда „друштвена промоција жена, у смислу досезања виших друштвених положаја, представља њихову двоструку промоцију, ослобађајући их од рестриктивних механизма који делују на развој индивидуа на нижим нивоима друштвене хијерархије и од ограничења везаних за њихове родне

карактеристике“ (М. Благојевић, 1991: 25). Проблем је што се на том путу жене суочавају са „системском инхибицијом“, скупом друштвених механизма који условљавају деградирање њихових активности и њиховог целокупног друштвеног положаја. Са друштвеном промоцијом жена смањује се степен њихове експлоатације, али се зато увећава конфликт улога, тако да је положај жена на највишим нивоима друштвене хијерархије, како оправдано сматра М. Благојевић „битно амбивалентан“ (истовремено и ослобађајући и маргинализујући). Мушкарци су привилеговани јер немају дилеме: „јавно или приватно“, и немају конфликте улога на путу сопствене друштвене промоције.

Кључно питање је одакле друштвена моћ мушкарцима? Оправдање и неговање ове моћи на Балкану, и посебно у Србији, јесте у уској повезаности са патријархалном идеологијом и патријархалном родном политиком, односно, друштвеном структуром у чијој основи су патрицентричност, концентрација власништва, боравишта и порекла у мушкој лози, али и механизми који жену држе у инфериорном положају. Бавећи се проблемом пола и моћи на Балкану, Б. Денич закључује да се ради о својеврсном „патрилинеарном парадоксу“ јер структура негира формално постојање жена, а управо су оне витално важне за опстанак тог друштва (Б. Денич, 1988: 281). Та иста структура тражи да се жене подвргну интересима групе, међутим „жене нису по природи подложне - када би биле, разрађени механизми контроле не би били потребни“ – у томе јесте објашњење за демонстрацију мушке моћи. В. Ерлих, такође тврди да муж обично извршава казну, а при томе строге санкције изражавају колективну доминацију агнатске групе, а не напросто доминацију мужа над његовом женом (V. St. Erlich: 1971).

Једна од одлика савременог друштва јесте још увек задржана патријархалност у основи његове структуре чији је израз „институцијски наметнути ауторитет мушкараца изнад жена“ (М. Castells, 2002: 140). Отуда су друштвени односи (па тако и родни односи) обележени доминацијом и насиљем који извиру из културе и институција патријархалности. Овде би требало застати и детаљније се позабавити објективним индикаторима родних неједнакости у Србији.

Прва релација анализе: родне неједнакости

Полази се од тезе да су жене у Србији друштвено неједнаке мушкарцима и да су дефаворизоване у расподели свих битних друштвених ресурса (богатство, моћ, углед). Социо-културне последице неједнаких родних односа моћи, па самим тим и родне дискриминације, присутне су у породици, институцијама, политици, економији и сл.

1. Транзиција и приватизација још више подстичу *социо-економске родне неједнакости* у Србији. Трансформација друштва доводи до реструктурирања привреде, рестрикције државног буџета, смањивања сигурности запослења и пада животног стандарда. У таквим условима долази до „жртвовања жена“: „то је једно логично стање вечитог преласка, које се остварује интензивним трошењем женских људских ресурса [...] и високо идеологизованим оправдањем тог трошења“ (М. Благојевић, 2002: 28). Овај модел је функционално и симболички неопходан због реалног значаја који жене имају у „економији преживљавања“, али парадоксално је што тај модел, уз ретрадиционализацију и репатријархализацију, прате насиље над женама, снижавање њихове економске моћи и искључивање из институционалне политике, са тенденцијом повратка у приватну сферу. Т. Ђурић-Кузмановић упозорава да ће Закон о приватизацији извршити успостављање јасне власничке структуре над предузећима и тада открити чиљеницу „да је српска привреда у својини мушкараца“ (Т. Ђурић-Кузмановић, 2004: 135-140). То је инхибирајући фактор, јер без имовине жене немају могућност покретања сопственог посла, узимања кредита и слично. И још нешто: социјално-тржишну економију замењују принципи либерално-тржишне економије која укида некадашње погодности (бесплатно породилско одсуство, дечију заштиту), што додатно отежава позицију жена у друштву.

Статистички подаци о приступу мушкараца и жена различитим нивоима образовања у Србији показују да нема неједнакости. Међутим, неједнакости се уочавају код врсте образовања коју пролазе жене и мушкарци, тако да постоји подела на типично женске и типично мушке средње школе и факултете. У Србији годишње диплому стекне шездесет одсто

девојака и четрдесет одсто младића. Занимљиво је да се ова пропорција окреће у корист мушкараца ако је реч о броју магистара и докгора (70:30). Полна сегрегација у образовању води у полну сегрегацију на тржишту рада. Жене доминирају у односу на мушкарце као стручни сарадници и техничари, услужни радници и трговци, а потом и службеници. Велики број жена је у „сивој економији“, на привременим и повременим пословима, а прве су на листи отпуштања када се проглашавају технолошки вишкови.

Подаци показују да делатности у којима преовлађују мушкарци имају индексе зараде изнад просечних, док тамо где су запослене жене индекси зарада су испод просечних, или, пак, на нивоу просека. Иако је реч о истом степену стручне спреме просечне зараде које имају жене су, у односу на просечне зараде мушкараца, углавном мање (15 одсто жена има нижу плату од мушкараца). Са мањим зарадама жене остварују и мање пензије. Надаље, политика и одлучивање су места дискриминације жена, јер их је најмање тамо где се доносе значајне друштвене одлуке. У Србији готово 57 одсто популације чине жене, а у политици их је ангажовано тек седам одсто. Њихово веће активирање у невладиним организацијама значи преовлађујући волонтерски рад, који има мањи утицај и не доноси зараду.

Табела 1. *Жене - законодавци, функционери и руководиоци*

Број законодаваца, функционера и руководилаца, према полу:	
Врста занимања	Број жена на 100 мушкараца
Законодавци	26
Владини функционери	44
Руководиоци локалних управа	39
Директори и извршни руководиоци	34
Руководиоци – менаџери привредних сектора	39
Руководиоци – менаџери малих предузећа	43

Извор: *Жене и мушкарци у Србији*. Републички завод за статистику Србије, Београд, 2005, стр. 48.

Табела 2. *Жене - посланици и министри*

Посланици Народне скупштине Републике Србије и министри Владе према полу (у %),				
Година	Посланици (%)		Министри (%)	
	жене	мушкарци	жене	мушкарци
2002	12,4	87,6	21,1	78,9
2004	10,8	89,2	11,8	88,2

Извор: *Жене и мушкарци у Србији*. Републички завод за статистику Србије, Београд, 2005, стр. 48.

Из истог извора сазнајемо да су жене међу запосленима у предузећима, установама и организацијама према степену стручне спреме изнад мушкараца. Тако, број жена на 100 мушкараца са средњом стручном спремом је 127, са вишом (136) и високом стручном спремом (114). У пословном сектору за жене су резервисани средњи положаји, али су зато у политици готово потпуно изостављене.

Жена је мало и тамо где се усмерава и контролише проток новца и капитала: међу власницима предузећа, предузетницима; али далеко их је више међу незапосленим лицима и онима који дуже чекају на посао. Тако неповољан економски положај женама смањује реалне шансе да заузму неко боље место у друштвеној хијерархији. Ако се томе дода неплаћени кућни рад, чување деце и брига о старим и болесним – јасно је да су шансе за њих још мање. Разлике су велике у имовинском положају жена и мушкараца. Мушкарци су у готово деведесет одсто случајева власници станова. Према једном истраживању спроведеном у Србији, само 7,8% жена има аутомобиле, само 17% жена су власнице станова у којима живе, само 8,7% су власнице кућа (Н. Петрушић: 2005: 121).

Сви предочени подаци доказују да су женама у Србији мање доступни положаји моћи него мушкарцима.

2. Друга димензија родних неједнакости сагледава се преко *неједнаког подношења терета породичног рада и родитељства*. Проблем двоструке оптерећености жена у Србији је приватни проблем, што је у колизији са концептом једнаких могућности. Кроз породичне односе негује се још увек традиционални модел понашања, са женом која носи породични живот, обавља домаћи рад и материнством замењује родитељство. Налази истраживања о расподели послова међу супружницима показују да послови, које углавном свакодневно обављају само жене (кување, прање, набавка намирница и слично) истовремено су послови који одузимају највише времена. На територији Србије прерачунато на пуно радно време од осам часова дневно, жене остваре око 15 радних дана просечно месечно радећи кућне и породичне послове. У целини, жене обављају 65% свих послова у домаћинству (Група ауторки, 2002). Неједнакост у расподели послова у домаћинству умањује равноправне могућности жена на тржишту рада. Чињеница је да „женски апсентизам“ представља у првом реду друштвени, а не био-медицински феномен, да је одређен конфликтом улога (јавно/приватно), али и усвојеним традиционалним представама о полности/родности (Д. С. Захаријевски, 1999). Ситуација је још проблематичнија ако се има у виду присутни политички традиционализам. Наиме, пласира се став да је „непосредни интерес државе“ да жене рађају што више деце. Са овим ставом, према налазима једног истраживања, у Србији се потпуно слаже 44,6% мушкараца и 40,7% жена (ОЕБС, 2003).

Јасно је да у Србији мушкарци имају већу економску и политичку моћ, да су конкурентнији на тржишту радне снаге и да немају изражен конфликт улога на релацији приватно/јавно. Њихов друштвени статус је бољи у односу на статус који имају жене.

Друга релација анализе: злоупотреба моћи

Ова анализа идентификује модалитете родних односа моћи и њене злоупотребе (премоћ мушкараца) у приватној, пословној и јавној сфери. Полазна теза је да премоћ мушкараца

над женама постоји у свим овим сферама. Реч је о „ситуацији у којој мушкарци имају веома повлашћен приступ оним делатностима којима друштво придаје највећу вредност (мада немају и искључива права на те делатности) и чије упражњавање допушта извесну меру контроле над другима“ (Е. Fridl, 2003: 42). У таквој ситуацији жене или немају моћ, или им се моћ ускраћује, или су, пак, жртве злоупотребе моћи.

У анализама које следе фокусирају се варијације мушке и женске моћи у односу на њихову оријентацију ка јавној или приватној сфери. Управо „степен интегрисаности/раздвојености приватне и јавне сфере један је од кључних фактора који омогућава/спречава партиципацију жена у структури моћи“ (Ž. Рајић, L. Sklevicky, 2003: 25). У друштвима где приватно и јавно нису оштро раздвојене сфере и где се вођство заснива на индивидуалним способностима, жене имају веће шансе за остваривање моћи и престижа. Универзална је чињеница да жене преузимају плаћени посао, излазе у јавну сферу, али њихова одговорност и даље је све оно што јесте кућа и породица. Мушкарци се, оријентисани ка јавној сфери, понашају као да ништа није промењено са жениним запослењем. Они своје раније стечене позиције моћи одржавају механизмима који су често *злоупотреба моћи*. Једно од прихватљивих одговора зашто је то тако даје Кастелс: „док се законска дискриминација незнатно умањила, а на тржишту радне снаге показује се све уједначенија кретања како женско образовање јача, међуљудско насиље и психолошка злоупотреба су раширени управо због мушкога бијеса, појединачнога и колективног, изазваног губитком моћи.“ (M. Castells, 2002: 141-142).

Као најраспрострањенији модалитети моћи и злоупотребе појављују се: присила, репресија, ограничавања, дисциплина, контрола/насиље. То јесу индикатори доминације мушкараца и субординације жена. Злоупотреба моћи овде ће бити сагледана преко: насиља у породици, мизогиније и мобинга.

1. *Насиље у породици*

Злоупотреба родне моћи коју мушкарци имају у породици разоткрива се преко два модалитета: *експлоатације и*

насиља. Радикалне феминисткиње често истичу породицу као један од главних извора угњетавања жена у друштву. Оне сматрају да мушкарци експлоатишу жене захваљујући бесплатном раду који жене обављају у кући (М. Барет, 1983: 180-200). Жене су преоптерећене, уморне, а онда и незаинтересоване за друштвену промоцију. Стање је још горе ако су и економски зависне од мужева и уз то спутане традиционалним моделима понашања и улога. Мушкарци се плаше уласка жена у њихову сферу деловања, јер би то могло да изазове промене у правцу губитка њихове контроле и моћи, стога они појачавају контролу и злоупотребљавају моћ коју имају. Злоупотребом моћи чине неправду, а злоупотребом контроле успостављавају принуду.

У приватној сфери ангажман жена је далеко већи од ангажмана мушкараца. Свакодневни рад у домаћинству и породици (прање, кување, чишћење, брига о деци..) јесте, у највећој мери, одговорност жене. С обзиром на то да су кућни послови неплаћени, чини се да жене обављају више посла, а имају мању или, у најбољем случају, једнаку улогу у одлучивању у приватном животу. Јасно је да тако мушкарци злоупотребљавају своје родне позиције стечене у патријархалном културном обрасцу. Њих једноставно не интересује све оно што је уследило као трансформација породичне структуре, породичних функција и породичних односа - шта год се мењало, мисле они, жени је место пре свега у кући! Нужно је, дакле, признати да постоји експлоатација жена унутар породице: уз материјалну експлоатацију која се односи на активности жена на плану дневне репродукције чланова породице, иде и експлоатација емотивних ресурса жена, без одговарајуће накнаде у смислу признања, угледа или моћи; посебна врста експлоатације укључује концепт бриге и старања, где такође жене имају највећу одговорност.

Менталитет мачоизма се демонстрира и *насиљем* над члановима породице. Насиље у породици представља злоупотребу моћи и вршење контроле. Реч је о понашању у циљу „успостављања моћи/или контроле или задовољења неких потреба насилника на штету жртве“ (С. Константиновић-Вићић, Н. Петрушић, 2005: 135) Сваки од облика насиља представља повређивање и угрожавање домена сигурности и односа поверења између чланова породице, а манифестује моћ.

Укупан број кривичних дела насиља у породици је тамна бројка. Насиље према женама, иако најраспрострањенији вид кршења људских права, као проблем је дефинисано тек 1993. године усвајањем *Декларације о елиминацији насиља над женама*. Међутим, и даље, насиље у породици се углавном сматра приватним проблемом. Радом и залагањем активисткиња женског покрета, али и третирањем насиља у породици као кривичног дела (Кривични закон Републике Србије, члан 118а) оно постаје видљивије и преноси се из приватне сфере и искључиво породичног проблема на друштвену сферу посматрања и реаговања. Бројна истраживања² указују да је насиље у породици присутније у Србији него у западноевропским земљама, или, пак, суседним државама (Мађарска, Бугарска, БиХ); да се насиље у породици доживљава као криминалитет мањег друштвеног значаја, тако да починиоци имају више разумевања и олакшавајућих околности; да су институције несензибилисане, суздржане, а некада и непријатељске према женама. Супротно од уобичајене претпоставке да је насиље у породици својствено особама нижег образовног и нижег социјалног статуса подаци показују да половина жена, које трпе насиље, има завршену средњу школу, више од једне петине има образовање изнад средњошколског (више, високо, последипломско); највећи број жена које се обрате за помоћ, више од једне трећине, ради итд. Према резултатима истраживања о породичном насиљу у Србији, које је обављено на узорку од 700 анкетираних жена старијих од 18 година у седам градова (Београд, Суботица, Нови Сад, Ниш, Ужице, Врњачка Бања и Зајечар), скоро свака друга испитана жена (46,1%) доживљава неки облик психичког насиља у породици, свака трећа жена (30,6%) доживи физички напад од неког члана породице, док се свакој четвртој (26,3%) прети насиљем. (В. Николић-Ристановић, 2002: 13). У

² Т. Игњатовић (ур.), *Не желим више да живим у страху*, Аутономни женски центар, Београд, 2003; В.Николић-Ристановић (ур.), *Породично насиље у Србији*, Виктимолошко друштво Србије, Прометеј, Београд, 2002; М. Лукић и С. Јовановић, *Друго је породица – Насиље у породици и насиље у присуству власти*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2001; С. Константиновић-Вилић и Н. Петрушић, *Кривично дело насиља у породици – правна пракса у Републици Србији*, Женски истраживачки центар за едукацију и комуникацију, Свен, Ниш, 2004.

извештају о раду феминистичко-консултативног тима Аутономног женског центра у трогодишњем периоду приказани су основни подаци о женама које су се обраћале овом центру и карактеристикама проблема због којих су долазиле. Основни налази показују да је насиље у породици друштвено условљено; да су насилници најчешће мушкарци, а жртве насиља жене; да је насиље присутно у свим социјалним, старосним и образовним категоријама женске популације, без обзира на брачни и радни статус жена. У прилог тврдњи да је насиље у породици распрострањено иду и подаци о броју позива за помоћ, који се упућују организацијама за подршку жртвама домаћег насиља. СОС-службама и саветовалиштима за жене и децу жртве насиља, које постоје у скоро свим већим градовима Србије, годишње се јави преко хиљаду жена и деце.

Охрабрује чињеница да се о насиљу у породици све чешће говори као кршењу основних људских права, као што су право на живот или право на здравље; или се, пак, насиље у породици од строго приватног проблема сагледава као друштвени проблем и облик криминалитета.

2. Мизогинија

Дискриминација жена у јавној сфери и експлоатација у приватној сфери не би биле могуће да нису „подржане“ системом вредности у којем је жена третирана као ниже вредна. Мизогинија је термин којим се означава организовано, институционализовано непријатељство и насиље према женама. Суштина мизогиније је у оправдању и рационализовању дискриминације жена и окривљавању жртве, односно у заступању идеје о томе да постоји наводно „непромењива женска природа“.

Мизогинија је саставни сегмент културе, начин размишљања, али и свакодневна пракса. Она предствља мржњу према женама, а у суштини, како истиче М.Благојевић, реч је о *амбивеленцији* према женама. Реализацијом пројекта „Мапирање мизогиније у Србији: дискурси и праксе“ констатовани су забрињавајући подаци који указују на јачање мизогиније. „Мизогинија поништава женско достојанство, и то чини утолико суптилније уколико је више амбивалентна“ (М. Благојевић, 2005: 9). Мизогине поруке и кампање оспоравају

жену која је успешна, способна, која зна да се понаша на радном месту, на пословним и политичким састанцима, која зна шта хоће. Оспоравањем се ускраћују основна људска права, али и угрожава достојанство жене.

На пример: питање економске позиције жена важно је као инструмент друштва за држање жена у позицији мање моћи од мушкараца. Законски, у нашој земљи сви имају право на рад, али то не значи да сви могу добити посао. Често предност при запошљавању имају мушкарци, или су, пак, занимања која важе као „мушка“ много профитабилнија него занимања која се сматрају „женским“. За мушкарце је уобичајено да имају каријеру и моћ, док то неке жене имају, али многе немају. Жене се приликом запошљавања суочавају са бројним проблемима: дуже чекају на запослење, послодавци их нерадо запошљавају јер очекују да ће изостајати са посла због рађања, неге деце итд. Уколико жена добије посао, поготово у „мушким професијама“, следе проблеми везани за њено професионално напредовање јер се сматра да директно угрожава колегу. Уз све то, најчешће, кућа и породица чекају жену. Само огромним залагањем, мотивацијом и жељом да се јавно промовише - жена успева да победи конфликт својих улога, али и дубоко усвојене предрасуде и стереотипе о томе чему би требало да даје приоритет. Читава мрежа друштвених односа (социјална, економска, медијска, културна...) опомиње жену и подсећа је на то где јој је место. Свеопште је неповерење и незаинтересованост за индивидуалне способности и потребе које жена стварно има.

3. Мобинг

Проблем мобинга (злостављање на послу) манифестује се као неправедне оптужбе, понижавање, узнемиравање, увреде, претње отказом, застрашивање, сексуално узнемиравање итд., са намером да се неко збуни, уплаши, изолује и натера на послушност.

Жене су све чешће жртве насиља на радном месту. Рецимо, онда када жена лакше од свог колеге бива проглашена технолошким вишком; онда када јој се не исплаћује одговарајућа зарада, или када ради на неадекватном радном месту. То јесте уобичајена пракса, која опстаје због

неодговарајућих казни за оне који не сузбијају родну дискриминацију на радном месту.

Послодавци (у највећем броју мушкарци) имају моћ па самим тим дају себи и право да приликом запошљавања питају жену да ли је удата, колико деце има, да ли ће још рађати, и слично. Нису ретки примери да жена мора да потпише да неће у наредном периоду рађати децу. Примери о којима се јавно не говори везани су за сексуално узнемиравање и уцењивање на радном месту. Иако је кривично дело сексуалног злостављања регулисано Кривичним законом Републике Србије у члану 102, ово насиље углавном остаје без казне, негира се озбиљност насилног чина, жени се приписује учешће и кривица што се то десило ("сама је то тражила"), или је, пак, та казна само симболична, тако да окривљени добија зелено светло да и даље злоупотребљава своју моћ.

Игнорантски став околине према овом проблему ојачава мобинг који јесте последица неравнотеже моћи између полова. Насиље над женама демонстрира моћ коју имају мушкарци, и истовремено је и чин који такво стање ствари одржава. У друштву, које је добрим делом патријархално, и труди се да задржи постојеће стање ствари. Постоји тенденција прикривања овога насиља, или, пак, његовог представљања као безбедног.

Закључак

Предочене анализе недвосмислено показују да у Србији постоји родна асиметрија друштвене моћи на штету женског рода и да су јаки друштвени механизми који отежавају друштвену промоцију жена. Процес демократске транзиције захтева да родна подређеност уступи место родном партнерству, што значи да се стварају услови за равноправно учешће жена у свим сферама деловања, а посебно на положајима моћи и одлучивања. Закони који гарантују једнака права за жене и мушкарце само су један корак ка постизању стварне равноправности. Други корак је сензибилизација јавности о родним неједнакостима и проблемима насиља над женама. Овај рад јесте покушај да се социолошким елаборирањем допринесе разумевању идеологије и праксе родне доминације али и укаже на потребу за редефинисањем политике државе према родности као друштвеном односу где се феминизацијом моћи постиже праведнија расподела друштвене моћи.

Литература:

- Baret, Mišel, (1983) *Potčinjena žena*. Radnička štampa, Beograd
- Бурдије, Пјер, (1999) *Нацрт за једну теорију праксе*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
- Благојевић, Марина, (2002) “Род и транзиција: транзиција рода?” *Жене на делу*, бр. 1-2.
- _____, (1991) *Жене изван круга*. Институт за социолошка истраживања, Београд
- _____, (2002) „Род и транзиција: транзиција рода?”. *Жене на делу*, бр. 1-2.
- Gidens, Entoni, (2003) *Sociologija*. Čugura print, Ekonomski fakultet, Beograd
- Galić, Branka, (2002) „Моћ и род“. www.wib-yeneucrnombelgrade.org
- Група ауторки, (2002) *Конкурентност жена са децом на тржишту рада*. Глас разлике, Група за промоцију женских политичких права, Београд
- Група ауторки, (2004) *Људска права за жене*, Одбор за грађанску иницијативу, Ниш
- Denić S. Bet, (1988) „Spol i моћ на Balkanu“, prir. Anđelka Milić, *Rađanje moderne porodice*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Erlich St. Vera, (1971) *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, Liber, Zagreb
- Ђурић-Кузмановић, Татјана, *Родност и развој у Србији – од диригованог неразвоја до транзиције*. У: Европска политика једнаких могућности у Србији, (2004) *Читанка*, Фонд Центар за демократију, Београд
- Захаријевски С., Драгана, (1999) *Моћ и немоћ жене - социолошко истраживање апсентизма*, Просвета, Ниш
- (2005) *Жене и мушкарци у Србији*, Републички завод за статистику Србије, Београд
- Константиновић-Вилић, С./Петрушић, Н. (2005) „Ставови о насиљу у породици“, у: Поповић. Н. (ур.) *Друштвена свест, људска права и активизам грађана у*

јужној и источној Србији, Одбор за грађанску иницијативу, Ниш

- _____, (2004) *Кривично дело насиља у породици-правна пракса у Републици Србији*, Женски истраживачки центар, Ниш
- OSCE, (2003) *Jednake mogućnosti*, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji i Crnoj Gori, Beograd
- OSCE, (2002) *Istraživanje o rodno zasnovanoj diskriminaciji i jednakim mogućnostima*, OEBS, Odeljenje za demokratizaciju, Beograd
- Fridl, Ernestina, (2003) „Spor o determinantama polnih uloga“, u: *Antropologija žene*, (ur: L. Sklevicky/Ž. Papić), Čigoja štampa, Beograd
- Foucault, Michel (1990) *The History of Sexuality. Volume I. An Introduction*. Penguin Books.
- Castells, Manuel, (2002) *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb

Dragana Stjepanovic-Zaharijevski

GENDER AND THE ABUSE OF POWER

Summary

This work argues about the gender forms of power as specific manifestations of social power relations, which clearly point at the gender asymmetry in the distribution of social power in Serbia, which is in favour of men. The uncovering of such tendencies is carried through the analysis of the social and cultural consequences of unequal gender relationships in family, institutions, state and politics. Two relations of the analysis will locate gender discrimination, which will be followed by the definition of the models of power, that is, the models of the abuse of power.

ДРУШТВЕНА МОЋ И РОД

Апстракт: У овом раду аутор разматра однос рода и друштвене моћи. Родни идентитет као један од друштвених идентитета, с обзиром на припадност роду, рефлектује се различито, па су онда социокултурне последице тих разлика врло важне. Оне се показују и у микроструктурама (породица), и у макроструктурама у друштву (држава, политика).

Кључне речи: друштвена моћ, род, пол, родни идентитет, породица, држава, политика.

УВОД

Друштвена моћ је међу најважнијим аспектима односа људи у друштву. Основни разлог постојања моћи у друштву јесте борба за постигнуће добара и пожељних вредности, будући да постоји огромна несразмера између људских потреба и количине произведених добара, те доступности ресурса. Друштвена моћ се показује у односима појединаца и друштвених група на различите начине - као економска, политичка, класна и интелектуална моћ.

Према Максу Веберу, друштвена моћ се дефинише као способност једног човека или одређеног броја људи да проведу своју вољу у оквиру заједничког деловања, упркос отпору осталих. По овој дефиницији они који држе моћ чине то на штету других, што значи да постоји фиксна количина моћи - ако је неки имају, други је немају. Ова концепција моћи назива се концепцијом "константног збира". Будући да је количина моћи константна, један појединац или група држе моћ у оној мери у којој је други не држе.

Функционалистичка концепција друштвене моћи је концепција "варијабилног збира", будући да се моћ у друштву не сматра фиксном или константном. Уместо тога, она је варијабилна, тј. може да расте или да се смањује. Овакво поимање моћи најочигледније је у теорији о друштву Талкота

Парсонса. Он полази од претпоставке да је вредносни консензус битан за одржавање друштвеног система. Из заједничких вредности произлазе колективни циљеви, циљеви заједнички свим члановима друштва. Моћ се користи за остваривање тих заједничких циљева. Последица тога јесте да ће профитирати обе стране односа моћи, и то ствара темељ сарадње и реципроцитета које Парсонс сматра најбитнијим за одржање друштва.

Без обзира на врло велики број дефиниција моћи, важно је схватање моћи с једне стране као могућности, капацитета и потенцијала, а са друге стране изражавање моћи као односа (релације). У савременим социолошким теоријама, моћ се углавном анализира као мултидимензионални концепт. То значи да се

главне расправе воде око питања као што су: је ли моћ распоређена плуралистички или је држи једна елита; је ли она интенционална или није; је ли ствар воље или силе; је ли глобализована или је локализована; је ли је капацитет за акцију или је сама акција итд.

Потпуно нови приступ у анализи моћи дао је Мишел Фуко, који је истраживао моћ као структурални тип друштвеног односа у који су укључени сви људи. У својој књизи *Историја сексуалности* Фуко пише: "Моћ није нешто што се стиче, поседује или дели, нешто што неко држи или допушта да измакне; моћ се изражава на небројене начине, у међуигри неегалитарних и покретних односа. Односи моћи нису у положају извана с обзиром на друге типове односа

(економске процесе, односе знања, сексуалне односе), него су иманентни и

њима; они су непосредна последица подела, неједнакости, неравнотежа које се јављају у потоњима, и супротно томе, они су унутрашњи услови тих разликовања; односи моћи на надструктурним позицијама, они имају директну продуктивну улогу, кадгод долазе у игру" (Фуко, 1990:94). То значи да моћ није капацитет изван друштвених односа, него је она конституисана тим односима. Она је увек и свугде присутна, а није нека ствар за коју се треба борити. Фуко развија идеју дифузије моћи на све друштвене односе, па и на родне односе. Као конститутивни елемент свих друштвених односа, моћ се не

може означити по себи као "лоша ствар". Она је продуктивна, тј. моћ је произвођење знања пре него репресије.

ДРУШТВЕНА МОЋ И МОЋ РОДА

Многи аутори користе дистинкцију између пола и рода као почетну тачку анализе. Прва особа која је увела ту дистинкцију био је амерички психоаналитичар Роберт Столер. Он је изнео здраворазумско запажање према којем се већина популације јасно може одредити као мушкарац или жена, на основу телесних обележја. Столер истиче да је род појам који има психолошке и културне конотације. Ако су примерени термини за пол "мушкарац" и "жена", одговарајући термини за род су "мушко" и "женско"; ови последњи могу бити сасвим независни о биолошком полу (Хараламбос, 2002).

Полност је биолошко својство човека, које подразумева органске, односно анатомске и физиолошке разлике између мушкараца и жена које су у функцији њихових репродуктивних улога. Будући да је човек друштвено-културно биће, полност не постоји и не делује никада у чистом биолошком виду. Дуго се у друштвеним наукама на полност гледало као на природно својство човека, које је непроменљиво, универзално и које нема никакве везе са човековим друштвеним и културним светом. Међутим, полне категорије и полна пракса су у најразличитијим друштвеним сферама родно уобличени. Израз род (*gender*) означава социјалну, културолошку и историјску детерминацију полних разлика у друштву. У односу на биолошко значење полности које се своди на органско-биолошку карактеризацију, категорија рода јесте друштвено-културно преображени појам полности у друштву. Дакле, полност се конституише у одређеној друштвеној заједници и према одређеним културним узорима. У феминистичкој теорији указује се на четири основна елемента које садржи друштвена детерминација пола, а то су:

1. културна симболизација полности,
2. нормативна концептуализација,
3. социјално организовање полова и
4. субјективни идентитет.

Дистинкција појмова пол и род указује на два нивоа анализе. То су:

1. дескриптивни ниво разлике - појам рода тиче се социјалних односа који проистичу из разликовања полова;
2. анализа односа између полова на темељу категорије друштвене моћи - појам рода се користи за означавање односа социјалне неједнакости међу половима.

Однос полова у друштву не може се свести на разлику полних карактеристика или образаца понашања, већ је однос полова конституисан у темељима саме друштвености кроз односе моћи између полова. Ти односи моћи рефлектују се од породице до политике и државе.

Породица представља изворно место родне поделе рада између полова. У породици долази до прожимања и сучељавања полова, кроз тенденцију сарадње и функционалног допуњавања и тенденцију доминације и сукоба између полова. Социолози функционалистичке оријентације наглашавају хармонизацију односа полова у браку и породици, а социолози феминистичке и марксистичке оријентације наглашавају конфликт, доминацију и експлатацију мушког пола над женским.

Родна диференцијација полова тиче се идеолошког система, и то патријархалног. Она се постиже кроз социјализацију оба пола на темељу патријархалног схватања улога, статуса и темперамента полова. У процесу полне социјализације усвајају се стереотипне родне категорије, снага, интелигенција, ефикасност у мушкараца и пасивност и послушност у жена. Те карактеристике допуњују се родним улогама, рађање, брига о деци и послови у домаћинству женама, а економска постигнућа ван домаћинства мушкарцима. Целокупни развој родног идентитета који почиње у детињству, збир је културних значења изражених у темпераменту, карактеру, улогама, статусу и изражавању. Патријархални систем вредности дефинише родне улоге, али и разлику у моћи између мушкараца и жена, јер подржава мушку доминацију и женску пасивност. Због тога Ентони Гиденс истиче да је род један од битних облика друштвеног раслојавања (Гиденс, 2003). Родне улоге које полови стичу у процесу социјализације неједнако се

вреднују у друштву. Послови које обављају мушкарци по правилу су боље плаћени и карактеришу се као вредни. Због тога су позиције мушкараца у вези са питањем моћи, статуса, положаја и богатства боље од позиција жена.

Припадање полова различитим друштвеним просторима и различитим сферама активности, које су се углавном објашњавале пуком природношћу, неопходно је, по мишљењу Марине Благојевић, сагледати као претежно друштвене неједнакости, које производе разлике у друштвеном положају и друштвеној моћи. Друштвени положај жене и њена моћ у друштву обично се посматрају кроз женину заступљеност у структурама запослености, образовном систему, политици и тако даље. Резултати анализа показују да жене имају неповољнији друштвени положај од мушкараца и да теже напредују на лествици друштвене хијерархије, односно да поседују мање друштвене моћи од мушкараца. Упознавање битних неједнакости у друштвеном положају мушкараца и жена, на индивидуалном нивоу, захтева да се има у виду важна

чињеница: „квалитет живота мушкараца и жена не зависи од истих друштвених чинилаца, односно димензије њихових друштвених положаја не могу бити исте“ (Благојевић, 1991:90).

Жена се дефинише као ближа природи, за разлику од мушкараца, који је везан за културу. Отуда следи универзалност подређености жене у свим познатим друштвима, што Шери Ортнер објашњава тиме да се „жена поистовећује са нечим што свака култура обезвређује, нечим што свака култура дефинише као да је нижег реда постојања но што је она сама. Жена као да је

симбол тог нечег. Дакле, изгледа да постоји само једна ствар која би одговарала

том опису, а то је природа у најопштијем смислу“ (Ортнер, 2003:159). Строго разликовање између природе и културе јесте производ културе, па самим тиме - строга везаност жене за природу је, такође, производ културе.

Положај жене увек је зависио од културног фактора, од разликовања приватне и јавне сфере живота, при чему је жена смештана у приватну сферу. Неоправданим везивањем само за приватну сферу „остаје прикривена значајна посредујућа улога

жене управо у оном кораку из природног у културно - у чину рађања и социјализације деце“ (Ортнер, 2003:163). За наше просторе карактеристичан је традиционалистички образац културе, који потхрањује патријархални став о природној неравноправности породичних улога, на основу пола. Ниско вредновање женских улога у породици, у раду и друштвеним односима преноси се из једног времена у друго.

Друштвена моћ припада мушкарцима захваљујући патријархалном систему вредности. Традиционално патријархат је доделио оцу скоро потпуно власништво над женом и децом, а потпуно над материјалним добрима. У

строгом патријархату крвно сродство признато је само кроз везу са мушком линијом, а женски потомци искључују се из права власништва. У савременом друштву мушка превласт и моћ донекле су измењене додељивањем грађанских и власничких права женама, али су механизми који држе жену у инфериорном положају остали исти. Жене имају економска права на рад изван куће, али не и једнаке награде и могућности напредовања као мушкарци. Такође, жене су углавном резервна радна снага, прва отпуштана у време економских криза. Запослене жене нису ослобођене послова у кући, нити бриге о деци, тако да раде у суштини два посла, од којих је један плаћен, а један не. Дакле, једна од димензија родне неједнакости показује се у подели послова у домаћинству и родитељству. И у савременим породицама негује се традиционалан концепт поделе послова. Жена углавном обавља послове у домаћинству и брине о деци. Реч је о асиметричној расподели породичних одговорности и двострукој оптерећености жене. М. Кастелс говори о женској "четворострукој смени" (Кастелс, 2002).

Што се образовања тиче, оно је доступно женама на свим нивоима, али врста и квалитет образовања није исти за сваки пол. Када се говори о високом образовању, жене су заступљене у хуманистичким и друштвеним наукама, док техника, пословање, инжињерство припадају мушкарцима. Ови послови доносе веће зараде и боље могућности напредовања, па самим тим и више друштвене моћи. Такође, мушкарци су више заступљени у занимањима која су под утицајем нових технологија. Такав рад захтева перманентно образовање и

стално усавршавање због сталног осавремењивања процеса рада. Јасно је да жена због оптерећености у породичним и професионалним улогама то није у могућности да испуни.

Концентрација жена у одређеним подручјима образовања само појачава њихову конкуренцију за одређена занимања. Истовремено отклања се конкуренција жена на оним подручјима која се показују као нарочито перспективна. Процеси феминизације или маскулинизације одређених структура у образовању одговарају процесима који се догађају у економији. Тако напуштање неких образовних профила од стране мушкараца и прелазак у струке које су перспективније одговара новим потребама производње. Жене у области

образовања, али и у области занимања, попуњавају она места која су ослободили

мушкарци. То се дешава не због признавања једнаких способности жени као и мушкарцу, већ због реално мањег престижа одређених професија, односно смањивањем материјалног награђивања које стоји у њиховој основи.

Родна асиметрија у погледу друштвене моћи највидљивија је на нивоу највиших друштвених положаја, у обављању најпрестижнијих друштвених улога. Учешће жена у професијама у целини мање је од учешћа мушкараца, и уколико је професија више престижна, или ближе центрима друштвене моћи, утолико је учешће жена мање. Такође, унутар исте области са мушкарцима, жене су концентрисане на нижим нивоима професија. Учешће жена у одређеним професијама мења се у зависности колико моћи та професија има у ширем друштву. Најпознатији су примери учитељских, службеничких и медицинских занимања. У неким областима женама је далеко једноставније да "направе каријеру", јер њихово бављење тим професијама је културно прихватљиво и модели улога су познати. Традиционално је најзатворенија област за жене политика, јер је то област у којој је концентрисано највише друштвене моћи.

Из досадашње анализе јасно је да мушкарци имају већу друштвену моћ и да немају изражен конфликт улога на релацији приватно/јавно. Њихов друштвени положај је бољи у односу на положај који имају жене.

ПРИВАТНА МОЋ ЖЕНА

Друштвена моћ је, када су у питању жене, много комплекснија него што то долази до изражаја у уобичајеним истраживањима. Иако се моћ одређује на нивоу јавне сфере, несумњиво је да на основу значаја који породица има у животу жене, моћ у приватној сфери није мање важна. Приватна моћ жена се испољава кроз доношење одлука у домаћинству, али и кроз разноврсне емотивне "уцене" којима она може да управља члановима породице, односно њиховим понашањем. Занимљива је и теза коју износи Марина Благојевић "да што је мања контрола жене над властитим животом, већа је сатисфакција коју она извлачи из контроле живота своје околине" (Благојевић, 1991:21). Спољашњу подређеност жена замењује ауторитетом у породици, везаним нарочито за поједине сегменте породичног живота. Када се говори о приватној моћи жена, не може се игнорисати ни значај хијерархије самих жена, која ја нарочито развијена у проширеним породицама (историјски нешто раније у задружним породицама) у којима се субординација заснива на старости и месту у родбинској структури. Пример који потврђује значај приватне моћи је структурално обликован сукоб између свекрве и снахе. Тај сукоб је утолико драматичнији уколико је искљученост жене из јавне сфере моћи већа и уколико та приватна моћ има више значаја за успостављање њеног идентитета. Приватну моћ жена углавном успоставља вербално, због недостатка других средстава. "Будући у законски и идеолошки подређеном положају и лишене прибегавања делотворним властитим институцијама којима могу манипулисати, жене се морају бранити и поправљати свој положај свим свакодневним вербалним особинама које могу развити, као што су гложење, лукавство и оговарање" (Хардинг, 2003:291).

Иако је веома значајна, приватна моћ жена није довољна да неутралише подређеност жена на јавном нивоу. Отуда се не може прихватити теза да жене имају већу моћ од мушкараца, јер би то представљало потцењивање стварне моћи мушкараца, односно издвајање породице из ширег друштвеног контекста. Моћ жена у вођењу свакодневног живота породице не умањује

моћ мушкараца, који владају структурама које одређују услове свакодневног живота.

ЗАКЉУЧАК

Анализе односа друштвене моћи и рода показују да мушкарци имају већу друштвену моћ захваљујући патријархалном систему вредности. Патријархални систем вредности дефинише родне улоге, али и разлику у моћи између мушкараца и жена, јер подржава мушку доминацију и женску пасивност. Друштвени положај жене и њена моћ у друштву обично се посматрају кроз женину заступљеност у структурама запослености, образовном систему, политици итд. Резултати различитих истраживања показују да жене имају неповољнији друштвени положај од мушкараца и да теже напредују на лествици друштвене хијерархије, односно да поседују мање друштвене моћи од мушкараца. Положај жене и њена моћ увек је зависила од културног фактора, од разликовања приватне и јавне сфере живота, при чему је жена смештана у приватну сферу. Данас жена излази из приватне у јавну сферу, са циљем да се образује и напредује, тако да се може говорити не само о двострукој оптерећености жене него о њеној двострукој присутности. Жена у савременом друштву присутна је у две кључне сфере, што јој отвара неке сасвим нове могућности. Она може бити иницијатор промена оних механизма и услова који онемогућавају њену друштвену промоцију. За ублажавање неједнаке расподеле моћи између полова није довољна само законска регулатива, већ активно учествовање и мушкараца и жена у стварању услова за равноправно учешће жена у свим сферама друштвеног живота.

Литература :

1. Благојевић, М. (1989): *Жене изван круга*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд
2. Гиденс, Е.(2003): *Социологија*, Економски факултет, Београд
3. Голубовић, З. (1981): *Породица као људска заједница*, Напријед, Загреб
4. Де Бовоар, С.(1982): *Други пол*, БИГЗ, Београд
5. Кастелс, М. (2002): *Крај патријархалности; Друштвени покрети, обитељ и сполност*, Голден маркетинг, Загреб
6. Куљић, Р. (1999): *Рад и људске потребе*, М.В. Press, Београд
7. Милић, А. (1992): *Жене у високим технологијама- поглед изнутра на односе моћи*, Социологија бр. 1
8. Милић, А. (2001): *Социологија породице*, Чигоја, Београд
9. Милошевић, Б. (1997): *Умеће рада*, Филозофски факултет, Нови Сад
10. Милошевић, Б., Куљић, Р. (2000): *Социологија рада*, Old commerce, Нови Сад
11. Ортнер, Ш. (2003): *Жена спрам мушкарца као природа спрам културе*, у: Склевицки, Л. и Папић, Ж., *Антропологија жене*, Центар за женске студије, Београд
12. Папић, Ж.. (1997): *Полност и култура*, Библиотека XX век-Чигоја, Београд
13. Склевицки, Л., Папић, Ж.. (2003): *Антропологија жене*, Центар за женске студије, Београд
14. Социолошка хрестоматија (1988): *Рађање модерне породице* (приредила Милић, А.), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
15. Стјепановић- Захаријевски, Д. (1999): *Моћ и немоћ жене*, Просвета, Ниш
16. Томић, З. (2001): *Мулики свет*, Zepher book world, Београд
17. Foucault, Michel (1990) *The History of Sexuality. Volume I. An Introduction*. Penguin Books.
18. Фридман, Ж.. (1972): *Социологија рада*, Веселин Маслеша, Сарајево
19. Хараламбос, М. (2002): *Социологија*, Голден маркетинг, Загреб

20. Хардинг, С. (2003): *Жене и речи у једном шпанском селу*, у: Склевицки, Л. и Папић, Ж., *Антропологија жене*, Центар за женске студије, Београд, 2003.

Biserka Kosarac

SOCIAL POWER AND GENDER

Summary

In this paper, author considers the relationship between gender and social power. As one of the social identities, gender identity reflects differently, therefore the sociokultural consequences of these differences are very important. They can be perceived both on microstructural (family) and macrostructural level in society (state, politics).

КА ПИТАЊУ О ОДНОСУ ВЈЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА И НАСИЉА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ

"НЕМА МИРА МЕЂУ НАРОДИМА БЕЗ МИРА МЕЂУ РЕЛИГИЈАМА" (ХАНС КИНГ)

Ајсџиракџи: За разлику од хришћансџива/кришћансџива ислам је прокламовао и примјењивао у пракси цихад. Православна и римокатоличка црква, за разлику од Исламске вјерске заједнице, ни у периоду рата у БиХ (1992-1995.), ни након тога нијесу своје припаднике позвале у борбу у име вјере. Те двије цркве, за разлику од Исламске вјерске заједнице, ни не знају за феномен фејве. С обзиром на то оне нијесу ни могле усвојити и уиштинити фејву. Само религијски вођа Бошњака изражи да муслимани сви и свуда, тј. сви муслимани у савременом свијету, буду представљени као пакви, тј. као муслимани у Савјету безбједности Уједињених нација.

Кључне ријечи: цихад, фејва, мјесито муслимана у Савјету безбједности, Исус као кошле

Однос вјерских заједница као овоземаљских установа и насиља биће актуелан докле год вјерске заједнице као такве буду постојале. Тај однос је имао, има и имаће политичке, економске, догматске, савремене и будуће димензије. Не може се порећи да је однос вјерских заједница и насиља актуелан практично у свим савременим државама (има их преко 170) и на свим континентима. Наравно, државни органи у неким савременим државама отворено негирају било какву везу између насиља у њиховим градовима и (одређених) вјерских заједница. Типичан примјер је и савремена Француска. Рушилачки бијес који је 2005-2006. године захватио ову земљу по правилу је у тој земљи тумачен социјално-економским разлозима и

поводима. Као да су тај бијес као и јунски догађаји (липањска гибања) из 1968. године имали антикапиталистичку, антибирокуратску, слободарску и хуману усмјереност. У тој земљи, која је прва прокламовала братство, јединство и једнакост, као да нијесу ни помислили на то да су та разарања инспирисана истом идеологијом којом су инспирисани напади 11. септембра на Њујорк, затим напади у Шпанији, Енглеској итд. Наиме, сви ти напади у бити својој били су инспирисани исламом и исламским цихадом. Сасвим је могуће да су актери тих збивања жељели промјене, али је несумњиво да су жељели промјене из којих ће израсти друштво засновано на цихаду, шеријату и Курану. За актре ових збивања очито је ирелевантно то што су им земље у којима живе, тј. развијене западне земље, пружиле гостопримство и дале хљеб. За њих је, очито, то мало и недовољно. Они, једноставно речено, желе исламско друштво не само на Оријенту и у Магребу него и на развијеном Западу.

Из већ реченог недвосмислено произлази и то да је однос вјерских заједница и насиља у савременом свијету АПСОЛУТНО неодојив од односа религије према насиљу, од тога како је у најважнијим вјерским књигама, без обзира на то када су те књиге настале, третирано насиље.

Кад је, пак, о БиХ у данашњим условима ријеч, али и у јучерашњим и сутрашњим, од најбитнијег су значаја двије религије, тј. хришћанство и ислам и три вјерске заједнице - римокатоличка, православна и исламска. Наравно, овим се не негирају ни постојање, ни дјеловање још неких вјерских заједница у савременој БиХ и то прије свега јеврејске вјерске заједнице, али се полази од стварних и могућих учинака дјеловања тих вјерских заједница и броја њихових припадника. Стварни учинци дјеловања

вјерских заједница у БиХ данас су, разумије се, у пропорционалној овисности од броја њихових припадника. Јеврејска заједница у БиХ 2006. године још нема онолико припадника колико је њених припадника екстреминирано у периоду од 1941. до 1945. године, нити ће та заједница достићи тај број у догледно вријеме уколико се постојећи демографски трендови у њој наставе.

Кад је о исламу ријеч свуда у савременом свијету, па и у савременој БиХ, јер и БиХ није мимо свијета, оправдано је поћи од разматрања и утемељених тврдњи једног познатог западног мислиоца које се, сасвим сигурно, не може оптужити ни за четништво, ни за православни фундаментализам. Уколико је тај православни фундаментализам било у сфери теорије било у сфери друштвене праксе уопште замислив. Тај мислилац између осталог, тврди сљедеће:

"Политичка повијест ислама очитује периодичну појаву таквог застрашујућег савеза између трнседентне праведности и свјетске моћи"¹.

"Ислам је имао брз и рани политички успјех, што је вјеројатно један од разлога зашто се у њему никада није појавио дуализам између цркве и државе; првобитна се каризмазичка заједница није требала дефинирати спрам државе која је страна. Она је била држава од почетка"².

"...модерна "муслиманска" нација је често укупан износ "муслимана на одређеном територију"³

Кад је о исламу јуче, данас, сјутра ријеч, једноставно је немогуће и неоправдано пренебрегнути феномен цихада. Феномен цихада дефинише и један савремени, истакнути припадник исламског и

¹ Ернест Гелнер, Религијски фундаментализам, "Јукић", 26-27, 1996/97, 190.

² исто, 191.

³ исто, 197.

бошњачког духовног, религијског, културног и цивилизацијског круга. Он то чини на сљедећи начин:

"Џихад, свети рат. Ширење ислама путем оружја вјерска је дужност муслимана у општем смислу. Готово да је била укључена као шеста, међу темељне дужности или аркан, а потомци харицита је таквом сматрају и данас... Ипак и дан-данас сваки рат између муслимана и немуслимана мора бити сматран џихадом, са свим одговарајућим потицајима и наградама"⁴

Веома је карактеристично и знаковито и то што један истакнути представник хришћанског, боље рећи католичког, културног, духовног, политичког и цивилизацијског круга на почетку 21. стољећа (2005. године) џихад дефинише као куд и камо бенигнију појаву. EXCELLENC Он тврди сљедеће:

"Џихад (ар.), иско има више значења, многи овај појам неоправдано означавају као свети рат; борбу на Божјем путу. У Кур'ану (в.) стоји: "Борите се на Божјем путу против оних који се боре против вас!" (190.). Из тога произлази да је припадницима ислама (в.) допуштен само одбрамбени рат против оних који их нападају; борба за одбрану и ширење вјере. Џихад је прије свега, интелектуални и физички напор у промицању добра и властите моралне чистоће"⁵.

ЗначИ, онај ко је писао Куран, знао је да ће припаднике ислама у будућности нападати, па им је унапријед дао дозволу и "напутак" да се боре, односно, како истиче професор Цвитковић, да воде борбу за одбрану и ШИРЕЊЕ вјере.

У вези са исламом и џихадом, без кога је, иначе, ислам незамислив, веома је знаковита тврдња словеначког филозофа који сада предаје и у САД. Тај научник тврди и сљедеће:

⁴ Неркез Смаилагић, Лексикон ислама, "Свјетлост", Сарајево, 1990, 190.

⁵ Др Иван Цвитковић, Ријечник религијских појмова, ДЕС, Сарајево, 2005, 190.

"Довољно је завирити у историју: у 19. веку имамо балкански ислам који је пример суживота"⁶.

Може ли се имати разумијевање за овакво "умовање здравог разума" без обзира на то што оно долази од филозофа Жижека? Можда и може под сљедећим претпоставкама:

1) Жижек практично ништа не зна о најсуровијој турској, односно исламској владавини свуда, па и у Босни;

2) у Жижековом (националном) идентитету, односно у идентитету народа коме он припада (Словенци), није сачувано повијесно памћење на карактер османске, исламске владавине, с обзиром на то да су Словенци имали друге окупаторе, као и с обзиром на то да се никада истински нијесу ни борили за слободу. Љепоту слободе послије легендарног кнеза. Први пут су је осјетили 1918. године када су им слободу и националну територију Срби на тањиру донијели.

Осим указивања на чињеницу да ХРИШЋАНСТВО/КРШЋАНСТВО не зна за цихад или за било што што је на цихад налик, нужно је указати и на то да ХРИШЋАНСТВО/КРШЋАНСТВО не позна ни феномен и појаву ФЕТВЕ. Са тога становишта веома је индикативна и сигнификативна фетва Исламске вјерске заједнице из априла 1992. године. Она гласи:

"...обавезни сте сваки од вас појединачно, мушкарац или жена, у границама својих могућности устати у одбрану своје вјере и своје домовине... приликом вашег напада на непријатеље... изговарајте Алаху екбер... Након свега муслиман мора знати да се бори на страни правде и на Божјем путу... Таквима је

⁶Славој Жижек, Ера идеологија, "Политика", 17. 2006, 6.

Божја помоћ загарантована. Оног на чијој је страни Алах нико не може побиједити"⁷.

У вези са овим, ипак, треба напоменути да ни Православна црква ни Римокатоличка црква 1992. године, али ни касније, нијесу ни случајно православцима и католицима упутиле било какву поруку која би личила на ову фетву.

Фетва Исламске вјерске заједнице с почетка рата 1992-1995. године пружа недвосмислен одговор на питање о карактеру рата у БиХ. Наиме, не може бити сумње у то да је тај рат са становишта Исламске вјерске заједнице (ИВЗ) био ВЈЕРСКИ рат, вјерски рат у правом смислу значења те синтагме. Из тога, разумије се, не произлази да тај рат није могао имати и неке елементи грађанског рата. Ако је рат у БиХ 1992-1995. године са становишта ИВЗ БиХ имао карактер вјерског рата, не може бити сумње у то да је тај рат имао карактер вјерског рата и за све припаднике ислама у БиХ којима је ИВЗ БиХ била главна овоземаљска вјерска институција. С обзиром на то да у периоду 1992-1995. година није било вјерских заједница које су окупљале Муслимане (од 1993. Бошњаке) осим ИВЗ БиХ, онда је несумњиво да је тај рат за све Муслимане или Бошњаке имао карактер ВЈЕРСКОГ рата са свим овоземаљским импликацијама које из те синтагме произлазе.

О карактеру ислама у савременим условима у цјелини и о његовом карактеру у БиХ на почетку 21. вијека не може се објективно судити и говорити ако се не узме у обзир и сљедеће разматрање ПРВОГ у БОШЊАКА које гласи:

"Међутим, бити муслиман данас треба значити и имати право судјеловања у процесу изградње мира и преузимања свога дијела одговорности.

⁷ Фетва Исламске вјерске заједнице из априла 1992. ГОДИНЕ, "Препород", 15. 1992., страна 68.

Желим казати да није више одрживо стање да глобална популација од скоро милијарду и по људи буде остављена изван пуног и једног представљања у Вијећу сигурности Уједињених нација гдје се о питањима рата и мира, сигурности и тероризма треба расправљати са потребном вјештином и захтијевном одговорношћу. Вјерујем да није нужно да се буде моћан непријатељ Запада, па да се постане пуноправни и једнакоправни члан Вијећа сигурности у Уједињеним нацијама"⁸.

У вези са овим треба напоменути да римски папа Јован Павле никада није поставио захтјев да католици у савременом свијету добију столицу у Савјету безбједности УН. Такав захтјев није поставио ни патријарх московски и цијеле Русије као вјерски вођа Руске православне цркве, која окупља највећи број православних вјерника у савременом свијету. Није такав захтјев поставио ни васељенски патријарх Вартоломеј као први по части и угледу међу православним вјерским вођама. Уосталом, тај патријарх који столује у тзв. СЕКУЛАРНОЈ Турској, која је на путу посвемашње (ре) исламизације, нема право ни да обнови рад Православне духовне академије на острву Халка. Он мора бити држављанин Турске и њен вјерни поданик и мора се прије свега бавити екологијом (може то чинити и у свјетским размјерама) и очувањем човјекова "околиша".

Захтјев др Церића да муслимани у савременом свијету, за разлику од хришћана/кршћана, будиста, конфучијанаца, анимиста итд. добију столицу у Савјету безбједности УН захтјев је за изградњу ИСЛАМСКЕ (ТЕОЛОШКЕ) државе у свјетским размјерама. То је захтјев за успоставу ИСЛАМСКЕ (ТЕОЛОШКЕ)

⁸ Др Мустафа Церић, реис-ул-улема, Ислам против тероризма, "ТАКВИМ" за 2003. годину, Ријасет Исламске заједнице у Босни и Херцеговини, страна 15.

државе по угледу на савремени Иран, али у свјетским размјерама. То је захтјев за изградњу свјетске исламске републике чији је образац савремени Иран. Узгред буди речено, Римокатоличка црква се није могла изборити за то да се у Устав савремене Европе угради одредба о хришћанским коријенима Европе. Оправдано се запитати о томе колико би мастила било потрошено у осуђивању римског (католичког) клерикализма у случају да је папа Јован Павле упутио захтјев да католици добију столицу у Савјету безбједности Уједињених нација.

Међутим, без обзира на ове чињенице, припадници исламско-бошњачког културног, духовног и цивилизациског круга кривца за све што се 1992-1995. године у БиХ збивало виде и препознају у ДРУГОМЕ, конкретно у Српској православној цркви. То, очигледно, долази до изражаја у сљедећим реченицама:

"Ако се православни фундаментализам икада показао у свом до краја разголићеном лику, онда је то учинио кроз политику Српске православне цркве према рату против БиХ. При томе се позивам на критички оријентирану српску интелигенцију попут Милорада Томанића. Он је показао како је програм ратних циљева ове цркве био до краја конкретан, прљаво профан и грубо свјетован. Ни средства за остварење ратних циљева, за које је пледирала ова црква, није скривала њена елита. При свему томе, није ријеч о религији као таквој, него о ауотрансформацији црквених елита у инструменталну стварност агресивне српске велокодржавне политике Слободана Милошевића"⁹.

Др Есад Згодић је, према "Препороду", професор Факултета политичких наука у Сарајеву. У "Препороду" је наведено шта др Згодић предаје.

⁹ Др Есад Згодић, интервју, "Препород", Сарајево, 15. 2006. 19.

Међутим, у "Препороду" није наведено да је он творац нове естетичке категорије. Ријеч је о ЕСТЕТИЦИ ПОКРИВАЊА ЖЕНА. Тиме је он "надопунио" и Хегелову и Крочеову естетику. Они се нијесу сјетили да ту естетичку категорију уграде у своје естетичке системе. Вјероватно Хегел и Кроче нијесу ни помишљали на то да хришћанке треба покрити од главе, укључујући и главу, до пете, односно да их треба ИСЛАМИЗИРАТИ.

Др Згодић очито полази од тога да му треба вјеровати на ријеч, а не испитивати. Желио би да сви, бар сви у БиХ, као животно одређење прихвате максиму: ВЈЕРУЈ, НЕ ИСПИТУЈ. Отуда његова тврдња да је програм ратних циљева Српске православне цркве био до краја конкретан, прљаво профан и грубо свјетован. Неко из бијела свијета могао би помислити да је тај програм био објављен и као такав доступан јавности. Могао је др Згодић још само упоредити тај програм Српске православне цркве са Манифестом комунистичке партије или са Програмом Савеза коминиста Југославије! Читалац из иностранства, за разлику од свједок збивања у БиХ 1992-1995. године који су од 6. априла 1992. до потписивања Дејтона 1995. живјели у БиХ, не би могао на основу Згодићевих ставова и исказа закључити ништа друго него да је Српска православна црква усвојила тај програм, одштампала га и учинила доступним јавности. Разгласила га URBI et ORBI као што је то чињено и учињено са Манифестом комунистичке партије и Програмом СКЈ својевремено. Чињеница да програм Српске православне цркве о коме Згодић пише никада и нигдје није ни усвојен, ни одштампан, ни дистрибуиран за др Згодића је по свему судећи ИРЕЛЕВАНТНА.

Кад је ријеч о односу религије и насиља, а самим тим и о односу вјерских заједница и насиља, нужно је

указати и на мисао једног познатог савременог мислиоца. Тај мислилац, који истиче сљедеће:

"Други аргумент двоструке игре: ти терористи мењају своју смрт за место у рају. Њихов чин није бесплатан дакле није аутентичан. Он би био бесплатан, само када они не би вјеровали у Бога, само када би њихова смрт била безнадна, као што је то она за нас..." (Жан Бодријар: ух тероризма, "Нова српска политичка мисао", 3-4. страна 160.) За разлику од ислама, хришћанство/кршћанство ни случајно терористима, без обзира на то јесу ли они или нијесу активни вјерници, не обећава мјесто у рају. Хришћанство/кршћанство и не знају за дихад. Самим тим хришћанство/кршћанство и не обећавају, нити могу обећати онима који изгубе живот на путу дихада рај. У томе и јест разлика између смрти која је безнадна и оне која није таква.

Не може се порећи чињеница и то веома знаковита чињеница да исламска заједница у цјелини, а у БиХ посебно, у пракси примјењује двоструке стандарде и различита мјерила. То посебно долази до изражаја кад је ријеч о насиљу. Наравно, увијек се мора имати у виду чињеница да осим класичног, односно физичког насиља постоји и насиље друге врсте, насиље које није ништа мање погубно од физичког насиља. Ријеч је, разумије се, о духовном насиљу. Кад је о овоме ријеч, илустрације ради треба навести однос према карикатурама пророка Мухамеда које су објављене у Данској, а потом широм свијета, између осталог и у Хрватској, на једној и однос према пјесми која је објављена у збирци ученика једне средње школе у федралном Сарајеву. У тој ученичкој пјесми Исус се назива копилем. Исламска заједница у БиХ и дилљем свијета је жестоко осудила карикатуре објављене у Данској. У Сарајеву су у вези с тим организовани и протести. У име, ваљда, слободе

умјетничког стварања и ученици Прве гимназије у Сарајеву, средње школе која је изњедрила и два нобеловца (Андрић, Прелог), изведени су на демонстрације. С обзиром на то да су сва средства јавног информисања у бошњачком дијелу Федерације БиХ у функцији бошњачке, исламске политике, али не и у функцији српске и хрватске, односно хришћанске/кршћанске политике само по себи је разумљиво што нико због слободе умјетничког стварања није показао разумијевање за карикатуре пророка Мухамеда. Међутим, када је у Сарајеву објављена пјесма "Жаљење" реакције нијесу биле ни издалека тако оштре као кад су се у Дансој појавиле карикатуре. У пјесми о којој је ријеч су и сљедећи стихови

"Људи моји
па Исус је био копиле,
и такав неки нам судбу кроји!?
Од тад је све готово.
("Слободна Босна" 16.2006., страна 57.)

Кардинал Пуљић је јавно истакао да је пјесма "Жаљење" дубоко увриједила кришћане, а посебно католике, у име којих улажем најоштрији протест, те очекујем одговорност надлежних и адекватну задовољштину". (исто). И митрополит дабробосански Николај се огласио "поводом вријећања имена Господа Исуса Христа у склопу образовног система у БиХ." Митрополит с правом истиче: "Увреда је тим већа што се пјесма са оваквим садржајем промовише од стране једне образовне установе, која би своје ученике требала васпитати у смјеру културне, вјерске и националне толеранције" (исто).

Веома је индикативан и сљедећи текст:

"Директор мјешовите средње електротехничке школе у Сарајеву упутио је јавно извињење свим

католицима у БиХ након просвјета кардинала Пуљића на пјесму која је објављена у интерном школском гласилу." ("Слободна Босна", 8. 2006., страна 56.). Случајно или не директор средње школе из Сарајева није ни нашао за сходно да се извине православцима без обзира на то што је и за њих Исус Христос БОГОЧОВЈЕК. Произилази да православни нијесу ни достојни извињења.

Кад је ријеч о Мухамеду и Исусу, ипак, треба поћи од чињенице да је по исламском вјеровању Мухамед човјек док је по хришћанском/кршћанском вјеровању Исус Христос БОГОЧОВЈЕК.

У третману рата као врхунца насиља у посљедњој деценији 20. стољећа на тлу БиХ, треба указати на чињеницу да нема истинске разлике међу припадницима исламско-бошњачког културног, духовног и цивилизацијског круга и то без обзира на то гдје сад живе. Отуда можемо прочитати и сљедеће:

"Сви припадници једне нације у једну државу... Саставнице су овога чинитеља, по мојем увиду, гледано кроз призму хијерархије узрочности: Српска академија наука и умјетности, Генералштаб ЈНА, Слободан Милошевић као поособљење службене политике и Српска православна црква. Идеологичко је утемељење, заогрнуто плаштом ауторитета знаности пружила управо поменута академија. Генералштаб ЈНА креирао је стратегијску и тактичку визију стварања Велике Србије под маском очувања тадашње Југославије, својим менталним диспозицијама и препознатљивим карактеролошким профилем. Слободан Милошевић је све то политички операционализирао и у почетку био инструмент провођења ове замисли, да би убрзо и Академију и Генералштаб инструментализирао остављајући неизбрисив траг на Академији и тијелу суморних догађаја; Српска православна црква је у почетку само

давала само дискретну потпору, да би касније благосивљала, преко многих својих епископа, сваки корак актуелне српске политике." (Есад Ћимић: Искушења заједништва, Дид д.о.о., Сарајево 2005., страна 30.)

Нема потребе да се, кад је ријеч о Милошевићу, цитира стара латинска мудрост - О њему се врло критички пише и говори и у његовој родној земљи. Међутим, бит је у томе што др Ћимић не налази за сходно да помене било кога актера катаклизме СРРЈ осим самог Слободана Милошевића. Он тиме да фацто амнестира од овоземаљске одговорности за насиље које је преправило некадашњу СФРЈ све чланове Предсједништва СФРЈ, све предсједнике некадашњих република које су биле у саставу СФРЈ, све њихове вјерске заједнице, све њихове академије наука, све новоформиране армије у некадашњим социјалистичким републикама. Др Ћимић не налази за сходно ни то да помене Алију Изетбеговића и његову "Исламску декларацију" као писани и на увид јавности стављени пројекат и програм изградње исламске државе у Европи. Сасвим је јасно да је реализација "Исламске декларације" апсолутно незамислива без насиља. Са тога становишта она је заправо програмска основа насиља као таквог. Сасвим је сувишно и расправљати о томе о каквом је насиљу (може бити) ријеч

"Исламска декларација" је програмска основа исламског насиља, дакле, насиља које је декларације" Алије Изетбеговића, а поготово то нико није урадинакон априла 1992. године. поготово то ни прије распада СФРЈ, ни у периоду рата у БиХ (1992-1995.), ни након рата у њој (1995-2006.) није урадила Исламска заједница у Босни и Херцеговини. Ипак, треба истаћи чињеницу да др Ћимић није могао пронаћи фетву или нешто слично на фетву Исламске вјерске заједнице из

априла 1992. а што је Српска православна црква упутила своје стаду "подржавајући" га у насиљу у име вјере православне. Умјесто тога др Ћимић констатује да је Српска православна црква преко многих својих епископа благосиљала сваки корак актуалне српске политике. И овдје се очито полази од тога да се мора неке, конкретно др Ћимићу, вјеровати на ријеч, од начела: ВЈЕРУЈ, НЕ ИСПИТУЈ. Не налази се за сходно да се цитира ни једна мисао, бар једног од епископа Српске православне цркве, поготову не бар једна мисао неког о њених архијереја чије су епископске столице у БиХ. Неке од тих столица су старије од осмалијске најсуровије владавине утемељене на насиљу у име ислама.

Кад је ријеч о насиљу инспирисаном исламом, па разумије се, кад је ријеч о таквом насиљу на тлу БиХ, чини се и нужним и оправданим поменути и демократски чинилац. Чињеница је да је у земљама у којима већину становништва чине припадници ислама на дјелу демографска експлозија. Од битног је значаја указати на то да својеврсну демографску експанзију доживљавају припадници ислама и у земљама имиграције, односно у најразвијенијим западним земљама. Са тог становишта веома су знаковите мисли Бжежинског. Он, наиме, истиче сљедеће: "Ето због чега је могућно демографску револуцију, која је у вези с тим, упоредити са демографском бомбом одложеног дејства. Не урачунају ли се Европа, Јапан и Америка, могуће је рећи да брзи пораст броја људи у земљама трећег света, млађих од 25 година, обележава улазак у политичку арену огромне масе узнемиренних момака и девојака" (Бжежински, наведено према: Петар Пововић: Рањивост Америке, НИН, 23. 2006., страна 52.)

Ти узнемирени младићи и девојке веома лако постају плијен идеолога религијског насиља или

насиља у име вјере свуда у савременом свијету, па, разумије се, и у БиХ. Са тога становишта не може се пренебрегнути чињеница да актери 11. октобра у Њујорку нијесу били ни хришћани/кршћани, ни будисти, ни конфучијанци, ни анимисти.

Кад је ријеч о односу религије и насиља на тлу БиХ у посљедњем рату, али и у ранијим ратовима, треба истаћи неколико несумњивих чињеница:

1) посљедњи рат у БиХ (1992-1995.) несумњиво је подијелио БиХ по националним и религијским линијама, уколико је, разумије се, она икада и била састављена и то је 2006. године, ваљда, и посљедњем невјерном Тому постало јасно,

2) посљедњи рат у БиХ је оповргао становишта, која стално долазе из бољњачког, исламског, културног и цивилизацијског круга, о томе да је БиХ била некоћ мултиетничка заједница у којој је била на дјелу мултиетничка традиција и религијска и национална толеранција,

3) несумњиво је да постоји неповјерење Срба и православаца у БиХ према пројектима као што је пројекат (Лагумцијине) СДП. То је и разумљиво с обзиром на то шта СДП из Федерације БиХ нуди, с обзиром на то да СДП нуди исто оно што нуди и СДА (Странка демократске акције). Наиме, СДА и СДП нуде јединствену, мултиетничку БиХ у којој би Срби и Хрвати могли имати само статус националне мањине. СДП, као и СДА, под фирмом демократије желе у БиХ реализовати принцип: ЈЕДАН ЧОВЈЕК - ЈЕДАН ГЛАС. С тим се, наравно, слаже и ИВЗ БиХ. То, сасвим сигурно, није случајно, Ни СДП, ни СДА ни случајно не помишљају на примјену принципа и права народа у БиХ на самоопредјељење народа у БиХ. Док тај принцип и то право народа у БиХ, право народа на самоопредјељење укључује и отцјепљење ИВЗ БиХ, СДП и СДА су објективно гледано актери насиља у

име вјере, у име вјере која се ислам зове, конкретно говорећи насиља у име и што је, посебно важно, у интересу ислама. Могу они приповиједати бескрајно о демократији и људским правима, могу се они заклинавати у њих. Међутим, стално треба имати у виду чињеницу да је и пут у пакао присут добрим намјерама.

Случајно или не однос према насиљу уопште и према насиљу у име вјере у БиХ на почетку 21. вијека на најизразитији начин долази до изражаја у односу према Републици Српској. Бити против Републике Српске 2006. године исто је што и бити за насиље. Ријеч је, разумије се, о Републици Српској као ентитету са њеним неокрњеним дејтонским овлаштењима. Од Радисава из романа Ива Андрића "На Дрини ћуприја" до 2006. године на тлу Бих насиље је увијек било инспирисано вјером, конкретно исламом. Са тога становишта знаковите су и сљедеће мисли:

"Тихић јесте у праву када тврди да је Додиков захтјев за организовање референдума бесмислен и неодржив. Међутим, он одмах након те тврдње износи једну апсурдну тезу. Према његовом мишљењу, у БиХ нико нема право организирати референдум о укидању Републике Српске. Тим стајалиштем Тихић правно посве неосновано, изједначава државотворни и међународноправни статус БиХ и РС."

(Мухамед Филиповић, интервју, "Дневни аваз", 10. јуни 2006., страна 2.);

"Заправо, Тихић покушава цијелу политичку интригу из Бања Луке представити као резултат или посљедицу одбијања патриотских снага да прихвате уставне реформе, које знамо, и нису биле никакве реформе. Јер, управо је Додик са својим бањалучким пријатељима поставио увјет да те реформе не могу дирнути ни на какав начин у статус РС и њено право да

опструира, ако жели, све одлуке у институцијама БиХ" (идем)

У свјетлу гласања о уставним промјенама у Парламенту БиХ када су управо посланици из реда бошњачког народа гласали против уставних промјена и оваквог оптуживања РС може се поновити само стара мудрост:

Кад је ријеч о односу религије и насиља, нужно је указати на чињеницу да се хришћанство/кршћанство битно, неупоредиво друкчије односи према онима који напуштају хришћанство/кршћанство прелазећи на ислам него што то чини ислам кад су у питању они који напуштају ислам прелазећи на хришћанство/кршћанство. У вези с тим може се навести и сљедеће:

"На самом почетку настанка ислама у Етиопији се обратио Убајдалах Ибнџахис. Одбио је да се врати у ислам. Био је убијен, а тело спаљено. Други пример који аутор наводи је такође веома упечатљив. Човек обраћен из мухамеданства у хришћанство доведен је пред Алија (Мухамедов рођак) и јавно је исповедио: "Ја знам да је НЕА - Син Божји." Одмах су га погазили ногама, убијен је и тело спаљено. Таквих сличних примера је на претек.

Они који су као мухамеданци у себи одлучивали да пређу у хришћанство на самом почетку су скоро обавезно морали да рачунају са мучеништвом и страдањем. Према исповести једног бившег мухамеданца, њега је хришћанству највише привукло размишљање о смислу страдања и патње, односно размишљање о смислу Крста, без кога је хришћанство незамисливо." (Радомир В. Поповић, приказ књиге Јурија Максимова: О светима православне цркве обраћеним из ислама, Источник, часопис Православног богословског факултета "Свети

Василије Острошки", Фоча. 2005., број 4/2005. година, страна 253.-254.)

*

* *

Сејуел Хантигтон пише:

"Основни проблем за Запад није исламски фундаментализам. То је ислам, различита цивилизација, чији је народ увјерен у супериорност своје културе и који је опсједнут супериорношћу своје моћи."

"Семјуел Хантигтон: Сукоб цивилизација, ЦИД, Подгорица, 1998., страна 240.)

Кад је ријеч о Босни и Херцеговини од њиховог пада под Турке до наших дана, посебно кад је ријеч о насиљу на њиховом тлу, треба рећи да је за хришћански/кршћански дио Босне и Херцеговине основни проблем од доласка ислама са Османлијама на њихово тло до 21. стољећа ислам који Хантигтон веома тачно и прецизно дефинише.

Mitar Miljanovic

**ABOUT THE QUESTION OF THE RELATIONSHIP
BETWEEN RELIGIOUS COMMUNITIES AND VIOLENCE
WITH A SPECIAL REFERENCE TO BOSNIA AND
HERCEGOVINA**

*'THERE CANNOT BE PEACE BETWEEN NATIONS WITHOUT
PEACE BETWEEN DIFFERENT RELIGIONS' (HANS KING)*

Summary:

Unlike Christianity, Islam has been always proclaiming and practicing the holy war – jihad. The Orthodox and the Roman-Catholic Churches, unlike the Islamic Religious Community, did not during the civil war in Bosnia and Herzegovina (1992-1995) and afterwards ask their members to fight for their religion. These two churches, unlike the Islamic Religious Community, do not know the meaning of 'fetva,' therefore; they could neither pass nor suggest 'fetva.' Only the religious leader of Bosnian Muslims demand that the Muslims all over the world be represented as such, that is as the members of United Nations Security Council.

О СУПРОТСТАВЉАЊУ РЕЛИГИОЗНОМ ЕКСТРЕМИЗМУ У РУСИЈИ И НЕКИМ ЕВРОПСКИМ ДРЖАВАМА

Апстракт: Руска Федерација, али и низ европских држава, започеле су својеврсну ревизију погледа на деловање нетрадиционалних, иностраних религиозних организација, у народу познатих као секте. У Руској Федерацији је забрањен рад секте «Аум Шинрикјо», а у граду Москви делатност «Јеховиним сведоцима». У Француској су забрњени «Ред сунчевог храма» и тзв. Сајентолошка црква, док Италија прати и контролише рад окултних религиозних организација. Заједничко у овим новим корацима је сазнање да неке религиозне организације (секте) доприносе дестабилизацији друштва, појачаном криминалу и наркоманији, те промени културног обрасца и националног мишљења, као и политичкој дестабилизацији друштва и државе. Поред тога, обратила се пажња и на злостављање деце, породица и непоштовање закона о раду.

Кључне речи: религиозне организације, секте, безбедност, друштво, вредности, Русија, Француска, Италија.

Од 1997. године државни органи Руске Федерације почињу организовно праћење рада «иностраних религиозних организација»¹, а 2000. године сазнања везана за ово питање унета су у «Концепцију националне безбедности и супротстављања религиозном екстремизму Руске Федерације». Поред тога су правосудни органи Русије припремили уникатну анализу о делатности «нетрадиционалних религиозних удружења на територији Руске Федерације», а Министарство образовања је овај документ (Број: 549/28-16,) са потписом заменика министра **Чепурниха**, проследило свим образовним субјектима у држави.

¹ Појам је увела «Концепција националне безбедности и супротстављања религиозном екстремизму у Руској Федерацији», донесена од стране председника В. Путина, 10. јануара 2000. године.

У овој анализи Министарства правосуђа, између осталог, наводи се да на простору Руске Федерације «иностране религиозне организације» (секте) наносе штету појединцима, друштву и самој држави². Под утицај различитих секти потпао је значајан број становника Русије. На пример, «муновци» и «сајентолози» контролишу по 10.000 људи, а «Јеховини сведоци» - сто хиљада. Према руским, незваничним подацима, **у самој Русији око милион људи је укључено у рад око 700 секти**, од тога у самој Москви око 40.000. Ове секте имају сасвим конкретне циљеве, а према Концепцији, секте су дошле из иностранства да унесу раскол у руско друштво, и измене национални образац мишљења и стила живота. **«Из иностранства се помаже рад екстремиста, усмерених на то да унесу раскол у традиционално, за Русе православље, ислам, будизам и јудаизам, како би се изазвала снажна унутрашња конфесионална конфронтација са масовним противправним понашањем и изгредима»**³. Ови нетрадиционални религиозни покрети посебно на срћу на децу, па је тако у Владивостоку покушано од стране «Аманда Марга» оснивање вртића⁴. Новац за овај пројекат је дошао из иностранства. Мунова унификациона (тзв.) црква у Руској Федерацији ради под окриљем «Федерације жена» (Жене за мир у свету). Чланови секте преко учитеља, чланова организације, спроводе пропаганду својих религиозних идеја међу ученицима, без обзира на забрану таквог рада. Њихова делатност је примећена и међу студентском омладином.

Друга инострана религиозна организација «Христова црква»⁵ спроводи мисионарску делатност уз помоћ курсева страних језика.

² Тайные цели новых религий на территории России,
http://www.pravoslavie.ru/journal/society/pismo_ministra?htm

³ Исто.(подвлачење З.М.)

⁴ *Как защитить вашего ребенка?*, Сборник статей, Даниловский благовестник, Москва 2003.; К. В. Кислюк, О. Н. Кучер, *Религиоведение*, Феникс, Ростов на Дону/Торсинг, Харьков, 2003, стр. 436 – 469.

⁵ Ова секта је била изузетно активна на простору бивше Југославије, посебно за време рата у Босни и Херцеговини и до бомбардовања

У северо-западним регионима Русије активно делује «Светски духовни универзитет Брахма Кумарис» који за покривање своје делатности користи УНЕСКОВ пројекат «Међународна година културе мира», али и образовне и културне програме.

У Централној Русији запажена је поновна активизација делатности међународне религиозне организације «Армија спаса». Њихови адепти се труде да прошире свој утицај на омладину и војнике. Службено, ова секта представља евангелистичку протестантску грану хришћанске цркве, а у суштини «Армија спаса» је једна милитаризована религиозна организација с израженим хијерархијским устројством. «Армијом спаса» се руководи из иностранства, а из истих извора потичу и финансије.

Према мишљењу руских експерата, делатност иностраних секти у сфери образовања има за циљ да разбије национално сазнањ, снизи ниво отпорности и спречи супротстављање деструктивним религиозним организацијама.⁶

Анализа циљева и жеља иностраних невладиних и религиозних организација на територији Руске Федерације показала је да бројне иностране државе желе да искористе образовање за стварање дуготрајног канала утицаја на омладину да би их трајно «инфицирале» западним вредностима.

Представници оваквих иностраних организација, попут «Јеховиних сведока», «Унификационе цркве», «Сајентолошке цркве» («Хуманитарни центар Хабарда»), «Истинске православне цркве», «Христове цркве» («Бостонски покрет»), «Аум Шинрикјо», «Црква Исуса Христа светаца последњих дана» (Мормони), «Новоапостолска црква» групе «сатаниста» и других (свих око 700) користе, заправо, религију, образовне и културне пројекте и иницијативе с циљем сакупљања информација о Русији, истовремено носећи пламен сепаратистичке идеологије у односу на централну државу.⁷

СР Југославије, односно Србије. После тога њен рад је одједном престао.

⁶ Олеся Николаева, *Православие и свобода*, Москва, 2002, стр. 57 и 344.

⁷ Такав пример су и Висарионци. Иако Висарионци нису у потпуности инострана секта, пошто је њихов «оснивач» Рус,

Странци користе сва средства за учвршћивање својих позиција у државним органима Русије и субјектима Руске Федерације. У мноштву општина које су под њиховим утицајем калем се религиозни фанатизам, екстремизам, пропагира се асоцијалност, непоштовање уставних обавеза, те наноси штета нормалном, психичком и физичком здрављу људи.⁸

Мисионарске организације потпуно су усмерене на стварање, наравно међу руским становништвом, услова за потпуну замену «социјално-психолошког обрасца», по коме је све боље од хиљадугодишње традиције и вредности руске културе и државе, све боље од руског националног

Сергеј Анатолјевич Тороп, рођен 1961. године у Краснодару, она је, ипак, овде убројана због извора финансирања и начина функционисања. Наиме, сајт ове организације се уређује и објављује у САД, а новац потиче од америчких донација. Према руским истраживачима живот припадника ове секте одвија се строго у комуни и са применом екстремног вегетаријанства у исхрани (без млека и млечних производа). Сваки контакт са спољашњим светом им је забрањен, такође и читање књига, новина, слушање радија, гледање телевизије...

Стварни циљ Висарионаца, дакле, није религија и «спасење» људи, него извођење једног експеримента. Наиме, он је примио од САД око 10 великих новчаних донација да би спровео експеримет под називом «Преживљавање људи у условима социјалних и природних катаклизми», чији је смисао проверити да ли човек може издржати да живи у средини каква је Сибир, без меса и млека, а на соји и биљној масти. То је разлог зашто Сергеј А. Тороп исцрпљује своје следбенике вегетеријанском исхраном.

Истина о Висарионцима изашла је на видело када се један сиромашни Рус обратио за помоћ, пошто је његова жена са двоје мале деце после само једног предавања о висарионству започела дијететску исхрану деце (давала им је само овас и пшеницу – у сировом стању), а после неколико дана је напустила породицу оставивши писмо следеће садржине: «Одлазим ради стварања новог друштва и продужења људског рода који ће живети у XXI веку. Скоро ће настати крај света и ми више нећемо дисати на уста, већ на кожу...». Види: Андрей Пољинский, Российского лжехриста финансируют из США, http://www.pravoslavie.ru/journal/society/vicc_sekt.htm

⁸ Тайные цели новых религий на территории России, http://www.pravoslavie.ru/journal/society/pismo_ministra?htm.

идентитета, све боље од љубави према руској држави и домовини, итд.

Од исламских организација овог профила спомињу се само «Вехабити» који међу муслиманима Русије заговарају антисоцијалне и антидржавне идеје.

Поред ове акције Министарстава правосуђа и образовања Руске Федерације потребно је спомнути да је проблем «иностраних религиозних организација» (секти) обрађен и у «Концепција националне безбедности и супротстављању религиозном екстремизму у Руској Федерацији» из 1997. и 2000. године. Концепција представља основни документ којим се излажу погледи руководства државе на очување безбедности, људи, друштва и државе од угрожавања из земље и иностранства.

У првој Концепцији, оној из 1997. године, постојао је став о «важној улози Руске православне цркве и цркви других конфесија у очувању духовних вредности», а поводом секти је писало: «...неопходно је пратити деструктивну улогу различитих религиозних секти, које наносе значајну штету духовном животу руског друштва и које, саме по себи, представљају сталну опасност за живот и здравље грађана Русије. Секте се користе и као параван за противправну делатност».⁹ Нова Концепција је променила акценат, те овај део гласи: «Национална безбедност Руске Федерације захтева да се заштити културно и духовно наслеђе, историјска традиција и норме друштвеног живота,... државна политика је у обавези да у области духовног и социјалног васпитања становништва искористити и забрану коришћења електронских средстава масовне комуникације за програме у којима се пропагира насиље,... а, такође, мора садржавати у себи и **супротстављање негативном утицају иностраних религиозних организација и мисионара**».¹⁰ Разлика је очигледна. Ако је 1997. године национална безбедност имала за задатак чување духовности и културе, и то као друштвено-државни задатак, нова Концепција из 2000. године опредељује

⁹ Павел Чинилин, Концепция национальной безопасности Российской Федерации и противодействие религиозному экстремизму, <http://iriney.vinchi.ru/legal/001.htm>

¹⁰ Исто.

да је то функција државне политике. У новој Концепцији одређен је и сам објекат од кога стиже опасност. Уместо **секти** то су **инострани религиозне организације**.¹¹

Иначе у широј науци о религији¹² у Русији се перманентно изучавају секте. Такође, на руским универзитетима издвојен је и посебан предмет «Наука о сектама» (Сектоведение), који је адекватан западном универзитетском предмету «Нови религиозни покрети». У оквиру предмета Наука о религији, а посебно Наука о сектама, разликује се више врста секти: **послератни еклектичари** (Сајентологија, Мунова унификациона црква), **псеудохиндуистичке** (Харе Кришна, Трансцендентална медитација, Тантра-Сангха, Шри Чинмој, Брахма Кумарис, Саи Баба, Ошо Радниш, Искуство живота, Сахаца-јога), **псеудобиблијске** (Породица, Христова црква, Неопедесетници), **постсовјетске** (Анастасија, Бело братство, Висарионовци, Сект Адамита...), **окултне** (Антропозофија/валдорфска педагогија, Астрологија, Неокабалистика, Култ Чинг Хај, Нови Акропољ, Њу ејд, Рерихијанство, Сатанисти, Теософија, Фалунгун), **псеудоправославне секте** (учење свештеника Анатолија Хармајева, Георгија Кичетова, «Апрично братство», Клуб самоубица...), **комерцијалне, педагошке, псеудо-исцелитељске и психо-култови**.

Забрана рада Јеховиним сведоцима у Москви

На примену Концепције у руском друштву чекало се, бар када су у питању Јеховини сведоци, четири године. Наиме, Галовински регионални суд северног административног округа града Москве, на основу тужбе јавног правобраниоца, донео је

¹¹ Види: Кривельская Н. В., *Секта: угроза и поиск защиты*, Фонд «Благовест», Москва, 1999.

¹² На простору бившег Совјетског Савеза укоренила су се два универзитетска предмета која изучавају област религије. То је Наука о религији и Социологија религије. Види: Зоран Милошевић, «Наука о религији» у Белорусији – између марксистичке традиције и захтева савремености, Зборник радова са научног скупа Традиција и савременост, Бања Лука 4-6. новембар 2004., Бања Лука, 2004, стр. 805 – 822.

пресуду 26. марта 2004. године којом се **«забрањује даљи рад религиозне организације 'Религиозна општина Јеховиних сведока' у граду Москви»**. Образложење ове пресуде представља, у ствари, занимљиво правно и научно штиво. Пресуда је, другим речима, добар научни рад.

Јавни правобранилац је у тужби захтевао забрану рада Јеховиних сведока у Москви због:

- ширења верске нетрпељивости,
- активности на пропагирању екстремизма,
- прописивања својим члановима понашања која доводе до разарања породице, угоржавања личности, права и слобода грађана, склоности ка самоубиству или због одбијања медицинске помоћи ради верских убеђења, подстицања на неизвршавање законом прописаних грађанских обавеза и увлачења деце у рад религиозне организације,
- нарушавања Устава Руске Федерације, те федералних закона и проповедања понашања супротног закону,
- негативног утицаја на психичко здравље појединих људи,
- нарушавања права на приватност,
- спровођења агресивног прозелитизма,
- избегавања плаћања рада својим члановима,
- пропаганде против служња војног рока, и то и класичног и алтернативног, и
- подстицања чланова да не поштују заставу и химну државе.¹³

После сасушања сведока и експертских комисија (у њиховом саставу су били социолози и научници који се баве религијом, лингвисти, психолози, књижевници и психијатри), одлучено је да се забрано даљи рад Јеховиних сведока у Москви. Оно што је, међутим, интересантно јесу потресни искази сведока и, од стране Суда, истицање, после тога, (чланова) закона који су повређени (Устав Руске Федерације,

¹³ Решение Именем Российской Федерации, 26 марта 2005. Гловинский районный суд Северного АО г. Москвы в составе: председательствующего федерального судьи Дубинской В. К. <http://iriney.ru.sects/witnessnews049.htm>

Породични закон Руске Федерације, Радни кодекс РФ, Основни закон РФ о очувању здравља грађана)¹⁴.

У образложењу пресуде о забрани рада Јеховиним сведоцима у Москви, посебно су интересантни, како смо навели, закони које је та секта кршили.

1. Прекршен је Устав Руске Федерације, чл. 23, који гарантује право на живот, личну и породичну приватност. Наиме, Јеховини сведоци су дозвољавали да се посеже на личност, права и слободу грађана.

2. Прекршен је 38. члан Устава РФ, који гарантује права и обавезу родитељима на васпитање деце. Наиме, Јеховини сведоци су најчешће без сагласности једног од родитеља (оног који није члан) организовали њихово религиозно и грађанско васпитање.

Овом приликом прекршени су и Међународни закони, тачније Конвенција о правима деце. Наиме, мајке које су постајале чланице Јеховиних сведока запостављале су храњење и васпитавање деце у корист рада за организацију, често их излажући и физичком и менталном насиљу.

Такође, Јеховини сведоци су забрањивали деци да славе рођендане, да учествују у школским и дејим приватним играма, да одлазе у Музеје и друге културне установе, што је нарушавање њихових права која се тичу здравог развоја.

3. Јеховини сведоци су прекршили и важећи Закон о раду Руске Федерације, шаљући чланове организације на рад у друга места, при чему им нису обезбеђивали адекватну новчану награду, а такође није поштована њихова професија као ни радно време. Истовремено, приморавали су чланове организације на додатни рад, што представља кршења права грађана.

4. Јеховини сведоци су као организација подстицали своје припаднике на самоубиство, забрањујући им да у случају болести приме крв.

5. У учењу Јеховиних сведока, према налазима психијатара, садрже се фактори који могу довести до

¹⁴ Упор.: Жоси Дојон, *Била сам Јеховин сведок*, Каленић, Крагујевац, 1987.; *Расправљање на темељу Писма*, Бруклин, 1991.; Рената Спрунг, *Јеховини сведоци – затвор без зидова*, Бели анђео, Шабац, 1998.

неуротизације и депресивних стања њених припадника, као и до психичког растројства. Такође, у учењу Јеховиних сведока постоје погледи и идеје које потцењују друге религије.

6. Јеховини сведоци су, поред тога, распаљивали религиозну, социјалну и националну нетрпељивост, као везу са насиљем или позив на насиље, што је од стране суда утврђено као тачно.

7. Јеховини сведоци су стално подстицали своје припаднике на непослушност у односу на законе Русије (позивли су их да не служе војску, омаловажавали и исмејавали државне симболе – заставу и химну, забрањивали им да славе државне празнике). Суд је утврдио да је и ово тачно.

У Русији је, поред забране Јеховиних сведока у Москви, забрањен и рад секте Аум Шинрикјо¹⁵, познате по коришћењу бојних отрова у Токијском метроу када је велики број људи настрадао. Остале «инострани верске организације» нису још дошле на удар, мада се прикупљају подаци о раду неких, попут Сајентолога, који су већ забрањени у Немачкој и Француској.¹⁶ У овај посао укључена је Федерална служба безбедности (бивши КГБ) која је део свог кадра кроз низ курсева оспособила за овај рад¹⁷. Какви ће резултати рада безбедњака бити, остаје да се види.

¹⁵ Иако је у Руској Федерацији секта «Аум Шинрикјо» забрањена, она и даље делује. Тако су медији забележили догађај да је једно цело село прешло у ову секту. Види: Целая деревня перешла под контроль запрещенной в России секты «Аум Синрике», http://www.pravoslavie.ru/news/02_28/3htm

¹⁶ Запрещенная во Франции секта Сайентологии пытается оправдаться в Европейском суде, http://www.pravoslavie.ru/news/06_12/13htm. Сајентологе је француски суд забранио као једну од «најопаснијих милитаристичких секти које делују у Француској». Секта је продирала у многе сфере дрштвеног живота, систем образовања, здравствене установе, органе правосуђа итд. Секта је, такође, у свом раду на придобијању нових чланова користила психолошке притиске и психотроне супстанце. Ову секту, према мишљењу Француске, снажно подржава влада САД.

¹⁷ ФСБ против сектантов, <http://www.pravoslavie.ru/news/010806/11htm>

Овакву руску делатност, када су у питању «инострани религиозни организације», не одобравају САД. Наиме, 2. маја 2000. године, америчка Комисија за верске слободе у свету изложила је критици Руски закон из 1997. године о слободи савести и религиозним организацијама. Комисија је администрацији и Конгресу САД предложила да предузме низ мера против Руске Федерације због наведеног кршења права у области верских слобода и верске толеранције¹⁸.

Секте и држава

Да се иза појаве мноштва секти крије одређена политика, није тајна. Међутим, давање слободе да се крене у ову делатност отворило је могућност и за разне мешетаре и болесне људе. Први наговештај да секта може допринети, односно подстаћи масовно самоубиство, десио се 18. новембра 1978. године у селу Џонстаун (Гвајана), где су амерички грађани, чланови секте «Народни храм» Џима Џонса, њих 914, извршили масовно самоубиство.¹⁹ Потом се догодио прави мали рат (50 дана) полиције Тексаса (САД), (почео 19. априла 1993. године), са сектом «Лоза Давидова», приликом кога је 90 чланова секте (од којих су 25 била деца) извршило самоспаљивање. Већ следеће, 1994. године (5. октобра) Европа је осетила деструктивну делатност секташа када су припадници «Реда сунчевог храма», њих 48, извршили самоспаљивање. Догађај се збио у Швајцарској, кантон Вале.

Године 1995, крајем децембра, у француским Алпима код села Сен Пјер де Перен, у ритуалном обреду погинуло је 16 људи, међу њима и троје деце. У Канади, 22. марта 1997. године у Сен-Казмиру (провинција Квебеј) у току ритуалног самоубиства живот је изгубило пет припадника «Реда сунчевог храма».

¹⁸ Вашингтон обеспокоен ограничењем делатности сект в России, http://www.pravoslavie.ru/news/05_06/10.htm

¹⁹ Зоран Милошевић, *Верске секте и култови*, Бели анђео, Шабач, 1997.; Упор. Зоран Д. Луковић, *Верске секте и православље*, четврто дипуњено издање, ИФ Архиепископије београдско-карловачке, Драганић, Београд, 2003.

Године 1997., 26. марта, у Сан Дијегу (Калифорнија, САД) 39 људи је извршило самоубиство. Касније се установило да су сви били припадници секте «Небеска врата» и да је то учињено на захтев секте, а подстакнуто конзумирањем велике дозе фенобарбитала.

Такође, 17. марта 2000. године, у градињу Канунгу (Уганда) преко 500 људи је извршило самоубиство паљењем храма. Секта их је учила о скором крају света.²⁰

Међу првим држава у Европи које су се активирале по питању активности секти јесте Француска. Последица овога је доношење Закона о контроли религиозних група, 2001. године²¹. Сагласно Закону, држава може забранити све оне секте које у свом раду користе «ментално шиканирање» и «прање мозга»²². Раду на Закону, претходио је рад стручњака (Међуминистарски комитет за борбу против секти), опуномоћених од свих министарстава француске владе, који су после две године рада предали премијеру Лионелу Жоспену материјал, а као главни кандидати за забрану појавиле су се секте «Ред сунчаног храма» и тзв. «Сајентолошка црква».

Француски закон о сектама предвиђа да се оне могу забранити уколико, свесно или несвесно утичу на живот, физичку или психичку целовитост човека, излажу опасностима човека, атакују на његову слободу, достојанство, а посебно излажу опасностима малолетна лица. Затим, ако се обавља нелегална медицинска и фармацеутска пракса, као и ако се користи реклама заснована на лажима, превари и фалсификату.²³

Правно регулисање делатности секти предузео је и италијански Парламент који је формирао специјалну

²⁰ Околу 500 сектантов покончили живот самоубиством на западе Уганде, http://www.pravoslavie.ru/news/20_03/12htm

²¹ Парламент Франције одобрио закон о контроли над религиозним групама, <http://www.pravoslavie.ru/news/010528/18htm>

²² Франција запретила дејателност религиозних сект, http://www.pravoslavie.ru/news/06_26/06htm

²³ Види: Закон Франције о предупредженију и пресекању сектантских теченију, ущемљујућих права и основне слободу човека, 2001 г., <http://iriney.vinchi.ru/legal/010.htm>

парламентарну Комисију која треба да се позабави овим питањем. **Италијанско друштво и држава, како је саопштило Министарство образовања ове државе, има највише проблема са друштвима, кружоцима и слободним организацијама окултног корена које су одговорне за раст наркоманије и криминала, умањивање успеха деце у школама и факултетима, те повећани број породичних драма**²⁴. Од априла 1998. године Министарство унутрашњих послова Италије почело је да се бави сектама. У оквиру овог Министарства било је **формирано специјално пододељење** за праћење ових окултних религиозних организација. Ово пододељење је установило да више од 83.000 Италијана укључено у 137 различитих «магијских организација», при чему је половина од њих приступила овим организацијама у последњих 20 месеци²⁵.

У ово време италијанска полиција је направила 8.500 досијеа људи који припадају окултним сектама, а који у свом раду користе методе које се косе са италијанским законима, укључујући и насилно задржавање појединих лица у објектима под контролом окултиста. Посебан део у полицијским извештајима припао је и Сатанистима (припадају окултној религији), који су у великим италијанским градовима одговорни за скрнављење гробља и цртање својих симбола по фасадама зграда и транспортним средствима.²⁶ Полиција је у Торину, Болоњи и другим градовима задржала десетине младих људи који су правили нереди по граду и који су били дрогирани. Ради се о припадницима «Деце Сатане»²⁷.

Нешто друкчији приступ секташкој проблематици има Аустрија. Она је 9. јануара 1998. године донела «Закон о правном положају општина религиозног корена». Религиозне

²⁴ Комиссия итальянского парламента займется сектами,
http://www.pravoslavie.ru/news/05_15/06.htm

²⁵ Исто.

²⁶ Упор.: Зоран Милошевић, *Окултизам – државна религија?*, СПЦО, Брчко, 2002; В.И. Вермечук, *Социология религии*, Юнити, Москва, 2004, стр. 173 – 213.

²⁷ Комиссия итальянского парламента займется сектами,
http://www.pravoslavie.ru/news/05_15/06.htm

организације захтев за правно признавање подносе Федералном министарству образовања и културе, а да би имале статус правног лица неопходно је да испуне следеће услове:

- да имају најмање 300 чланова (у Русији је то 6.000) који имају боравак у Аустрији, а да истовремено, нису чланови неке друге религиозне конфесије, црквене општине, цркве или религиозне организације;
- да им је верско учење различито од верског учења свих других вероисповести, религиозних општина, цркви или религиозних организација;
- верско учење и пракса организације која жели статус правног лица не сме да долази у конфликт са интересима друштвене безбедности и друштвеног поретка, здравља, правима и слободама човека, општеприхваћеним у демократском друштву;
- посебно таква организација не сме да долази у сукоб са најважнијим законима, да се меша у психички развој омладине, да нараушава психологију личности или да корисне психотерапеутске методе за ширење верског учења.²⁸

Јасно је да овом методом држава Аустрија задржава велика права у овој области, међутим, како ће се Закон примењивати, остаје да се види.

Сличне иницијативе запажене су и у Швајцарској²⁹, такође као у Италији од 1998. године, односно после самоубистава припадника секте «Ред сунчевог храма».

У Пољској је покренута акција «Година без секти», коју је покренуо Свепољски комитет заштите од секти. На улицама се деле леци овог комитета са основним информацијама како се заштити од секташког врвовања. Такође, пољско Министарство унутрашњих послова је основало специјално одељење за борбу са религиозним сектама. «Основни задатак овог одељења је скупљање и анализа информација о делатности секти, разрада превентивних програма, у вези са овим питањем, у раду са

²⁸ Федеральный закон Австрии, <http://iriney.vinchi.ru/legal/004.htm>

²⁹ Противосектантские законодательные инициативы в Швейцарии, <http://iriney.vinchi.ru/legal/004.htm>

младима како би се заштитили од религиозног прохибиста». Један од првих задатака овог полицијског органа је састављање списка секти присутних у Пољској.³⁰

Закључак

Када се данас сагледа стање на подручју верских права и слобода, односно заштите грађана од деловања деструктивних и тоталитарних секти, запажа се да су поједине државе направиле значајан помак (Русија, Белорусија³¹, Француска, Немачка, Италија, Аустрија...), али да у српским земљама тога још нема. Свакако да овоме доприноси посебан политички статус Србије и Црне Горе, те Републике Српске у светским оквирима («дежурно сумњиво лице»). Несигурна власт стално чека да јој се сваки потез одобри из иностранства, без обзира што чекање или понашање по диктату, штено утиче на грађане. Овоме доприноси и друштвена наука (посебно већи део социолога³²), која се жалбама грађана о деструктивном и тоталитарном деловању неких секти супротставља ставом да секте никоме не

³⁰ В Пољше разворчивається борьба с сектами, http://www.pravoslavie.ru/news/07_17/17htm

³¹ Белорусија је развила специфичан метод одбране од секти. Наиме, сви они мисионари који нису испоштовали законску регулативу бивају протерани из државе. На пример, 2004. године протерана су из земље два Мормонска мисионара, иначе грађани САД. У свом мисионарском раду крили су се иза службено регистроване хуманитарне организације «Софија». Они су на састанцима ширили иверску литературу, сабирали вернике. Године 2001. депортовано је троје америчких грађана због истих разлога. Види: Двое граждан США депортированы из Белоруссии за незаконную миссионерскую деятельность, <http://www.pravoslavie.ru/цги-бин/нењс.цги?итем=2p041026103057>

³² Види: Dragoljub B. Đorđević, *Proroci «nove istine»: Sekte i kultovi – Šta treba da znamo o novim religioznim pokretima?*, JUNIR/Društvo za zaštitu i unapređenje mentalnog zdravlja dece i omladine, Niš, 1998.; Ivan Cvitković, *Religije suvremenog svijeta*, treće izdanje, DES, Sarajevo, 2005, str. 318.; Ivan Cvitković, *Sociološki pogled na naciju i religiju*, DES, Sarajevo, 2005.; Ivan Cvitković, *Sociologija religije*, treće izdanje, DES, Sarajevo, 2004.

штете, да су њихова права неоспорна³³. Управо тако је било и у судском поступку за забрану рада Јеховиних сведока у Москви. Од свих чланова експертске Комисије, само су социолози изнели друкчије мишљење, тј. мишљење у корист Јеховиних сведока.³⁴

На срећу, светска кретања у овој области говоре да тај део социолога није у праву. Остаје, међутим, чињеница да су многе друге струке пре и боље запазиле кретања у области верских секти, него они који би по природи посла требало први да реагују.

Оно што би сада треба да се деси у нашем друштву у вези са овим проблемом, јесте и охрабривање домаћих политичара да почну да штите своје грађане, али и духовност и културу – које су иманентне српском народу.

³³ Зоран Милошевић, *Секте и демократија*, Виша хемијско-технолошка школа. Шабац, 1999, стр. 5 - 33.; Зоран Милошевић, *Верске секте и либерална демократија, Српске органске студије*, бр. 1 – 2, Београд, 2001, стр. 31 – 43.

³⁴ Ajlin Barker, *Novi religiozni pokreti*, Zograf, Niš, 2004.

Л и т е р а т у р а :

- Вашингтон обеспокоен ограничением деятельности сект в России, http://www.pravoslavie.ru/news/05_06/10htm
- Barker, Ajlin (2004): *Novi religiozni pokreti*, Zograf, Niš
- Вермечук, В.И. (2004): *Социология религии*, Юнити, Москва
- Дојон, Жоси (1987): *Била сам Јеховин сведок*, Каленић, Крагујевац
- Đorđević, Dragoljub B. (1998): *Proroci «nove istine»: Sekte i kultovi – Šta treba da znamo o novim religioznim pokretima?*, JUNIR/Društvo za zaštitu i unapređenje mentalnog zdravlja dece i omladine, Niš
- Закон Франции о предупреждении и пресечении сектантских течений, ущемляющих права и основные свободы человека, 2001 г., <http://iriney.vinchi.ru/legal/010.htm>
- Запрещенная во Франции секта Сайентологии пытается оправдаться в Европейском суде, http://www.pravoslavie.ru/news/06_12/13htm.
- *Как защитить вашего ребенка?* (2003): Сборник статей, Даниловский благовестник, Москва
- Кислюк, К. В./ Кучер, О. Н (2003): *Религиоведение*, Феникс, Ростов-на-Дону/Торсинг, Харьков
- Кривельская Н. В. (1999): *Секта: угроза и поиск защиты*, Фонд «Благовест», Москва
- Комиссия итальянского парламента займется сектами, http://www.pravoslavie.ru/news/05_15/06htm
- Луковић, Д. Зоран (2003): *Верске секте и православље*, четврто дипуњено издање, ИФ Архиепископије Београдско-Карловачке/Драганић, Београд
- Милошевић, Зоран (1997): *Верске секте и култови*, Бели анђео, Шабац
- Милошевић, Зоран (1999): *Секте и демократија*, Виша хемијско-технолошка школа. Шабац
- Милошевић, Зоран (2001): *Верске секте и либерална*

демократија, *Српске органске студије*, бр. 1 – 2, Београд

- Милошевић, Зора (2002) н: *Окултизам – државна религија?*, СПЦО, Брчко
- Милошевић, Зоран (2004): «Наука о религији» у Белорусији – између марксистичке традиције и захтева савремености, Зборник радова са научног скупа Традиција и савременост, Бања Лука 4-6. новембар 2004, Бања Лука
- Милошевић, Зоран (2006): *Руско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд
- Николаева, Олеся (2002): *Православие и свобода*, Москва
- Около 500 сектантов покончили живот самоубиством на западе Уганде, http://www.pravoslavie.ru/news/20_03/12htm
- Парламент Франције одобрио закон о контроли над религиозним групама, <http://www.pravoslavie.ru/news/010528/18htm>
- Противосектантские законодательные инициативы в Швейцарии, <http://iriney.vinchi.ru/legal/004.htm>
- Полинский, Андрей: Российского лжехриста финансируют из США, http://www.pravoslavie.ru/journal/society/vicc_sekt.htm
- Решение Именем Российской Федерации, 26 марта 2005. Гловинский районный суд Северного АО г. Москвы в составе: председательствующего федерального судьи Дубинской В. К. <http://iriney.ru.sects/witnessnews049.htm>
- *Расправљање на темељу Писма* (1991): Бруклин
- Спрунг, Рената (1998): *Јеховини сведоци – затвор без зидова*, Бели анђео, Шабац
- Тайные цели новых религий на территории России, http://www.pravoslavie.ru/journal/society/pismo_ministra?htm.
- Федеральный закон Австрии, <http://iriney.vinchi.ru/legal/004.htm>
- Франция запретила деятельность религиозных сект, http://www.pravoslavie.ru/news/06_26/06htm
- ФСБ против сектантов, <http://www.pravoslavie.ru/news/010806/11htm>
- Целая деревня перешла под контроль запрещенной в России

секты «Аум Синрике», http://www.pravoslavie.ru/news/02_28/3htm

- Cvitković, Ivan (2005): *Religije suvremenog svijeta*, treće izdanje, DES, Sarajevo
- Cvitković, Ivan (2005): *Sociološki pogled na naciju i religiju*, DES, Sarajevo
- Cvitković, Ivan (2004): *Sociologija religije*, treće izdanje, DES, Sarajevo
- Чинилин, Павел: Концепция национальной безопасности Российской Федерации и противодействие религиозному экстремизму, <http://iriney.vinchi.ru/legal/001.htm>

Zoran Milošević

**CONCERNING THE OPPOSITION TO THE RELIGIOUS
EXTREMISM IN RUSSIA AND SOME OTHER EUROPEAN
COUNTRIES**

Summary

Russian Federation, but also a number of other European countries, began a type of view revision on actions of untraditional, foreign religious organizations, which are known as sects. In Russian Federation the work of „Aum Sinrikjo“ sect is forbidden and in the city of Moscow the work of „Jehova,s Witnesses“ is also forbidden. In France the forbidden sects are „Sun,s Temple Order“ and so-called Scientology church, while Italy follows and controls the work of occult religious organizations. What all these new steps have in common is the knowledge that some religious organizations (sects) attribute to destruction of society stability, rise of criminal behaviour and drug addiction, change of cultural pattern and national opinion as well as the destruction of political stability of society and country.

The attention is also focused on child molestation, family and crimes against the employment law...

Милош Марјановић
Правни факултет Нови Сад
Ката Марјановић
Гимназија «Светозар Марковић»
Нови Сад

УДК: 316.46.058.2
Прегледан научни рад
Примљен: 18.07.2006.

НЕНАСИЉЕ – ЦИВИЛИЗАЦИЈСКА СУШТИНА ВЛАДАВИНЕ ПРАВА И ДЕМОКРАТИЈЕ: ЕКСКУРС О ПОПЕРОВОМ СХВАТАЊУ

Апстракт: Поперово Отворено друштво и његови непријатељи (у две књиге) сматра се једним од најутицајнијих дела XX века. У овим књигама, а још прегнантније у Лекцији овог века, изражено је његово схватање да је ненасиље у језгру цивилизације. Разум треба да контролише моћ. Држава је организована моћ. Наспрам историцистичких пророчанстава и утопијског инжењеринга затворених друштава и тиранских (диктаторских) владавина насиља стоје отворено друштво, владавина права и демократска владавина као ненасилне творевине, са рационалним и либералним инжењерингом «корак по корак». Ратови али и телевизија уводе насиље у друштво, што врло негативно утиче на децу па се Попер залаже за цензуру и васпитање за ненасиље. Суштина владавине права је да насиље не сме остати некажњено, а демократије ненасилно смењивање власти.

Кључне речи: насиље, ненасиље, цивилизација, разум, отворено и затворено друштво, историцизам, друштвени инжењеринг, моћ, рат, телевизија, деца, владавина права, (атинска) демократија, тиранија (диктатура).

У издавачкој белешци за прештампани чланак Карла Попера (1902 – 1994) *Utopia and Violence* (1986) стоји да је овај аутор «најзначајнији филозоф који данас живи на енглеском говорном подручју». За његово капитално дело *The Open Society and its Enemies* (1945, наш превод 1993) речено је да је «једна од најутицајнијих књига XX века» или, чак, да је «главни текст XX века» (MANS; The complete review's Review). Основне Поперове идеје о ненасилној природи западне цивилизације, ненасилној суштини владавине права и демократије, као и о негативном медијском, а посебно телевизијском утицају насиља на децу, супсумиране су и потцртане у *The Lesson of this Century* (2000, наш превод 2002), такође врло запаженом

Поперовом делу. Изненађује, међутим, да у именском регистру врло провокативне књиге истакнутог британског политиколога Џона Кина (John Keane) – *Violence and Democracy* (2004) – нема Карла Попера.

Попер је «ненасиље сматрао језгром цивилизације» (К.Попер, 2002:12, увод Ђанкарла Босетија). Модерна држава, која почива на закону, није само ауторитет који осигурава заштиту појединца од насиља, већ је и резултат цивилизацијског процеса, заснованог на општој одбојности према насиљу и сагласности о његовом избегавању. «Што је насиље распрострањеније, а општа сагласност да се оно искорени слабија, то ће у већој мери бити неопходно да се усвоје политичке мере репресивног типа. Уклањање насиља – које Попер сматра обележјем правне државе – може бити подупрто таквим мерама, али с либералне тачке гледишта пут у правцу одбране и култивисања природне сколоности људи ка ненасиљу делује конзистентније. Попер мисли да је неопходна снажна акција управљена на медије, укључујући и цензуру ради заустављања процеса дегенерације – и да би та акција требало да иде паралелно с политиком образовања која иде у прилог владавини права» (исто, 19-20). Сасвим смо сагласни са аутором поменутог увода да, у циљу поспешивања људских права и даљег развоја човека као грађанина, појам владавине права треба проширити на све базичне елементе цивилизацијског процеса – «не само на став грађана према ненасиљу, већ такође и на минимум сигурности у погледу плата, културе, информација и грађанског духа, који формира услове за учешће у јавном животу» (исто, 20). Међутим, утицај масмедијског, а посебно телевизијског насиља на гледаоце, како показују многобројна истраживања (Jonathan Vos Post, 1995), ни изблиза није тако једноставан, како је Попер претпостављао.

На ненасилну природу модерног у односу на ранија друштва скренули су пажњу и неки други, савремени али и класични аутори. Норберт Елиас (Н. Елиас, 2004:104-105) сматра да се, због постојања ратних сукоба, још увек налазимо у средњем веку а не у модерној епохи: »Имам нову поделу историје. У мојој подели у епохе ми смо у касном средњем веку ... А онда ме питате «Када онда почиње модерна епоха?». Немам јасан одговор на то. Модерна епоха ће почети када само по себи постане очигледно да су сукоби између држава

завршени другим средствима, а не ратом. Подсетимо се да су и Сен-Симон и Спенсер инсистирали на оштрој опозицији војног као насилног и индустријског као миротворног друштва (P.Ansart, 1970; A.Fiamengo, 1987; R.Supek, 1987).

Данас постоји опасност од неограниченог раста војне моћи која није одговорна јавности. Стога наде треба полагати у светски мир, који је још увек веома далеко од онога што је Кант назвао вечни мир (К.Попер, 2002:111; И.Кант, 1955; З. Николић, 2004:44-45). На жалост, Попер спада у круг интелектуалаца који су тражили да Европа, САД и УН интервенишу у бившој Југославији не само хуманитарном помоћи него и војно. Образложење је врло чудно: »Не чинити ништа нехумано је и морално погрешно« (К.Попер, 2002:73). «Они ће и даље масакрирати једни друге, док им допуштамо да то чине. Зауставиће се само ако их озбиљно обесхрабriamo. А то до сада нисмо чинили» (исто, 79). Попер је страховао да ће развој догађаја у Босни изопачити међународне односе у нуклеарну катастрофу (исто, 82). (О неким непланираним и нежељеним последицама НАТО бомбардовања видети нашу рецензију књиге Саве Тубића, *Посматрање рата*, Ветерник, 2000: 293-299).

Наша цивилизација тежи хуманости, разумности, једнакости и слободи. Али она се још налази у детињству и још се није опоравила од шока преласка из племенског или затвореног у отворено друштво, «које ослобађа критичке моћи човека» (К.Попер, 1993, I:23). Цивилизацијско искуство показује да су и највећи мислиоци правили грешке али да ми морамо, користећи свој разум, избегавати насиље (исто,16). Расправљајући о односу ирационализма и рационализма, Попер наглашава да употреба осећања може, коначно, довести до насиља, а употреба разума и непристрасности до разумног компромиса. Он, чак, мисли да «хришћанска идеја љубави није замишљена на чисто емоционалан начин» и инсистира на томе да «емоције, чак ни љубав, не могу заменити владавину институција које контролише разум» (исто, 284). Он се, наспрам ирационализма, залаже за критички рационализам, код кога је нагласак на аргументу и искуству, и по томе је ово становиште блиско научном становишту. Овде вера у разум није само вера у наш него још више у разум других који нам својом критиком помажу да дођемо до истине. Рационализам

подразумева неопходност друштвених институција које штите слободу критике, мишљења итд. Овај рационализам је исто тако повезан и са политичким захтевом за практични друштвени инжењеринг корак по корак (исто, 280).

Попер (1993, I: 25) критикује историцизам, у коме се верује да су откривени закони историје па се, на основу тога, могу предвидети историјске тенденције и догађаји. Тако се изричу дугорочна историјска пророчанства. «Будућност зависи од нас, а ми не зависимо ни од које историјске нужности» (исто, 25). «Будућност је сасвим отворена и зависи од нас, од свих нас», од наше слободе и интелектуалне одговорности, од онога што чинимо (К.Попер, 2002:114). Друштвена инжењерија корак по корак (*piecemeal engineering*) омогућава реконструкцију друштва на рационалним и демократским основама (К.Попер, 1993,I:24). Нама се чини да Попер, у име људске слободе, превише игнорише друштвени детерминизам, који има и своју историјску димензију, и да пренаглашава практично-техничку, а занемарује друштвено-интегративну па и светопогледно-самосвесну функцију идеја и сазнања.

У историцизму се научно предвиђање своди на историјско пророчанство и онемогућује примена научног метода корак по корак на проблеме друштвене реформе (К.Попер, 1993,I:26). Историцистичка «прича да демократија не може вечито да траје јесте истинита и толико неумесна колико и тврђење да људски разум није дат заувек, јер једино демократија обезбеђује институционални оквир који дозвољава реформу без насиља и тако употребу разума у политичким стварима». Али та прича има за циљ да обесхрабри борбу против тоталитаризма и подржи револт против цивилизације. Она онемогућује и борбу против друштвеног зла као што је рат или «тиранија ситних власника» (исто, 27). У оваквом схватању се не прихвата да разум или наука треба да буду примењени у друштвеној пракси а то води и учењу о моћи, доминацији и покоравању као и револту против цивилизације (исто, 28). А институције су нека врста полуге или машине која увећава нашу моћ да чинимо добро или зло (исто 107).

Попер јако инсистира на разлици између затвореног, тоталитарног друштва и његовог утопијског инжењеринга с једне стране, и отвореног, демократског друштва и његовог инжењеринга корак по корак, с друге стране. Та је разлика

нарочито потцртана с обзиром на улогу насиља, односно разума у њима.

Утопијски инжењеринг води ка употреби насиља уместо разума и до недопустивог пораста људске патње уместо њеног смањења. Инжењеринг корак по корак, пак, уместо страсти и насиља, користи се разумом (К.Попер, 1993, I:210-211). У утопијском инжењерингу се уместо разума употребљавају моћ и насиље (исто, 213). Радикализму је својствен ирационализам, одбацивање разума и ослањање на емоције (исто, 220-221). Затворено друштво је магијско и ирационално, а отворено друштво рационално и критичко (исто, 388, фуснота 6).

Историја којој се знају и извор и ушће крива је за огроман број почињених злодела. Тврдња да је будући ток историје познат, ослобађа људе у садашњости од моралне одговорности и представља «озбиљну глупост» која води оправдању насиља и арбитрарности. У свом радикалном антиисторицизму, Попер заступа идеју отворене будућности, која кореспондира са идејом отвореног друштва (К.Попер, 2002:12-13, увод Ђанкарла Босетија). Попер овоме додаје да, ако је диктатура пролетаријата историјска нужност која мора да се успостави, она доводи до тога да сви они који се овој нужности супротставе буду оптужени и учињени одговорним «за сва ујкасна насиља и све погибије које се због тога догађају» (исто, 31).

По колективистичкој, племенској, тоталитарној етици, основно мерило и критеријум моралности је интерес државе. Држава има право да учини насиље над својим грађанима и другим државама, ако је то у њеном интересу (К.Попер, 1993, I:150). Оваквом схватању Попер супротставља рационално, демократско, хуманистичко схватање етике, по коме је улога (правне) државе - заштита индивидуалне слободе од насиља и агресије. «Оно што захтевам од државе је заштита, не само мене него и за друге, такође. Захтевам заштиту своје сопствене слободе и слободе других људи. Не желим да живим у милости било кога ко има јаче песнице и убојитије пиштоље. Другим речима, желим да будем заштићен од агресије других људи. Желим да разлика између агресије и одбране буде призната и да одбрана буде подржана од организоване моћи државе (исто, 153). *Status quo* не сме бити измењен насилним него легитимним средствима, сагласно закону, компромисом или

арбитражом. Основна сврха државе је заштита слободе која не наноси штету другим људима. На државу се мора гледати као на друштво за спречавање злочина, односно агресије. Главни задатак законодавства у демократским државама, а то су оне до сада доста успешно чиниле, јесте да одреде степен слободе који остаје грађанима без угрожавања слободе чија је заштита задатак државе (исто, 153-154). Штавише Попер сматра да «не постоји слобода коју не гарантује држава; и обрнуто, једино држава коју контролишу слободни грађани може уопште да понуди разумну безбедност» (исто, 155).

Владавина права треба да претходи увођењу слободног тржишта јер се мора направити разлика између купопродаје и пљачкања. И капитализам без правног система нужно би завршио у корупцији и пљачки. Другим речима, интервенција државе у обликовању правног система и владавине права је одлучујућа, а њихово увођење је суштински услов за слободно тржиште (К.Попер, 2002:50-53). «Владавина права пре свега постоји да би се избегло насиље... То је фундаментална идеја владавине права. А када допустимо да општа одбојност према насиљу буде скршена и замењена, ми заиста подривамо владавину права и општу сагласност да насиље треба избегавати. Подривамо цивилизацију» (исто, 56). Попер сматра да све проблеме које подстичу националисти треба сматрати опасним за све, а нарочито за владавину права. Али централни проблем национализма у Европи још није довољно размотрен. Реч је о заштити националних мањина и њиховим захтевима с обзиром на образовање, језик и религију (исто, 62).

На листи политичких приоритета данашњице Попер издваја успостављање трајног мира, заустављање демографске експлозије и образовање за ненасиље јер телевизија и други медији образују децу у правцу насиља и порнографије (К.Попер, 2002:54-55). «Усклађеност моје слободе са вашом зависи од нашег заједничког одбијања насиља једног према другоме... Ако то не видимо онда су нам потребни закони против насиља, против убиства ... Владавина права захтева ненасиље, а ако то заборавимо онда ће закон морати да се више уплиће у подручја као што су штампа и телевизија... А ако наставимо на начин као што сада чинимо, брзо ћемо живети у друштву где је убиство наша свакидашњица» (исто, 57).

Насиље све више постаје наша свакидашњица а људи једва да су заинтересовани за било шта друго (исто, 59). Деца су данас једина велика класа, пред чијим очима одрасли чине злочине а што деца служи као пример (исто, 60).

Телевизија је постала неконтролисана моћ, чак и с политичке тачке гледишта, јер противречи принципу да у демократији сва моћ мора бити контролисана. Тиме ТВ подстиче један антицивилизацијски процес који води у правцу моралног кварења човечанства (исто, 81-82). «Телевизија квару људску врсту. Она је попут рата» (исто, 83). Попер апологетски сматра да је западни свет «најбољи од свих који су до сада постојали» (исто, 83), упркос ужасним ратовима који уводе насиље у друштво, али да данас у том евидентном кварењу модерног друштва због насиља предњачи телевизија (исто, 83-84). Телевизија је утолико опаснија по децу јер делује занимљивије и моћније него родитељи и учитељи. Деца почињу да се прилагођавају насиљу. За коришћење електрицитета, телефона, аутомобила постоје правила (на пример, саобраћајни прописи). На сличан начин би требало ограничити и снормну моћ телевизије која никад раније није постојала, како не би наставила да нас води на странпутицу цивилизације (исто, 85-87). Попер, иначе, сматра да деца не воле насиље (закмуре када се појаве опасне ситуације) и да већина људи има природан отпор према насиљу (исто, 56). Традиционални либерализам се супротставља насиљу (исто, 60). Попер је снажно наклоњен интервенционизму и провокативно позива на цензуру са циљем да се људи образују за ненасиље. То јавно деловање, које се односи на образовање и ненасиље и које, у циљу заштите деце, позива на цензуру политички је приоритет дана (исто, 15 и 19, увод Ђанкарла Босетија).

Веома су занимљива Поперова расправљања о атинској демократији, као њеном изворном облику. Детаљно се осврћући на Периклову посмртну беседу он, између осталог, истиче његову мисао да *»мада само неколицина може творити политику, сви смо способни да судимо о њој«* (К.Попер, 1993, I:343, подвукао Попер; К.Попер, 2002:100). Периклов политички програм био је програм « великог егалитарног индивидуалисте, демократе, који је добро разумео да се демократија не може исцрпити безначајним начелом да «народ

мора владати», него да се она мора заснивати на вери у разум, и на хуманизму». Тако је Атина постала узор не само за Хеладу већ и за човечанство, не само за миленијуме који су прошли већ и за оне који ће доћи (К.Попер, 1993.І: 244). Наиме, у Атини V века пре наше ере «нова вера отвореног друштва, вера у човека, једнаку правичност и људски разум, почињала је да добија облик « (исто, 246).

Велики је значај Сократове критике атинске демократије, јер је и она сама била демократска. У оквиру свог интелектуализма, Сократ развија егалитарну теорију о људском разуму као универзалном средству комуникације. Он је државнике у атинској демократији критиковао због недостатка интелектуалног поштења и њихове опседнутости политичком моћи. Сократов напад на политичке демократе био је изведен, делом, и због намере да се демонстрира похлепа за влашћу, у којој је народ био само инструмент (исто, 247-248). Много векова касније и Кант је закључио да »поседовање моћи стално умањује слободно суђење разума« (исто, 202). Судаћи према неким пасусима у *Критону*, Сократова оданост демократији види се у томе што је он наглашавао « демократски карактер закона, то јест могућност да грађанин може, помоћу рационалног аргумента да промени законе без насиља ...» (исто, 402-403, фуснота 53).

Наспрам Перикла и Хераклита, и тзв. «велике генерације» њиховог доба, која је афирмисала индивидуалитет, егалитаризам, разум и слободу (исто, 27), Попер жестоко критикује платонизам као тоталитаризам, сматрајући да је Платон зачетник историцистичког утопијског инжењеринга, главни непријатељ отвореног друштва, антидемократа и апологета политичке моћи, силе и насиља. Посветио му је целу прву књигу *Отвореног друштва и његових непријатеља* (са поднасловом *Чар Платона*) док су се у другој књизи, као историцисти, теоретичари затвореног или тоталитарног и непријатељи отвореног друштва, нашли Аристотел, Хегел и Маркс.

Међутим, Платонова мржња тираније натерала је Попера да модификује своје схватање тоталитаризма, али не и да одустане од критике Платона (исто, 224-225). Он, наиме, сматра да је Платон тиранију више мрзео него слободу. »Његови

пасуси о тиранији ... јесу бриљантна социолошка анализа доследне политике силе. Требало би да то назовем првим покушајем у правцу *логики моћи* ... Логика моћи је прилично једноставна и често је била примењена на мајсторски начин. Супротна врста политике је много тежа; делимично и због тога логика политике антисиле, *логика слободе*, једва да је још схваћена» (исто, 416, фуснота 63). «Платон је мрзео тиранију. Само мржња може видети тако оштро као што је он то урадио у свом познатом опису тиранина. Само је истински непријатељ тираније могао рећи да тирани морају «изазвати ратове да би код људи створили потребу за генералом», спасиоцем у крајњој опасности» (исто, 257). Платон је оправдавао и брутално насиље, а упркос мржњи према тиранији бранио је и најтиранскије мере. Његова унутрашња логика је логика моћи, логика силе, која га је у *Законима* довела, чак, и до тога да призна доброту тираније (исто, 259 и 418, фуснота 69). «Лекција коју морамо, тако, да научимо од Платона је потпуно супротна од онога чему је он покушао да нас научи» (исто, 259). «Верујем да је Платон својим неповерењем у обичног човека и својим етичким колективизмом био наведен да одобри насиље ... (исто, 428). На основу цитата из *Државе* и *Државника*, Попер тврди да је Платон охрабривао владаре да немилосрдно и незаконито употребе насиље «за добро државе» (исто, 435).

На ово Поперово дело и његово схватање било је жестоких реакција платоноваца. Он сам у *Додатку* (1961) полемише са најзначајнијим од њих, проф. Роналдом Б. Левинсоном, под насловом *Одговор критичару* (исто, 425-450).

После Пелопонеског рата (431-404 г. п. н. е.) употребљена је огромна количина насиља да би се уништила атинска демократија. Марионетска атинска влада Тридесеторице тирана, коју је предводио Платонов ујак Критија, под заштитом спартанске владе, побила је за само осам месеци терора око 1500 грађана или чак 8% грађана преосталих после рата, а то је по 1% месечно, што је више Атињана него што су Пелопонежкани побили за последњих десет година и што није надмашено ни у наше време. Али после осам месеци, демократе, које су се утврдиле у Пиреју, поразиле су их и склопиле мир са Спартом. Ни то најнемилосрдније насиље није успело, упркос подршке

победничке Спарте и повољних околности, да уништи атинску демократију (К. Попер, 1993, I:250 и 400, фуснота 48; К. Попер, 2002:91).

Као грешке атинске демократије, које је починила већина, Попер наводи злочин против човечности на острву Делосу (где су били побијени сви мушкарци а све жене и деца продати у ропство), а побуњена Митилена је у последњи час избегла такву судбину. Уз то се наводи и политичко суђење Сократу, у коме је тужилац био политички вођа (К. Попер, 2002:94-95).

Док су Хераклит, Платон и Аристотел први велики непријатељи отвореног друштва, велика Француска револуција је оживела идеје велике генерације и хришћанства – слободу, једнакост, братство. «Хегел је поново открио платонске идеје које леже иза великог револта против слободе и разума ... Хегелизам је ренесанса трибализма» (К. Попер, 1993, II: 43). Хегел је спона између Платона и модерног тоталитаризма. Сви су од Хегела научили да обожавају државу, историју и нацију. Према Платону, Фридриху Виљему Трећем (Пруском) и Хегелу, држава је све а индивидуа ништа (исто, 43-44). «Немачки идеализам» је довео до «ужасних злочина» (исто, 45). Хегелизам је апологија прусизма (исто, 48). Хегел, као и Хераклит, верује да је рат отац и краљ свих ствари (исто, 51). По Хегелу, држава је народ организован као суверена моћ. Пошто је моћ суштина државе, појам државе подразумева појам рата (исто, 83). Попер мисли да је Хегелов начин мишљења «патолошки» јер он «дијалектички» изврће разум у страсти и насиља, али, да он, исто тако истиче да је француско искуство показало да је слобода говора много мање опасна него ћутање наметнуто силом (исто, 58, 378-380, фуснота 43). По Поперу, Фихте је празнословац, а Хегел шарлатан и они су изврнули и изопачили Кантово учење. Хегелово учење је било подлога да се интелигенција образује за интелектуално непоштење (исто, 70-75). Филозоф Волтер Кауфман (Walter Kaufmann, 1959) врло оштро је критиковао Поперову интерпретацију Хегела. Поперов напад на Хегела игнорише главна Хегелова дела, а његова критика се више односи на Хегелове мотиве него на аргументе.

Иако Маркс у погледу интелектуалног поштења и понеког доприноса много боље пролази него Платон и Хегел,

Поперова критика марксизма као модерног облика историцизма и тоталитаризма није мање жестока. Попер изричито истиче Марксову «искреност у трагању за истином и његово интелектуално поштење» (К. Попер, 1993, II: 102). «Ипак, у основи Маркс је био индивидуалиста; његов главни интерес је био да помогне нападеним људским индивидуама. Отуда колективизам као такав не игра важну улогу у Марксовим сопственим списима» (исто, 392, фуснота 2). Марксови жестоки протести против експлоатације, нарочито жена и деце, «заувек ће му обезбедити место међу ослободиоцима човечанства» (исто, 149-150).

Упркос заслуга, Попер је Маркса окарактерисао као «лажног пророка» (исто, 102), а Марксову дијалектику као и Хегелову, сматра «опасном збрком» (исто, 393, фуснота 4), али о њој детаљније не расправља. Хегелизам је у основи марксизма као «истински хуманог покрета», али и као «досад најчистије, најразвијеније и најопасније форме историцизма» (исто, 101).

Фашизам је поникао из духовног слома марксизма, а марксизам је најчистија форма историцизма. «Модерни тоталитаризам је само епизода унутар трајног револта против слободе и разума». За разлику од старих облика, модерни тоталитаризам је успео да од овог револта направи народни покрет. Фашизам је омогућио слом другог популистичког покрета – марксизма, то јест, социјалдемократије или демократске верзије марксизма, који је у свести људи представљао идеје слободе и једнакости (исто, 77).

Попер истиче хумани импулс марксизма, као и то да је Маркс «поштено покушао да примени рационалне методе на горуће проблеме друштвеног живота» (исто, 102). Међутим, у марксизму нема елемената друштвене технологије, упркос томе што је «Русија правила смеле и често успеле експерименте у друштвеном инжењерингу ... Марксизам је чиста историјска теорија, теорија чији су циљеви предвиђање будућег економског развоја, политичке моћи и, нарочито, револуције». Маркс је сваку друштвену технологију прогласио утопијском, а његови руски ученици су, у почетку, били «потпуно неспремни за велике задатке на пољу друштвеног инжењеринга» (исто, 103). «Према томе, научни социјализам није друштвена технологија ... « - закључује Попер.

По Марксу, класна борба игра важну улогу у политици силе. За њега су политичка средства насилна средства. У Поперовој интерпретацији, демократија је, по марксистичком схватању, само форма класне диктатуре, што је фатално погрешно. Либерализам и демократија су маска за диктатуру буржоазије за коју Попер мисли да је била врло адекватна интерпретација за Марксово време, поткрепљена жалосним искуством најсрамније и најсуровије експлоатације. Схватање да је својина крађа (Прудон), а експлоатација само пљачка је, према Марксу, сувише површно (исто, 142-150).

По Поперовом мишљењу, чак и ако држава штити своје грађане од физичког насиља, она не мора да успе да нас заштити од злоупотребе економске моћи. Неограничена економска слобода (тлачења у неконтролисаним капитализму) исто је што и неограничена физичка слобода, а «економска моћ може бити готово исто тако опасна као и физичко насиље; јер они који поседују вишак хране могу принудити оне који гладују на «слободно» прихватање ropства без употребе насиља. Претпостављајући да држава ограничава своју активност на потискивање насиља (и заштиту својине), мањина, која је економски јака, може на овај начин експлоатисати већину оних који су економски слаби (исто, 152).

Попер сматра да, као што постоји терапија коју користимо против физичког насиља тако исто постоји и политичка терапија за борбу против неограничене експлоатације класичног либералног или, како га он назива, неконтролисаног капитализма, а она се састоји у економском интервенционизму државе (исто, 152-153).

У марксистички схваћеном историцистичком детерминизму, политичка моћ заузима трећеразредно место – тек после техничко-технолошког и економско-класног детерминизма. По Поперу, пак, политичка моћ је фундаментална и она може контролисати економску моћ, а то значи огромно проширење поља политичке активности. Да би се обезбедила широка економска заштита грађана, економска моћ мора бити под контролом политичке моћи (исто 153-154).

За Попра, демократија «као право људи да суде својој влади и да је распусте, једини је познати инструмент помоћу

кога можемо покушати да заштитимо себе од злоупотребе политичке моћи; то је контрола оних који владају од стране оних којима се влада. Пошто политичка моћ може контролисати економску моћ, политичка демократија је, такође, једино средство за контролу економске моћи од стране оних којима се влада» (исто, 155). Марксова анализа, сматра Попер, донекле је применљива на неконтролисани капитализам јер «владавина која развија институције за контролу револвера и револвераша, али не и моћи новца, подложна (је) утицају те моћи. У таквој држави може владати неконтролисано разбојништво богатства» (исто, 155). «Економска моћ је, према томе, потпуно зависна од политичке и физичке моћи ... догма по којој је економска моћ у корену свеколиког зла мора бити одбачена. Уместо тога, морамо схватити опасност од *било ког* облика неконтролисане моћи» (исто, 156). По Поперу, најосновнији проблем политике је «контрола контролора, опасне акумулације моћи представљене у држави». Марксисти «нису схватили да је *свака* моћ, политичка, класна и економска, опасна». Економски интервенционизам, као и друштвени инжењеринг корак по корак има тенденцију да повећа моћ државе. Њу могу да контролишу само демократске институције, да се не изгуби слобода. «А ако је слобода изгубљена, све је изгубљено ...» (исто, 158). «Успостављање институција демократске контроле власти једина је гаранција елиминације експлоатације» и у неком могућном социјалистичком друштву – вели Попер (исто, 169). У ирационална средства за изградњу бољег света Попер убраја пропаганду и насиље, а у рационална средства развитак технологије, метод друштвеног инжењеринга корак по корак и демократску интервенцију (исто, 173-174).

Много пажње (исто, 181-199) Попер посвећује Марксовом пророчанству доласка друштвене револуције и сматра да је марксистичко схватање насиља једно од најважнијих питања којим се треба бавити у свакој анализи Маркса и које је од пресудне важности за питање да ли ће «битка демократије» бити добијена или не.

За Маркса појам друштвена револуција не имплицира нужно насилни грађански рат између две класе али изгледа да се такав рат избегне нису баш тако сјајни. «Марксизам инсистира на томе да је друштвени живот насилан и да класни

рат захтева свакодневне жртве» (исто, 182). Са теоријске, али и са моралне и правне тачке гледишта, за Маркса је решеност да се не одустане од насиља, уколико је оно неопходно, одлучујуће за карактер друштвене револуције као насилног устанка. По Поперовом мишљењу «је ово пророчанство о могућној насилној револуцији, с гледишта практичне политике, далеко најштетнији елемент у марксизму» (исто, 183-184).

Међутим, истиче даље Попер, Маркс је пророчански неодређен и систематски двосмислен, стално избегавајући одређен одговор на питање да ли ће то револуционарно насиље бити стварно употребљено у овој историјској фази развоја или не. Ни сам Попер није за избегавање насилне револуције по сваку цену. Под тиранијом она је оправдана јер других могућности нема, али њен једини циљ мора бити успостављање демократије. Други такав оправдани случај је ако се достигнута демократија угрожава употребом насиља. У ствари, грађани имају не само право него и обавезу да изван закона ставе сваку владу која покуша да злоупотреби своју моћ и успостави тиранију или толерише било кога другог ко то намерава да уради. Међутим, тај насилни отпор да се уништи демократија мора недвосмислено бити одбрамбен (исто, 184-185).

Попер верује да се и сви марксисте слажу са овим старим схватањем да су насилне револуције оправдане ако су уперене против тираније. Али надаље се мишљења радикалног (комунистичког) и умереног (социјалдемократског) крила марксизма разликују. По радикалном становишту, капитализам може једино бити уништен, а не побољшан, при чему се позивају на Марксове анализе у *Капиталу* о немогућности реформисања капитализма и пророчанство о његовом насилном уништењу. По умереном становишту, друштвена револуција је могућна путем мирних и постепених реформи законитим средствима. Марксово гледиште у овом погледу је прилично двосмислено, како због његовог историцистичког приступа, тако и због еволуције његовог гледишта од радикалне ка умереној позицији. У ранијим, али не и у зрелијим радовима, Маркс се залагао за наоружани и организовани пролетаријат. Ту систематску двосмисленост код Маркса Попер објашњава и тиме што се историјски развој није одвијао у правцу у коме је Маркс то предвиђао (исто, 186-190 и 421-426).

Али обе интерпретације су, по Поперову мишљењу, неодрживе јер оперишу са двосмисленим становиштем у погледу проблема насиља. Та систематска двосмисленост у погледу насиља директно подржава антихуманите, антидемократе, односно фашисте. Таква двосмисленост постоји и у погледу освајања власти (мирним или насилним путем и такође је карактеристична за оба наведена гледишта (исто, 190-194).

Ако нека значајнија политичка партија усвоји двосмисленост насиља и освајања власти, то ће онемогућити функционисање демократије, јер она ће функционисати само ако се главне партије усагласе око основних начела њеног функционисања. Попер сматра да, иако је институција општинских избора најважнија, демократија не може у потпуности бити окарактерисана као владавина већине, јер већина може владати и на тирански начин. « У демократији власт оних који владају мора бити ограничена; критеријум демократије је овај: владари односно влада, може, без крвопролића, бити распуштена од стране оних којима се влада» (исто, 194). У том погледу постоје само две врсте владавине – демократија, која има такве установе, и тиранија, која их нема. У демократији се пуна заштита мањина не сме проширити на оне који крше закон и, нарочито, не на оне који подстичу на насилно рушење демократије. Латентне антидемократске тенденције могу постојати како међу владарима, тако и међу онима којима се влада. Суштинско својство демократије је да контролише и уравни тежује власт. Демократија дозвољава и обезбеђује реформе без насиља. Непоштовање ових начела може бити фатално и за опстанак саме демократије.

«Попер је био велики противник Маркса и комунизма, сваког захтева да се политички пројект заснује на знању о историјским законима» (К. Попер, 2002:11, увод Ђанкарла Босетија). Међутим, овај аутор - Поперов интервјуер - сматра да је тешко тврдити да стално растућа опасност од насиља у свакодневици савременог друштва долази искључиво из марксистичког појма историје и њених криза. Попер на то одговара да се испољавање овог насиља испреплиће и спаја са ставом постмарксистичких учитеља.

За Попера држава је «организација моћи» (К. Попер, 1993, I:381, фуснота 7). Истовремено, он оштро критикује Хегелову доктрину «по којој је *моћ правда*» (К. Попер, 1993, II: 55).

Попер сматра да је, с етичке тачке гледишта, потпуно неморално да се властита странка сматра добром, а политички супарници морално злим јер то «води мржњи, која је увек нешто лоше, и ка ставу који истиче моћ, уместо да доприноси њеном ограничавању» (К. Попер, 2002:97). На жалост, слобода, као и државна моћ могу да се злоупотребе (исто, 101).

У демократији је најважнија негативна моћ, претња смењивањем, док је позитивна моћ, у смислу именовања власти релативно неважна допуна (К. Попер, 2002:99). Другим речима, у схватању демократије као смењивања власти без крвопролића, истиче се «не начин бирања власти, већ начин на који се она одстрањује» (исто, 117).

Попер сматра да нови приступ политици изискује замену питања «ко треба да влада?» новим питањем «*Како да организујемо политичке институције које би спречавале да нам лоши или неспособни владари наносе велику штету?*» (К. Попер, 1993, I:166). Он разликује демократију као први и тиранију или диктатуру као други тип владавине. «Први тип сачињавају владе којих можемо да се ослободимо без крвопролића – на пример, општим изборима; значи, друштвене институције обезбеђују средства којима они којима се влада могу да смене владаре, а друштвена традиција осигурава да те институције не могу лако да униште они који поседују моћ. Други тип сачињавају владе којих се они којима се влада не могу ослободити осим успешном револуцијом – то јест, у највећем броју случајева, никако» (исто, 170). Другим речима, начело демократске политике је стварање, развој и заштита политичких институција ради избегавања тираније (исто, 171). Демократија омогућава реформу институција без насиља и употребу разума док је једини начин да се остваре разумне реформе у недемократској држави, насилно свргавање владе и увођење демократских оквира (исто, 172-173). На сличан начин Попер објашњава и парадокс толеранције, по коме, у име толеранције треба захтевати право да се не толеришу они који нису толерантни. Ово зато да би се спречили нетолерантни да на

рационалне аргументе одговоре својим песницама и пиштољима (исто, 349, фуснота 3).

Говорећи о проблемима демократије, Попер сматра да појам демократије не треба узети у дословном значењу грчке речи «владавина народа» јер то води од суштинског проблема. Наиме, «кључна поента демократије јесте избегавање диктатуре, или, другим речима, избегавање неслободе, избегавање облика власти која није владавина закона ... А већ у стара времена Грци су знали да демократија не значи владавину народа, већ избегавање опасности од тираније. То је разлог зашто су они за осамдесет и више година увели праксу остракизма. Плашили су се од популарног тиранина, или диктатора, популисте ... који би себе учинио веома популарним и кога би већина довела на власт. А функција остракизма је била да осигура да свако ко постане исувише популаран буде послат ван земље. Он није сматран осуђеником: он није био кажњен зато што је чинио нешто лоше. То је била само предострожност да неко не постане сувише популаран у земљи. Ако код Тукидида читате чувену Периклову надгробну беседу, видећете да је то стварно било у питању» (исто, 68). Важно је да се још у школама научи да демократија није владавина народа или већине, већ да је то «још од доба Атине било традиционално име за устав који *спречава* диктатуру, *тиранију*» (исто, 117). Попер закључује да је демократија, напросто, избегавање насиља и ништа више, а Ђанкарло Босети, резимирајући Поперове ставове, да је «демократија начин таквог регулисања политичких сукоба који води избегавању тиранија и диктатура» (исто, 69). Према Поперу, «демократија никада није била власт народа, нити то може, нити то треба да буде» (исто, 95).

«Стога демократија није народни суверенитет већ су то пре свега установе које су тако устројене да се одбране од диктатуре. Оне не допуштају диктаторске законе, нагомилавање власти, већ траже да се моћ државе ограничи. Суштинско је да демократија у том смислу мора садржати отворену могућност да се власт уклони без крвопролића, ако не поштује властита права и дужности, или ако сматрамо да је њена политика лоша или погрешна» (исто, 98). Остракизмом су одстрањени Аристид и Темистокле, сјајни атински државници и војсковође, не зато

што су нешто учинили, него превентивно, да не би постали популистички диктатори (исто, 118).

Поперов циљ у *Лекцији овог века* је да нас упозори да све веће насиље и све већи егоизми угрожавају демократију у модерном друштву (К. Попер, 2002:9, предговор издавача).

Према Поперовом мишљењу, демократија је нека врста народног просуђивања а избори треба да буду «не дан када се легитимише нова власт, већ дан када смо чланови који суде старој власти – дан када она полаже рачуна о ономе шта је радила» (К. Попер, 2002:119). Другим речима, демократија је нека врста народног трибунала који не дозвољава појаву тираније као несмењиве власти (исто, 121).

Л и т е р а т у р а :

Ansart, P. (1970), Sociologie de Saint – Simon, Paris

Vos Post Jonathan (1955), Open Questions on the correlation
Between Television and Violence,
<http://www.magicdragon.com/EmeraldCity/Nonfiction/socphil.html>

Елиас, Н. – Штинхис, А. (2004), Норберт Елиас и процесна
социологија – «Нисмо научили да довољно контролишемо
природу и себе», интервју Аџке Штинхис са Норбертом
Елиасом, Журнал за социологију, Нови Сад, бр. 2.

Кант, И. (1995), Вечни мир, Београд

Kaufmann, Walter (1959), From Shakespeare to Existentialism:
Studies in Poetry, Religion and Philosophy, Boston (Ch. 7, The
Hegel Myth and its Method, p. 88/119)

Keane, John (2004), Violence and Democracy, Cambridge

MANS – Mreža za afirmaciju nevladinog sektora, Šta je otvoreno
društvo?,

[http://www.mans.cg.yu/korupcija/info/slobodan_pristup_informacija
ma.htm](http://www.mans.cg.yu/korupcija/info/slobodan_pristup_informacija_ma.htm)

Николић, З. (2004), Мир и потреба за њим – оглед из културе
мира, Журнал за социологију, бр. 2.

Popper, K. (1986), Utopia and Violence, World Affairs, Vol. 149,
no. 1, p. 3 – 9.

Попер, К. (1993), Отворено друштво и његови непријатељи, књ.
I-II, Београд

Попер, К. (2002), Лекција овог века, Београд

Supek, R. (1987), Herbert Spencer i biologizam u sociologiji,
Zagreb

The complete review's Review: The Open Society and its Enemies –
Karl Popper, [http://www.complete-
review.com/reviews/popperk/opensae.htm](http://www.complete-review.com/reviews/popperk/opensae.htm)

Тубић, С. (2000), Посматрање рата, Ветерник

Fiamengo, A. (1987), Saint – Simon i Auguste Comte, Zagreb

Miloš Marjanović

Kata Marjanović

**NONVIOLENCE - CIVILIZED SUBSTANCE OF THE RULE
OF LAW AND DEMOCRACY: THE ESSAY ON POPPER'S
CONCEPTION**

Summary

Karl Popper (1902 – 1994) was the most important philosopher living in the end of 20th century in the English-speaking world. The Open Society and its Enemies (1945) has been "a major 20th century text" or "one of the most influential book in 20th century", said his critics. In The Lesson of this Century (2000) the main Popper's idea on nonviolent substance of our civilization was pointed out. The essence of rule of law is that the violence mustn't remain unpunished. The democracy is nonviolent repeal of government by the electorate as a tribunal of people. This is the basic difference between the democracy and the tyranny or the dictatorship. The influence of violence to the children, economic and political power, historicism, utopian and piecemeal social engineering, Athenian democracy, Hegelism, and Marxism, from the violence/nonviolence aspect, also were analyzed.

ПОЛИТИЧКО НАСИЉЕ У НЕДЕМОКРАТСКИМ РЕЖИМИМА XX ВЕКА

Апстракт: У овом раду покушали смо да укажемо на примену насиља и насилних политичких метода у процесу освајања и задржавања политичке моћи у недемократским режимима XX века. Политичко насиље је било најраширеније у тоталитарним режимима, с обзиром да су они имали шире политичке циљеве од ауторитарних (нпр. стварање „новог човека“). Иако је политичко насиље у ауторитарним режимима било мање систематично и брутално јер ови режими нису имали званичну идеологију иза које би се насиље могло прикрити и „есхатолошки“ оправдати, оно је имало велику варијабилност у различитим ауторитарним режимима. У сврху објашњења ужаса ових режима, број убијених и „несталих“ је један од најчешће коришћених података. Али се свакако не треба превидети да су ови режими у великој мери уништили демократски политички капитал популације, и спречили развој спонтане социјабилности која је интегрални део демократске политичке културе, кохерентне демократске транзиције и одрживог демократског система.

Кључне речи: недемократски режими, политичко насиље, тоталитарни режими, ауторитарни режими, демократија, моћ, двадесети век.

Увод

Ако пођемо од дефиниције моћи као способности да се утиче не понашање неког другог и против његове воље, јасно је да је код свих облика политичких режима присутан овај вид социјалне интеракције, уз постојање разлике између власти као институционализоване моћи и дифузног процеса стварања и употребе моћи, односно њеног претварања у утицај током друштвеног делања. С обзиром на чињеницу да се у политичким режимима одиграва непрестано доношење значајних политичких одлука које утичу на судбину свих грађана или пак поданика, и њиховог спровођења преко државног апарата (бирографије, полиције, војске), јасно је да је

појам моћи једна од главних аналитичких категорија којима се служи социологија политике. Исто тако, и насиље је једна од главних аналитичких категорија политичке социологије с обзиром да, како је уочио Диверже, политика се тиче темељних питања па се и антагонизми који се јављају у везу са њима могу исказивати насилно, на шта указују револуције, метежи, атентати, погубљења, репресије, државни удари, којих је била пуна новија историја (Duverger, 2001: 231). Међутим, политика представља с друге стране и тежњу да се друштвени антагонизми испољавају и решавају друкчијим, ненасилним средствима (исто), што је и једно од главних начела савремених либерално-демократских система¹, али се и у овом систему могу сусрести различите методе попут пропаганде, индоктринације, камуфлаже, које једним делом представљају вид психолошког насиља али и насиља над темељним принципима либералне демократије као што су слобода индивидуе, пристанак (да власт потиче „одоздо“), правна и политичка једнакост.

Проблем интеракције моћи и насиља сложенији је него што се чини са здраворазумског аспекта. Наиме, за сваки политички режим, било да је он демократски, полудемократски, ауторитарни или тоталитарни, као важан елемент његовог опстанка се наводи легитимација, коју дефинишемо као пристанак људи да живе у одређеном политичком систему и такође њихово уважавање постојеће владе. Кад овакве легитимације нема, моћ се нужно концентрише у рукама одређених политичких актера (било да се ради о појединцима, политичким организацијама као што су политичке партије или пак институцијама као што су војска, полиција) ради одржања политичког система, па се нужно, свдећи се на голу моћ и принуду ради опстанка, претвара у насиље. У противном, долази до дезинтеграције система и преласка у нови, не нужно демократски. Проблем проучавања интеракције моћи и насиља је „замршенији“ и може се рећи парадоксалнији у случајевима када постоји пристанак оних над којима се влада, те велика количина политичког насиља и концентрације политичке моћи.

¹ Диверже наводи да демократија „настоји замијенити битку расправом, пушке дијалогом, ударце аргументима, а надмоћ мишића или оружја резултатом гласовања“ (Duverger, 2001: 235).

Ствар је не мање сложена када је реч о режимима у којима нема овакве концентрације моћи, где моћ није концентрисана и манифестује се дифузно. Наиме, у плуралистичком демократском моделу, а коме се, као идеалном типу, стварност више или мање приближава, постоји далеко више политичких актера. Тако нпр., на основу принципа поделе власти - законодавна, извршна и судска власт су посебни политички актери. Раздвојеност друштвених сектора или подсистема (економског, политичког и цивилног друштва) условљава да грађани нису поданици, већ захваљујући распрострањености грађанске политичке културе која је у великој мери партиципативна, и страна која има могућност утицаја на неког другог, односно неке друге. Моћ се не претвара директно у утицај. Они који је потенцијално имају на основу свог положаја, улоге у систему или пак богатства, могу да рачунају да ће, с обзиром да се ради о плуралистичком систему са развијеном сфером цивилног друштва, наићи на препреке при њеној операционализацији. Стога је у таквом систему насиље теже видљиво голим оком, суптилније је, често више психолошког карактера, али не мање опасно. Теже је за проучавање и емпиријско истраживање и, због те своје „невидљивости“, подложно метафизичким спекулацијама.

У овом раду ми ћемо се позабавити проблемом интеракције моћи и насиља у недемократским режимима XX века, полазећи од помало грубе поделе политичких режима на тоталитарне, ауторитарне и демократске политичке режиме, уз напомену да је оваква класификација, нарочито током хладног рата², али и превладавања прошлости у постсоцијализму, имала и има идеолошку али и дневно-политичку функцију (Куљић, 2001). Међутим, за тему овог рада ова класификација може бити од користи с обзиром да постоје разлике у манифестацији и примени физичког и психолошког насиља у овим режимима. Исто тако, историјат насиља у XX веку има и једну специфичност, коју је Румел назвао демоцид

² Нпр. како истиче Куљић, тзв. ТОТ теорије су, бавећи се тоталитарним режимима, стављале нагласак на историчност фашизма и социјализма и наглашавале да је стаљинизам нешто што је инхерентно социјализму, а не његова девијација, што је било у функцији „истицања абнормалности непријатељске државе“ у хладноратовском периоду (Куљић, 2001).

(*democide*). Наиме, у XX веку је постало масовна појава да држава, односно власт која служи да обезбеди мир и поштовање закона на својој територији, упери оружје против својих грађана. Указавши на чињеницу да је у прошлом веку 36 милиона људи страдало у ратовима, а најмање 119 милиона страдало у геноцидима и масакрима власти над сопственим грађанима, Румел наглашава да „моћ може да убија“ (*“power can kill”*) и државу пореди са нуклеарном електраном, која може бити корисна када се ограничава и контролише, али у себи носи ризик да доведе до катастрофе (Rummel, 1988). У истом духу, Гети наводи да је двадесети век донео са собом не само незапамћена достигнућа у науци, техници и култури већ и ратове, нове форме угњетавања и терора, који су по својим последицама, трајању, бруталности и презрењу људског живота превазишли све облике политичког насиља који су били присутни у ранијим вековима (Getty, 1999).

Тоталитарни режими и насиље

У тоталитарним режимима насиље је свакодневна друштвена пракса, а моћ је сведена на голи утицај. Штавише, моћ се примењује као стално насиље кроз организацију, односно покрет, а затим на читаво друштво после заузимања власти. Сам иделошки пројекат тоталитаризма, како га желе остварити његове вође, а који се огледа у чувеној Мусолинијевој реченици „све за државу, ништа изван државе, ништа против државе“ (Heјvud, 2005: 238), показује да се он не може остварити без насилних метода, јер тежи „тоталној моћи“, било да је реч о тоталној моћи државе, расе или класе. Тако се у наведеној Мусолинијевој реченици реч држава може заменити речју раса, односно радничка класа. Тотална моћ се остварује поништењем разлике између приватне и јавне сфере, а грађанско друштво се, као сфера у којој грађани слободно комуницирају, удружују се и хоризонтално повезују независно од власти, гаси насиљем и бруталним средствима. Таква пракса се може правдати научношћу идеологије (марксизам-лењинизам) и идеолошком акробатиком (што је нарочито карактеристично за нацизам), непогрешивошћу вође (Стаљин, Хитлер), светошћу циљева - класних, расних, државних и сл. Тоталитаризам је чедо XX века, јер је незадржив развој технике

и технологије, средстава масовне комуникације и општег образовања створио могућност да се ови производи рационализма и модернизације користе за контролу свих друштвених установа, организација, удружења као и приватног живота појединца. Стога се, по Нојману, тоталитаризам разликује од тзв. једноставне диктатуре у ранијим вековима, где се диктатор користио традиционалним средствима попут бирократије, судства, полиције, и војске ради одржања на власти (Kuljić, 1994: 278).

Међутим, то не значи да су тоталитарни системи без легитимације, тј. да због тога грађани, који су овде сведени на пуке објекте, у одређеном броју и одређеној мери не подржавају овај систем³. Ова легитимизацијска основица коју тоталитарни режими имају, црпи своје сокове из идеологије којом се режим руководи, и она је *differentia specifica* тоталитаризма у односу на некадашње диктатуре са претежно парохијално оријентисаним становништвом⁴. Она је значајна и у фази успостављања режима као и фази његове консолидације. У фази пре доласка на власт, с обзиром да покрет због својих „ширих циљева“ - стварање потпуно новог политичког система, друштвене структуре и, што је можда и најважније „новог човека“ - није у могућности да их оствари унутар затеченог политичког система, као ни у ситуацији постојања приватне сфере одвојене и независне од јавне, он се нужно мора користити више или мање насилним средствима да би се домогао власти. У другој фази, у којој се режим већ

³ Како истиче Хана Арент, „Хитлеров долазак на власт био је легалан у смислу владавине већине, а ни он ни Стаљин не би могли задржати вођство над великим пучанством, преживјети многе унутарње и вањске кризе и пркосити бројим опасностима унутарстраначких борби да се нису могли поуздати у масе. Да те масе нису подржавале Стаљина и Хитлера, не би били могући ни московски процеси ни ликвидације Ромове фракције. Распрострањено увјерење како је Хитлер био само заступник њемачких индустријалаца а да је Стаљин победио у борби за Лењиново наслеђе након његове смрти само због мрачне завјере, само су легенде које могу оповргнути многе чињенице, али прије свега неоспорна популарност тих вођа“ (Arendt, 1996: 31).

⁴ Овде се под појмом парохијалне оријентације мисли на типологију политичке културе Алмонда и Вербе, где се парохијална политичка култура одликује непознавањем политичког система у земљи и неопажанјем различитих политичких улога, као и непостојањем политичке партиципације и очекивања од власти (Almond & Verba, 2004: 26-27).

консолидовао, насиље је мање физичко, јер се систем већ обрачунао са својим непријатељима. Тада се, пре свега, социјализацијом младих, пропагандом и разним формама дириговане политичке партиципације, врши интеграција преосталог (тачније преживелог) становништва у систем⁵. Ово нарочито важи за тоталитарне системе који са базирају на комунистичкој идеологији, због просте чињенице релативно кратког трајања фашистичких режима, који су претрпели слом услед пораза у Другом светском рату. Режим тада улази у посттоталитарну фазу и више наликује ауторитарном него тоталитарном систему.

Сви теоретичари тоталитаризма из периода педесетих и шездесетих година прошлог века (Арент, Шапиро, Фридрих и Брзенски), наглашавали су значај идеологије за функционисање тоталитарних режима, али и постојање једне партије, која је најчешће контролисана од вође, те монопол над средствима комуникације, оружјем, као и постојање тајне полиције која се служи терором. Како су истакли Фридрих и Брзенски у свом делу *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, тоталитаризам је екстремни облик диктатуре, која се покреће идеологијом као *impetusom* и одржава терором (Friedrich & Brzenski, 1961: 130-2, 150). Идеологија се свакодневно (зло)употребљава у сврхе пропаганде, односно индоктринације, и заједно са терором и насиљем служи креирању тоталитарне атмосфере у друштву (исто, 116-117), а захтев за тоталном власти се правда изградњом социјализма у једној земљи, односно остварењем *Volksgemeinschaft-a* (Arendt, 1996: 169). Међутим, овде треба подвући разлику између комунизма и фашизма, коју су ови теоретичари често превиђали⁶. А кључ те разлике је, по нашем мишљењу, управо у идеологији. Наиме, комунистичка идеологија - за разлику од фашистичке, која се позива на државу, и нацистичке, која се позива на расу - залажући се за интернационализам потлачених друштвених слојева, садржи у

⁵ То се најчешће врши помоћу „паралелних хијерархија“ којима се појединац укључује у више организација и клубова, зависних од државе и једног идеолошког концепта стварности, на основу чега се контролишу различите делатности појединца (Duverger, 2001: 201).

⁶ Како наводи Куљић, ТОТ теоретичари су често превиђали постојање ауторитарног потенцијала у капитализму и чињеницу да су фашизам и либерализам два облика капитализма (Куљић, 2001).

себи одређено хуманистичко језгро које се, у зависности од политичке ситуације у земљи и на међународној сцени, тренутне партијске политике као и структуре личности вође, односно партијског руководства, може више или мање развијати. Наравно, у околностима контрареволуције, фашистичке агресије и касније блоковске поделе света, ово хуманистичко језгро није имало прилике да се више развије, а често је и проблематична геополитичка ситуација служила као оправдање за даље коришћење насилних средстава и јачање положаја партије и њеног руководства. Насупрот томе, фашистичка идеологија је у својој бити негативна јер се формулише и примењује као негација пре свега просветитељских идеја као што су разум, слобода, људска права, демократија (Axford, Browning, Huggins, Rosamond & Turner, 2002: 229). Хејвуд наводи да је једна од главних карактеристика фашистичке идеологије антирационализам, јер се „обраћа души, емоцијама и инстинктима“, што се да видети из слогана које је Мусолини често користио: „Акција а не прича“ и „Неактивност је смрт“ (Hejvud, 2005:229). Фашизам се, по Хејвудовом мишљењу, уопште јавља као „антифилозофија“, јер су фашисти увек више знали против чега су, него за шта се залажу. Тако је фашизам у својој бити „антирационалан, антиконзервативан, антикапиталистички, антибуржоаски, антикомунистички итд.“ (исто). Овакав нихилистички *Weltanschauung* је још више био изражен у нацистичком покрету и наишао на широк одзив код немачког становништва које је у периоду после Првог светског рата, услед економске и политичке кризе, било сведено на масу, на аутоматизовану гомилу којој су ове антирационалистичке паролe одсликавале апсурдност властитог друштвеног положаја, али и нудиле излаз позивањем на „снагу кроз јединство“, која се у пракси сводила на беспоговорну послушност вођи. У таквој „анти“ друштвеној атмосфери, где све вредности губе смисао и политика се своди на голу снагу и вољу, насиље (физичко и психичко) је постало свакодневна друштвена пракса, и само је себе хранило и надањивало. Како наводи Гети, насиље није пропратна појава националсоцијализма, већ суштина његове „философије“ (*das Wesen dieser „Philosophie“*), чији је циљ победа „господарске расе“ („*Der Sieg der Herrenrasse*“) (Getty, 1999). Арент сматра да се у почетној фази режима насиље користи да би се људи

застрашили, а касније ради остваривања идеолошких циљева и практичних лажи⁷ (Arendt, 1996: 72). Уопште, нацисти су били уверени да зло у наше доба има морбидну привлачност (исто, 32), а чињеница да језгро њиховог покрета чине људи из масе, који се због своје бројности или политичке равнодушности не могу укључити у класичне политичке групације па нису ни партиципирали у политици за време парламентаризма и каквог таквог политичког плурализма, показује зашто су такви људи могли подржавати политичке методе као што су одбацивање аргументације, убијање политичких противника, депортација у концентрационе логоре и ликвидација. У чињеници да су људи из масе социјална основица покрета (било као чланови било као симпатизери) која се први пут у историји жели фанатично укључити у њено креирање⁸, извор је сталног физичког и психолошког насиља које се, наизглед парадоксално, увећава после консолидације режима. Наиме, кад је извршена ликвидација отворене и прикривене опозиције режиму⁹, односно правих непријатеља режима, започиње обрачун са тзв. „објективним непријатељима“, које одређује идеологија режима, тј. политика владе, а не њихова жеља да режим буде оборен (Arendt, 1996: 171). На основу постојања “непријатеља који никад не мирује“, постиже се даља фанатизација и мобилизација маса. Ко је, тачније ко може бити непријатељ - произлази из идеологије, али на крају неприкосновени вођа који најбоље познаје законе природе, односно дијалектичког материјализма, и снагом и харизмом једног пророка, одређује да поједине групе или заједнице из „могућег“ постану „стварни непријатељ“, те да се ликвидацијом потврде као такве¹⁰.

⁷ Као пример, Арент наводи да је велики део пољске интелигенције ликвиданан не због супротстављања нацистима, већ зато што по нацистичкој идеологији Пољаци нису имали интелекта (исто, 73).

⁸ Како наводе Линц и Стјепан, једна од главних карактеристика тоталитарних режима је крајња и горљива мобилизација становништва (Linx & Stepan, 1996: 40).

⁹ По Хани Арент, та фаза је у Немачкој завршена око 1935., а у СССР-у око тридесете године (исто, 169).

¹⁰ Као пример ових вођиних пророчких објава, Арент наводи Хитлерово обраћање у Рајхстагу 1939: „У случају да жидовски новчари... успију још једанпут гурнути народе у свјетски рат, исход ће бити... уништење жидовске расе у Еуропи“, односно Стаљинов говор 1930. у Централном комитету, где је тзв. лева и десна скретања у партији описао као представнике умирућих

Међутим, некохерентност нацистичке идеологије није стварала никакав проблем у спровођењу политичких циљева, с обзиром да, када се у рукама држе сви апарати за спровођење политичке моћи, никакав необорив алиби није ни потребан (Getty, 1999).

Иако је марксизам изворно у великој мери идеологија ослобађања, чији је циљ стварање хуманог, бескласног друштва, стварност се показала исувише компликованом да би се могла обликовати према унапред заданим идеалима. Стварност је у великој мери управо онаква каквом ју је видео велики немачки социолог Макс Вебер - хетерогени континуум, у којем при остваривању одређених циљева често постижемо и нешто супротно, поготово кад, гоњени светошћу својих вредности, не обраћамо пажњу на средства којима тежимо да их постигнемо. Марксова теза да не може само идеја тежити стварности, већ и стварност идеји, као да се највише доказала баш у покушајима стварања друштва за какво се управо Маркс залагао, а које би било ослобођено свих класних, националних и других противуречности. Да је стварност нешто далеко сложеније, убрзо је постало јасно чим су бољшевици дошли на власт и суочили се са противречностима социјалне структуре царске Русије, која је „представљала типично слабо друштво“ (Lazić, 1994: 41). У њему се није формирала грађанска класа која би, као носилац друштвеног и економског развоја, „успут“ наметнула либералне друштвене вредности. С обзиром да се капитал није развијао „иманентно“, већ интервенцијом државе и страним улагањима, радништво је било малобројно и тек од скора отргнуто са земље, а инертне сељачке скупине чиниле су пред Први светски рат око 2/3 становништва (Lazić, 40-41). У таквим околностима друштвом је управљала олигархија, а када су се докопали власти, бољшевици су, с обзиром да је урбани пролетеријат био „малобројан, некултивисан, потпуно неспособан за извођење праве револуције“ (Hejvud, 2005:136), своју власт такође претворили у ауторитарну и олигархијску. Користећи са Марксовом тезом о диктатури пролетеријата, као прелазној фази из капиталистичког у комунистичко друштво, Лењин је развио доктрину о комунистичкој партији као авангарди радничке класе која ће у том прелазном периоду

спречити удар контрареволуционарних снага. Сматрајући да се радничка класа тешко може одупрети синдикалној свести и заводљивим буржоаским идејама, оном што ће Грамши назвати идејном хегемонијом, револуцију треба да предводи група професионалних револуционара, са „неприкосновеном политичком моћи и монополом на идеолошку мудрост“ (исто, 138). Стаљин је са монструозном бескрупулозношћу искористио све противречне идеје и практичне последице које се могу дедуцирати из овог елитистичког становишта. Јер, ако је већина људи политички несвесна и неактивна, следи да „је масу могуће покренути из њене летаргије једино помоћу насиља, и то оног које не зна ни за какве правне, хумане и моралне норме“ (Џурић, 2001: 90-91).

Редукцијом марксизма на механицистичко тумачење примата економске базе, Стаљин је, под паролом изградње социјализма у једној земљи, започео процес убрзане индустријализације и присилне колективизације. У складу са макијавелистичком максимом да циљ, тј. изградња социјализма оправдава средства, почео се обрачунавати не само са тзв. левим и десним скретањима у партији већ и са читавим групама становништва (пре свега са кулацима). Уз пут је градио свој лични култ и створио тоталитарно друштво у ком учвршћивање моћи добија примат над идеолошким циљевима (Кулјић, 1994: 296), а ова перманентна акумулација моћи му је омогућила да се обрачуна не само са „стварним“ већ и са „могућим“ непријатељима, чиме је, повратно, опет увећавао своју личну моћ. У замршеном односу извршне власти, тајне полиције и вође (исто, 294), у друштвеној атмосфери где се не зна ко кога уходи, ко је тренутно на правој политичкој линији да би сутра изненада могао да буде проглашен непријатељем социјализма, пропагирање да се ради о власти партије у друштву служи стварању институционалне и организационе анархије, изнад које се уздиже вођа који је изнад сваке хијерархије¹¹. Тако је била омогућена ликвидација половине чланства Комунистичке партије од стране НКВД-а, и депортација неколико милиона људи у радне логоре - гулаге (Hejvud, 2005: 140).

¹¹ О томе указује и сама околност да од 1939. до 1952. није био организован партијски конгрес (Кулјић, 1994: 295).

Спецификум тоталитарних режима, на које смо се овде укратко осврнули, јесте примена масовног политичког насиља и терора. Иако насиље у великој мери произлази из чињенице да харизматске вође владају мимо формалних правила, званичних политичких хијерархија и процедура и сасвим непредвидљиво (Linz & Stepan, 1996: 40), чињеница је да се масовно политичко насиље не би могло практиковати без постојања широке мобилизације људи, „Хитлерових добровољних целата“ и разгранате денунцијације од базе према врху у стаљинизму (Кулјић, 2001). Међутим, да не би дошло до банализације жртава политичког насиља у овим режимима, не треба пренебрегнути да је обичан, „мали“ човек у необичним, „грандиозним“ временима највише и страдао од тоталне моћи власти коју је сам изабрао или којој се није (довољно) супротставио. Наиме, у нацистичкој Немачкој традиционалне елите у економији и војсци су остале готово недотакнуте терором, а стаљинистички терор није био само производ параноидне структуре личности вође већ и његов начин обрачуна са новом политичком елитом, међу којом је све више цветао непотизам и корупција који су претили да задају смртни ударац стварању бескласног друштва (исто). Наравно, масовни терор је задао ударац управо оним вредностима за које су се Хитлер и Стаљин наводно залагали: немачком народу и социјализму.

Ауторитарни режими и насиље

Ауторитарни режими представљају праксу владавине „одозго“, где је „право на власт изнад права појединца на слободу“ (Hejvud, 2000: 76). Како истичу Хаг, Хероп и Бреслин, главна карактеристика ауторитарних режима је немогућност становништва да контролише власт, а они који су на власти најчешће су изнад закона (Hague, Harrop & Breslin, 1998: 13), што ову форму власти чини посебно нелибералном и недемократском. Она је врло сложена за проучавање, с обзиром да је историја XX века била пуна примера овог недемократског типа власти, али се упркос томе, могу назрети неки њени подтипови. Хаг, Хероп и Бреслин разликују милитаристичке режими, односно војне диктатуре, режими где су на власти религијски лидери, једнопартијске режими, личне облике

власти и неконституционалне монархије (Hague, Harrop & Breslin, 1998: 14). Када дискутује о ауторитарним системима, Хантингтон разликује револуционарне једнопартијске, ексклузионистичке једнопартијске, као и војне, како их он назива преторијанске, а које дели на олигархијски тип, радикални тип средње класе и масовни тип (Brooker, 2000: 40-41, 49). Поред ових, присутне су и друге типологије, али се већина истраживача слаже да су ауторитарни режими више или мање нелиберални и недемократски, зависи о ком се конкретном режиму ради.

По Линцовом мишљењу, ауторитарне режиме карактерише постојање ограниченог и нереспонзивног плурализма, непостојање идеологије као политичке водиле, непостојање интензивне или екстензивне политичке мобилизације становништва (ако је има она је више изузетак него правило) и обављање власти мимо формалних процедура, али са претежно предвидљивом перформансом (Linz, 1970: 255-259). На основу Линцове дефиниције може се претпоставити да је у ауторитарним режимима насиље присутно у мањој мери него у тоталитарним. Наиме, ауторитарни режими немају јасно дефинисану идеологију на основу које би се могло легитимизовати масовно психолошко и физичко насиље над популацијом, и у њима постоји бар минимум друштвеног, нпр. привредног, верског и другог плурализма. Међутим, како је у XX веку постојао велики број режима које називамо ауторитарним, владавински процеси у њиховим оквирима показују велику варијабилност, а исто тако и примена насиља и репресије. Тако је у појединим ауторитарним режимима постојала велика репресија која се огледала у арбитарном затварању и мучењу противника, депортовању у радне логоре, њиховој егзекуцији или „нестанку“¹². У мање репресивним режимима користила су се више „прозаична“ средства као што су отпуштање са посла, премештање на нижи положај, спречавање напредовања укаријери и други видови негативне патронаже као облика нефизичке принуде и политичког притиска¹³ (Brooker, 2000: 112).

¹² Тако се нпр. наводи да је у Индонезији, после државног удара, убијено више од пола милиона присталица срушеног режима (Hague, Harrop & Breslin, 1998: 242).

¹³ Наравно, изразито репресивни режими су се користили и другом методом,

Ниску имуност на овај облик власти током XX века показале су земље у развоју, па је највећи број овог облика режима постојао у Афици, Латинској Америци и Азији. Војне диктатуре су, како наводи Брукер, најчешћи тип ауторитарног режима у модерном добу. У периоду после Другог светског рата па све до трећег таласа демократизације, војска је интервенисала у већини незападних земаља (Brooker, 2000: 59). Најчешћи узроци, тачније услови, интервенције војске у политичкој сфери су постојање привремене заосталости, губитак легитимности цивилне власти, етнички и други сукоби, те подела у друштву и међународне околности које делују повољно на успешност војног удара, као што је нпр. блоковска хладноратовска подела света¹⁴ (Hejvud, 2004: 715). Иако војска најчешће интервенише у име десничарско појмљених националних интереса, с циљем да се, као што је најчешће био случај у Латинској Америци, обрачуна са левим екстремизмом, политичком корупцијом и slabом перформансом цивилне власти (Brooker, 2000: 106), тј. ради превладавања трибалистичких, етничких, религијских и других подела у новонасталим постколонијалним државама у Африци, њена корпоративна природа, централизована и строга хијерархијска организација, дисциплина и емоционална солидарност присутна међу њеним члановима - упућују да је заправо реч о заштити интереса војске (тзв. *corporate-self interests*). Исто тако, и чињеница да ови режими најчешће немају јасно дефинисану политичку агенду као ни идеологију, упућује на овај закључак.

што је произлазило из чињенице да је стабилност ауторитарних режима у великој мери зависила од степена конфликтности односа међу политичком елитом. У случају када власт појединца или клике, у ауторитарном систему јача, постоји опасност да ће други припадници политичке елите одн. друге клике покушати да изврше удар, што се најчешће спречавало њиховом елиминацијом са кључних политичких положаја. Тако нпр. Сволвик наводи да је председник Мобуто у Заиру користио метод „рустикације“ (*rustication*), којим је кажњавао потенцијалне и стварне политичке противнике тако што их је присилио да се врате у своја родна села (Svolik, 2006: 9).

¹⁴ Тако је нпр., америчка спољна политика тог периода обележена тражењем савезника по било коју цену, с циљем спречавања победе марксистичких групација макар режим који се подржава био недемократски. То је нарочито било присутно седамдесетих година прошлог века, када је Хенри Кисинџер био државни секретар, а америчку спољну политику карактерисало подржавање антикомунистичких недемократских режима, пре свега у Латинској Америци.

Изузетак чине Насеров режим у Египту, који се позивао на арапски национализам и арапски социјализам, Сухартов режим у Индонезији, који се служио идеолошком симболиком и имао економске, културне и религијске циљеве, док је већина војних режима у Латинској Америци обарала претходну власт најчешће у име демократије која се намерава поново увести после успостављања реда у земљи (Brooker, 2005:109).

Проста чињеница да је, поред полиције, војска политичка институција која има монопол над коришћењем оружја, рађа проблем контроле њене моћи, јер „они који држе оружје могли би га и злоупотребити“ (Duverger, 2001:195), што је и често био случај. Поседовање оружја помоћу кога се људским бићима насилно може одузети живот, што је једно од њених главних обележја, указује да војска на власт долази употребом (нпр. у Чилеу 1973.) или пак претњом употребе насиља, односно уценом (тзв. „прерушени“ удар као што је нпр. био случај у Индонезији 1966.).

У зависности од тога да ли војни режим има дефинисану политичку агенду и да ли је режим инклузиван или ексклузиван (да ли му је циљ повећање или пак спутавање политичке мобилизације становништва), зависи и милитаризација друштва и његових установа. Фајнер користи термин “колонизација” (*colonizing*) да би описао процес постављања војних кадрова у политичке институције и органе као што су влада, регионална и локална власт и цивилна служба, а што је било посебно изражено у војним режимима који имају унапред задани политички пројекат. Ту је, с обзиром на шире циљеве режима, потребна контрола свих друштвених институција и мобилизација свих организационих ресурса ради њиховог постизања, те и јачи притисак војне чизме на цивилно друштво. Као типични примери инструментализованог насиља над политичким институцијама и цивилним друштвом, спадају Насеров режим у Египту, Не Винов у Бурми, Пиночеов у Чилеу и Суартов режим у Индонезији (Brookner, 2000: 119). Међутим, с обзиром на различите циљеве треба и указати на различите сврхе коришћења методе колонизације у овим режимима. Нпр., Насерова политичка агенда је садржавала програм смањења моћи богатих земљовласника, развој пољопривреде и побољшање животних услова становништва (нпр. обезбеђивање питке воде) (Hague, Harrop & Breslin, 1998: 242), док је

Пиночеева војна хунта имала за циљ сламање левичарског покрета, што је довело до ликвидације и затварања хиљада политичара леве оријентације, радничких вођа и наводног самоубиства демократски изабраног председника Аљендеа (Wikipedia, 2004).

У случају када војска не заузима власт директно, већ влада иза сцене, она то може чинити или ограничено, значи само у појединим случајевима, или сталном контролом цивилне власти¹⁵. Овде се ради се о камуфлираном насиљу прикривеном најчешће иза демократске форме, а цивилна власт је обичан талац војске (Mainwaring, Brinks & Perez-Linan, 2001: 44). У том случају не ради се само о первертирању легалних канала долажења на власт и њеног вршења, већ и о уништењу политичког демократског капитала становништва које се, схвативши како правила игре стварно функционишу, најчешће повлачи у пасивизацију и приватизацију или пак долази до продубљивања поларизације и радикализације на политичкој сцени, и коришћења насилних средстава од стране опозиције ради промене стања. Латинска Америка је током XX века била пуна случајева где је власт, изабрана на фер и слободним изборима, ограничена у свом вршењу не због принципа конституционализма, већ због стварне моћи војске и/или парамилитарних снага на терену. Војска је нарочито ограничавала спровођење аграрних реформи и реформи у сфери радничког законодавства (нпр. у Аргентини, Гватемали) а у Ел Салвадору су војска и парамилитарни одреди смрти (*dead squads*) убили десетине хиљада левичара и наводно њихових симпатизера (Mainwaring, Brinks & Perez-Linan, 2001: 45)¹⁶. У

¹⁵ У примере индиректне, али комплетне контроле цивилне власти спадају Батиста-режим у Куби 1944 - 1940, Калесова индиректна власт у Мексику тридесетих година прошлог века, и Кедрасова у Хантију, до 1994. године. У случају Бразила педесетих година прошлог века, војска је повремено интервенисала да уклони цивилну власт, после чега је грађанима било допуштено да изаберу нову (Brooker, 2000: 77). У Хондурасу и Тајланду цивилна власт је само „спољни, танки омотач“ (*thin veneer*) који служи прикривању суштинске моћи генерала (Mainwaring, Brinks & Perez-Linan, 2001: 44).

¹⁶ Занимљиво је навести да, иако је војна хунта у Ел Салвадору долена више декрета о реформи постојећег стања у земљи, као што су национализација извоза кафе, банака, и смањење величине земљишног поседа, унутар хунте је постојао сукоб између конзервативних и реформистичких снага. Исто тако, у

случају када војни режим влада директно и окрене се тзв. псеудодивилнизацији режима, најчешће формирањем политичке партије под својом контролом, он тада користи могућности које има већина политичких партија (мобилизација становништва, индоктринација омладине, развијање патронаже и сл.) - да ојача своју контролу, што је нпр. случај са самопрокламованом диктатуром Батиста у Ираку и Галкар партијом у Сухартовој Индонезији (Brooker, 2000: 120-122).

Један од доста раширених облика ауторитаризма током XX века је тзв. једнопартијски систем, у ком монопол власти има само једна партија. Хејвуд разликује два типа једнопартијског система, први у систему државног социјализма, где монопол власти има комунистичка партија, и други карактеристичан за постколонијални период у земљама у развоју, где једна партија, позивајући се на антиколонијални национализам и план привредног развоја, ужива монопол власти (Hejvud, 2000: 483-485). Насилни аспекти овог режима се огледају у самом начину долажења на власт- револуцијом или злоупотребом изборне процедуре (Brooker, 2000: 88), без обзира на природу претходне власти и евентуалну оправданост таквог једног чина. Злоупотреба избора је нарочито карактеристична за партијске диктатуре у Африци, али се може запазити и у начину на који је успостављен, односно наметнут комунизам у Источној Европи. Наиме, да би се прикрила успостава комунизма од стране совјетских ослободилачких (или пак окупаторских снага, у зависности о ком се аспекту гледања на тадашња збивања ради) иза „демократских процедура“, у Источној Европи је коришћена тзв. „салама тактика“ (*salami tactic*). Најпре је дошло до обрачуна са непријатељима и ривалима у датој земљи (најчешће под паролом да се ради о

чињеници да је у периоду тзв. реформистичког војног удара практикурано изразито насиље према масовним организација левичарске провенијенције, и да су се реформе половично спроводиле, огледа се ограниченост декретом проглашених реформи и непостојања жеље за проширењем легитимизацијске базе режима. Као индикатор да је војска заправо кочила значајније реформе, треба навести и постојање веза између економске елите и конзервативног крила хунте, чији су чланови великим делом радили за тајну службу, за коју се сматра да је тајно подупирала „одреде смрти“ (U.S. Library of Congress, 2004).

фашистичким колабораторима), а потом до формирања фронтовских организација и склапања савеза са другим партијама и масовним организацијама да би се осигурала победа на изборима. У периоду после Стаљинове смрти, комунистички системи у Источној Европи су се приближили ауторитарним политичким режимима, с обзиром да долази до попуштања стега и до појаве облика друштвеног деловања у привреди и култури који не зависе од партије (Linz & Stepan, 1996: 42-51). Минимални плурализам је произлазио из самих закона индустријског друштва који доводе до преваге значаја привредног развоја над идеолошким крилатицама (Kuljić, 1994: 301). Међутим, сваки покушај шире друштвене плурализације систематски је гушен. Извесни плурализам елита (већи значај врхова привреде, државе, армије, научника) у процесу доношења и спровођења одлука не мења чињеницу да је подвлашћенима онемогућено независно организовање и непризнавање плурализма друштвених интереса (исто, 299-301). Осим тога, ако је захтев за плурализацијом изразито снажан и масован, долази до његовог потпуног гушења. Тако је нпр. после сламања „Прашког пролећа“ у Чехословачкој дошло до гушења плурализма, геронтократизације руководства и редуцирања политичке мобилизације на ритуална, диригована политичка окупљања због чега су Линц и Стјепан овај период назвали замрзнути посттоталитаризам (Linz & Stepan, 1996: 316-333).

У афричком случају, већина бивших европских колонијала је започела своју државност с вриједношћу номиналне демократије (Tilly, 2002), да би једна партија, освојивши велику изборну победу¹⁷, то искористила за учвршћивање своје моћи и уклањање претњи које би могле довести до промене власти. Тежња да власт постане својина оних који је имају, у афричким једнопартијским системима се правдала традиционалистичким аргументима о тзв. комунитарној демократији, која је постојала у претколонијалном периоду, непостојањем класа, чиме се губи смисао постојања више партија које би представљале различите

¹⁷ Нпр., на изборима у Гани 1954. и 1956. партија Н'Крумаха освојила је 2/3 посланичких места, а у Гвијени партија Туреа готово сва места (Brooker, 2000: 89).

класне интересе, као и потребом за изградњом нације, у смислу да једнопартијски систем једини може превладати етничке и трибалистичке ривалитете у Афричким земљама (Brooker, 2000: 110). Међутим, с обзиром да је у овим режимима од великог значаја била личност хероја-оснивача (*hero-founder*) државе, око чијег култа личности се партија организовала и институционализовала, Хаг, Хероп и Бреслин истичу да се овде пре ради о личној власти, и као пример наводе да је после збацивања Н'Крумаха у Гани његова партија буквално ишчезла (Hague, Harrop & Breslin, 1998: 145). У сваком случају, за афричке једнопартијске системе у постколонијалном периоду је посебно занимљиво да постоји позитивна корелација између природног богатства земље и истрајавања ауторитарног режима, што се може запазити на примеру Нигерије, Алжира, Либије, Габона и других земаља, али и корелација између недостатка ресурса и ауторитаризма (Jensen & Wantchekon, 2004: 818). Наиме, и велико природно богатство и сиромаштво су довели до настанка патримонијализма у смислу развијања личне лојалности у замену за материјалне услуге. Тако је за време председника Мобутуа, који је владао Заиром више од 30 година, било омогућено председнику, његовим присталицама и њиховим клијентима да масовно злоупотребљавају државне агенције и фондове за лично богаћење, и да се широм државе створи разграната патрон-клијент мрежа, због чега је режим често називан клептократијом (Brooker, 2000: 150). Тако је у афричким земљама богатство у нафти, минералима, дијамантима и другим ресурсима омогућило властима да, због дискреционог права на алокацију прихода од ресурса, развију широк систем патронаже и регионалне, локалне, групне и индивидуалне зависности од власти¹⁸ и поткупљивања политичких опонената, и да на тај начин спрече било какву опасност да опозиција промени власт. У таквим околностима опозицији једино преостаје да посегне за неинституционалним средствима, што води до појачања репресије над политичким опонентима или забрањивања политичких партија, и све већег пораста корупције и клијентизма (Jensen & Wantchekon, 2004:

¹⁸ Тако су се у Боцвани богатства стечена продајом дијаманата користила за увећање и запошљавање бирократског апарата који је био у патронажном, зависном односу према властима (Jensen & Wantchekon, 2004: 821).

819-821). Тако се опозиција најчешће користила оружаним средствима да би освојила власт или пак да би одвојила један део територије од централне власти, с обзиром да се у новонасталим афричким државама административне границе нису поклапале са етничком, односно племенском припадношћу (Tilly, 2002:). У Нигерији је, на примјер, у периоду од 1960. до 1970. године, дошло до покушаја отцепљења источне области Биафре, што је резултирало да је у сукобима настрадало око 200 000 људи (Marshall, 2006:).

Из наведеног се може закључити да су ови режими користили метод и „штапа и шаргарепе“ ради одржавања на власти. Као изразит пример коришћења физичког насиља у овом типу власти, може се навести случај Гвинеје где је председник Туре, служећи се теоријом „непрестане завере“ (*“the permanent plot”*) домаћих и страних непријатеља, спровео масовне чистке у којима су страдали учитељи, наставници, трговци, војска, министри, као и неке племенске групе (Brooker, 2000: 148-149). У Индонезији, Сухарто је користио тзв. јајасан (*yayasan*) фондације, које су биле главни извор прихода његове Голкар партије и канал државних улагања за различите сврхе (нпр. рурални развој, плаћање цивилне службе), али и поткупљивање политичких противника (исто, 149). У оваквим околностима разгранатог клијентизма, долази до губљења дистинкције између приватног и јавног, јер се моћ у јавној сфери користи у приватне сврхе - од развоја организоване неодговорности, нерационалног коришћења природних ресурса и економског капитала, даљег јачања друштвених неједнакости из којих клијентизам и потиче (Clapham, 1982, у Hague, Harrop & Breslin, 1998: 88) - до квазифеудалне злоупотребе моћи на регионалном и локалном нивоу (Brooker, 2000: 152), губљења дистинкције између кримогеног и легалног (Willson, 2003: 5), и, на шта су указали Линц и Стјепан, до систематског разарања продемократског друштвеног ткива (Linz & Stepan, 1996: 52-53). И поред неких амбициозних економских циљева које су ови режими најчешће тежили да остваре, делови државне машинерије (министарства, администрација, полиција) нису имали довољно способности да их спроведу. Стално повећање службеника¹⁹ парадоксално је завршавало у све већем слабљењу

¹⁹ Тако је нпр. у Гвинеји издржавање више од 50000 затворених у

државе, која је ипак, ма како слаба била у спровођењу реформи, донела многе користи моћним појединцима и групама. Стога су и теоретичари и истраживачи ових друштава, иначе немарксистичке оријентације, сматрали да се ради о држави паразиту или чак држави предатору, која разара и онако слабо друштво (Brooker, 2000: 181).

Уместо закључка

Једна од главних карактеристика недемократских режима XIX века јесте већа или мања присутност политичког насиља, које се различито квалитативно и квантитативно манифестовало у зависности о ком се типу или подтипу недемократског режима ради.

Тоталитарни режими двадесетог века су, као што смо истакли, претекли све досадашње режиме по распрострањености примене терора над стварним и наводним противницима. Како је главна карактеристика ових режима брисање разлике између приватне и јавне сфере живота и стварање *hominnes novis*, насиље је у њима нужно било присутно, са алибијем у биологистичким редуccionизмима о вишој раси, односно у редуccionи Марксове философије на вулгарни прагматични макијавелизам, где циљ - успостављање бескласног друштва - оправдава сва средства. Како је у нацистичком покрету насиље извирало из ирационалне философије живота у којој “*Übermensch*“, самим тим што је „јачи“, своју моћ може да користи кад год и како год му је воља, оно је било мање замаскирано од с,таљинистичког терора који се правдао рационалистичким циљевима индустријализације, електрификације и урбанизације. Иако је комунистичка идеологија у великој мери део пројекта просветитељства јер верује у прогрес, у људски разум и праисконску доброту човека коју живот у класном друштву не може до краја да поквари, методе које су користили њени имплементатори показују како се и најузвишенији циљеви могу упрљати коришћењем насиља. Ситуација у којој је „мисија партије исувише важна да би била подвргнута формалним

правилима“ (Hague, Harrop & Breslin, 1998: 153), омогућила је ширење ових метода до апсурда, „по узору на Орвелово министарство за мишљење и Бредбиријеву негативну утопију (451 *Фаренхајта*) (Кесмановић, 2005: 27).

Иако већина ауторитарних режима, на које смо се укратко осврнули, често има уже циљеве од тоталитарних, насиље је у ретким случајевима имало прилику да се заодене у псеудоесхатолошке форме и тако оконча у „систематском испирању мозга“ (исто). Оно је, у зависности о ком се конкретном режиму ради, било више или мање присутно. У латиноамеричким војним режимима, насиље се најчешће огледало у репресији над групама које су се бориле за промену постојећих односа моћи у друштву (нпр. репресија над либералима у Колумбији педесетих година и левичарима у Чилеу седамдесетих година). У афричким једнопартијским државама оно је било изражено над политичким опонентима који су доводили у питање афрички концепт развојне државе, као и под плаштом изградње нације у постколонијалном периоду над и међу различитим етничким и религијским групама. Оно је често имало неизмерне размере, и покушаји националне интеграције по угледу на западно либерални принцип који припадност нацији изводи из државности, принципа конституционализма и механизма политичког представништва, често су завршавали међуетничким сукобима и насиљем²⁰. Постсталинистички период у државама некадашњег тзв. источног блока и смањивање физичког терора ове је земље приближило ауторитарном политичком режиму, с обзиром да су неке институције (нпр. универзитет) и неке професионалне групације (пре свега стручњаци) могле у неким областима да делују независно од државе, мада се уз помоћ брежњевске доктрине²¹ спречавало свако радикалније ширење друштвеног плурализма.

²⁰ Тако је нпр. у Судану у периоду од 1956. до 1972, и 1983. и 2002. у међуетничким сукобима страдало око 500.000, односно 1.000.000 људи (Marshall, 2006).

²¹ Према брежњевској доктрини, СССР и друге земље тзв. источног блока су имале право мешати се у унутрашње послове сваке од њих понаокоб у име заштите социјализма (Axford, Browning, Huggins, Rosamand & Turner, 2002: 152).

„Колонизација“ државе од стране војске у војним режимима, „партизација“ државе и економије у једнопартијским режимима, иако није довела до „замрзавања“ друштва као у стаљинизму и друштвеног „глајхшалтовања“ као у нацизму, свакако је довела до више или мање бруталног притиска на друштво и до спутавања оне спонтане социјабилности међу људима која је један од главних предуслова настанка демократске политичке културе и демократског система у којем демократија није само пука процедура постављања и смењивања политичких елита већ и суштински део човекове свакодневнице. Иако је после тзв. хантингтоновског трећег таласа демократије већина недемократских земаља више или мање успешно покушала да у свом оквиру уведе демократске институције и стандарде, један од бројних узрока њеног отежаног устоличења јесте и у чињеници да се она често покушава успоставити диригованим методама „одозго“, што неодољиво подсећа на претходно описане политичке режиме. Иако се такав начин увођења демократије правда страхом од неког облика јакобинског терора и случајева „догађања народа“ из наше ближе националне историје, не треба изгубити из вида да овај вид њеног диригованог, поступног имплементирања често служи заштити интереса старих и/или нових елита.

Литература:

1. Almond, A. G. & Verba, S. (2000), *Civilna kultura; Politički stavovi i demokracija u pet zemalja*, Politička kultura, Zagreb
2. Antonić, Slobodan (2000), Društveni sklopovi, politički delatnici, demokratski poredak, u: Mladen Lazić (ur.), *Račji hod*, Filip Višnjić, Beograd
3. Arendt, Hannah (1996), *Totalitarizam*, Politička kultura, Zagreb
4. Axford, B., Browning, G., Huggins, R., Rosamond, B. & Turner, J. (2002), *Uvod u politologiju*, Politička kultura, Zagreb
5. Boix, Charles (2004), *The Political Violence*, Chicago, The University of Chicago <http://home.uchicago.edu/~cboix/political-violence.pdf>
6. Brooker, Paul (2000), *Non-Democratic Regimes; Theory, Government and Politics*, Macmillan Press, London
7. Čupić, Čedomir (2001), *Politika i zlo*, Čigoja štampa, Beograd
8. Dal, Robert (1994), *Dileme pluralističke demokratije*, Bigz, Beograd
9. De Tokvil, Aleksis (2002), *O demokratiji u Americi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stanojevića, Sremski Karlovci- Novi Sad
10. Douverger, Maurice (2001), *Politička sociologija*, PANLIBER, Osijek, Zagreb, Split
11. Dukor, Maduabuchi (1991), *Resisting State Violence in Nigeria*, Philosophy and Social Action, July-December 1991, p. 64-67 http://www.uow.edu.au/arts/sts/ bmartin/pubs/91psa/91psa_Dukor.rtf.
12. Friedrich, C.J. and Brzenski, Z.K. (1961), *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Preager, New York
13. Getty, J.Arch (1999), *Zwischen Revolution und Terror: Nationalismus und Stalinismus im Vergleich*, Philjohn.com http://www.philjohn.com/papers/pjkd_gho3html

14. Hague, R., Harrop, M. & Breslin, S. (1998), *Comparative Government and Politics; An Introduction*, Macmillan Press, London
15. Hantington, Semjuel P. (2004), *Treći talas*, Stubovi kulture, Beograd
16. Hejvud, Endru (2002), *Politika*, Klio, Beograd
17. Hejvud, Endru (2005), *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
18. Jensen, N. & Wanthelen, L. (2004), *Resource Wealth and Political Regimes in Africa*, Comparative Political Studies, Vol 37, No. 7, p.814-841, Sage Publications, <http://www.ireep.org/documents/Resource%20wealth.pdf>
19. Kecmanović, Nenad (2005), *Dometi demokratije*, Fakultet političkih nauka, Beograd
20. Kuljić, Todor (1994), *Oblici lične vlasti*, Institut za političke studije, Beograd
21. Kuljić, Todor (2001), *Istorijsko- društvena kritika teorija o totalitarizmu*, Filozofski fakultet www.komunikacija.org.yu/komunikacija/casopisi/sociologija/XLIII_1/index_s, Beograd
22. Lazić, Mladen (1994), *Sistem i slom*, Filip Višnjić, Beograd
23. Linz, Juan (1970), An Authoritarian Regime: Spain, in: Allardt, E. & Rokkan, S. (eds.), *Mass Politics*, Free Press, New York
24. Linz, J. & Stepan, A. (1996), *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London
25. Lobe, Jim (2006), *Kissinger Backed Argentina Junta 30 Years Ago*, ANTIWAR.com www.antiwar.com/lobe/?articleid=8762
26. Mainwaring, S., Brinks, D. & Perez-Linan, A (2001), *Classifying Political Regimes in Latin America*,
27. Marshall, Monty (2006), *Major Episodes of Political Violence 1946-2005*, Severn MD, Center for Systematic Peace
28. Nzongola-Ntalaja, Georges (2004), *Citizenship, Political Violence and Democratization in Africa*, Global

- Governence 10, p. 403-409
[goliath.ecnext.com/coms2/gi_0199-3562608/
Citizenship-political-violence-and-
democratization.html](http://goliath.ecnext.com/coms2/gi_0199-3562608/Citizenship-political-violence-and-democratization.html)
29. Svolik, Milan (2006), *Government Dynamics in Authoritarian Regimes*, Chicago, University of Illinois
https://netfiles.uiuc.edu/polborn/www/coups_UIUC.pdf.
30. Rummel, J.R. (1988), *Political Systems, Violence and War*, United States Institute of Peace Conference, Airline, Virginia
www.firearmsandliberty.com/rummel.war.html
31. Rummel, J.R. (2002), *Power Kills: Democracy as a Method of Nonviolence*,
<http://www.hawaii.edu/powerkills/TCH.HTM>
32. Tilly, Charles (2002), *Violence, Terror, and Politics as Usual*, Boston, Boston Review
<http://www.bostonreview.net/BR27.3/tilly.html>
33. Traub- Merz, Rudolf (2001), *Die Philippinen nach Estradas Sturz: Demokratie weiter im Notstand*, Quezon City, Friedrich Ebert Stiftung- Philippine Office
library.fes.de/fulltext/iez/01242.html
34. Wikipedia (2004), *Augusto Pinochet*, Wikimedia Foundation,
http://en.wikipedia.org/wiki/Augusto_Pinochet
35. Wikipedia (2005), *The State Terrorism*, Wikimedia Foundation,
http://en.wikipedia.org/wiki/State_terrorism
36. U.S. Library of Congress (2005), *The Reformist Coup of 1979*,
[http://lcweb2.loc.gov/cgi-
bin/query/r?frd/cstudy:@field\(DOCID+sv0022\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstudy:@field(DOCID+sv0022))
37. Willson, Ian (2003), *The Politics of Thuggery: Paramilitary Groups in Indonesia*, Perth, Murdoch University
[wwwarc.murdoch.edu.au/asiaview/
AsiaViewOct03.pdf](http://wwwarc.murdoch.edu.au/asiaview/AsiaViewOct03.pdf)

и

Zlatiborka Popov-Momčinović

POLITICAL VIOLENCE IN NON-DEMOCRATIC REGIMES IN 20TH CENTURY

Summary

In this work it has been tried to point out at the implementation of violence and violence political methods in non-democratic regimes, both in the process of acquiring and maintaining of political power. The political violence was the mostly expressed in totalitarian regimes, taking into account that these regimes had wider political goals than authoritarian ones (e.g. the creation of “new man”) which couldn’t be obtained without usage of widespread and systematic political violence. Although the political violence in authoritarian regimes was not so systematically and brutally implemented, for these regimes mostly did not have official ideology which could disguise and justify political violence behind eschatological terms, it showed great variability in different authoritarian regimes. In order to explain horror of these regimes, the number of killed and “disappeared” persons is one of the most used data. But it should not be neglected that these regimes have to high extent destroyed democratic political capital in population, and prevented development of spontaneous sociability which is the integral part of democratic political culture, coherent democratic transition and sustainable democratic system.

ФЕНОМЕН ПЕРЦЕПЦИЈЕ МОЋИ

***Анстракт:** Моћ, као основ друштвених неједнакости и раслојавања, све више постаје предметом проучавања савремене социологије при утврђивању својстава вертикалне структуре друштва и реалитета који непосредно или посредно кореспондирају са њом. И не само то. Данас готово да нема друштвене појаве која на одређени начин, а који исходи из особености друштвеног амбијента, не корелира са неким обликом моћи у друштву. Истраживања феномена перцепције моћи, као инструментализоване манипулативне способности уобличавања представа о нечијој или својој моћи, уз употребу аугментационих и редукиционих перцептивних механизма, потребују посебност у методолошком приступу и епистемолошкој парадигми. Овај феномен, иако историјски етаблиран, постаје све присутнији у свим нивоима данашњег друштвеног живота, независно на његову лоцираност. Употреба перцептивних механизма било ког облика има јасну телеолошку профилисаност. Док механизми перцептивне аугментације моћи не варирају по свом циљном садржају, перцептивно-редукициони механизми могу имати сасвим другачију сврху од оне која би се дала наслутити, полазећи од функционалне садржине механизма као таког. Претече ове теорије делом је тешко одредити. Ја сам се одлучио за Томаса Хобса и његове експликације о моћи изложене у делу "О грађанину" и десетој глави "Левјатана".*

***Кључне речи:** моћ у друштву, феномен перцепције моћи, друштво, перцептивни механизми, перцептивна аугментација, перцептивна редукиција, манипулација.*

1. ПОЈАМ ФЕНОМЕНА ПЕРЦЕПЦИЈЕ МОЋИ

Овој теми прилазимо с циљем да опсервирамо, делом размотримо и објаснимо дати феномен, а да читаоцу помогнемо да разуме још једну од оних особина моћи која није у нарочитој мери анализирана, а нарочито не са становишта социолошке науке. Ради се о феномену перцепције моћи. Како је перцепција она дата која припада превасходно психолошком учењу, из тог

разлога истраживања ове врсте потребују интердисциплинарни или мултидисциплинарни приступ, доминантно социолошки са социјално психолошком етаблираношћу. Објективно, феномену моћи уопште се може само тако и приступати. Колико год да је овај феномен друштвено конотиран, он итекако кореспондира и са унутрашњим својствима човека која првенствено исходе из његове менталне структурираности.

Како, на који начин је установљена теорија феномена перцепције моћи? Историзам као теоријско-методолошки приступ, перцептивна логика и феноменолошка социологија, теоријско-епистемолошки и методски су оријентирани наше теорије. Посебност овог друштвеног феномена потребује и методску посебност у његовом истраживању и научно-теоријском обликовању. У овом кратком раду представићу један део мојих вишегодишњих, као и најновијих, истраживања феномена перцепције моћи. Перцептивна логика је објективна матрица разматрању перцептивног феномена, помало заборављен начин конституисања принципа утврђивања истинитости научног сазнања. Едвард де Боно закључује како двадесет четири века улажемо интелектуални напор у логичко мишљење, а не у перцептивну логику, независно од чињенице што је перцепција за људска питања далеко важнија¹. Истовремено се пита због чега правимо ту грешку? Тачно је да нам се пречесто, у науци засигурно, не допада магловитост и слаба прозирност перцепције, те одабирамо закљон у наизглед чврстим бедемима аргумент-логике, мислећи да у њој искључиво можемо пронаћи апсолутност истине. Али, и аргумент-логика је античка творевина како би перцептивна логика имала смисла². Перцепција је постала једним од инструмената драме, сликарства, поезије, практично искључивши је из науке. А управо перцептивна логика је у стању надоместити недостатке формалне логике и трасирати пут истинитом сазнању. “Та логика се директно заснива на понашању самоорганизујућих образаца и потпуно је друкчија од логике *површине стола*, традиционалног разлога и језика.”³

¹ Види: Едвард де Боно, *Ја сам у праву – ти грешити*, Београд, 1995, стр. 54.

² Види: З. Николић, *Социологија*, Источно Сарајево, 2005, стр. 8.

³ Едвард де Боно, *цит. дел.*, стр. 55.

Логички аргументи неретко не могу да разоткрију и разбију стереотипе у мишљењу. Перцептивна логика полази од ове чињенице. Ограничености језика такође могу бити сметња правилној перцепцији и промишљању. Обогатити перцепцију захтева и богаћење језика. Много је разлога зашто ми заправо видимо само оно за шта смо припремљени да видимо. Перцептивна логика и служи да разобличи латентно у опажају, али и у мишљењу. Из тог разлога Боно констатује да је област софтвера (систем размишљања) заправо област перцепције⁴. Искусствено, чињенично може у пројекцијама људи бити транспоновано у задато, уобличено, наметнуто. Фактор перцепције чини нашу перцепцију могућном, не стварном и реалном већ само могућном. Перцептивна логика као *логика воде* се темељи на постојању и дејствовању перцептивног фактора (идеолошко-политичког, религијског, неког фактора моћи у друштву) који уобличава нашу перцепцију, попут воде која поприма форму суда у коме се налази. На исти начин, перцептивна истина може попримити посебну, од објективне истине независну, форму и садржај, већ према дејству фактора перцепције⁵. Чињенична истина, полазећи од овога, се транспонује у перцептивну истину која може бити реалан, али и погрешан, искривљен одраз стварности, збиље која нас окружује⁶. Феноменолошка социологија⁷ полази од готово истих постулата. Трагајући за значењем и смислом који појединац придаје свеколиким друштвеним појавама, феноменолози наглашавају да појаве и укупна друштвена

⁴ Види: Исто, стр. 61.

⁵ Едвард де Боно стога предлаже тзв. латерално мишљење као својеврсни механизам који је у стању да заобиђе замке погрешне перцепције и, наравно, неадекватног мишљења о појавном. "...па сам измислио термин латерално размишљање да бих означио промене у концепцији и перцепцији изазване латералним кретањем кроз образац. Латерално размишљање произлази непосредно из схватања ума као самоорганизујућег система обрасца. У латералном размишљању...тежимо да пређемо са главне на бочну стазу.", цит. дел., стр. 85.

⁶ Види: З. Николић, Социологија, стр. 8-9.

⁷ "...Социјална феноменологија се усмерава према «унутрашњој суштини феномена» до које се стиже, како **Едмунд Хусерл** (1859-1938) каже, методом *феноменолошке редукције*, одбацивањем небитног у свести актера и конституисањем битног, као тзв. ејдетске слике света.", Милован Митровић, Социологија, Београд, 2005, стр. 50.

стварност не постоје објективно већ исходе из личног искуства и унутрашњег доживљаја индивидуума. Перципирана појава се не јавља као прост, механички одраз опаженог у доживљају, него се на матрици субјективног доживљаја индукованог унутрашњим искуством и интенционалном свести⁸, јавља као представа индивидуума опаженом. Значење појавног није дато непосредно него посредно, путем интенционалне свести. Друштвена стварност и појавни реалитети се јављају као резултанта интенционалне свести, искуства и доживљаја појединаца. Зато А. Шиц и закључује да су појединци ти који свим појавама, полазећи од ових чињеница, дају и одређују смисао и значење свему појавном у друштву. Мислим да је сада јасно зашто сам се у обради феномена перцепције моћи кретао овим оријентирима.

Независно на облик, тип и обим, моћ, сасвим природно, тражи још моћи. Она перманентно инклинира увећању, тако да страст за њом некада и не познаје границе⁹. У одређеним околностима ова тежња има сасвим реалну друштвену подлогу, а у другим не. Међутим, моћ се не мора само реално, објективно увећавати. То се може учинити и на други начин. Уколико је неко вешт или располаже знањем и искуством како то треба чинити, он може уз помоћ извесних механизма стварати код других представе о увећању сопствене моћи, мада је она реално остала неизмењених габарита. Исто тако, понукани низом разлога, а пре свега потребом скривања, очувања и успостављања услова стварног увећања сопствене моћи, њени носиоци могу на исти начин пројектовати представе намењене јавности о умањењу своје моћи. Некада је перцептивно увећање или аугментација сопствене моћи у очима других један од путева који воде објективној аугментацији моћи. Ако до ње и не дође остаје ова *представа* о нарочитој моћи која ће изазвати поштовање или презир, а страх понајпре. Варијанти у друштвеној стварности на ову тему је подоста. Дакле, како смо већ закључили, моћ се не манифестује увек и у

⁸ Интенционална свест је она свест која је директно, непосредно усмерена на предмет спознаје кога намах, одједном у целини и у потпуности перципира и доживљава. Види више у: Ивана Спасић, *Интерпретативна социологија*, Београд, 1998.

⁹ Види: З. Николић, *Механизована перцепција моћи*, Београд, 2002, стр. 6.

свакој прилици, по којекакој нужности, откривајући своје домете. У нарочитим околностима потребно је демонстрирати моћ, не би ли се заплашила некаква супростављена страна или страна која намерава да се упусти у сукоб. Међутим, права, истинска моћ се по правилу скрива, и по питању габарита и у погледу лоцираности. Због ових искључиво друштвених варијетета поседник моћи гради и различиту стратегију према конкретним објектима моћи.

Шта је феномен перцепције моћи? О каквој се то ениги ради? Да ли је реч о простом, физичком опажају моћи или о нечему другом? Пре него што дођемо до одговора на ово питање, ја бих се делимично позабавио могућим претечама теорије феномена перцепције моћи.

1.1. Претече теорије феномена перцепције моћи

Појам перцепција води порекло од латинске речи *perceptio* што значи "опажање, опажај, односно са психолошког аспекта овим појмом се означавају сви они душевни процеси који (или: сва она душевна збивања која) се непосредно изазивају чулним надражајима."¹⁰ Пођемо ли од етимологије, перцепција моћи би значила само опажај нечије или сопствене моћи. Феномен перцепције моћи се из низа, а првенствено из два разлога, не односи на прост физички опажај моћи. Први разлог потиче из особина моћи. Тешко је или потпуно немогуће поуздано одредити габарите нечије моћи. Моћ се може само са одређеном мером успеха процењивати, за разлику од власти која се увек простире пољем ингерентно омеђеним некаквим нормама. Наша перцепција не мора бити адекватна стварном, на њу могу утицати многи спољни, али и унутрашњи, лични, субјективни фактори. Сви они су у стању уобличити погрешну перцепцију, а она се на исти начин јавља у нашем доживљају искуственог. Дакле, и овај доживљај није адекватан реалном, стварносном. Други разлог се тиче особина перцептивног феномена, тј. феномена перцепције моћи. Он је именитељ инструментализоване манипулативне способности уобличавања

¹⁰ Милан Вујаклија, Лексикон страних речи и израза

представа о искуственом, опажајном. Али, оставимо то за касније.

Претече теорије феномена перцепције моћи делом је тешко одредити. Тачније, тешко бисмо могли установити какву генезу социјалне мисли која се на одређени начин посвећивала овом питању, независно на чињеницу да се ова појава протеже од времена настанка првих облика организованог друштвеног живота и то оног периода када неједнакости међу људима попримају изразито институционални друштвени карактер, па све до наших дана. Мислим да је Томас Хобс и његово дело *Левијатан* истински претеча наше теорије. Своје схватање моћи Хобс излаже у десетој глави *Левијатана* која је насловљена: *О моћи, вредностима, достојанству, части и достојности*. Како сам већ експлицирао основе његовог поимања моћи, сада ћу се усредсредити на онај део Хобсовог учења који се непосредно односи на нашу тему: феномен перцепције моћи. На једном месту он резонује: "...Стога, имати слуге значи моћ; имати пријатеље значи моћ..."¹¹ Хобс запажа да поседовање моћи доводи до стицања нових пријатеља, њихове наклоности и уважавања. Не приближава ли се тако Хобс разматрању феномена перцепције моћи? Моћ и намоћност, моћ ради моћи, моћ као манифестација моћи, и различити објекти као симболи моћи. И слуге и пријатељи ради моћи и у функцији моћи. Господарити - подразумева однос слуге и господара, однос наметања воље. То указује на постојање специфичног односа на релацији субјект и објект моћи. Човекова субјективно-психолошка потреба, додуше различито присутна и изражена у појединцима, да доминирају у различитим околностима, партиципира у матрици изграђивања ове потребе индивидуума. Други део ове матрице чини човеково укупно друштвено окружење и институционализовани вредносни систем. У стварању и развијању човекове потребе да намеће своју вољу другима, дакле, учествују две компоненте: он сам и његова индивидуално-психолошка конотираност и друштво које на темељу својих потреба и интереса изграђује, а чије се особине у повратној реакцији рефлектују на човека. Тако израста, између осталог, и потреба скривања сопствене моћи или њеног приказивања, али у нестварним габаритима. Разлози за тако

¹¹ Томаѕ Хобс, *Левијатан*, Београд, 1961, стр. 23.

нешто могу бити разноврсни. Имати пријатеље претпоставка је угледа, независно на етичку димензију институције и угледа и пријатељства. Пријатељи могу поспешити нечији престиж који се налази у узајамном односу са феноменом моћи. Поред тога, пријатељи су у стању оснажити и осећање и представе нечије моћи. Хобс запажа да богатство представља један облик моћи који је неспоран, али фикција ове моћи може превазићи њене реалне домете постајући субјективно-психолошком потпором и других форми моћи. Постоји ли начин да се некаквим механизмима увећа моћ као фикција у представама других, али и својим? Хобс пружа одговор и на ово питање. Како то постићи? Дарежљивошћу. Тако појачавамо доживљај сопствене моћи у очима других, чинећи их слугама или пријатељима. Зато је у свакој врсти делања, посебно у оном строго функционалном, неопходно посебно водити рачуна о онима од којих можемо имати користи и/или штете. Дарежљивошћу смо у прилици да увећамо и сопствени доживљај моћи, сразмерно расту наше моћи и угледа у њиховој перцепцији, као и њиховог уважавања. Дарежљивост нашу моћ, уколико је и не оваплоти у стварну, тј. не припомогне у успостављању таквих услова, свакако је може заштитити од најразличитијих друштвених насртаја. Уживати углед као моћан, став је Хобса, може допринети и реалном увећању моћи¹² посебно код оних којима је наша моћ претпоставка сопствене заштите. Тако се моћ увећава у најмање двоструком смислу: 1. код оних који је реално поседују, 2. код оних који се налазе изван стварних оквира моћи (увећавајући нечију заштитничку моћ изван реалних габарита увећавају и сопствени осећај сигурности али и потенцијалне објективне заштите). “Дакле, свака особина која једног човека чини омиљеним код многих или чини да га се многи боје, или глас о некој таквој особини, представља моћ, јер је то средство помоћу кога се може добити помоћ или услуга многих људи.”¹³ Успех на различитим подручјима такође је мера какве моћи. Он може бити потенциран мудрошћу или божијом наклоношћу, али засигурно је манифестант некакве моћи човека или групе.

¹² Исто

¹³ Исто, стр. 73.

Страх, сматрам, је основни елеменат Хобсовог поимања моћи. Страх поданика природно појачава моћ господара, макар само у представама немоћних. Са друге стране, страх господара за судбину своје моћи може узроковати његово делање у правцу њеног реалног увећања или бар изналажење механизма помоћу којих ће се ова моћ фиктивно увећавати. Несумњиво да у овом другом случају Хобс директно разматра феномен перцепције моћи.

Задобити нечије поверење, изазвати осећање љубави, претпоставка је стварног или увећања моћи као фикције. Нарочите заслуге у неким кризним временима за заједницу, чињење херојских дела, такође су услови истоврсних увећања моћи. Неке човекове особине попут ораторства, на пример, могу створити утисак о мудрости, а са њиме и оне социјалне диспозиције у истој сврси. “Пријатан спољашњи изглед је моћ, јер представља обећање добра, па тиме препоручује људе наклоности жена и непознатог света.”¹⁴ Овај детаљ је одувек функционисао као претпоставка моћи, и може се сврстати скупа са статусним симболима као што је начин одевања, зона становања, групе дружења и сл. Знање или ученост, како наводи Хобс, може претпостављати значајнију детерминанту моћи. То се дешава, како и савремена истраживања указују, углавном у два случаја: 1. када је стављено на располагање реално моћним, доприносећи тиме могућем увећању њихове моћи, 2. када је ученост моћ за себе оних који њоме располажу, те који своју аутономност граде на подручју аутономности духа. Феномен перцепције моћи Хобс доводи у интеракцију и са достојанством. За њега је достојанство вредност појединаца која потиче од државног признања и њиховог положаја у друштву. Уживати углед у друштву, који се налази у непосредном односу са социјалним статусом, условљава и достојанство појединаца, које у даљем низу увећава перцепцију моћи онога ко достојанством располаже, у представама и доживљајима других. “Молити некога за било какву помоћ, значи уважавати га, јер је то знак нашег мишљења да он има моћ да нам помогне, и уколико је помоћ тежа, утолико је уважавање веће. Послушати значи уважавати, јер нико не

¹⁴ Исто, стр. 73.

слуша оне за које мисли да немају моћи да му помогну или да му нанесу повреду. Следствено томе, не послушати значи омаловажавати.”¹⁵ И поклон за њега има своју вредност, не само материјалну већ и ону која кореспондира са моћи. Поштовати некога махом је знак његове моћи. Поштовање попут моћи је такође градуирано. Стога, поклон мање или веће вредности требало би претежно бити одраз мањег или већег поштовања. Тиме и признања и прихватања нечије објективне моћи. Варијабилни су разлози зашто попуштамо другоме или га пуштамо испред себе, оштроуман је Хобс. Тако можемо увећати његову наспрам наше моћи у очима јавности, чувајући опсеге сопствене моћи од тих истих очију. Али, тиме можемо покушати заварати поседника моћи, умањујући нашу моћ или је напросто скривајући од његовог опажаја и доживљаја, све до оног тренутка када проценимо да је време да својом моћи превладамо његову.

Емоције, као психолошка диспозиција човека, страх или љубав, претпоставке су низа варијација перцепције нечије моћи. Дивити се, волети или страховати појачава моћ оних којима су ова осећања упућена. Мада Хобс претежно промишља тему увећања моћи изнад реално постојећих габарита, из неких његових редова се може уочити и супротно тендирање. Омаловажавати некога, осорно и бестидно му се обраћати или делати, махом скривено, против њега, значи тежити умањењу његове и сразмерно томе увећању своје моћи. “Поштовања достојним се назива свако поседовање, радња или својство који представљају доказ или знак моћи. И зато, бити уважаван или вољен од многих или уливати страх многимима јесте поштовања достојно јер су то све знаци моћи.”¹⁶ Ауторитет, схваћен као етичка категорија, може егзистирати као један од значајнијих претпоставки нечије моћи, тј. њеног увећања или умањења. Ослањајући се на овај став Хобс инсистира на престижу који може бити узрокован различитим детерминантама: мудрошћу, озбиљношћу, пореклом, моралним врлинама и сл. Треба желети много, сматра Хобс, јер желети много значи осећати се моћним, било то објективно или не. Желети мало умањује углед

¹⁵ Исто, стр. 74.

¹⁶ Исто, стр. 77.

појединца и индукује исто такву представу о његовој моћи. Породичне титуле доприносе угледу појединаца, и могуће, потпомаже у представи о њиховој моћи.

Кључна реченица у Левијатану, која непосредно указује на постојање феномена перцепције моћи, гласи: “ Јер природа моћи је, у овом погледу, слична гласу који се о човеку шири и све је већи што даље иде или слична кретању тешких тела, чија је брзина све већа што даље иду.”¹⁷ Очигледно, Хобс говори о стварању, пројектовању илузионистичких представа измене габарита нечије моћи, без обзира што до њих није објективно дошло, а ова фиктивна измена није последица само субјективних и социо-психолошких особености појединаца и посебно профилисаног друштвеног амбијента, који се не могу оспорити. Она је ипак, првенствено дело перцептивних механизма, које човек или група могу свесно, рационално и осмишљено користити или их могу употребљавати спонтано, инстинктивно, несвесно.

1.2. Дефиниција појма феномена перцепције моћи

Феномен перцепције моћи не сводимо на њену етимолошку равн. Она значи нешто друго, нешто што превазилази прост физички опажај нечије моћи. Перцептивни феномен се ослања на човекове психичке диспозиције, али се не подводи у потпуности ни под њих. За њих се може рећи да су његова матрица. Овај феномен, као механизована манипулативна вештина, није проста рефлексивна човекове психичке супстанце. Феномен перцепције моћи се ослања на друштвено едукована својства човека. На њима се ова вештина гради. Дакле, опажај моћи, у овом случају, је друштвено детерминисан и транспонован у механизовану вештину, са јасним циљем субјекта ове вештине. Јасно телеолошки профилисан, овај феномен садржи субјекте и објекте непосредног дејства, два основна облика (аугментациони и редуковани) као и спектар аугментационих и редукованих перцептивних механизма.

Феномен перцепције моћи је инструментализована манипулативна вештина која производи увећану или умањену

¹⁷ Исто, стр. 72.

моћ различитих облика код појединаца или група као фикцију изван реалних, константних габарита, јасне телеолошке усмерености, користећи механизме аугментационог или редукиционог карактера, ослањајући се на друштвено едуковане диспозиције појединаца и доминантна својства друштва.

Основне особине феномена перцепције моћи могле би се сумирати на следећи начин:

- феномен перцепције моћи је друштвена појава и као такав је један од најзначајнијих друштвених феномена;
- овај феномен, као и већина других, превазилази етимолошко значење речи перцепција;
- перцепција моћи је опажај моћи, а феномен перцепције моћи именитељ је за инструментализовану пројекцију нечије моћи;
- овај феномен је само једна од низа манипулативних вештина, својствених организованој друштвености;
- психолошке диспозиције неопходна су подлога ове вештине;
- психолошке диспозиције појединаца су у неким деловима различите, а у неким другим су сагласне; уважавање, поштовање, дивљење, страх или презир су могуће реакције појединаца на појаву моћи у друштву као и на њене субјекте (носиоце); ове реакције коинцидирају са субјективним особинама личности, али доминантно су одређене друштвеним амбијентом и свим оним чиниоцима који имплицирају социјалну профилисаност личности;
- психолошка матрица феномена перцепције моћи делом се изграђује и на биолошким својствима човека које се понајпре читавају у потреби за што више тзв. органске моћи као моћи која се огледа у здрављу, доброј кондицији, телесној снази и слично;
- човек своју психолошку интеракцију са моћи првенствено гради на потреби за њеним стицањем или за заштитом од некога ко је моћнији;
- ове чињенице обезбеђују повољне услове настајања и дејствовања феномена перцепције моћи, различитог усмерења (од објекта ка субјекту моћи и обратно) и телеолошке позиционираности;
- феномен перцепције моћи располаже са два облика: аугментациони и редукициони;

- оба облика се ослањају на конкретне механизме којима настоје постићи жељени циљ;
- независно на облик, перцептивни механизми се најчешће комбинују и комплементарно користе;
- особине конкретног друштва (ширег окружења, колективитета, групе и сл.) утичу на одабир и начин дејства било ког перцептивног механизма;
- сваки субјекат механизване перцепције моћи мора или располагати некаквим обликом и квантумом моћи или се мора на било који начин (макар и фиктивни) ослањати на њу.

Као појмовна одредница феномен перцепције моћи се користи како би се њоме означило увећање или умањење моћи појединаца и група као фикција, као наметнута, уобличена представа намењена неком објекту, а да до стварне измене габарита дате моћи није дошло. Ова вештина се гради и на неким суштинским својствима моћи. Габарити моћи могу се само са одређеном мером успеха процењивати, никада и поуздано одредити. Још једна од особина истинске моћи у друштву јесте и претежно, или по потреби, скривање својих објективних домета. Управо ове особине пружају неопходне услове дејствовању феномена перцепције моћи.

Одредница *феномен* производ је намере да се означи механизовано делање јасне телеолошке усмерености, које почива на менталним својствима човека и есенцији друштвене стварности. Њоме се означава и манипулативна конотираност чињења субјектата перцепције као и друштвено едукована способност рецепције овог чињења од стране објектата коме је ова манипулативна делатност упућена. Распрострањеност и функционална употребљивост, такође су разлози оваквог одређења ове врсте манипулативног чињења.

2. ПЕРЦЕПТИВНА АУГМЕНТАЦИЈА И РЕДУКЦИЈА РЕАЛНЕ МОЋИ

Феномен перцепције моћи се функционално испољава кроз своја два облика: аугментациони и редукциони. Аугментациони облик означава перцептивно увећање моћи појединаца или група изнад реалних, објективно постојећих габарита. За разлику од њега редукциони облик феномена перцепције моћи значи перцептивно умањење моћи испод њених објективних граница. Да би се друштвено материјализовала оба облика овог феномена, морају располагати конкретним функционалним механизмима. Како емпиријска истраживања показују, већи је степен употребе аугментационих механизма перцепције моћи него редукционих. То је и разумљиво, уколико се има у виду да овај феномен има своје корене у социо-едукованој психолошкој диспозицији човека израженој кроз вољу све до нагона за моћи. Међутим, реално, немоћни не теже само уобличавању представа о увећању своје моћи, него је њихово чињење усмерено и ка аугментацији моћи свих оних субјеката од којих очекују помоћ, неку врсту заштите, сигурности и сл.

Феномен перцепције моћи присутан је у сваком историјском типу друштва. Дакле, има изразито историјски карактер. Моћ различитих облика, садржаја и друштвеног значаја, са становишта поседника, увек се настоји задржати бар као константа, ако се већ не може увећати. Отворени или прикривени, стварни или потенцијални сукоби моћи на друштвеном простору захтевају установљење што поузданијих инструмената заштите своје наспрам моћи других. Један од тих инструмената може бити и перцептивни феномен, који се користи или самостално (у недостатку оних који реално штите и увећавају моћ субјекта) или у садејству са оним средствима који ће бити у стању да реално заштите и/или увећају моћ неког поседника и актера судара моћи. Употреба перцептивних механизма може се темељити и на жељи да се створе неопходни услови потоњег реалног увећања сопствене моћи или оне моћи за коју је актер у чињењу егзистенцијално везан. Могуће је да перцептивна аугментација буде толико интензивна и делотворна да се од фикције транспонује у објективност, да

стварно увећа нечију моћ. И обратно. Неуспешна перцептивна аугментација може и оштетити на овај начин аугментирану моћ.¹⁸

Перцептивна редукција реалне моћи такође располаже конкретним механизмима који исходе и који су, са друге стране, прилагођени особинама друштвене стварности. Ови механизми се као и у случају аугментационог облика махом комплементарно користе. Редукциони механизми могу имати исту форму као и аугментациони, али им је садржај, с обзиром на могућу телеолошку усмереност, различит. Док перцептивна аугментација не варира по циљном садржају, то није случај са перцептивном редукцијом. Њени механизми могу, наизглед, бити усмерени ка умањењу нечије моћи, али су заправо тако фундирани да доприносе обезбеђивању услова будућег реалног (не фиктивног) увећања моћи објекта своје перцептивно редукционе делатности¹⁹. Поред тога, перцептивна редукција се не мора искључиво ослањати на сопствене механизме већ и на механизме перцептивне аугментације. Висок степен перцептивне аугментације моћи неког објекта у чињењу може довести до перцептивне редукције моћи оног објекта коме перцептивни механизми нису непосредно упућени, али чија се моћ налази у некој врсти компетитивне интеракције са моћи оног објекта који је предмет перцептивне активности. Употреба механизма перцептивне редукције моћи од стране субјекта у чињењу не подразумева да је моћ тог субјекта обавезно већа или бар подједнака у односу на моћ оног објекта према коме је ова делатност усмерена²⁰.

Основни механизми перцептивне аугментације моћи су: мас-медији, сугестивна способност, манипулативна вештина, кумулативна природа моћи, статусни симболи. Са друге стране, најшечће употребљаваним механизмима перцептивне редукције моћи припадају: мас-медији, активност кроз маргиналне

¹⁸Видети више у: З. Николић, Механизована перцепција моћи.

¹⁹Исто.

²⁰Перцептивно-редукциона активност резултује низом варијанси у исходу, а једна од њих се тиче раста моћи неког поседника који је изван ових активности али чија моћ на одређени начин кореспондира са моћима у перцептивном сукобу. Види: исто, стр. 52-53.

друштвене организације, механизми редукације престижа и деловање социо-политичких опонената²¹.

ПРИЛОГ

Током вишегодишњег проучавања моћи, као и неких дата које непосредно кореспондирају са њом, обавио сам неколико емпиријских истраживања у распону од петнаестак година. Сада ћу приказати део резултата једног од последњих емпиријских посвећивања овој теми, који се не односи директно и само на феномен перцепције моћи, али закључци, који се могу формулисати, теоријско-методолошки и епистемолошки се инкорпорирају у корпус научних обавештења о феномену кога сам као својеврсни сажетак, и у овом раду, представио читалачкој публици. Питања у упитнику су категорисана у четири комплементарне проблемске области. Напомињем да је перцептивни феномен тешко истражити, јер највећим делом код испитаника исходи из њиховог личног доживљаја, искуства, квалитативне садржине индивидуалне перцепције, као и способности поимања (кроз објашњење сарадника на терену) значења феномена перцепције моћи. Јасно је да ова чињеница потребује правилан одабир и употребу адекватних техника истраживања као и упражњавање нарочите стратегије према испитаницима, како бисмо добили што ваљаније (и искреније) податке.

I

У истраживању спроведеном током 2004, 2005, и 2006. године на подручју, СЦГ, Републике Српске и Федерације БиХ (Београд, Нови Сад, Лозница, Шабац, Мали Зворник, Зворник, Бијељина, Брчко, Источно Сарајево, Пале, Требиње, Сарајево, Гацко, Невесиње, Јајце, Шипово, Бања Лука) испитаници су највећем проценту, који није нарочито процентуално и фреквентно варирао у односу на пребивалиште, нити је показивао значајнија одступања у погледу других демографских података (пол, старост, место становања,

²¹Види више у монографијама З. Николића: *Феномен перцепције моћи и Механизована перцепција моћи*.

образовање, запосленост, приходи, националност, вероисповест), бар не у толикој мери да се на таквој матрици могу формулисати какви научни закључци, изјавили да сматрају (54,3 %) да је у области политике концентрисана реална друштвена моћ. На другом месту налазе се криминалне групе (14,8%), а тек на трећем лоцирана је економска сфера (12,8%). Истовремено, испитаници се кроз следећи одговор изјашњавају да је у овим сферама и *највидљивија* друштвена моћ – политика (68,5%), криминалне групе (13 %) и 5,5% привредна сфера. У погледу своје сигурности у *присутност* и *видљивост* моћи, 72,1% испитаника изјавило је да је сигурно у своје закључке, док 27,9% то није. Уколико анализирамо квалитативну садржину, комплментарност и корелираност одговора на прва три питања, могли бисмо закључити следеће:

- испитаници се превасходо у својим закључцима руководе опажајем, тачније, формирају ставове оријентисани оним највидљивијим у друштвеној стварности;
- како је политичка сфера и политичка моћ, засигурно, највише експонирани облик моћи, то испитаници стичу утисак да је у овој области концентрисана највећа друштвена моћ;
- овим закључцима не сме промаћи ни чињеница својеврсне заоставштине из времена партијског и политичког монизма, где су политичке елите биле носиоци истинских полуга моћи у друштву; ова *заоставштина* (манифестована у сећањима и ставовима) се као таква транспонује и на уобличавање свести и представа појединаца и група и у погледу садашњег статуса објективне моћи у друштву, како код оне популације која се добрано сећа тог времена, тако и код популације млађих као рецепијената пренесених искустава старијих, али и оних искустава и доживљаја који су рефлексивна времена и окружења у којем живе;
- перцепција има главну ролу и код оног дела популације који сматра да криминалне групе располажу реалном моћи у друштву и да су у стању да, непосредно или посредно, утичу на његове токове;

стање друштвених превирања, тензија, супротности и сукобљавања, нестабилности и несигурности, колективног и индивидуалног вредносног лутања и несналажења, стање тзв. социо-културног и вредносног вакуума, својствено транзитним периодима, сталне претеће друштвене тектонике, индукује, највећим делом, овакве ставове;

- испитаници не оспоравају значај својине и својинске моћи, али овакви резултати упућују на закључак да је повезују, тј. да сматрају да као таква исходи или из политичке сфере са којом се налази у непосредној, зависној интеракцији, или је последица бављења криминалом; очекивани став у ратом пауперизованом друштву које не види друге, сем овај, начин богаћења;

- да се испитаници првенствено руководе својом перцепцијом потврђује и трећа група одговора; чак 72,1% испитаника је сигурно у своје ставове о *присутности* и *видљивости* моћи у друштву.

Напомена: обухватнији закључци и објашњења потребују и шири рад.

Када би могло да бира чак 62% испитаника би се одлучила за високу своту новца, а 37, 9% за високу политичку функцију. И ова група одговора оснажује претходне закључке: својинској моћи појединци и групе неспорно највише инклинирају, само је разлика у томе што један део мисли да се у друштвеним околностима у којима живе до ње понајпре стиже уз помоћ политике и политичког ангажмана. Међутим, жеља за друштвеном промоцијом, посебно вреднованим статусом, такође опредељује онај део испитаника који високој политичкој функцији даје предност над осталим формама друштвене моћи.

Испитаници сматрају да је знање у стању оснажити сваки други облик моћи у друштву (28%), политика (26%), разне врсте манипулативне моћи (19%), док својинска моћ за њима заостаје – тек 9,3% испитаника мисли да је овај облик моћи у стању ојачати и бити потпора свакој другој форми друштвене моћи. У овој групи одговора одмах се запажа извесна хетерогеност, подељеност у мишљењима, са једне стране, и

одређени перадокс уколико се узму у обзир ставови изнети кроз одговоре на претходна питања. Наизглед, могло се очекивати да ће се испитаници у доминантном постотку одлучити за својину или политику. Разноврсност у одговорима не чуди јер су испитаници имали обавезу да препознају облик моћи који је у стању да снажи сваки други. Колебљивост у нејасно дефинисаној и нестабилној друштвеној стварности индукује исто такве ставове. Са друге стране, испитаници правилно уочавају да својинској и политичкој моћи није потребна потпора у некој другој форми, јер су оне саме моћ по себи и у стању да понајбоље једна другу оснажују и подупиру. У том контексту се може тумачити и најфреквентнији одговор на питање коју би функцију препоручили особи која жели да постане што моћнија у свом окружењу: 68,4% испитаника препоручује политичку функцију, или саветују да развијају сопствену привредну делатност (20,4%).

Испитаници сматрају да је стечени или наслеђени статус значајан у вредносном смислу, али без нарочите моћи у друштву (55%), док 25% испитаника мисли да је ова моћ друштвено значајна. С тим у вези, 68% испитаника је става да знање и образовање нису, по аутоматизму, и претпоставка сопствене моћи. И ови одговори потврђују закључке да испитаници живе у условима друштвених превирања, нестабилности и личне несигурности, као и недефинисаног вредносног ситема, својеврсног друштвено-вредносног вакуума. И што је још важније, да су већином свесни тога. У прилог томе се могу узети и следећи ставови. Манипулација различитих облика сталано је присутна у друштву, у свим његовим сегментима, став је 83,3% испитаника. 16,7% њих се слаже о присуству разноликих форми манипулације, али не мисле да се ради о стално присутној друштвеној појави која се пенетрирала у све облике друштвености. Интересантно је да је иста сразмера одговора на питање да ли осећају да су некада били предметом какве манипулације: (83,3% и 16,7%). Новац је најчешћи инструмент манипулације (51,1%), а понајвише се манипулише у сфери политике и непосредног политичког делања (85%).

Религијске институције уживају велики углед у друштву, мисли (67%), делимичан (24%) и готово никакав (9,3%)

испитаника. Испитаници од верских институција превасходно очекују духовну просвећеност и неговање традиције. Ове две групе одговора упућују на закључак да грађани кроз повратак духовним и потврђеним традиционалним вредностима на којима друштво почива, очекују и лични препород, односно, нарочити ментални преображај у друштвеном контексту, транспоновање и превладавање стереотипних мишљења и предрасудних понашања, као путу ка ревитализацији укупног друштвеног живота.

Грађани највише поверења имају у војску (50%), полицију (31%) а најмање у правосуђе (19%). Сходно томе, и њихов углед је слично вреднован (војска – 44,4%, полиција – 37% и правосуђе 15%). Грађани се истовремено колебају ко има већи утицај у друштву. Једни сматрају да је то управо правосуђе 35,5%, скоро исти проценат се одлучује за војску (35,3%), а најмањи део испитаника мисли да је то полиција (28%).

II

Највећи број испитаника не може правилно проценити колика је реална моћ било ког фактора моћи у друштву (63%), док остали сматрају да то могу (37%). Ови одговори иду у прилог сазнањима да је габарите моћи тешко или готово немогуће поуздано одредити. То је једна од значајнијих особина моћи у друштву и чинилац на коме се (између осталог) гради феномен перцепције моћи. Појединци који обављају одређену функцију и располажу функционалном моћи, објективно ће користити више моћи у односу на ингеренције које су јасно одређене (и омеђене) позитивним прописима (50% испитаника), а 44% сматра да они могу имати више или мање објективне моћи у односу на нормативима дефинисану моћ. Само 5,5% испитаника мисли да ће се таква лица строго придржавати ингеренција које исходе из важећих прописа. То је још једно од суштинских својстава моћи, коју грађани доминантно препознају, а које такође бива фундаментом перцептивног феномена. У исту сврху служе и одговори следеће две групе питања. 59,1% грађана је става да се моћ у представама других или прецењује или потцењује, 28% сматра

да се углавном прецењује, а тек 13% да се ради о правилним проценама. Најлакше је проценити габарите својинске моћи (35,5%), и моћи оних који располажу знањем (16,8%), а најтеже носилаца манипулативне моћи (оних ко манипулише њима) (25,4%) и духовне моћи (24,1%).

III

Сви који обављајући одређену функцију и располажу моћи већом него што то прописи ингерентно омогућавају, настојаће прикрити своју стварну моћ од очију јавности (76% испитаника). И ова чињеница се односи на једну од суштинских особина моћи, а тиче се скривања габарита реалне (стварносне) моћи у друштву неког субјекта – појединца или групе. Свакако да ова особина моћи партиципира у изградњи феномена перцепције моћи, независно на његов облик – аугментациони или редуccionи. 92% испитаника сматра да је често понашање лица која желе по сваку цену скренути пажњу на себе и на тај начин издејствовати неку корист, представљајући се као моћна особа са доста веза са утицајним људима, богата и сл. Овај одговор указује не само на индикаторе феномена перцепције моћи него и на конкретне перцептивне механизме који се користе у сврху измене габарита своје (или нечије) моћи као фикције, а који се могу подвести под статусне симболе. Лица која заиста поседују неки реални облик моћи у друштву углавном настоје створити другачију представу о себи сматра 61,1% испитаника, а 38,9% другачије. И ово питање имало је исту сврху – доказати објективно постојање феномена моћи у друштву. Моћ појединца се првенствено темељи на конкретним друштвеним условима (68,4%), а 23% испитаника сматра да корен моћи почива на психичким карактеристикама појединаца. И наука се колеба на сличан начин и у приближној сразмери при покушају пружања ваљаног одговора на ово питање.

IV

Моћ се најчешће користи у декадентне сврхе, мисли 83,3% грађана. Три најзначајније особине моћи, полазећи од одговора наших испитаника, јесу: материјално богатство (85,2%),

доминација (79,6%) и способност наметања воље (77,8%). Данас се највише тежи: стицању новца (96,3%), статусу у друштву (74,1%) и постизању циља на било који начин (68,5%).

Напомена: у раду су представљени само они одговори доминантних квантних вредности.

Литература:

- Arendt, H. (1970): *On Violence*, Alen Lane, The Penguin Press, London
- Де Боно, Е. (1995): *Ја сам у праву – ти грешаш*, Београд
- Вебер, М. (1976): *Привреда и друштво*, Београд
- Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*.
- Saneti, E. (1984): *Masa i moć*, Zagreb
- Galbraith, J. K. (1987): *Anatomija moći*, Zagreb
- Кувачић, М. (1970): *Обиље и насиље*, Загреб
- Милс, С. Р. (1964): *Елита моћи*, Београд
- Митровић, М. (2005): *Социологија*, Београд
- Николић, З. (2003): *Социологија*, Српско Сарајево
- Николић, З. (2005): *Социологија*, Источно Сарајево
- Николић, З. (2002): *Феномен перцепције моћи*, Београд
- Николић, З. (2002): *Механизована перцепција моћи*, Београд
- Симеуновић, Д. (2001): *Теорија политике*, Београд
- Спасић, И. (1998): *Интерпретативна социологија*, Београд
- Хобс, Т. (1961): *Левијатан*, Београд

Zoran Nikolic

THE PHENOMENON OF POWER PERCEPTION

Summary

Power, as a basis of social inequality and class dividing, more and more becomes the subject of modern sociology-studu, while ascertaining the features of the society's vertical structure, as well as reality that directly corresponds to it. Not only that. Nowadays, there hardly is a social occurrence, being a result of the magnificence of social surrounding, that does not correlate with any form of power in society. The study of the phenomenon of power perception, being an instrumental, manipulative ability of forming ideas about somebody's or one's own power, bu using argumentum and reduction mechanisms, needs to be special considering the methodology approach and episystematic paradigms. This phenomenon, even if established in history, becomes more and present at all levels of today's social life, independent of its location. The use of perceptive mechanisms of any form has a clear teleology profile. While mechanisms of perceptive power augmentation do not vary their aimed content, perceptive/reductive mechanisms can have a total different purpose, than the one that could be suspected to be, considering the functional content of mechanism as such be. It is hard to determine who were the forefathers of this theory. I made my choice on Thomas Hobs and his power explication, which is performed in his work "About the citizen" and in the 10-th part of "Leviathan".

ДРУШТВЕНА МОЋ И НАСИЉЕ

Апстракт: Термини моћ, власт и насиље стекли су доминантну позицију чији убиквитет данас нико не доводи у питање. Поменути називи су засјенили и потиснули у други план појмове слобода, еманципациј, правда, солидарност. У овом раду смо настојали појмовно одредити и дефинисати феномене друштвена моћ, власт и насиље. У дијелу текста који говори о насиљу посебно је апострофирано насиље институција власти над грађанима у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине, као и насиље у породици. У обради ове сложене тематике нисмо се користили само знањем из социологије него и из других дисциплина, јер је интердисциплинарни приступ било нужно примјенити да бисмо успјешно анализирали и сагледали амбивалентне феномене моћи, власти и насиља.

Кључне ријечи: моћ, власт, насиље, породица, дефиниција, институција, Република Српска, Федерација Босне и Херцеговине, дистинкција, право.

1.1 РАЗЛИЧИТЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ ДРУШТВЕНЕ МОЋИ ОД СТРАНЕ СОЦИОЛОГА И ПОЛИТОЛОГА

Колико је појам друштвене моћи комплексан, показује чињеница да социолози и политолози различито одређују друштвену моћ. То ћемо илустровати и конкретним примјерима:

Према Михаилу Поповићу, постоји разлика између психолошке и социолошке концепције моћи.¹ Психолошку концепцију моћи су, по његовом мишљењу, инаугурисали Макс Вебер, Талкот Парсонс и Питер Блау. Макс Вебер појмом моћи означава «сваки степен вјероватноће да се наметне своја воља у једном друштвеном односу, упркос отпору, без обзира на чему почива ова вјероватноћа».

¹ Погледати: Михаило Поповић, Проблеми друштвене структуре, БИГЗ, Београд, 1974, стр. 191 – 200 .

Аналогно Максу Веберу, Талкот Парсонс дефинише моћ као «способност субјекта да утиче на акцију других лица у интересу постизања свог позитивног циља». Настављајући Веберово и Парсонсово тумачење моћи, Питер Блау одређује моћ у друштву као «способност индивидуе или групе да наметне своју вољу другима помоћу негативне санкције ...». Из ових дефиниција моћи, поменути аутор истиче да се она посматра у психолошкој равни, при чему се игнорише социјални контекст у којем се моћ успоставља и манифестује. То је непосредни разлог да се он одређује за социолошку концепцију моћи јер она умјесто непрецизног психолошког појма – «међуиндивидуални утица» узима у обзир друштвени миље у којем се доносе одлуке и примјењује моћ у друштву. У том погледу Михаило Поповић сматра сасвим легитимним дефиницију друштвене моћи коју дају социолози Харолд Ласвел и Абрахам Каплан. Они дефинишу друштвену моћ као «учествовање у доношењу одлука» при чему се појам «одлучивања» једноставније може ситуирати у постојећи друштвени амбијент у којем се конституише и примјењује друштвена моћ. При томе, са социолошког аспекта, аутор даје дефиницију друштвене моћи: «Друштвена моћ је мање или више структурисан (институционализован) систем неједнаких могућности учествовања у доношењу релативно значајних одлука»².

За разлику од Михаила Поповића, Брацо Ковачевић чини дистинкцију моћи у филозофском и социолошком погледу.³ У филозофском смислу он разликује три модалитета моћи:

1. Моћ као пука моћ која има вриједносно неутрално и неинструментализовано значење;
2. Моћ као могућност испољавања стваралачких способности;
3. Моћ као надмоћ, као инструментализована могућност владања, управљања, присвајања ... и угњетавања.

² Ibidem, стр. 194.

³ Погледати: Брацо Ковачевић, Социологија, НУБ,» Петар Кочић «, Бања Лука, стр. 464 – 480 .

Оваква моћ је утемељена на сили, власти, насиљу и доминацији.

Са социолошког аспекта посматрано, наведени аутор наглашава да је моћ «појава која произлази из друштвеног односа између појединаца, групе и друштва, појава која има своје одређено значење и функцију».⁴...Поменути примордијалним разликама моћи, у филозофском и социолошком значењу, Брацо Ковачевић додаје и политичку конотацију моћи као «облик силе и агресије који се користи уз противљење и отпор објекта насиља»⁵.

Иван Шијаковић се опредјељује, за изразито социолошки концепт моћи, апстрахујући друга одређења моћи: «Моћ се може одредити као способност и настојање појединаца или групе да наметне одређене интересе и вољу у одговарајућим условима и различитим инструментима»⁶.

Идентично социолошко тумачење моћи у друштву налазимо и код Милована Митровића: «Друштвена моћ је, установљен друштвени однос неједнакости међу појединцима и групама који једнима даје веће могућности него другима да доносе одлуке од интереса за друге а не само за себе саме...»⁷.

Полазећи од тога да класна и слојна структура друштва детерминише друштвену моћ и расподелу друштвене моћи, Љубиша Р. Митровић заступа класичну социолошку концепцију друштвене моћи која има марксистичку конотацију: «Под појмом друштвена моћ подразумева се мање или више структурисан (и институционализован) систем различитих (неједнаких) могућности и способности друштвених класа, група, појединаца и читавих заједница, који је примарно детерминисан положајем ових актера у продукционим односима, а који им омогућује односно онемогућује (или омогућује у већем или мањем степену) да делатнишћу, сопственом, заједничком, или туђом, реализује своје циљеве,

⁴ Ibidem, стр. 467.

⁵ Ibidem, стр. 467.

⁶ Иван Шијаковић, Социологија, Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет Бања Лука, 2003, стр. 144.

⁷ Група аутора: Милован Митровић, Драган Коковић, Милан Трипковић, Светови, Нови Сад, 1993, стр. 153.

задовоље своје потребе и афирмишу свој материјални и друштвени интерес; да мењају друштвене и политичке односе и институције у складу са својим интересима и да тиме мењају и свој положај, парцијално или у целини. У том смислу, друштвена моћ, је увек до извесног степена – класно заснована и структурисана Она извире из постојеће социјалне структуре и примарно је одређена њоме, а не из склоности појединаца и група».⁸

Потом Љубиша Р. Митровић истиче да се друштвена моћ манифестује «као економска, политичка и идеолошка моћ».

За Крстана Малешевића је карактеристично да не дефинише моћ са социолошког аспекта, вјероватно због тога што се ради о суптилом друштвеном феномену, те је готово немогуће дати адекватну социолошку одредницу моћи. При томе, аутор се позива на Веберово, Парсонсово и Гиденсово схватање моћи, изражавајући благоданост према Веберовом одређењу моћи у односу на Парсонсово и Гиденсово тумачење моћи. Да би компензовао недостатак операционализације моћи лапидарном дефиницијом, Крстан Малешевић то чини кроз типологију друштвене моћи на економску, политичку, социјалну и интелектуалну моћ⁹.

Иван Кувачић конфронтира Веберово уже психолошко значење моћи и Марксово шире социолошко објашњење моћи¹⁰. За Макса Вебера моћ је «вјеројатност да појединац или група проведу своју вољу упркос отпору», а према Карлу Марксу «класни односи су односи моћи јер је ријеч о могућности једне класе да наметне своје интересе и своју вољу интересима и вољи друге класе».

У духу Веберове психолошке конструкције моћи, Ентони Гиденс дефинише моћ: »Моћ је способност појединца или групе да остварују своје интересе и захтјеве, чак и ако им се други супроставе«¹¹.

⁸ Љубиша Р. Митровић, Социологија, Институт за политичке студије, Удружење «Наука и друштво «Србије, Београд, 1997, стр. 274.

⁹ Погледати : Група аутора, Универзитет у Бањој Луци, Бања Лука, 1994, стр. 79 – 82 .

¹⁰ Погледати: Иван Кувачић, Социологија, Школска књига, Загреб, 1979, стр. 117 – 128.

¹¹ Anthony Giddens , Sociology , ЦИД , Подгорица , 1998 , стр. 219.

Љубомир Тадић диференцира моћ и друштвену моћ, при чему моћ имплицира природну, а друштвена моћ политичку конотацију: «Моћ је надмоћност, али није свака надмоћност и друштвена моћ. Моћ је посједовање и располагање друштвеним добрима, али да би оно добило друштвени ранг моћи, мора бити усредсређено у рукама једне друштвене групе или друштвено признато»¹².

Аналогно Љубомиру Тадићу, Радош Смиљковић чини дистинкцију између моћи и политичке моћи која је посебан дериват друштвене моћи: «Моћ је по својој суштини феномен који означава способност личности или друштвене групе да подстиче, производи промене у друштву. Политичка моћ има исти карактер, с тим што се испољава у сфери политичких односа. Она је специфичан израз друштвене моћи за подстицање и производње политичких догађаја, појава и промена. Политичка моћ се потврђује и у ширем и у ближим друштвеним и економским променама»¹³.

Према Харолду Ласвелу моћ има антрополошку димензију с обзиром на то да се у њеном темељу налази компензација као примордијално средство трансцендирања деправације коју осјећа појединац: »Моћ треба да надиђе ниску оцјену властите личности током промјене свог третмана или околине у којој се дјелује«¹⁴.

Из ових наглашених дефиниција друштвене моћи произлазе сљедеће констатације :

1. Појам друштвене моћи је дисперзиван појам којим се не бави искључиво социологија него и остале дисциплине: филозофија, психологија, политологија и антропологија.

2. Иако им социологија није дала «имприматур» у вези елаборирања друштвене моћи поменуте дисциплине то игноришу. Свједоци смо њиховог «империјалистичког похода» према социологији одузимајући јој, на тој основи,

¹² Љубомир Тадић, Наука о политици, Рад, Београд 1998, стр. 79.

¹³ Радош Смиљковић, Насиље и политика, БМГ, Београд, стр. 76.

¹⁴ Harold D. Lasswell, Power and Personality, New York, 1976, p. 39.

подручје изучавања друштвене моћи којим се, у принципу, искључиво мора да бави социологија.

3. Аутори у први план стављају изучавање друштвене моћи настојећи је операционализовати са аспекта већег броја дисциплина, при чему се апстрахује паралелно елаборирање блиског феномена власти. Између њих не постоји есенцијална разлика, јер сама власт, у Веберовом значењу те ријечи, и није ништа друго до «институционализована друштвена моћ».

4. Друштвена моћ је тотални друштвени феномен и свака њена редукција на економску, политичку, интелектуалну, природну и личну моћ представља предимензионирану симплификацију.

5. Кад је ријеч о појмовима друштвене моћи и власти између презентованих аутора, постоје, у теоријском смислу принципијелне разлике, тако да нам остаје нејасно суштинско значење једног и другог феномена које можемо слободно идентификовати.

2. КАРАКТЕРИСТИКЕ МОЋИ И ВЛАСТИ

2.1 Експанзивна конотација моћи и власти

Моћ и власт имају империјалну конотацију ширећи се безгранично све до оне демаркационе линије коју поставља друга моћ и друга власт. То се данас манифестно показује, не само у међуиндивидуалним и међугрупним односима, у оквиру једног глобалног друштвеног система, већ и у међународним односима. Падом Берлинског зида и дезинтеграцијом СССР-а нарушена је биполарна подјела свијета и равнотежа међу најмоћнијим силама свијета. Под патронатом Америке, као «свјетског полицајца», настоји се остварити насилна унитаризација свијета која подразумијева укидање суверенитета националних држава. Свједоци смо да се она тренутно проводи симултано на минуциозан начин, примјеном већег броја механизма, од којих треба издвојити слиједеће:

1) Иза унитаризације свијета стоје економски моћне мултинационалне компаније. Није непознато да данас у међународним економским односима и у трговини главну

ријеч има око 500 мултинационалних компанија, које су са економског аспекта заинтересоване за слободу трговине и укидање царинских и свих других баријера у планетарним размјерама.

2) На линији глобализације планете дјелују и кључне финансијске институције и организације: Свјетска банка, ММФ и Свјетска трговинска организација. Путем ових институција и организација треба да се оствари реструктурирање свјетске привреде у интересу Америке, као водеће свјетске силе, под чијом се командном палицом проводи насилна глобализација свијета.

3) У функцији унитаризације свијета су и електронски медији (сателити) који доприносе да људи широм свијета, захваљујући идентификацији времена и простора, непосредно партиципирају у свим значајним политичким, културним и спортским манифестацијама.

4) Унитаризација свијета настоји се камуфлирати традиционалном америчком идејом људских права. Та права нису више искључиво индивидуална категорија, већ су волунтаристички толико проширена да супсумирају права мањинских нација, прије свега у социјалистичким државама, од којих није била изузета бивша СФРЈ. На тај начин је извршена дисолуција друге Југославије изазивањем етничких сукоба који су имали за посљедицу конституисање малих држава неспособних да се супротставе економској експлоатацији и политичкој доминацији од стране свјетских сила.

5) Посебну артикулацију у процесу насилне унитаризације свијета дају и тајне организације као што су Билдерберг група и Трилатерална комисија.

6) Унитаризација свијета се жели постићи и војним савезима. Од њих највећу улогу има НАТО-пакт који се, пријемом нових чланова, макијавелистичком методом шири према Русији и Кини, настојећи их дестабилизovati и уништити као велике војне силе.

7) Глобализацији свијета свој обол дају наука и техника, с обзиром да њихови резултати трансцендирају националне границе користећи свим народима без разлике.

8) Унитаризација свијета, на економском плану, детерминише и настанак глобалне свјетске културе која све

више потискује специфичности националних култура хомогенизујући животне стилове и погледе.

Из свега до сада реченог можемо закључити да се модерна унитаризација свијета битно разликује од свих ранијих једностраних покушаја унитаризације свијета (у оквиру религија и на поставкама марксизма о планетарној социјалистичкој револуцији) и није искључено да се она и оствари.

2.2 Власт и моћ деформишу човјека

Власт и моћ корумпирају и кваре људску природу у складу са оним упозорењем енглеске политичке филозофије израженим у ставу Лорда Актона (Actona) « моћ тежи да квари - а апсолутна моћ тежи да квари апсолутно ». О природи феномена власти говорили су бројни филозофи , политички мислиоци и књижевници.

Још је Платон истицао да, када би на власти били, у етичком смислу, најзвишенији људи, власт би их искварила. Зато се залагао за владавину закона, а не људи.

Николо Макијавели је дијагностицирао принцип аморалности власти која се руководи принципом да « циљ оправдава средство ». Дакле, ако је циљ да се освоји и очува власт, онда се могу примјењивати и најмонструознија средства да би се то постигло.

Шарл Монтескје се залагао за подјелу власти на законодавну, извршну и судску власт. При томе, ни једна од њих се не смије пенетрирати у послове друге власти , али то не значи да једна власт не треба да контролише другу власт. Наиме, она власт која не подлијеже контроли неминовно постаје империјална власт.

Карл Попер истиче да фундаментално питање није у томе што једни владају а други извршавају њихове наредбе већ у томе како зауставити оне који владају и њихову власт поставити у природне, рационалне границе.

Хенри Адамс на оштроуман начин запажа да моћ еманира у човјеку малигну форму тумура која води његовој деструкцији « а пријатељ у моћи је изгубљен пријатељ ».

Меша Селимовић, у роману Тврђава, говори о томе да код човјека «постоје три велике страсти, алкохол, коцка и власт. Од прве двије људи се некако могу излијечити, од треће никако. Власт је најтежи порок. Због ње се убија, због е се гине, због ње се губи људски лик. Неодољива је, као чаробни камен, јер прибавља моћ. Она је дух из Аладинове лампе, који служи свакој будали која га држи ... Нико на власти није паметан, јер и паметни убрзо изгубе разбор, и нико трпељив, јер мрзе промјену».¹⁵

И наш мудри и трезвени Иво Андрић у роману На Дрини ћуприја постулира потребу рационалности власти. Једна власт је рационална и прихватљива ако није «инфицирана» егоцентризмом репрезентујући, на тој основи, интересе народа. Уколико «они који владају ... пређу границе разумних поступака јер их страст за влашћу сувише исквари онда они силазе на клизав пут» и то је почетак краја такве владавине која заслужује да буде збрисана са историјске позорнице. Овдје је Иво Андрић иступио филозофскије него ми који смо по вокацији филозофи или социолози, скренувши нашу пажњу на револуционарно природно право у природноправној филозофији. У њему се апострофира да народ има право на револуцију против оне власти која се ставља у силу изнад народа, узурпирајући његова не само стечена права него и елементарна природна права као што су право на живот, слободу, равноправност и једнакост.

Бранислав Нушић је у бројним комедијама (Госпођа министарка, Ожалошћена породица, Покојник, Народни посланик, Власт, Сумњиво лице) на саркастичан начин денунцирао бескрупулозност власти и недемократског устројства друштва и друштвених установа.

Добрица Ћосић је у роману Време власти на волшебан начин дијагностицирао природу власти: «Поуздано се зна да је власт одувек једина моћ која расте употребом, због чега људи и теже да је освоје и упорно је чувају кад је стекну. То је занат који се најлакше научи и никад не заборавља. Вештини владања памет не смета, али није јој неопходна; власти је неопходна воља да потчињава ... Власт

¹⁵ Меша Селимовић, Тврђава, «Свјетлост», Сарајево, 1991, стр. 128.

може бити прљав или крвав посао, а може бити, што је најчешће, и прљав и крвав. Ако није ни једно ни друго, што се ретко догађало, и не заслужује пажњу историчара и писаца «¹⁶.

Антоније Исаковић у роману Господар и слуге је на парадигматичан начин илустровао како се пораст моћи, на једној страни, налази у дијалектичком односу са повећањем слуганства на другој. То се транспарентно показује у случају Ј. Б. Тита, који је уз мазохистичку подршку својих адепата, Едварда Кардеља, Владимира Бакарића, Петра Стамболића, своје дојучерашње пријатеље и блиске саборце ликвидирао у физичком или политичком смислу, демонстрирајући своју неприкосновену моћ.

Феномен власти, на сатиричан начин, је описан и у Гогољевом Ревизору. Драмски оквир ове комедије је доста једноставан. У заосталу руску варош треба да стигне лажни ревизор. То изазива панику и хаотично стање, гдје свако због нечег стрепи и осјећа потребу да подмити свемоћног ревизора. Први на листи који то жели да чини јесте градоначелник. Његова власт у варошици је санктосантна али он хоће да та власт постане још већа. Да би то постигао, одлучује се за примање мита, будући да од тога зависи проширивање његове моћи и јачање положаја у друштву. С циљем да се етаблира неприкосновена моћ ревизора, градоначелник по сваку цијену настоји да њега корумпира раније примљеним митом. Корумпирати ревизора имплицитно подразумијева проширивање поља сопствене моћи и обезбиједити заштиту од више инстанце. Зато се слободно може рећи да градоначелник припада садомазохистичком типу личности с обзиром да је «пред малим велики, а пред великим мален».

Борхес је, до пароксизма, ламентирао над тим да мјесто његовог вјечног боравишта мора бити Женева, а не Аргентина, с обзиром да је Швајцарска далеко демократскија држава, у односу на Аргентину, и већина становништва у њој не зна ко им је предсједник.

И на самом крају овог излагања, морамо нагласити да власт и моћ имају магичну снагу, да су дубоко

¹⁶ Добрица Ћосић *Време власти*, Књига прва, БИГЗ, 1996, стр. 6.

инкорпорирани у људској природи па зато људи теже да их стекну и сачувају по сваку цијену јер доносе материјалне и друштвене привилегије.

3. ПОЈАМ НАСИЉА

Феномен насиља је сложена друштвена категорија. Отуда је сасвим разумљиво што већи број наука партиципира у његовом проучавању: филозофија, социологија политологија, књижевност, етика. То је и основни разлог што до данас не постоји једна универзална дефиниција насиља која би била општеприхваћена. До сада је од стране бројних теоретичара измоделован већи број дефиниција насиља које су у оптицају. Анализом ових дефиниција нама се чини да је најприхватљивија она коју даје Милосав Милосављевић: «Под насиљем се подразумевају различити акти, поступци и понашања појединаца, група, друштвених институција, организација или друштва у односима према људима, који укључују примену физичке, психичке, политичке, или неке друге силе, у којима се угрожава физички, психички или социјални интегритет човека и изазивају различита физичка и психичка оштећења и друге неповољне последице».¹⁷

Ако ретроспективно посматрамо проблем насиља, можемо слободно рећи да је насиље једна перманентна друштвена појава која је током историје представљала есенцијалну компоненту друштвене стварности. Треба се сјетити робовских устанака, сељачких буна, грађанских револуција и бројних локалних ратова који се тренутно воде у свијету (а они су замјена за трећи свјетски рат), па закључити да је цјелокупна људска историја испуњена насиљем. Што се тиче узрока, мотива и форми насиља они могу бити различити. Но, овдје је битно напоменути да постоји једна корелација између насиља уопште и насиља које се одиграва унутар једног глобалног система. У оквиру њега постоје различити садржаји насиља и њихови непосредни узроци. Сви они, осим општих особина насиљ, садрже и нешто што је специфично, односно иманентно постојећем

¹⁷ Милосав Милосављевић, *Насиље над децом* Чигоја, Београд, 1998, стр. 33.

друштвеном систем , јер у историји нема униформних система с обзиром да је сваки од њих *differentia specifica* .

2.1 НАСИЉЕ ИНСТИТУЦИЈА ВЛАСТИ (ПАРЛАМЕНТА , ВЛАДЕ) НАД ГРАЂАНИМА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И ФЕДЕРАЦИЈИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Насиље институција власти над грађанима у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине траје више од једне деценије. Оно је инаугурисано, прије свега, процесом приватизације, која је интенционално усмјерена ка бестијалном пљачкању друштвене својине. И наши догматичари приватизације су из политичких и идеолошких разлога сматрали да је друштвена својина инкомпатибилна са тржишном привредом и да јој је једино примјерена приватна својина. Отуда се својинска трансформација тумачила строго детерминистички као претварање свих друштвених предузећа у приватна, са јасно дефинисаним титуларом својине. Иза свега тога су стајале институције законодавне и извршне власти у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине, с обзиром да су из својих егоистичких побуда настојале приграбити цјелокупно друштвено богатство. С тога су се определијиле за најгори модел приватизације којег су раније примијениле земље Источне Европе у временском периоду од 1990. до 1995. (Русија, Румунија, Бугарска). У њима је процес приватизације имао за посљедицу безочну пљачку друштвених и државних предузећа. Она није имала додирних тачака са једном рационалном трансформацијом друштвене у приватну својину која би била иманентна тржишној привреди. Из овога произлази закључак да политичким елитама у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине није одговарао далеко успјешнији модел приватизације који је био примијењен у Словенији, Чешкој и Пољској, гдје није било отуђивања друштвене и државне имовине и њеног присвајања од стране моћних економских и политичких елита. У којој су мјери оне биле проткане «сензуалношћу» код процеса приватизације, показује се и у чињеници да су једногласно подржале

«шок терапију» чији је главни промотор амерички економиста Џефри Сакс. За њих је она представљала ону «архимедовску упоришну тачку» која ће довести до трансцендирања велике дистанце између развијених капиталистичких и неразвијених социјалистичких земаља. Но, наличје тако пројектоване експресне приватизације (бар у почетку) имало је и неке трагичне последице. Вриједност друштвених предузећа је тотално обезвријеђена и процес приватизације је значио њихову насилну експропријацију од стране профитерске мафије. Нема сумње да се у функцији брзе приватизације нашла и «ваучеризација» у чије позитивне ефекте и корисност су грађани наивно повјеровали. Под притиском, у изузетно тешким условима живота, грађани су ваучере добрим дијелом продали у бесцијење и «преко ноћи» они су дошли у руке финансијске олигархије Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине. Тако проведена «шок терапија» је дестабилизовала привреду и друштво у цјелини. Цјелокупно становништво је бачено у материјалну и духовну биједу. Велики привредни гиганти, који су запошљавали по неколико хиљада радника, су пропали. Радници су се силом прилика нашли на улици, лишени права на рад, радно мјесто и права на лични доходак. Брза, стихијска и принудна приватизација је ишла на руку конституисању криминализоване привреде. У њој је ноторним криминалцима и ратним профитерима дато право да насилним средствима радницима одузму власничка права која су им припадала у временском периоду самоуправног социјализма. Разумије се да они своје богатство нису стекли поштеним радом већ сумњивим дјелатностима: куповином друштвених и државних предузећа у бесцијење, митом, шверцом, трговином оружјем, дрогама и ратним профитерством. Тако се друштво диференцирало на два пола: мањинску елиту богатих и огромну већину сиромашних. У којој мјери су се институције законодавне и извршне власти у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине руководиле принципом оријенталног деспотизма код провођења приватизације, илуструје чињеница да су грађанима одузета бројна права: лична, економска, социјална, нова и посебна права. Тренутно посматрано, у оба ентитета,

се од стране узурпаторских власти њима једино признају имагинарна, празна права (*iura inania*) и то:

1. Право на «говоркање», а не на говор, да не бисмо увриједили постојеће режиме у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине који се и почетком XXI вијека још увијек руководе оним познатим средњевјековним монархистичким принципом да је забрањено вријеђати величанство (*crimen laesae majestatis*).

2. Право да успоставимо контеплативну позицију према свијету у којем живимо без намјере да у оквиру њега трагамо за алтернативама које морају бити у функцији човјека и његове потребе за «општељудском еманципацијом» јер је човјек по себи врховна инстанца свега што постоји и «мјера је свих ствари», у Протагорином значењу те ријечи. Дакако, овим се имагинарним, празним правима, не можемо задовољити и на нама је да се свим силама изборимо за остваривање цјелокупног корпуса реалних права, почев од личних, социјалноекономских, политичких па све до нових хуманитарних права и слобода. Но, проблем је у томе што не постоје прогресивне, револуционарне снаге да би се сва ова побројана права одредила у пракси. Према томе, наступила је «јесен дијалектике», с обзиром да су моћне бирократске и технократске снаге успоставиле конзервативну интеграцију друштва, петрификацију постојећег економског и политичког система. Иако је до јуче «било историје», сада је «више нема». Склони смо увјерењу да је и тако луцидни њемачки филозоф Ернст Блох погријешо будући да је сувише вјеровао у пробојну моћ утопистичких идеја наглашавајући да ће доћи вријеме «ортопедије усправног хода потпомогнуте успоменама на слободу». Мада у животу никада не смијемо бити дефетисти и препуштени резигнацији, ипак морамо рећи да, за сада, од те «ортопедије усправног хода» нема ништа, јер је она супституисана нашим «погуреним ходом». Да трагедија буде већа, ми се једноставно с тим миримо. Постали смо индиферентни и даље заузимамо квијетистичку позицију према свијету. Зато и данас, као опомена, може да послужи Кафкино упозорење да свијет у којем живимо можемо дијагностицирати као «раст моћи умирања». А умираћемо

све дотле, говорио је Кафка, док, као «безлично стадо пристајемо да нас сатјерају у саграђени тор насиља» деструирајући себе као личност и специфичну индивидуалност. На жалост, Кафкини визионарски снови постали су наша реалност, пошто се данас суочавамо са насилном унитаризацијом свијета, гдје није доведена у питање само слобода појединца, већ и бројних државотворних народа и националних заједница.

3.2 НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ

Насиље у друштву детерминише и насиље у породици. Породица је битан сегмент друштва и све негативне појаве које се манифестују на нивоу глобалног друштвеног система трансферују се на породицу као на «основну ћелију» друштва. Проблем насиља у породици је код нас дуго био табу-тема усљед три темељна разлога:

1) Насиље у породици се и данас сматра сфером приватности. Зато многобројни случајеви извршених насиља у оквиру породице остају обавијени велом тајности.

2) У нашој традиционалној патријархалној породици *pater familias* (отац породице) је стајао на врху хијерархијске пирамиде. Он је имао неприкосновени ауторитет у породици гдје су сви њени чланови морали извршавати његова наређења, милом или силом. Дакле, отац породице је посједовао апсолутну моћ и располагао је животима чланова породице који су били често жртва његовог насиља. О том се насиљу ништа није знало, будући да је свака патријархална породица била свијет за себе, апсолутно одвојен један од другог.

3) Под утицајем догматске стаљинистичке, комунистичке идеологије, коју смо вјерно слиједили идилична слика социјализма се методом транслације транспоновала на породицу и породичне односе. О насиљу и насилном понашању чланова породице се није јавно говорило. Но, када је стега те неприкосновене стаљинистичке комунистичке идеологије мало попустила, конфликти у друштву и породици су престали бити латентни и постали су све више манифестни, тако да се о њима јавност све више информисала.

Ове наше разлоге о доста дугом апстраховању изучавања насиља у породици добрим дијелом верификују ријечи еминентног социолога породице Анђелке Милић : « Социологија, као наука, са насиљем у породици се суочава са великим закашњењем. Према прегледу који је обављен, за водећи стручни часопис у социологији породице, у периоду од 1939. до 1970. године, није могао да се пронађе наслов који је садржавао реч насиље у породици (О. Vrien, 1971). Слободно се може тврдити да је неосетљивости науке за овај проблем допринела њена темељна идеологизираност која је производила само глорификацију позитивних породичних вредности, а одбацивала да сагледа непријатне стране живота у савременој породици »¹⁸.

Међутим, од 70-их година XX вијека настаје коперникански обрт и социологија породице показује посебан интерес за изучавање насиља у породици. Интензивно проучавање насиља у породици почело је прво у Америци и Њемачкој па затим у осталим европским земљама.

Кад је ријеч о насиљу у породици код нас, оно је у посљедње вријеме у знатном порасту. Основни узрок пораста тог насиља је непосредно повезан са проблемом незапослености једног или оба родитеља. Породица се налази у економској кризи и «испала» је из бивствовања. Преокупирана је основним питањем да осигура финансијска средства за голу физичку егзистенцију, па зато нема довољно времена да се посвети социјализацији омладине. У тој дијаболичној ситуацији у којој се налази породица, настаје социјални, психолошки и емотивни јаз између родитеља и дјете. Родитељи то настоје трансцендовати пројекцијом агресије према дјети, дакле према онима који су на «дохват», тражећи у њима кривце за све проблеме, што се, по правилу, завршава бруталним насиљем родитеља над дјецом или супружника над супругом. Овдје треба посебно нагласити да је феномен насиља постао, у наше вријеме, универзална категорија и да се простире и изван породице: у школској средини, на спортским борилиштима, на улици, у кафићима и друштвеним установама у којима постоји доминација мањине над већином. Масовна појава

¹⁸ Анђелка Милић, Социологија породице, Чигоја, Београд, 2001, стр.168.

елитизма је посебно присутна у радним организацијама у којима је успостављена строга централизација, гдје руководиоци, са најужом групом својих сарадника, проводе брутално насиље над запосленима које могу, у сваком тренутку, удаљити с посла.

Да би насиље у друштву, а посебно у породици, као основној ћелији друштва било стављено под рационалну контролу, у Републици Српској је усвојен Закон о заштити од насиља у породици. У њему су предложени бројни модалитети заштите, почев од удаљавања насилника из стана, забране приближавања жртви насиља, па до заштите особе изложене насиљу, узнемиравању или ућођењу. Обавеза је грађана да пријаве насиље у породици. Сврха закона је заштита породице као основне јединице друштва или, како се често каже, «домаће луке» из које се иде на даљња животна путовања. Према томе, циљ је да се породица постави на пиједестал неприкосновене вриједности, а не да се, као до сада, багателише и ставља на маргине друштва, без уважавања њеног значаја. Осим тога, законом се жели успоставити хармонични однос унутар породице, као примарне друштвене групе која је у посљедње вријеме, усљед доминације отуђења и постварења, доживјела деперсонализацију својих чланова, који нису више грађани друштва, него поданици постојећег друштвеног система. Да би закон саживио у пракси мора се изградити и поштовати првни систем, правни поредак и правна држава. Свјedoци смо да се то код нас не остварује ни у минималној мјери, с обзиром да постоји дискрепанција између нормативног и стварног. Због тога није искључено да ће и Закон о заштити од насиља у породици, као и многобројни закони које смо формално усвајали, остати на нивоу «конкретне утопије».

Boro Tramosljanin

SOCIAL POWER AND VIOLENCE

Summary

The terms of a power, a control and a violence got a dominant position wich omniprezent is not in a qustion today. Mentioned terms shaded and put in the second plan the terms of a freedom, a emancipation, a justice and a solidarity. In this work we tryed to determine and to define the phenomenones of sociables power, the control and the violence. Afterwardes we showed and characteristics of the power and the control in a segment of violence and special turn was on the violence of institucions of government over citizens in Republic of Srpska and Federation of B i H, and the violence in families. In a treatment of this complicadet and subtle subject matter, we did not use just the knowledge of sociology, than also from the other sciences wich means the interdisciplinary admission was necessary, and that was the only way of completed analysis. Also, that was the only way of perceive of ambivalence phenomenon of the power, the control and the violence.

ДРУШТВЕНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ – ИЗАЗОВИ БУДУЋНОСТИ

Апстракт: У раду се говори о друштвеној неједнакости као друштвено створеној неједнакости. Посебна пажња посвећује се општим разматрањима друштвених неједнакости, моћи и (не)моћи, неједнакости и једнакости, својини и друштвеној моћи као темељу друштвене неједнакости, те знању као значајном извору друштвене моћи оних који њиме располажу. Истиче се да само друштвено признато знање омогућује моћ.

Кључне ријечи: друштвена неједнакост, стратификација, моћ, неједнакост, једнакост, знање.

1. Општа разматрања

Већина савремених приступа друштвеним неједнакостима, тј. стратификацији, преузима своје надахнуће из Маркових и Веберових списа о класи. У новије вријеме амерички неомарксистички теоретичар Erik Olin Wright (1978,1985,1989,) развија теоријски приступ класама, а њега критикује Stephen Edgel (1993.), John Goldthorpe, познати неовеберовац и многи други. Евидентно је да се може констатовати да су теорије стратификације у крајњој линији засноване на идеологији. Социолози често разликују два облика моћи, власт и присилу.

Вертикалну димензију друштвене структуре чини хијерархија друштвених положаја које појединци, групе и установе (организације) заузимају у друштвеним дјелатностима и друштвеним односима у глобалном друштву као цјелини.

Није тешко уочити постојање друштвених неједнакости између богатих и сиромашних, између оних који могу и оних који не могу да доносе одлуке које су од битног значаја за функционисање глобалног друштвеног система или неког његовог дијела, да такве неједнакости налазе израз у различитим системима вриједности оних који имају и могу и оних који немају и не могу.

Ова чињеница, међутим, није тако лако објашњива као што је видљива. Ови проблеми су у средишту свих социјалних теорија у историји. Идеал идеје једнакости био је присутан на заставама свих револуција, грађанских и оних које су себе разумијевале као социјалистичке. Та је идеја прастара и модерна. Чувена тробојка Француске револуције: слобода, једнакост, братство - садржала је у себи цијели један програм друштвених промјена, и данас актуелан.

Историјски најзначајнији покрети који су се борили за остварење идеје једнакости су: хришћанство, либерализам, социјализам. То су најмоћније идеологије и „погледи на свијет“ у модерном друштву. Првобитни хришћански комунизам и њему својствена једнакост сиромашних, али и једнакост људи пред Богом, политичко-правна једнакост и слобода појединца у оквиру либералистичке концепције, обећање укидања експлоатације и стварање услова за друштво без класа унутар социјализма као идеологије и политичког покрета - главни су историјски покушаји остварења идеје једнакости.

Основни смисао идеје једнакости садржан је у мисли Ж.. Ж.. Русоа, гдје он каже да **моћ не треба „да посеже ни за каквим насљедом и да се њом располаже само у складу с положајем и законом, а у погледу богатства да ни један грађанин не буде толнко богат да узмогне купити другога и ни један толнко сиромашан да буде присиљен продати се ...“**¹

Тежња за једнакошћу прогресивна је и племенита уколико је повезана са тежњом за слободом. Слобода без једнакости уска је, једнакост без слободе, ропска је. Оне нису ни у каквом хармоничном односу, али нису а priori ни у антагонистичком односу. Оне увијек једна другој дају или одузимају. Једнакост и слобода се обједињују у идеји људског достојанства.

2. Неједнакост и једнакост

Сам термин друштвена неједнакост није једнозначан и често се брка са другим терминима који означавају сасвим

¹ J.J. Rousseau, *Расправа о поријеклу и основама неједнакости међу људима*, Друштвени уговор, Школска књига, Загреб, 1978, стр. 123.

друге појмове. Ради се о друштвеној а не о природној неједнакости, што у историји социјалних теорија није јасно истицано. Ту разлику нису довољно истицали грчки мислиоци (чак ни један Хипија који говори о друштвеном уговору којим људи једни другима намећу вољу и законе различите од природних и божанских закона). За Аристотела робови су „оруђа која говоре“ док су само остали слободни грађани. Маркс с правом каже: „Бити роб и бити грађанин друштвена су одређења, односа људи А и Б. Човјек А као такав није роб. Он је роб у друштву и путем друштва“.²

Неједнакост и једнакост су, дакле, друштвени односи, битно различити од природних разлика са којима морају бити у вези. Чини се да је термин равноправност адекватнији од термина једнакост јер је код њега наглашенији друштвени смисао.

Међу теоријама о друштву најпознатија је тзв. теорија силе која у социологији поново наглашава природне разлике као основу друштвених неједнакости.

Под утицајем дарвинистичке тезе о борби врста за опстанак као основном природном закону, Лудвиг Гумплович {1838-1909} формулише аналогију да је борба раса основа подјеле друштва на класе. Његова теорија силе и спољашњих сукоба је расистички злоупотребљавана (нарочито у фашистичкој идеологији). Њене основне тезе су и раније успјешно оповргнуте. То је, између осталих, учинио и Ф. Енгелс у студији *Поријекло породице, приватне својине и државе*, и у *Антидириngu*, док је каснија друштвена пракса потврдила реакционарне импликације расистичких теза по друштвене односе у нашем времену.

Друштвене неједнакости означавају такав систем друштвених односа у којима се једне друштвене групе на систематски и трајан начин фаворизују и привилегују и то у великим размјерама у свим елементима њиховог друштвеног положаја и животних шанси, док се друге друштвене групе стављају у трајан положај угњетавања, обесправљености и депресивности. Друштво потпуне

² К. Маркс, *Grundrisse*, према: *Темељ слободе*, Напријед, Загреб, 1977, стр. 90.

једнакости није ни могуће, а не би било ни праведно друштво. Битно је, такође, имати у виду оно што је Маркс називао једнакошћу људи као бића, њиховим једнаким важењем као људи. То је онтолошко-антрополошка суштина појма једнакости.

У социолошком смислу **једнакост је процес исчезавања класних разлика међу људима**, а не тотално изједначавање људи у њиховом друштвеном положају. Социолошки појам једнакости може се одредити као стварање услова који омогућују да људи буду „стављени у мање-више једнак стварни друштвени положај”, што истовремено подразумева „елиминисање традиционалних облика друштвене неједнакости, систематске и структуралне нарави” на подручју рада, политике, друштвене подјеле рада у ужем смислу и доступности најважнијих цивилизацијских и културних достигнућа и тековина”.³

Међу теоријским приступима који друштвене неједнакости објашњавају друштвеним чиниоцима, у савременој социолошкој теорији оформила су се два основна теоријска модела: **класно-конфликтна и функционалистичко-стратификацијска парадигма.**

Класно-конфликтни модел се заснива на класичном марксистичком схватању да се природне разлике претварају у друштвене разлике онда кад се услјед присвајања вишка вриједности ствара монопол на њега у виду приватне својине, чиме се успостављају антагонистичке класе као дијелови једног у основи разореног друштва. Будући да из класно поларизованих положаја настају непомирљиви класни интереси, ове класе се кроз историју међусобно боре за привилеговану улогу у подјели рада, за положај у расподјели вишка вриједности и за власт над цјелином друштвене репродукције. У контексту друштвене цјелине, сукоб је унутарњи и нужан, и представља главни механизам друштвених промјена и развоја,

Функционалистичко-стратификацијски модел полази од органицистичког схватања друштва као непротиврјечне

³ Видјети шире у: Срђан Врцан, *Друштвене неједнакости и модерно друштво*, Школска књига, Загреб, 1974, стр. 137 - 138.

функционалне цјелине у којој сваки дио обавља своју улогу у техничкој подјели рада, на начин како то одговара стабилности и функционисању система (што је одређено владајућим вриједностима и нормама око којих постоји општа сагласност). На основу значаја улоге за систем, они који ту улогу на задовољавајући начин обављају биће награђени одговарајућим друштвеним положајем (у новцу, у власти, угледом). На тај начин се обезбјеђује стабилност система, избегавају сукоби, а друштвене неједнакости сведе на „оправдане социјалне разлике“ (умјесто „класних супротности“).

Сваки од наведених модела показује извјесне мањкавости услјед појаве неочекиваних чињеница. Показало се, на примјер, да укидање приватне својине у бившим социјалистичким друштвима и њена замјена државном, односно друштвеном својином, није довела до успостављања равноправности у друштву у сфери производње и распоdjеле материјалних вриједности, друштвене моћи и угледа. Нису такође били уклоњени друштвени сукоби (ни класни - штрајкови, ни међунационални, чак ни међудржавни).⁴

⁴ До 1994. године у Русији је у основи формирана квалитативно нова, крајње поларизована социјално-класна структура са половима у виду буржоазије на једној страни, а полудекласираних радника на другој, при веома незначајној средњој класи, коју би било прецизније назвати средњим социјалним слојем. Најдубљи карактер добила је друштвена стратификација по имовинском обиљежју, која је праћена разарањем друштвеног система социјалне заштите грађана Русије. Раслојавање грађана по имовинском обиљежју настаје по гранама производње, по регионима, између града и села и унутар предузећа. Раслојавање друштва по дохоцима превазишло је норме које су дозвољене за цивилизоване правне државе. У рукама 20% становништва Русије који имају високе приходе, у 1994. години концентрисало се 46% новчане масе земље, док је у рукама 20% грађана Русије с ниским приходима било 10 пута мање (Видјети: Генедиј Васиљевич Осипов, Социјално-политичка ситуација у Русији, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 1995, стр. 19).

У садашњој (трећој) Југославији у 1992. години 97% становништва, према мјерилима стандарда развијених земаља, већ је припадало категорији сиромашних, 1% богатих имали су дио у потрошњи, односно куповне могућности, колико и 25% становништва са дна друштвене лествице. Свега 3% становништва (богаташи) имало је куповну моћ као приближно 40% осиромашеног становништва. (Видјети: Д. Шуковић, Распоdjела дохотка и социјалне неједнакости, у: Друштвене промјене и пост-социјализам,

С друге стране, иако функционалистичка и структуралистичка теорија у начелу не признаје сукобе, друштвена пракса их уважава, не спречава их него концентрише и каналише енергију субјеката који су у сукобу у позитивном правцу, чинећи да сукобљени субјекти „сарађују”, како ради стабилности, тако и ради развоја система и цијелог глобалног друштва.

Нове чињенице условљавају потребу за преиспитивањем теоријско-методолошких модела, да би се дошло до истине. То подразумијева и поновно промишљање појмова, а када је ријеч о друштвеним неједнакостима онда су то свакако **својина и друштвена моћ**.

3. Својина и друштвена моћ - темељн друштвене неједнакости

Својина је специфичан друштвени феномен и својеврсна категорија, друштвени однос и процес, као и правни институт.⁵ У литератури су углавном присутна два схватања својине и то: **ненсторнјско и исторнјско**.

Ненсторнјско схватање својине је ненаучно јер својину сматра оном појавом која је дата човјеку по природи ствари, ван историјског контекста друштвено-економских односа. Историјско схватање својине је много шире и заснованије. По том схватању својина је посебан, одређен друштвени однос, настала између људи у процесу производње, а посредством ствари које они користе, располажу и присвајају. Као историјска појава својина настаје и мијења се током друштвеног развоја у одређеним друштвено-економским формацијама.

Двије су битне стране својине: прва је у присвајању ствари које човјек налази у природи. Свака производња је, у суштини присвајање, и то присвајање природе. Међутим, пошто је свака производња друштвена (и индивидуални произвођачи прерађују производе других људи), то је својина и

Социолошке студије, III, Институт друштвених наука у Београду, Београд, 1993, стр. 192 - 193).

⁵ Видјети: Андрија Гамс, Својина, Институт друштвених наука, Београд, 1987.

одређени друштвени однос. Та димензија својине проистиче из чињенице што човјек производи као друштвени човјек. И тај друштвени однос међу људима, у току историјског развоја се мијења. **Својина, дакле, није само присвајање, већ је и друштвени однос;** тај однос је суштинска страна својине као друштвене појаве.

Својина се може анализирати са више различитих аспеката. Тако су врло раширени **економски, правни и социолошки аспект анализе.** Својина у економском смислу значи каткад коришћење, али чешће присвајање ствари којима појединци и групе задовољавају своје потребе. Својина у правном смислу ријечи односи се на правне установе гдје је правном нормом (законом) уређен пожељан однос између људи поводом ствари којима они могу неограничено и по својој вољи располагати. Социолошки појам својине шири је од економског и правног и тиче се сваког друштвеног уређивања (обичаји, морал, право, али и други друштвено-културни обрасци понашања) стварних односа међу појединцима и групама који се јављају поводом присвајања ствари. **Социолошки посматрано, много је важија стварна моћ располагања од правне форме** којом се уређује право коришћења и присвајања, што нипошто не значи да је правна форма безначајна. **У социолошком смислу својина је један од најважнијих извора друштвене моћи,** али се друштвена моћ изражава и кроз право и могућност располагања друштвеним добрима, чиме се моћ стварно претвара у својеврстан вид својине (посједовање власти).

У структури својинског односа као друштвеног односа, постоји субјект својине (носилац, титулар), објект својине (предмет посједовања) и неки уређени начин располагања (друштвено организовање својине). Носиоци својине могу бити појединци, групе (колективна својина) и инперсоналне установе (државна својина). Објекти својине могу бити предмети потрошње, средства за производњу. Од свих облика својине за глобално друштво је најзначајнија својина над средствима за производњу, из чега произлази примарност својинских, производних односа у друштвеним односима уопште, услијед чега је друштво посебно заинтересовано за уређивање ових односа.

Према начину располагања и организовања својине над

средствима за производњу и њеним носиоцима, два основна историјска типа својине су приватна и колективна, унутар којих су се развиле многе варијанте. Приватном својином располаже појединац а колективном нека група, установа или друштво као цјелина. Оно што карактерише својину у модерном друштву је њена институционална дестабилизација, декомпозиција својинских овлашћења и плуралитет својинских облика.

Приватна својина се заснива на начелу приватности, што значи да је појединац као приватно лице носилац својинских овлашћења. Ова правна установа уобличавала се вјековима, прилагођавајући се промјенама и показујући карактеристике динамичког система којим се признају, уређују и штите приватно власништво и приватни интереси. Економске претпоставке приватне својине у модерном смислу су робноновчана, тржишна привреда (тржиште робе, рада и капитала) и правила конкуренције. Привредни субјекти су самостални, а производња је ослобођена од обичајних, вјерских, политичких и других ванекономских правила, Број и облик титулара није пресудан, у акционарском друштву више приватних власника наступа заједно, као група. Приватна својина се показала као ефикасан регулативни и интегративни инструмент. Она афирмише појединца и усмјерава друштвени развој ка индивидуализму, али и обезбјеђује правну сигурност у неизвјесним условима тржишта, те успоставља равнотежу између пословног ризика и добити, омогућава економску рационалност, стимулише на рад, стицање, очување и оптимално коришћење иметка, домаћинско пословање, уштеде у производњи, максимирање добити. Системи са приватном својином су динамични, покрећу тржишну размјену, подстичу иновације, предузетништво и приватни раст. Зато се у либералној доктрини сматра да је приватна својина најбољи, најрационалнији и најефикаснији начин мотивације за продуктиван рад и ствралаштво и коришћење ресурса, те да је организација економије заснована на приватном власништву капитала и рада најбоља историјски позната организација друштва.

Колективну својину заснива неки колективни субјекат као носилац својинских овлашћења. То може бити нека група, удружење или држава и цијело друштво али које увијек

репрезентује неке установе или колективитет. Овај тип својине се заснива на нетржишној привреди, јер производ није намијењен тржишту као роба него непосредном подмирењу потреба. Те потребе и производња унапријед су одређене нормативним системом друштва. Привређивање није формално јасно раздвојено од породичних, вјерских, политичких или других дјелатности, него је са њима тијесно испреплетено. Стога колективна својина није разграничена од јавно-правних овлашћења него њихова основа, јер носилац својине има и нека политичка и правна овлашћења. Због те помијешаности и повезаности колективна својина има много више варијетета него приватна, а и знатно је старија од ње. Њу карактерише подијељеност својинских овлашћења на већи број субјеката. Њен нужни корелат је лична својина над потрошним добрима. Не само старији, већ ни модерни облици колективне својине (државно-капиталистичка, државно-социјалистичка и друштвена) нису имуни од експлоатације. На темељима командне економије и државне социјалистичке својине израсла је бирократизована класа колективних власника. Према томе, експлоатација није својствена само приватној него и многим варијантама колективне својине. Економска моћ ни овдје није равномјерно распоређена јер одлуке доносе поглавар, менаџер или државни функционер. Уз то колективна својина се показала као статична, стагнатна, ауторитаристичка и економски нестимулативна, нерационална и неефикасна.

Друштвена својина је посебан облик колективне својине који сусрећемо у друштвима бившег социјализма и друштвеним облицима који су настали послије пада етатистичког типа организације друштва у Источној Европи. Најопштије посматрано, друштвена својина означава облик власништва у друштву у коме се средства за производњу друштвено присвајају и користе. Овај облик својине претпоставља друштвени систем у којем су средства за производњу непосредно у својини слободно удружених радних људи, произвођача. Социјализам је био друштвени систем у Југославији заснован на друштвеној својини средстава за производњу. За савремена друштва је карактеристичан плурализам својинских облика и трансформација својине којом је формални носилац (титулар) само номинални власник, а

добрима стварно располаже онај ко управља друштвеним процесима.

Услјед тога, категорија моћи је постала главна аналитичка категорија савремених социолошких теорија у области проучавања друштвених неједнакости. Одвајање власништва од управљања и концентрација управљања у центрима моћи који измичу јавној демократској контроли, основна су противрјечност савремених друштава и главни извор друштвених неједнакости.

Сам појам друштвене моћи често се дефинише као могућност вршења утицаја једне индивидуе на другу. Макс Вебер овим термином означава „сваки степен вјероватноће да се наметне своја воља у једном друштвеном односу, упркос отпору, без обзира на чему почива ова вјероватноћа”.⁶

Друштвена моћ се, свакако, испољава као вршење утицаја једног лица на друго или једне групе на другу. То, међутим, не значи да се сваки међуиндивидуални и међугрупни утицај остварује на основу или у облику друштвене моћи.

Да би моћ заиста била друштвена, она мора да је социјално структурисана и заснована, а не само да се психолошки манифестује у вршењу утицаја или да се служи физичком силом. Са социолошког гледишта, **друштвена моћ је установљен друштвени однос неједнакости међу појединцима и друштвеним групама у којем једни имају већу могућност над другима у доношењу релативно значајних одлука.** У ствари, „друштвена моћ је мање или више структурисан (институционализован) систем неједнаких могућности учествовања у доношењу релативно значајних одлука”,⁷ Друштвено неједнака могућност одлучивања јавља се како унутар једне групе, тако и између група и слојева. Друштвена моћ се, дакле, расподјељује између чланова једне групације и унутар глобалног друштвеног система између група, класа, ужих слојева једне класе ит.д.

Из свега реченог произлази да је **друштвени утицај** шири појам од друштвене моћи, док је „**власт**” још ужи појам, јер означава политички облик социјално неједнаких могућности

⁶ Видјети: Михаило Ђурић, *Социологија Маха Вебера*, Матица хрватска, Загреб, 1964, стр. 253.

⁷ М. Поповић, *Проблеми друштвене структуре*, нав. изд. стр. 194.

одлучивања. Политичка власт, као одређена врста моћи, почива на располагању положајима са формално регулисаним овлашћењима за одлучивање. „Власт је онај облик моћи који је прихваћен као легитиман, то јест испрван и праведан и коме се на тој бази покорава”.⁸

Друштвена моћ може почивати на различитим основама (изворима), може се користити различитим средствима и испољавати у различитим видовима и областима. На основу ових критеријума могуће су разне типологије друштвене моћи.

Социолошки посматрано, најзначајнији су друштвено-институционализовани извори моћи која произлази из друштвеног положаја који се заузима у друштвеној хијерархији и друштвене улоге у друштвеној подјели рада. Истинске полуге друштвене моћи су друштвене установе и организације.

Најгрубљи облик моћи је физичка присила (сила) и у нецивилизованим друштвима је најчешће прво и главно средство. Међутим, ни у једном друштву то није једини ни искључиви облик моћи. Свака власт (као институционализована моћ) почива на монопољу физичке принуде, којег се не одриче чак ни онда када би своју вољу могла спровести на неки други начин.

Значајан извор друштвене моћи одувјек су били материјално богатство и својина (нарочито приватна). У друштву робноновчане привреде новац је општи симбол економске моћи којим се по правилу могу прибавити сва друга добра.

На основу мјеста које појединац или група заузима у систему друштвених односа, које се наслеђује или стиче у току живота, настаје статусна моћ. Таквим типом моћи располагао је племенски старјешина или врач у првобитној заједници, брамани у индијском кастинском систему, племство и свештенство у феудалном сталешком поретку, политократске елите у етатистичком систему и сл.

⁸ Мицхаел Хараламбос и Робин Хеалд, Увод у социологију, Глобус, Загреб, 1989, стр. 104.

3.1. Знање као извор моћи

У новије вријеме знање постаје значајан извор друштвене моћи оних који њиме располажу. Ради се о знању на основу којег се остварује економска добит, војничка превласт, политичка побједа, контрола над понашањем и дјеловањем потенцијалног или стварног противника. **Само друштвено признато знање омогућује моћ.** Ради се о знању које се стиче образовањем, и о знању које произлази из положаја у систему комуницирања и обавјештавања. Моћ која се заснива на обавијештености блиска је типу статусне моћи. Знање и информације све више постају, и по свему судећи постаће (у тзв. информатичком друштву), главни извор друштвених неједнакости. Овај облик моћи понекад се назива манипулативна моћ и разликује се од отворене присиле јер се своја воља намеће уз „добровољан“ пристанак онога коме се намеће, убјеђивањем и „испирањем мозга“. То је добровољно поробљавање у којем је убијена и свака помисао на побуну. Теоретичар Michel Foucault (1926-1984) сматра да је моћ тијесно повезана са знањем. Моћ/знање стварају једно друго. Јачање моћи државе укључује и развој нових типова знања која омогућују држави да прикупи више информација о друштву, те на тај начин чвршће надзире своју популацију. Тај процес укључује развој дискурса – начина презентовања одређених појава које се директно одражавају на моћ. Моћ је широко дисперзована те је стога једино могући начин остварења промјена локално дјеловање, али и дјеловање на промјене широких размјера.

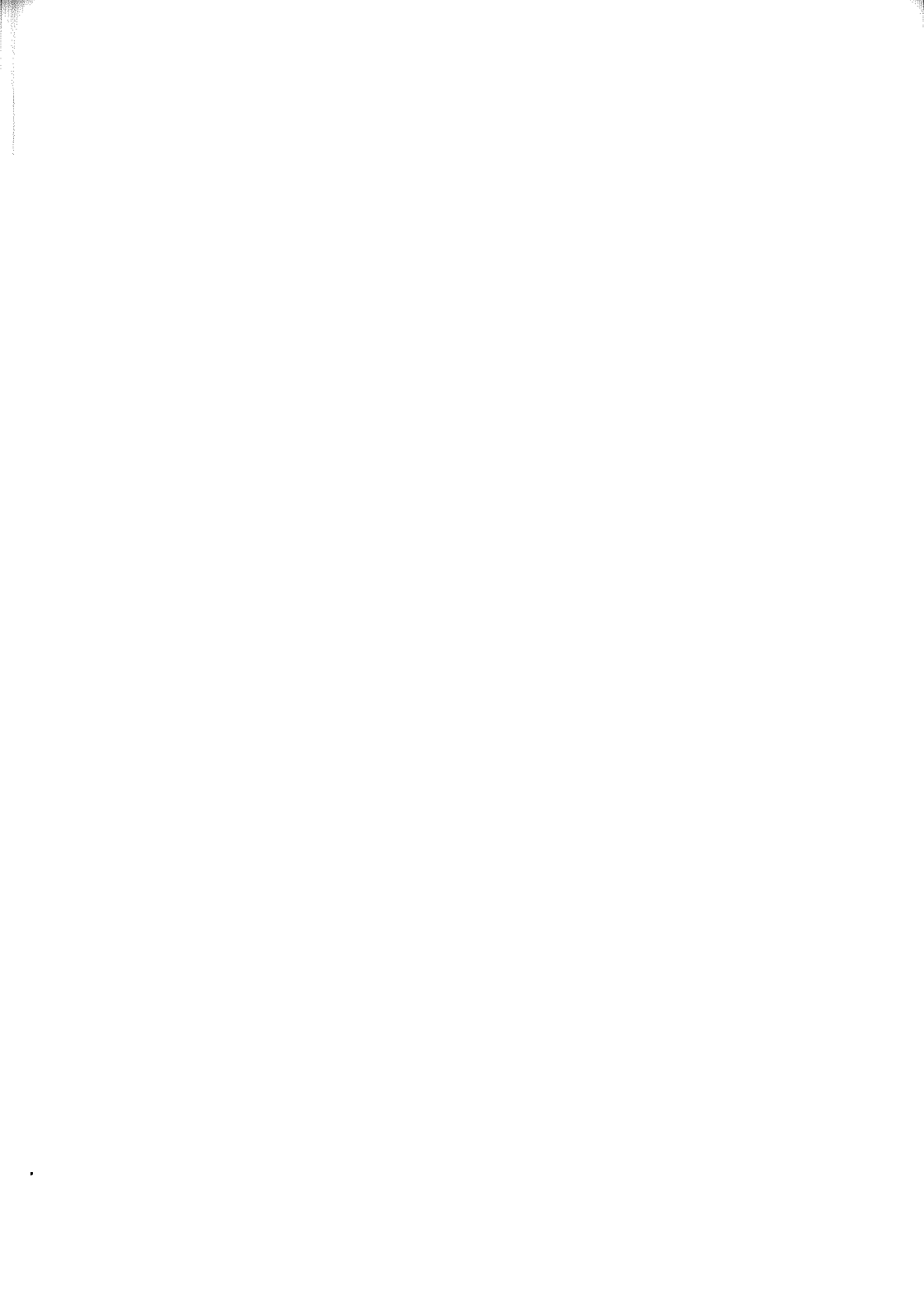
4. Закључак

Основе друштвених неједнакости, типови својине и друштвене моћи, као и њихов међусобни однос и значај, подложни су промјени. Друштвена неједнакост у савременом друштву није укинута и усљед тога је потребно теоријски осмишљено социолошко проучавање стварних извора и посљедица могућих облика неједнакости.

Dusko Vejnovic

***SOCIAL INEQUALITY- CHALLENGES OF THE
FUTURE***

Abstract: In practice it is discussed about social inequality as a socially created inequality. Special attention is dedicated to general reflections of social inequality, power and (in)ability, inequality and equality, property and social power as a foundation of social inequality, and also knowledge as a significant source of social power of those who control it. It is pointed that only a socially recognized knowledge can give power.

ДРУШТВЕНА МОЋ И НАСИЉЕ

***Апстракт:** У овом раду настојала сам да покажем да су појмови моћ и насиље нераскидиво повезани, јер се узајамно преплићу кроз историјска дешавања која се тичу владања и политике уопште, те да они који се крију иза паравана демократије и те како често примјењују насиље у својим намјерама како би што дужи остали на позицијама владајућих, користећи при томе и средства масовне комуникације.*

***Кључне ријечи:** моћ, друштвена моћ, насиље, демократија, диктатура, културно наслеђе, медији.*

Осврнемо ли се око себе, можемо видјети једну, на жалост, помало тужну слику у којој је насиље као уобичајена појава заступљено у свим сферама живота, у институцијама друштва и сл.

Свакодневно се сусрећемо са насиљем у породици, са насиљем међу припадницима различитог пола, са насиљем у политици, као и са насиљем у осталим друштвеним организацијама и институцијама. Колико је насиље "оправдано", ко има право спроводити насиље у друштву дајући му при том безброј лица? Да ли је тачан закључак сваког политичког лаика да су појмови друштвене моћи, моћи и насиља, тијесно повезани?

Већ одавно је познато и поновљено безброј пута да је у друштву главни однос - однос друштвене неједнакости, који се третира "као систем друштвених односа у којима се једне друштвене групе на систематски и трајан начин фаворизују и привилегију у великим размјерама у свим елементима њиховог друштвеног положаја и животних шанси, док се друге друштвене групе стављају у трајан положај угњетавања, обесправљености и депривилегованости".¹

Темељ овог односа чине феномени као што су друштвена моћ и својина. Нас у овом случају интересује појам друштвене моћи који је још одавно Макс Вебер означио као "сваки степен вјероватноће да се наметне своја воља у једном друштвеном

¹ М. Мишковић, Социологија, Слижбени гласник, Београд, 2003, стр. 255.

односу, упркос отпору и без обзира на чему почивала ова вјероватноћа"².

Друштвена моћ је "мање или више структурисан систем неједнаких могућности учествовања у доношењу релативно значајних одлука"³.

За употребу насиља, силе, каже се да је то најгори начин реализовања моћи и везује се махом за нецивилизована друштва. Међутим, да ли је баш тако?

Кроз историју друштва неки од филозофа, писаца или аналитичара свог времена позабавили су се појмом моћи и силе, односно насиља. На примјер, Томас Хобс истиче да је "човјек човјеку вук" и да у друштву опстаје, побјеђује онај који се истиче својом силом. Није битно да ли се примјењује физичка, психичка или интелектуална сила. Ниче истиче човјекову жељу за влашћу, управљањем, а Сигмунд Фројд је писао о нагону "агресивности" кроз мит о прачовјеку. Сматрао је да је агресивност урођена појава, што оправдава бурно реаговање човјека још у периоду најранијег дјетињства. Али, можда је механизам моћи и насиља најбоље описан од стране Макијавелија у његовом *Владаоцу*, дјелу које је написао из угла аналитичара прљаве слике Италије у периоду 15. и 16. вијека, али и цијеле Европе. Није на одмет осврнути се на историјске догађаје из тог времена у коме спровођење насилничких правила игре обезбјеђује "истакнутим" појединцима тог периода владавину, моћ, управљање и манипулисање. Неки од њих су: папа Александар VI Борџија, и сам довољно негативна личност, потиче из породице најпознатијих тровача свих времена; Јулије II дела Ровера, ратник, занесењак, освајач Цариграда и Јерусалима у својим крвавим сновима; папа Лионе Медичи, невиђени интережџија и материјалиста - био је спреман ниподаштавати све дотадашње материјалне, културне и моралне вриједности за сопствене интересе. Човјек је у стању да посумња да је појам и појава "плаћеног убице" отјелотворење поменутих личности, имајући у виду да су особе таквог психолошког профила харале италијанским градовима, а све то под палицом поменутих ради

² М. Ђурић, *Социологија Макса Вебера*, Матица хрватска, Загреб, 1964, стр. 253.

³ М. Поповић, *Проблеми друштвене структуре*, Научна књига, Београд, 1974, стр. 199.

очувања моћи. Таква атмосфера владала је и у осталим дијеловима Европе, гдје су владарске тронове држали највећи тирани и преваранти. Ричард III је синоним за Борцију, на застави Шпаније пише да циљ оправдава средство, а са свитањем сваког новог дана освануо би и један нови грађански рат.

У жељи да бар својим пером пресијече ужасну стварност, Макијавели пише свом имагинарном владоцу кога види на мјесту поменутих негативаца, дајући му неке инструкције за што боље сналажење у том хаосу. Он у Владоцу поручује да је добро бити добар само ако су сви добри и да се тиранину треба одговорити тирански. "Средства до циља не треба бирати", Макијавелијева је порука је која се изгледа и данас примјењује, а владалац никад не смије заборавити рат и припреме за рат као његову приоритетну вјештину. Макијавели је готово пророчки зазвучао и у свом дјелу Дух закона, гдје се каже да је сваки човјек који има моћ склон и да је злоупотреби. Ако до тога дође, једини је лијек одговор неке друге моћи. Није ли то опет изазивање насиља ради моћи у друштву?

Насиље је феномен који се не може сасвим прецизно дефинисати ни ограничити, како у сваконевном животу, говору, тако ни у научној терминологији. Према Свјетској здравственој организацији (WHO)⁴, одредница насиља гласи: "Намјерно кориштење физичке силе или насиља против друштва које резултира или има велике шансе да резултира наношењем повреда, штете, сузбијање развоја или смрћу је насиље".

Различити су облици насиља. Посебну пажњу типологији насиља посветио је Јохан Галтунг, који је половином прошлог вијека установио категорију персоналног и структуралног насиља. Персонално насиље има јасно изражене и жртве и починиоце, а структурално насиље је оно у коме је нека од друштвених структура, организација, у улози починиоца насиља.

На прагу 21. вијека овој типологији је додао још једну врсту насиља, и то културално насиље које обухвата све жртве претходно поменута два облика насиља, почињене у име неке идеологије, културне манифестације и сл. Ако се вратимо пар корака уназад на наше просторе, онда је јасно да је творевина

⁴ WHO, GEN, F, 2002.

некасање СФРЈ оличење културалног насиља. У таквим, тоталитарним друштвима, посебно долазе до изражаја "интегративна и контролна функција моћи"⁵. Интегративна функција јача моћ јер је одржава силом, а силом и доминацијом се повезује у цјелину. Контролна функција моћи нуди разне методе и средства за њено спровођење, а једно од њих је и насиље.

Захваљујући моћи, насиље се успјешно спроводи од политике до културе у оваквим, диктаторским друштвима. Ваља се само присјетити притисака вршених на религију за вријеме комунизма, на сваког појединца који отворено и критички размишља, на манипулисање народом кроз средства медија и сл.

Сматрам да највише злоупотреба моћи долази од стране оних појединаца или група који својом "позицијом" покушавају компензовати неке од својих психичких недостатака. Тако лабилне особе баш се и не осврћу на захтјеве и потребе других, већ само на оно што ће задовољити њихову и онако пољуљану сујету. Ову појаву је и проф. Чупић окарактерисао као "компензаторска функција моћи"⁶, која са собом носи разне облике присиле и насиља.

Ако се вратимо на Веберово одређење појма моћи, а он истиче да су за њено реализовање неопходни дисциплина и власт, онда је очигледна веза између моћи и насиља. С обзиром на то да је друштвена моћ повезана и са економском, политичком, па и духовном моћи, онда ту нераскидиву везу моћи и насиља можемо пронаћи и у данашњој слици свијета.

Јасно је да богата друштва намећу осталим, сиромашним, правила понашања и бивствовања. Пошто се тешко гаси жеђ за моћи, земље богатих се једва обуздавају од употребе насиља при реализацији својих циљева, а није страна да у том настојању и посустану, па у готово правилним временским размацима од по неколико деценија отпочне неки нови рат у име демократије, у име заштите људских права и сл. Да то нису прави поводи за те сукобе, поодавно је јасно већ свима, јер се иза тих фраза крију "империјалистичке" намјере и циљеви свјетских моћника.

⁵ Ч. Чупић "Социологија", Чигоја, Београд, 2002, стр. 99.

⁶ Ч. Чупић "Социологија", Чигоја, Београд, 2002, стр. 100.

Трка за профитом, војном надмоћи - само су нека од обиљежја глобализације, која је добар " пројекат" друштвено моћних земаља, захваљујући коме би се продубио и онако већ постојећи јаз између богатих и сиромашних, захваљујући коме би дошло до гушења националних идентитета слабије развијених и сл.

Није ли ово опет показатељ да је насиље у служби моћних?

Када понестане уобичајених средстава за вођење политике, она се почиње спроводити кроз добро познате друге облике, а то су насиље и ратови. Насиље, као шанса за остварење планова и циљева, примјењује се као посљедње средство у демократским земљама, што је опет у супротности са стварним стањем у свијету.

Проф. Мишковић истиче да се на "свјетском плану патологија моћи јавља у форми борбе за владавину свијетом, свјетску хегемонију"⁷. Тако заклети борци за спровођење демократије и мира у свијету постају већи диктатори од оних против којих се наводно боре. Запад, посебно Америка, јесте свјетски моћник коме је пошло за руком да преузме "бригу" о мирнодопској ситуацији у свијету, али поставља се питање да ли се то мора сваки пут показати кроз насиље, силу која се пласира као помоћ у облику "специјалних снага" НАТО-а или боље рећи "окупаторских снага" на Балкану, и шире, у облику бомбардовања некадашње СРЈ и Републике Српске? Мислим да се иза тих потеза Запада крије у ствари недостатак слободе и демократије управо код њих самих, те да их та прикривена диктатура и тјера на овакве подухвате ради остварења доминације над остатком свијета.

Да ли је онда појам демократије нестваран, утопијски?

Добри познаваоци друштвених сукоба и њихових кључних карактеристика истичу да сви сукоби у себи садрже елементе пројекције. Та пројекција се огледа у приписивању негативности, које и сами посједујемо, другима. Ова одредница нуди многа објашњења за политику коју воде свјетски моћници, а то је да су и сами постали свјесни чињенице да политика коју воде и коју називају демократском и мултикултуралном, није никаква до диктаторска, ауторитарна.

Свједоци смо да оптужбе за догађаје негативног карактера малих и сиромашних народа и земаља, нису оправдане, јер су

⁷ М.Мишковић, Социологија, Службени гласник, Београд, 2002, стр.350.

слични догађаји почуњени и од стране "тужиоца" у неким другим дијеловима свијета, па чак и код њих самих. Убијање недужних цивила, стварање етнички чистих територија, спровођење агресије, медијска манипулација, све су то тако учестале оптужбе за слабе и немоћне, од стране моћних и често главних извршиоца ових чинова ради обезбјеђења епитета велесиле, свјетског вође и сл.

Није ли ово још један добар доказ повезаности моћи и насиља, па чак и ако то посматрамо са стране насиља, гдје се оно не третира као задње средство за остваривање неких намјера, већ као прво?! Добијамо ли при томе један циклични процес?

Ако је насиље главна метода за рјешавање проблема и очување власти, онда је држава та која има право да располаже са тим средствима на начин који јој одговара. Узмемо ли у обзир само неке догађаје поменуте претходно у тексту, можда је овај редосљед примјене насиља као првог и посљедњег средства зарад моћи и сопствених националних интереса непотребан.

Моћ је увијек била на страни оних који су били изнад закона, јер су својевремено и "озлоглашени диктатори" уживали повјерење и углед свог народа попут оних који се залажу за демократске процесе.

Медији и насиље

Звучи страшно, али и истинито, да у 21. вијеку, када је све више образованих, када је све већи напредак у развоју технике и технологије у преносу информација, ми имамо и више насиља. С бзиром да оно има више лица, једно од њих је и насиље у култури "која увијек прати моћ"⁸. То опет изгледа тако што моћници Запада намећу своје норме понашања и системе вриједности осталим. Америчка култура се попут вируса шири на остатак свијета, гдје се, на жалост, поприлично брзо усваја, нападајући при томе културно наслеђе народа и нација. Први се на удару нађе језик, и ако се обрати пажња само на наш језик, може се примијетити велики уплив туђица, посебно англицизама. Медији, као главни преносници културе, одређују се као средства масовне комуникације која омогућавају ширење

⁸ М. Шутовић, Социолошки годишњак, Социолошко друштво РС, Пале, 2004, стр. 335.

порука или информације од комуникатора до рецепијента, без обзира да ли се комуникација одвија између појединаца или група као главних фактора комуникацијског процеса⁹. Често су у служби моћника, и добар су кривац што се насиље проводи над језиком, као главним обиљежјем неке етничке заједнице.

Међутим, забиљежено је да се језик може наћи и у другој улози, тј. да послужи као средство за провођење насиља. Као примјер за то навешћу један дио од резултата истраживања у свом раду *"Компаративна анализа садржаја религиозних тема у листовима Глас Српске и Дневни аваз"*.

Током деветомјесечног анализирања поменутих листова обрађено је 578 религиозних наслова у Дневном авазу и 520 истих у Гласу Српске. У дијелу истраживања које је посвећено изградњи, обнови или рушењу вјерских објеката на просторима БиХ, скренута је пажња и на језик писања у оба листа који је категоризован као језик толеранције, револта, православља, ислама, подршке националног идентитета и сл. Од свих начина писања, највише пажње привлачи језик револта или мржње који је пропраћен и негативним ставом аутора у контексту чланака који се односе на претходи вјерско-грађански рат у БиХ.

Језик револта је свеобухватан назив за језик мржње, освете, национализма, шовинизма и сл. Као такав, заступљенији је у Дневном авазу, у коме од 95 наслова посвећених обнови, изградњи или рушењу вјерских објеката, 22 наслова или 23,16% упражњава језик револта, док у Гласу Српске имамо 118 наслова са поменутом тематиком, од којих је њих 18 или 15,25% обојено језиком револта. У Авазу је уобичајена појава да се често користе одреднице за српски народ попут: *злочинци, четници, геноцидни народ* и сл. Неки од текстова показују да је код употребе језика мржње при писању у поменутих листовима кориштен исти шаблон, само су у питању различите религијске групе.

Примјена тако увредљивих ријечи, и уопште начина писања, погубна је по мир и толеранцију, јер такво језичко "уопштавање" изазива подгријавање једва смиреног сукоба на овим просторима. Овакав начин писања говори да за борбу и насиље нису резервисане само прве линије сукобљених страна,

⁹ Т. Ђорђевић, Теорија информације, Београд, 1979, стр. 231.

већ да се оне вјешто преносе и путем папира, штампе, односно медија.

С обзиром да језик лако постаје инструмент утицаја, требало би стално подсјећати новинаре, ауторе таквих текстова, на реакције које изазивају њихове поруке код читалачке публике, а које су при томе умножавају у ширем аудиторијуму.

Слично се дешава и са информисањем кроз друге облике медија чије су основне функције оријентисане на развој друштвених сазнања, на перцептивно сазнање спољног свијета, на васпитно-образовну сферу, на развој сазнања код друштвених група, те на забавно-рекреативну област. Данас је у свакој поменутој функцији неизоставно насиље. Кренимо редом.

Људи проширују своја сазнања помоћу средстава масовне комуникације, што се заснива на прикупљању обавјештења и чињеница о некој појави. Е. Филдман је истицао "да за сваког човјека постоји природно искуство како са спољним свијетом, тако и са унутрашњим свијетом. На основу овог искуства човјек схвата стварност на један непосредан начин. Помоћу медија добијамо и једно друго искуство, јер слике које они пласирају поткрепљују многе информације, а слика употпуњена језиком и писмом једно је профилтрирано искуство"¹⁰.

Узимајући ово у обзир, медији данас вјешто пласирају слике насиља кроз своје садржаје, појачавајући осјећај опасности у заједницама што пружа шансу за сваки облик притиска и манипулације над "публиком" која све то слијепо прихвата, па чак и оправдава. Џорџ Гребнер истиче да насиље на телевизији или филму није само прост, изолован акт, већ је то "комплексан друштвени сценарио моћи"¹¹. Ово је већ нешто што се одражава као проблем манипулације у медијима, а који настоји да наметне, задржи и употријеби моћ у друштву.

Перцептивно сазнање свијета представља вид сазнања које подразумијева опажање предмета у неком простору и времену, а са развојем медија вид сазнања се проширује, јер нека од појава која нам није била доступна до тад, постаје откривена. Начин на који се често приказије стварност путем медија је разочаравајућа јер ствара све више митолошке приказе ствари

¹⁰ Др А. Тодоровић, Социологија масовних комуникација, Београд, 1979, стр. 102.

¹¹ Џ. Гребнер, Насиље и терор путем медија, 1992, стр. 97.

и људи. Информисање о култури, политици, спорту кроз медије код појединаца побуђује жељу и интересовање за бављењем тим областима, али је то често недостижан циљ не због нечијих могућности, талента и слично, већ због преувеличавања појединих "звјезда", које су најчешће на тим позицијама преко ноћи освануле захваљујући богатству или моћним спонзорима (ма како ово неко протумачио), потискујући и гушећи истовремено праве вриједности у сваком погледу. Ово је својеврстан облик насиља које проводи масовна култура јер помоћу медија се намећу "идеални" модели понашања, који су пожељни, а који су одлични механизми за контролу "публике" од стране владајућих структура.

Насиље је очигледно и тамо гдје правила прописују фер-плеј игру. Прави примјер за то су разна спортска дешавања, гдје се често спортски терени претварају у ринг (нпр. ситуација са финалне утакмице Свјетског првенства у фудбалу 2006. године).

Медији у васпитно-образовној улози представљају једно од битних средстава социјализације. У школским институцијама медији помажу да се на један лакши, бржи и савременији начин преносе и проширују сазнања и вјештине. Међутим, пажњу треба обратити на карактер поруке која се пласира путем медија. Драган Коковић истиче да "телевизијско насиље посједује способности ефектне социјализације јер се норме, вриједности и ставови брзо преносе у свијест гледаоца и прихватају као сопствене. Телевизија стварно може васпитавати, то чини са савојим аудиторijумом, нарочито дјецом, нудећи им вриједности које афирмишу насиље"¹².

Најмлађа публика најчешће почиње опонашати своје "негативне" идоле, изграђујући при томе и лоше норме понашања и лош систем вриједности. То само представља добру подлогу за касније лакше и успјешније манипулисање њима као већ формираним личностима.

Кроз забавно-рекреативну функцију коју медији имају, успоставља се емоционално-рационална равнотежа код човјека. Ово је веома важно, нарочито у данашњим животним условима који су препуни стресова, динамике и сл. Међутим, и овдје важи све што је до сад речено. Телевизија, филмови, штампа и

¹² Д.Коковић, Доба насиља и спорта, Нови Сад, 1990, стр. 52.

интернет, нудећи насилни образац понашања, стављају публику у мат-позицију, јер је приморана на усвајање таквог модела понашања. Они који се томе одупиру углавном су у мањини или немоћни да утичу на превазилажење такве ситуације.

ЗАКЉУЧАК

Кроз историју није забиљежено друштво ни држава у којој нама насиља, а врло је упитно да ли ће их и бити јер ни демократске земље нису у потпуности елиминисале насиље као метод за реализацију својих циљева - у зависности од ситуације, понекад га латентно примјењују, а некад сасвим очигледно -, док је у тоталитаристичким земљама оно јасно проведено у свим сферама друштва од стране владајућих појединаца.

Чини се да су моћ и владавину незамисливе без насиља, историјске чињенице довољно говоре у прилог томе. Да би се сачувало и хуманизовало, друштво мора настојати да насиље бар сведе на "минимум", ако је то икако могуће, те да тај "минимум" одржава и упркос мегаломанским циљевима моћних.

Такође је јасно да моћ, медији и насиље чине чврсту спрегу и да често служе једни другима, што се види кроз истицање и промовисање насиља помоћу медија, чиме се припрема терен за афирмисање моћи, односно власти и њеног разноликог манипулисања масама.

Л и т е р а т у р а :

- Гиденс, Е. (1998): СОЦИОЛОГИЈА, ЦИД, Подгорица
- Ђурић, М. (1964): СОЦИОЛОГИЈА МАКСА ВЕБЕРА", Матица Хрватска, Загреб
- Коковић, Д. (1990): Доба насиља и спорта, Нови Сад
- Мишковић, М. (2003): СОЦИОЛОГИЈА, Службени гласник, Београд
- Макијавели, Н. (2002): ВЛАДАЛАЦ, Фамилет, Београд
- Поповић, М. (1974): ПРОБЛЕМИ ДРУШТВЕНЕ СТРУКТУРЕ, Научна књига, Београд,
- Чупић, Ч. (2002): СОЦИОЛОГИЈА, Чигоја, Београд
- Тодоровић, А. (1979): Социологија масовних комуникација, Београд
- Шутовић, М. (2004): СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК, Социолошко друштво РС, Пале

Biljana Milosevic

SOCIAL POWER AND VIOLENCE

Summary

The purpose of this work is to demonstrate how strongly the terms 'power' and 'violence' are connected and have been interchangeable in the history of political rulers and politics in general. These terms have often been masked by the term 'democracy' by those politicians who wanted to prolong their political power by means of violence and the use of the mass media.

НАСИЉЕ НАД ЖЕНАМА И ЊИХОВ ДРУШТВЕНО ЕКОНОМСКИ ПОЛОЖАЈ

***Анстракт:** Насиље над женама и у породици свакодневна је појава у нашем друштву. Његове рефлексије заплъускују, у правилу, неразвијена друштва гдје се још увијек наставља традиционални приступ положају и улози жене у друштву, јер су жене, мање-више, у подређеном положају. То је, слободно се може констатовати, карактеристика БиХ, њених ентитета и ширег окружења. Позитивним законским прописима настоји се превазићи стање дискриминације и насиља према женама и у породици, како кроз уставна одређења, тако и кроз доношење закона (Породични закон, Закон о равноправности полова и др.), којима се забрањује сваки вид насиља и дискриминације. Међутим, пракса показује да је стање у тој области, још увијек, алармантно и да се положај жена у друштву мијења веома споро. Још увијек је на дјелу директна и индиректна дискриминација, која се манифестује како у самој породици, тако и у свим сферама друштва: нарочито у области рада и запошљавања, образовању, социјалној и здравственој заштити, у области културе, јавном животу, медијима и сл.*

***Кључне ријечи:** жене, мушкарци, дјеца, породица, брак, пол, дискриминација, агресивност, конфликти, заштита, хуманост, очовјечење, толеранција, искреност, достојанство, племенитост, рад, запошљавање, просвјетљивање, традиционализам, стереотипи, предрасуде, будућност, реформа, образовање, равноправност, агенција, гендер, конвенција и сл.*

Насиље је свакодневна појава и има више лица и наличја. Дешавања у пракси најчешће се рефлектују у породици, школи, на улици, међу компанијама, у политици, над странцима и сл. Углавном, најчешћи облици насиља су над женама и дјецом. Ради се о негативном потенцијалу који је усмјерен из разних разлога против другог, али и против нас самих. Мада се данас појам насиља најчешће сензибилише и своди физичко насиље, та појава је много комплекснија и односи се на много шире аспекте и нијансе дјеловања и чињења, најчешће изражене невидљивим начинима дјеловања. Због тога у фокусу пажње не

би смјели бити само актери и директни извршиоци насиља, него првенствено жртве насиља, које најчешће буду запостављене и у сваком случају су највећи губитници.

Мада је насиље раширена појава, поготову на просторима БиХ, оба ентитета, стиче се утисак да о њему нема и не постоји заједнички и уједначен став и мишљење. Нема консензуса и утврђеног јединственог става да ли је насиље општи друштвени проблем или није; је ли то појединачна, усамљена појава или појава ширих размјера?

Симптоматично је да се полицијски, медицински и психијатријски извјештаји најчешће пренебрегавају, готову нестају, заборављају се, а у први план се стављају починитељи насиља, који су најчешће у средишту пажње. Мада се починитељи често проглашавају нечовјечним, болесним, актери се индивидуализују, а самим тим и насиље. Заборавља се жртва насиља и све последице које се вежу уз њу, а пажња се готово увијек усмјерава на починитеља насиља. Та појава, нарочито, код младих људи, готово сигурно изазива позитиван став према насилнику, рефлектујући се на начин као да је насилник извршио неко позитивно дјело, дјело за похвалу. Млади су, дакле, у склопу вриједносног система, једноставно одушевљени понашањем починиоца насилничког акта. Фасцинирање насилничким чињењем, посебно када је у питању смрт, најчешће је израз жеље за животом. Пред очима остаје примјер: жртва је мртва, више је нема, насилник је жив. Он је побједник „ Убијам, дакле постојим !“. Пренебрегава се чињеница заснована на освјешћености и темељним вриједностима цивилизованог друштва да сва људска бића својим рађањем и развојем морају имати загарантовано основно људско право – то је право на живот и слободу у најширем смислу ријечи.

Уколико се подсјетимо на нека антрополошка размишљања и узрочно-последичне појаве насиља, овај феномен људског понашања биће нам јаснији. У својим размишљањима о човјеку као свјесном бићу Томас Хобс у човјеку види „ принцип побједника“, не само када је у питању пуко преживљавање и борба за опстанак, него га види као побједника кога приказује у извансеријској физичкој, психичкој и интелектуалној сили и снази. Својим опсервацијама о човјеку Ф. Ниче упозорава да је цјеловитост бића човјека прожета жељом за влашћу, уживањем, владањем и иметком. За Сигмунда Фројда, на кога је

неизмјерно утицао Ниче, одлучујући је мит о „прачовјеку“ који и даље живи у људској подсвијести са урођеним нагоном агресивности што се посебно манифестује код дјеце и младих у њиховим сукобима, било кроз игру, свађу или друге конфликтне ситуације.

С друге стране, сасвим другу слику у међуљудским односима имамо у текстовима и схватањима многих хуманиста који очовјечење човјека виде у његовом достојанству, искрености, толеранцији, разумијевању према другом човјеку, чиме се најуспјешније превазилази насилнички однос и нагон. Таквим односом и схватањем човјек ће успјети да избјегне лаж која се често манифестује у схватањима да је код другог све лоше, зло, да је други за све крив и да превазиђе схватање и праксу да је човјек човјеку вук, непријатељи и насилник. Кроз разумијевање и толеранцију градиће се људски однос и сарадња, с обзиром да свако људско биће у себи носи дозу људскости, хуманости, толеранције и племенитости, посебно према оним бићима која су слабија, која су угрожена и која су директно или индиректно доживила насиље. Дакле, кључ за рјешавање или бар смањење насиља у друштву лежи у самом човјеку. Он је узрок и посљедица и добра и зла. Насиље се може успјешно превазићи или бар ублажити ако се његовим актерима прилази са дозом толеранције, социјалности, солидарности и организованим радом надлежних друштвених институција – образовања, социјалних установа, судства, полиције и казнено - поправних установа, које раде на пружању помоћи лицима починиоцима или жртвама насиља.

Овом приликом пажња ће бити усмјерена на појаву насиља над женама и насиља у породици што се свакодневно дешава, у већој или мањој мјери на просторима Босне и Херцеговине, њеним ентитетима и Брчко Дистрикту.

Чињеница је да жене Босне и Херцеговине своја права почињу остваривати далеке 1919. када је основано феминистичко, нестраначко удружење, по узору на слична удружења, под називом "Друштво за просвјетивање жене и заштиту њених права".

Током Другог свјетског рата жене су у циљу остваривања својих права ратне 1942. год. основале Антифашистички фронт

жена. Тековине тог времена омогућиле су женама из Босне и Херцеговине, односно бивше Југославије, приступ свакој професији, исту плату као и мушкарцима, годину дана породилског одсуства, легализирање прекида трудноће, а од 1952. год. законску регулативу уводи се и право на развод који се може постићи споразумом између брачних парова.

Међутим, на првим вишепартијским изборима 1990. год. значајно долази до маргинализације положаја жене Босне и Херцеговине, што је велики парадокс с обзиром на развој укупних демократских односа и процеса у друштву. Улога жене, затим, бива додатно поремећена током рата у Босни и Херцеговини, појавом милитаризма и других ратних негативних појава и тенденција у свакодневном животу. Рат је утицао на репродуктивно и сексуално здравље жена и дјевојчица, а највише због повећаног сексуалног насиља: силовања, сексуално преносивих болести, укључујући HIV/AIDS, и нежељене трудноће, повећања развода бракова и других видова нецивилизованих појава. Због рата, основне социјалне услуге постале су недоступне за већину становништва, што је највише утицало на здравствено стање жена, као и цијелог становништва БиХ.

Ипак, жене у постратном периоду покушавају и донекле успијевају да скупе снагу и пронађу нове идеје у борби за боље организовање, да буду носиоци активности у идентификацији проблема, налажењу рјешења и ресурса за побољшање статуса и оснаживање свог друштвеног положаја.

Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена (у даљем тексту CEDAW), коју је Босна и Херцеговина преузела сукцесијом 1993. године, ступила је на снагу 1993. године. Рат је окончан у децембру 1995. године, када је у Дејтону склопљен мировни споразум, "Општи оквирни споразум за мир за Босну и Херцеговину", којим је Босна и Херцеговина наставила своје постојање као децентрализована држава са два ентитета, уређена на новим принципима и стандардима које је поставио наведени мировни споразум и Устав Босне и Херцеговине.

Стање женских права у Босни и Херцеговини можемо представити помоћу неколико генералних карактеристика, а то су:

1. Босна и Херцеговина има свеобухватан законодавни оквир који спречава дискриминацију на основу пола, који је сад додатно ојачан и Законом о равноправности полова у Босни и Херцеговини. Треба свакако напоменути чињеницу да је способност судова да примијене ове законе до сада била прилично ограничена, јер су судови још увијек преоптерећени великим бројем предмета. Спровођењем реформе судског система у земљи ово стање већ сада се мијења, а може се очекивати је да ће такве промјене у будућности бити још видљивије. Такође, у Босни и Херцеговини нема одвојених судова за питања радних спорова који би могли дати приоритет захтјевима или тужбама који се односе на ту област. Постоје, такође, озбиљна размишљања да би због слабљења економске ситуације у Босни и Херцеговини било ризично подстаћи судска парницења, јер би ове правне активности учиниле ситуацију у БиХ још комплекснијом. Све то упућује на сложено дјеловање више фактора који обесхрабрују жене. Ипак, лоша економска ситуација није утицала на то да се свакодневно повећавају активности које имају за циљ спровођење активности и планирање мјера за бољу заштиту жена.

2. Недовољна образованост женске популације такође утиче на настављање традиционалне улоге жене и мушкараца. Образовање, посебно женске дјеце, није било виђено као потреба у вријеме када је већина старије руралне популације одрастала. Жене, школоване или нешколоване, усмјераване су на брак, одржавање домаћинства и одгајање дјеце. Упркос високој стопи неписмености међу старијим групама, садашњи показатељи говоре да се ниво образовања жена значајно повећава. Већ 1991. година показује да је у основним школама 49% дјевојчица, што се повећава и после 2000. године, тако да је сада у ФБиХ 49% дјевојчица о основним школама, а у РС 50%. Још увијек је видљива подјела на женска и мушка занимања. У посљедње вријеме због сиромаштва опада ниво образовања и мушкараца и жена, што може водити даљем продубљивању традиционалних концепција.

3. Упркос покривености основним видом здравствене заштите, велики број лица налази се изван система здравствене заштите, поготову ако се ради о избјеглицама или расељеним лицима.

Жене чине преко 51% популације, од којих је 25% у фертилној доби. Заједничко за жене у репродуктивној доби је опадање стопе плодности због честих намјерних прекида трудноће, што је било врло често једини начин планирања породице. Сексуално образовање још увијек је неадекватно, а чињеница је да је дошло до пораста раних сексуалних активности адолесцената, па је порасла стопа нежељених трудноћа и забиљежен пораст заразних болести.

Посебан проблем у области здравства представљају неуједначеност здравствених ресурса у урбаним и руралним подручјима, мањак расположивих гинеколошких служби, недовољан ниво образовања - нарочито за адолесценте, недовољан ниво здравствене промоције и недостатак мултидисциплинарног, интегралног приступа проблемима здравља жена.

4. Насиље у породици је проблем који највише продубљује јаз између жена и мушкараца. Насиље у породици директно је везано за проблем сиромаштва и развијеност механизма заштите од насиља у породици. Подаци о броју пријављених случајева насиља у породици, које прикупљају и обрађују невладине организације, у односу на број пријављених случајева код органа власти, много су већи тако да је у Босни и Херцеговини веома тешко пратити проблем насиља у породици. Охрабрујуће је то што је порасла свијест у друштву, па се тако овом проблему посвећује све већа пажња и проводе мјере за његово сузбијање, а први резултати су већ видљиви.

5. Досадашњи изборни резултати показују позитивне помаке када је у питању учешће жена у босанскохерцеговачком политичком животу. Ипак, у свим сферама политике и даље доминирају мушкарци. Успостављена структура гендер центара, центара за равноправност и једнакост полова, већ има значајну улогу у оснаживању жена. Све већи број жена је охрабрен да учествује у јавном и политичком животу, уз подршку невладиних организација и женских удружења, које су своје активности усмјериле управо на јачање и охрабривање жена за учешће у јавном и политичком животу.

6. Статистички подаци, који би боље приказали стање женских права у Босни и Херцеговини, у већини случајева нису добар показатељ јер нису разврставани по полу и не публикују се, као такви, за потребе јавности. Садашња тежња да се ови подаци прилагоде и разврстају у прихватљиву форму је у замаху и већ су предузети скромни подухвати да се статистички подаци о женама и мушкарцима посебно истражују и развијају за цијели простор Босне и Херцеговине. То ће, такође, бити једна од кључних активности организација које се баве заштитом људских права у Босни и Херцеговини.

Босна и Херцеговина је направила напредак у односу на стање које је постојало 1996. године, и то нарочито у погледу креирања потребног законодавног оквира за заштиту жена. Дефиниција “дискриминације жена”, која је садржана у члану 1. Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације жена, у исто вријеме је и полазиште за процјену позиције жена у Босни и Херцеговини, ревизију законске регулативе и праћење третмана жена у свим областима свакодневног живота, као и за припрему одговарајућих приједлога за постизање коначног циља - стварање једнаких и равноправних услова који утичу на положај жена и мушкараца у друштву.

У Уставу Босне и Херцеговине, у члану II, који је у цјелости посвећен људским правима, у тачки 4, наведена је одредба о забрани дискриминације у погледу признавања, уживања и заштите људских права. “Уживање права и слобода, предвиђених у овом члану или међународним споразумима наведеним у Анексу овог Устава, осигурано је свим лицима у Босни и Херцеговини без дискриминације по било ком основу, као што је: пол, раса, језик, вјера, политичко и друго мишљење, национално или социјално поријекло, повезаност са националном мањином, имовина, рођење или други статус”¹.

Устав БиХ такође потврђује једнакост жена и мушкараца кроз одредбу о забрани дискриминације, али то чини и директно, путем међународног инструментарија за људска права. У складу са чл. II, тачка 2: “Права и слободе предвиђени су у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода и у њеним протоколима који се директно примјењују у

¹ Устав Бих, Федерално министарство правде, стр. 5

Босни и Херцеговини. Ови акти такође имају приоритет над свим осталим законима.“

Наведени чланови требају се тумачити у складу са тачком б истог члана Устава БиХ, чија одредба прописује да “Босна и Херцеговина и сви судови, установе, органи власти, те органи којима посредно руководе ентитети или који дјелују унутар ентитета, подвргнути су, односно примјењују људска права и основне слободе на које је указано у ставу 2.“

Људска права и слободе из Устава БиХ примјењују се у оба ентитета који имају обавезу да обезбиједи највећи могући стандард уживања људских права.

Полазећи од тога да је у Уставу БиХ и ентитетским уставима једнакост наведена као једно од људских права, дефиниција дискриминације која је укључена у Закон о равноправности полова у Босни и Херцеговини², директно омогућава да се у пракси лакше препознају ситуације у којима се, на темељу пола, одређено лице доводи у различиту позицију, односно, различито се третира.

Овај закон уређује, промовише и штити равноправност полова, те гарантује једнаке могућности свим грађанима, како у јавној, тако и у приватној сфери живота. На овај начин подиже се стандард заштите гаранције људских права, посебно жена које су најчешће жртве. У члану 2 овог закона наводи се:

“Полови су равноправни. Пуна равноправност полова гарантује се у свим сферама друштва, а нарочито у области образовања, економији, запошљавању и раду, социјалној и здравственој заштити, спорту, култури, јавном животу и медијима, без обзира на брачно и породично стање.

Дискриминација на темељу пола и полне оријентације је забрањена.”

Члан 3 овог Закона даје дефиницију дискриминације:

“Дискриминација по основу пола, у смислу овог Закона, представља свако правно или фактичко, директно или индиректно разликовање, привилеговање, искључивање или ограничавање по полу због којег се појединцима/кама отежава или негира признање, уживање или остваривање људских права и слобода у политичком, образовном, економском, социјалном,

² Закон о равноправности полова, чл. 2, Службени гласник БиХ, 16/2003.

културном, спортском, грађанском и сваком другом подручју јавног живота.

Дискриминација може бити директна или индиректна.

Директна дискриминација по основу пола постоји када је особа била третирана, третира се, или може бити третирана неповољније у односу на другу особу, у истој или сличној ситуацији, а на основу пола.

Индиректна дискриминација по основу пола постоји када привидно неутрална правна норма, критериј, или пракса једнака за све, доведе у неповољан положај лице једног пола у поређењу са лицима другог пола.

Дискриминацијом по основу пола не сматра се норма, критериј или пракса коју је могуће објективно оправдати постизањем законитог циља, пропорционалног предузетим нужним и оправданим мјерама.

У складу са ставом 5 овог члана допуштено је успостављање специјалних мјера у циљу промовисања једнакости и равноправности полова и елиминације постојеће неравноправности, односно заштите полова по основу биолошког одређења.

Закон о равноправности полова БиХ укључује и додатне дефиниције дискриминације на темељу пола у члану 4, које гласе:

а) пол: друштвено успостављена улога жена и мушкараца у јавном и приватном животу за разлику од истог израза који даје биолошко одређење. Израз пол у духу овог закона показује значај који је унутар друштва дат биолошком одређењу пола;

б) насиље на основу пола: било које дјело које наноси физичку, менталну, сексуалну или економску штету, или патњу, као и пријетње таквим дјелима које озбиљно спутавају лица да уживају у својим правима и слободама на принципу равноправности полова, у јавној или приватној сфери живота, укључујући и трговину људима ради присилног рада, те ограничење или произвољно лишавање слободе лица изложених таквим дјелима;

ц) узнемиравање: свака ситуација у којој дође до нежељеног понашања у вези са полом, а која има за циљ и резултат наношење штете дигнитету лица или стварање застрашујуће, непријатељске, понижавајуће, пријетеће или сличне ситуације;

д) сексуално узнемиравање: свако понашање које ријечима, или радњама, или психичким дјеловањем сексуалне природе има за циљ или резултат наношење штете дигнитету лица, или стварање застрашујуће, непријатељске, понижавајуће, пријетеће или сличне ситуације, а које је мотивисано припадношћу различитом полу или различитој сексуалној оријентацији, а које за оштећено лице представља непожељно физичко, вербално, сугестивно и друго понашање.

Кривични закони у БиХ и њених ентитета наводе кршења принципа једнакости као једно од кривичних дјела усмјерених против људских права. Лица која почине то дјело, односно лица која “због разлика у националности, раси, боји коже, религији, етничком поријеклу, полу, језику, политичком или другом увјерењу, сексуалној оријентацији, материјалној позицији, рођењу, образовању, социјалној позицији или неким другим околностима одузму другом лицу било које људско право или темељну слободу коју препознаје међународна заједница или Устав, или на основу такве разлике даје другом лицу неко посебно право или предност, подлијеже новчаној казни или казни затвора до годину дана.

Исто се односи и на лица која прогоне друга лица или организације због подршке једнакости међу људима. Ако је дјело наведено у првом или другом параграфу овог члана починила званична особа злоупотребом своје позиције, та особа подлијеже казни затвора до три године”³.

У законима о раду у БиХ уграђени су елементи међународних конвенција којима се регулише ова материја, а које су прихваћене у уставима свих нивоа територијалне организације БиХ.

Лице које тражи запослење, као и лице које се запосли, не може бити стављено у неповољнији положај због расе, боје коже, пола, језика, вјере, политичког или другог мишљења, националног или социјалног поријекла, имовног стања, рођења или какве друге околности, чланства или нечланства у политичкој странци, чланства или нечланства у синдикату, тјелесних и душевних потешкоћа у погледу ангажовања,

³ Кривични закон Бих, Службени гласник БиХ, 37/2003; Кривични закон РС, Службени гласник РС, 49/2003.

образовања, унапређења, услова и захтјева рада, отказивања уговора о раду или других питања која проистичу из радног односа

На основу изложеног може се закључити:

да Устав државе БиХ гарантује једнакост жена и мушкараца;
да уставни ентитета (ФБиХ и РС) садрже одредбе о једнакости жена и мушкараца и забрану дискриминације на основу пола;
- да Закон о равноправности полова БиХ даје ширу дефиницију забране дискриминације на основу пола јер укључује директну и индиректну дискриминацију;
кривични закони БиХ и ентитета наводе кршење принципа једнакости као кривично дјело против људских права;
закони о раду ентитета садрже одредбе о забрани дискриминације у складу са међународним конвенцијама из области рада.

ПРАВА ЖЕНА ПО ОСНОВУ РАДА И ЗАПОШЉАВАЊА

Мада законодавство БиХ и ентитета забрањује сваки вид дискриминације по основу рада и запошљавања, у времену транзиције и опште трансформације укупне структуре друштва не може се говорити о потребној заступљености жена у сфери рада и запошљавања. То поготову, имајући у виду општу кризу у привреди, када је тешко говорити о правилностима које указују на полну равноправност у сфери рада и запошљавања. Тако је у приватном сектору евидентан велики број жена које конкуришу на мали број радних мјеста. Оне најчешће нису у прилици да бирају послове и спремне су да раде за малу надокнаду, често бивајући изложене физичком и сексуалном малтретирању од стране власника. Теже долазе до почетног капитала за отпочињање бизниса. Најчешће је то лични капитал, позајмица од рођака и пријатеља. Подаци прикупљени у невладиној организацији „Видра“ говоре да жене, најчешће нижег образовања, користе кредите за отпочињање приватне иницијативе. То је, с једне стране позитивно, јер се разбија стереотип да су необразоване жене мање способне за приватну иницијативу од образованих, и с друге стране, доказује да су лични мотиви пресудан фактор у започињању приватног посла.

Према важећим законима не постоје ограничења у погледу права жена на запошљавање, услове рада, права из радног односа и сл. Међутим, у правилу боље плаћена радна мјеста нису доступна женама под истим условима као и мушкарцима. Ова тврдња добија на снази када се узму у обзир сви подаци из сфере друштвеног и државног сектора, гдје су жене ријетко на руководећим положајима, гдје раде мање одговорне и захтјевне послове.

МЈЕРЕ ЗА ЕЛИМИНИСАЊЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ ЖЕНА

Већ дуже вријеме у Босни и Херцеговини се реализују или се покушавају реализовати опсежније економске и правне реформе. Обезбјеђење једнакости жена постиже се јачањем њиховог статуса, едукацијом и њиховим активним учешћем у процесу доношења одлука у свим друштвеним секторима. Чак и у срединама гдје је обезбијеђена једнака могућност приступа образовању на свим нивоима, ни то увијек не одражава једнаке могућности у напредовању у каријери, избору занимања, једнаке дохотке, могућности одлучивања и једнаку економску снагу. Економски опоравак реализује се споро, тако да је босанскохерцеговачко становништво, због последица рата и дугог транзиционог периода, веома осиромашено, односно већина становништва још увијек живи у великој оскудици.

Упоредо са припремом нових закона и других прописа, Босна и Херцеговина врши усклађивање постојеће законске регулативе са законским актима Европске уније. Овај динамични процес стварања новог законског поретка је прилика за ревизију предложених закона и других прописа (прописи, одлуке, сталне наредбе, укази и инструкције), а посебно прилика за укључивање нових рјешења у оквиру закона, која ће омогућити једнаке могућности и женама и мушкарцима у свим сферама живота. Најбољи примјер за то је већ наведени Закон о равноправности полова у БиХ, али и остали већ споменути закони обавезно садрже ову компоненту, а посебно они који су донесени у последње двије године.

У члану 3, став 5, Закона о равноправности сполова у БиХ наводи се могућност предузимања афирмативних акција које се неће сматрати дискриминаторским, а гдје се дискриминацијом

на темељу пола не сматра норма, критериј или пракса коју је могуће објективно оправдати постизањем законитог циља, пропорционалног предузетим нужним и оправданим мјерама.

Сходно Закону о равноправности полова у БиХ основана је Агенција за равноправност полова на босанскохерцеговачком нивоу са сљедећим надлежностима:

- да врши изradу периодичног Националног плана акције за промоцију гендер једнакости, заснованог на приједлозима свих државних министарстава, те плановима Гендер центра Федерације Босне и Херцеговине (даље у тексту Гендер ФБиХ) и Гендер комисије Републике Српске (даље у тексту Гендер РС); Министарство за људска права и избјеглице подноси Државни план акција Савјету министара на усвајање, једном годишње;
- да пратити спроведбу, те координацију активности са свим релевантним субјектима из Државног плана, који су наведени у ставу 1 овог члана;
- да припрема годишњи извјештај о реализацији активности на спречавању дискриминације по основу пола у БиХ, који се темељи на извјештајима Гендер ФБиХ и Гендер РС, те исти подноси Савјету министара БиХ;
- да врши анализу закона, других прописа и општих аката усвојених од Савјета министара ради праћења остваривања једнакости и равноправности полова и на приједлог Министарства за људска права и избјеглице покреће измјене и допуне постојеће легислативе у БиХ у складу са међународним споразумима и прописима Европске уније;
- да развија методологију за процјену успјешности државне политике и програма везаних за једнакост и равноправност полова у БиХ;
- да обавља остале задатке и дужности у вези са промовисањем гендер једнакости и остваривањем циљева овог Закона.

Заштита жена од било којег чина дискриминације

Босна и Херцеговина још увијек није формирала посебно тијело нити службу која би била одговорна само за конкретну заштиту жена од било којег вида дискриминације. Многе жене траже савјет од гендер центра, посебно о питањима у вези са разводом

брака, властитим издржавањем и издржавањем дјете након развода, радним односом и сексуалним злостављањем и сл. Радни однос представља област у којој се жене најчешће суочавају са скривеним формама дискриминације. Међутим, у већини случајева такву дискриминацију тешко је доказати. У таквим околностима центар савјетује жене о њиховим правима и о методама заштите тих права, те их упућује на органе који су одговорни за рјешавање њихових проблема и за заштиту прекршених права.

Омбудсмен је додатно средство извансудске заштите људских права, такође и заштите жена од дискриминације у пракси.

Мјере за обезбјеђење пуног развоја и побољшања позиције жена

Важан предуслов за заштиту и побољшање положаја жена представља имплементација Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације жена и мониторинг њене имплементације.

Једна од основних мјера за побољшање позиције жена, као и за успостављање услова у којима жене могу уживати сва своја права и имати исте могућности у истом обиму као и мушкарци, јесте користити свој пуни потенцијал за учешће у политичком, економском, социјалном и културном развоју и за уживање истих предности према контрибуцији, јесте интеграција гендер једнакости (маинстреаминг) у постојеће политике, програме и законе. У том циљу, Гендер центар ФБиХ, у сарадњи са Гендер центром РС, уз подршку ИВНИ-ја, припремио је пројекат под називом "Гендер једнакост и равноправност у БиХ", којег суфинансира Влада Републике Финске. Циљ пројекта је јачање улоге и одговорности гендер центра, који као централно владино тијело треба бити капацитирано у смислу финансијских и људских ресурса, те у смислу утицаја на доношење одлука, да спроведе задатке на ефикасан начин. Циљ пројекта је и да побољша разумијевање гендер једнакости, да сви они који усвајају одлуке на свим нивоима власти буду свјесни неизбјежности интеграције гендер једнакости у све процесе утврђивања политика, закона и одлука и да се повећа ниво учешћа жена у политичким структурама одлучивања.

У складу са овим пројектом, владе ентитета основале су гендер центре као своје стручне службе. Гендер центар Федерације Босне и Херцеговине основан је 2000. године, а Гендер центар Републике Српске 2001. године. Ове двије институције су створиле цијелу структуру гендер маинстреаминга са око 200 лица номинованих за гендер питања. У структуру су укључени представници извршне власти свих нивоа.

Циљ стварања ове структуре је омогућавање вертикалног и хоризонталног повезивања институција у спровођењу гендер маинстреаминга.

У структури законодавне власти формиране су парламентарне комисије за једнакоправност полова, као `радна тијела законодавних органа.

Тако је 1999. године, на државном нивоу, Заступнички дом Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине основао Комисију за остваривање равноправности полова у Босни и Херцеговини. На федералном нивоу, 2000. године, Заступнички дом Парламента Федерације Босне и Херцеговине, такође, оснива своју Комисију за једнакоправност полова, а Народна скупштина Републике Српске основала је Одбор за друштвени положај жене и равноправност међу половима.

Крајем 2002. године Гендер центар Федерације Босне и Херцеговине покреће активност за оснивање таквих комисија и у кантоналним скупштинама.

Све ове комисије имају сличне мандате, који их обавезују да у свим активностима парламената или скупштине прате доношење прописа и разматрање материјала којим се утврђује политика у појединим областима, те да дефинишу и предложе мјере које ће обезбиједити једнак приступ и женама и мушкарцима у развојном процесу.

Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине 2002. године је усвојила:

- Изборни закон Босне и Херцеговине, који обавезује политичке партије да обезбиједи најмање једну трећину кандидата «мање заступљеног пола» на својим кандидатским изборним листама. Према досадашњим статистичким подацима, у Босни и Херцеговини жене су увијек представљале мањински пол на кандидатским листама.

- Закон о Високом судском и тужилачком вијећу Босне и Херцеговине

У критеријима рада овог Вијећа предвиђено је да, у случају када се бирају кандидати за мјеста тужитеља/тужитељица и судија/суткиња нађу кандидати/кандидаткиње једнаких квалификација, искуства и стручности, предност се даје кандидату/кандидаткињи који/која припада полу који је мање заступљен у тој институцији у тренутку именовања.

Савјет министара БиХ усвојио је План акције за борбу против трговине људима, којим се, између осталог, предузимају мјере подизања свијести, као и мјере за потпуну заштиту лица која су жртве трговине људима, по принципима и међународним стандардима људских права. Министарство за људска права и избјеглице добило је мандат да реализује активности у вези са имплементацијом и праћењем конвенција из области људских права, а тиме и CEDAW конвенције.

Статистичке институције (Агенција и два ентитетска завода) покренуле су активности да од 2003. године сви подаци које прикупљају те институције буду разврстани по полу и да се такви објављују у њиховим службеним публикацијама. Оваква обавеза прописана је новим Законом о равноправности полова БиХ за све институције које су овлашћене да прикупљају статистичке податке (члан 18 Закона). Такође, статистичке агенције су предузеле активности да почну прикупљати неке нове податке, који досада нису били прикупљани, а који ће бити разврстани по полу, на иницијативу и уз подршку гендер центара.

У циљу испуњавања обавеза прописаних Законом о равноправности полова у Босни и Херцеговини нужно је обавезати органе статистике на свим нивоима да се прикупљање, систематизовање и публикавање свих података разврстаних по полу угради у постојеће програме статистичких истраживања, усвојене од стране парламента ентитета.

У циљу боље имплементације закона и политика, покренут је и Пројекат имплементације Закона о равноправности полова БиХ. Приједлог пројекта је прихваћен од UN групе, на челу са UNDP-ом.

Пројекат има тенденцију да укључи све актере из ове области у имплементацију, како представнике законодавне власти

владиних институција, тако и невладин сектор. То би била прилика за јачање сарадње између владиног и невладиног сектора.

Пројекат ће се имплементирати у неколико етапа и обухватаће неколико области:

- јачање институционалних механизма (Агенције за равноправност полова БиХ и ентитетских гендер центара);
- обуку за институције које имплементирају Закон (судије, тужиоци, полиција, адвокати);
- образовни систем, као посебну циљану област (из разлога провођења реформи и Стратегије припремљене у оквиру Пројекта GEPF за инкорпорирање гендер концепта у одгојно-образовни систем);
- органе државне управе (спровођење обавеза проистеклих из Закона и развијање процедура);
- медијску кампању.

Планиране су и активности које имају за циљ развијање процедуре примјене Закона у свим областима које су предвиђене самим Законом (јавни живот, политичка заступљеност, запошљавање, социјална и здравствена заштита, заштита од насиља итд.).

Почетком априла 2003. године гендер центри почели су рад на пројекту „Интегрирање принципа равноправности полова у васпитно-образовни систем“. Овим пројектом обухваћене су предшколске установе, основне и средње школе, тако да ће кроз овај пројекат гендер концепт бити интегрисан у наставне планове и програме, као и уџбенике. Поред тога, предвиђена је израда приручника о гендеру, као и обука наставно-образовног кадра. Овај пројекат дио је укупне реформе у образовању и његова имплементација отпочела је 2004/2005. године.

Циљ је да се у образовне системе уведе систем гендер маинстреаминга, прво кроз разредну наставу, у којој би, за почетак, био по један час у сваком полугодишту на тему промовисања гендер једнакости и равноправности. Сљедећи корак био би гендер анализа уџбеника и њихово усклађивање са укупном реформом образовног система Босне и Херцеговине.

У сарадњи са ентитетским заводима за статистику, гендер центри су:

- спровели истраживање «Гендер барометар», које ће дати слику односа мушкараца и жена у јавном и приватном животу Босне и Херцеговине;
 - покренули истраживање о насиљу у породици, с тим да се на основу резултата тог истраживања, искустава и сазнања невладиног сектора из ове области, дају иницијативе за формулисање правног оквира којим ће се регулисати ова област;
 - спровели истраживање на тему сексуалног узнемиравања у оквиру универзитетских установа и синдиката. Резултати ове анкете помоћи ће да се изнијансира ова проблематика у босанскохерцеговачком контексту и биће објављени у студентским и омладинским листовима као и публикацијама гендер центара.
- Резултати тих истраживања су значајно утицали на унапредјење праксе гендер центара.

ЕЛИМИНАЦИЈА СТЕРЕОТИПА И ПРЕДРАСУДА

Босна и Херцеговина је мултиетничка и мултирелигијска земља у којој традиција и култура имају значајан утицај на понашање жена и мушкараца и дубоко су укоријењени у колективну свијест. У свијести жена очување породице и васпитање дјече њен су проритетан задатак и налазе се у сфери строге приватности.

Породични живот

Традиционална гендер подјела улога и рада још увијек постоји у Босни и Херцеговини. Оно што мушкарац ради у породици послови су техничке природе (поправке у стану или кући и изван стана или куће) и вођење рачуна о финансијским питањима. Жене се чешће баве кухањем, прањем, пеглањем, односно радом који се класификује као “рутински”. Подјела рада у односу на бригу и васпитање дјече балансирана је међу партнерима, иако жене још увијек обављају већину послова

везаних за бригу о старим лицима и дједи, тј. иако још увијек имају улогу неформалног заштитника.

Истраживачки пројекат под називом “Квалитет живота” урађен је 1994. године у Сарајеву и укључивао је и питање “Ко ради послове као што је сређивање куће, кухање, прање веша, свакодневна куповина намирница итд. у вашем домаћинству?” Према резултатима истраживања, 32,8% мушкараца дијели са својом супругом ову врсту посла, док 39,3% у потпуности оставља те обавезе својој партнерици.

Декларативно су млади склонији подјели рада у домаћинству, на једнаким основама. Млади који су били укључени у програм под називом: „Живот и вриједносне оријентације студентске популације“, одбијају “патријархални” концепт породице према којем отац одржава породицу у материјалном смислу, док је мајка задужена за домаћинство и дјецу (83,7%) и подржавају једнаку расподјелу рада у домаћинству (73,6%).

Трендови ка промјенама породичне структуре

Босну и Херцеговину карактерише интензивна плурализација породичних форми и породичног стила живота. Осим “класичне” породице, брачне заједнице вјенчаних партнера са дјецом, која је још увијек доминантан породични облик, расте број самохраних родитеља, увећаних или реорганизованих породица, као и број ванбрачних заједница. Трендови који одражавају те промјене у структурама породице слични су онима које карактеришу западноевропске земље. Званични статистички подаци који прате ове промјене, као дио индикатора демографских промјена, показују сљедеће:

- пад просјечног броја чланова домаћинства;
- пораст броја ванбрачне дјеце;
- пораст просјечне старосне доби мајке приликом рођења првог дјетета и рађања дјеце;
- смањење броја склопљених бракова;
- раст броја развода.

Просјечан број чланова домаћинства

У предратном периоду просјечан број лица која живе у домаћинству биљежи континуирани пад. Према подацима за 1991. годину просјечан број лица у домаћинству износио је 3,1, док је према попису у 1931. године тај број износио 4,9. Један од фактора који утиче на смањење броја лица у домаћинству је опадање броја дјеце рођене у породици (просјек од 1,3 дјетета по породици - према попису из 1991. године). Ситуација је слична и са подацима о броју живорођене дјеце по жени. Највјероватније је да је у овом времену ситуација још негативнија у смислу смањења просјечног броја чланова домаћинства, али до наредног пописа становништва то не можемо коментарисати.

Дјеца рођена у ванбрачној заједници

У предратном периоду, од 1980. до 1992. године, у Босни и Херцеговини имамо пораст броја дјеце рођене у ванбрачној заједници. Међутим, у Федерацији Босне и Херцеговине број дјеце рођене у ванбрачној заједници опада у периоду од 1996. до 2001. године.

У Републици Српској број дјеце рођене у ванбрачној заједници у периоду од 1996. до 2002. године опада. У 1996. години од 12324 укупно рођених, 1762 или 14,3% је рођено у ванбрачној заједници.

У 2002. години од 12376 укупно рођених, 1415 или 11,5% је рођено у ванбрачној заједници.

Брачном дјецом се сматрају само дјеца рођена у браку закљученом у складу са одредбама Основног закона о браку.

У 1996. години од 30.481 новорођених 26.631 или 87,37% дјеце је рођено у брачној заједници, док је 3850 рођених у ванбрачној заједници или 12,63%.

Склопљени бракови

Већ смо поменули да институција брака губи свој значај, али то не подразумијева опадање значаја којег људи приписују

породичном животу. Међутим, тим се несумњиво потврђује постојање плурализације породичних облика, што потврђују подаци о лаганом паду броја нових бракова. Подаци из 1996. године показују да су на подручју ФБиХ била закључена 14.692 брака, а 2000. године 13.894.

У Републици Српској у 1996. години склопљено је 6415 бракова, 2002. године 8003, што указује на пораст склопљених бракова. Старосна доб и мушкараца и жена повећава се приликом ступања у брак. Већина жена се данас удаје у старосној доби између 20. и 24. године, а већина младића жени се у доби између 25. и 29. године.

Развод

Забилежен је пораст броја разведених бракова у периоду између 1996. и 2002. године. У 1996. години било је забилежено 378 развода. Већ 1997. године број се пење на 1098, а 2002. године износи 1286 развода. Главни узрочници оволиког броја разведених бракова у Босни и Херцеговини су посљедице ратних дешавања. У рату су се многе породице раздвојиле на дужи период. Многи брачни партнери су заснивали ванбрачне односе са другим партнерима, што је довело до повећања броја развода након престанка ратних дејстава и умањило могућност спајања ратом раздвојених породица.

У структури разведених бракова у 2002. години, када је било 1286 развода, доминирају породице без дјеце - 512 случајева, 355 са једним дјететом, те 312 са двоје или више дјеце.

Република Српска располаже подацима о разведеним браковима за период од 1997. године до 2002. године. У 1997. години је разведено 737 бракова, а у 2002. години 848 бракова. Из наведених података се не може са сигурношћу тврдити да је дошло до благог пораста развода (то се може видјети у табеларном прилогу по годинама у Извјештају БиХ о примјени Конвенције УН о укидању свих облика дискриминације жена), гдје број разведених бракова по годинама варира, а у чему велику улогу има вођење парничког поступка и ажурност судова.

У структури разведених бракова у 2002. години од укупно 848 разведених бракова 415 је без дјете, 228 са једним дјететом, а 163 са двоје дјеце и 42 са троје дјеце и више.

Насиље над женама и насиље у породици

Према нацрту Декларације УН о елиминацији насиља над женама, под насиљем се подразумева «сваки акт насиља базиран на припадности полу, који резултује или може резултовати у физичкој, сексуалној или психичкој повреди или патњи жене». Насиље се, дакле, одређује према посљедицама које производи, а не према мјесту на коме се догађа. Како се велики дио насиља одвија у породици, важно је нагласити да, са овог становишта, насиље у породици представља сваки облик контроле или доминације који угрожава или повређује физички или морални интегритет жене у породици.

Упркос релативно солидној законској регулативи, кад су у питању кривично право и породични односи, пракса је, ипак, другачија. Босна и Херцеговина, нажалост, нема институционализоване установе које се баве насиљем у породици и које су спремне да пруже помоћ жртвама тог насиља. Центри за социјални рад, који су организовани на територијалном принципу и постоје у свакој општини, установе су које раде на основу Закона о социјалној и дјечијој заштити. Њихов дјелокруг послова успостављен је наведеним законима, финансирају се из буџета, али финансијска средства којима располажу, углавном, су недовољна за задовољавање и покривање основних активности које су им у надлежности.

Постоји много организација грађанског друштва које пружају помоћ жртвама насиља у породици (телефонске хелп-линије, склоништа за жртве насиља у породици итд.), које путем окривања насиља и увођења механизма за предузимање мјера, допуњују операције државе и њених институција и апарата који се бави проблемом насиља у породици (полиција, судство, центри за социјалну заштиту). Постоје двије куће или склоништа за жене и дјецу, жртве насиља, на подручју Федерације Босне и Херцеговине. ADP Барселона, Жена БиХ. На подручју Републике Српске, у Бањој Луци, уз помоћ Владе,

однедавно постоји "Сигурносна кућа". У Модричи дјелује невладина организација "Будућност", којој је основни задатак збрињавање и помоћ жртвама насиља у породици.

У досадашњем раду у БиХ постоји добра сарадња надлежних државних институција са неким невладиним организацијама. Међутим, успостављање те сарадње није систематски ријешено, тако да се иста искуства могу узети само као примјери добре праксе за свеобухватније рјешавање овог проблема.

Међутим, у БиХ још увијек не постоји разрађен акциони план и стратегија борбе против насиља. Има наговјештаја да ће у наредном периоду гендер центри, у сарадњи са Министарством за људска права и избјеглице БиХ и са представницима невладиног сектора, спровести активности за формирање радне групе која би радила на изради ове стратегије.

Доступни подаци и показатељи нису обједињени и постоје знатне разлике у односу према стварној димензији насиља над женама између званичних статистичких података и незваничних података које су прикупиле невладине организације које се боре против насиља (телефонске хелп-линије, удружења итд.). Подаци до којих су дошле невладине организације показују да је ниво насиља у знатној мјери већи од оног нивоа насиља које се пријављује као почињена кривична дјела.

Резултати појединих истраживања

На подручју БиХ није извршена ниједна свеобухватна анализа у погледу било којег облика насиља уопште, али поједине невладине грађанске организације (НГО) вршиле су властите анализе. Резултати анализа се стога могу користити само као оквирни показатељи стања на одређеним територијалним подручјима и не ради се о цјеловитим статистичким показатељима стања у БиХ.

Значајна истраживачка дјелатност у погледу насиља у породици реализована је у више локалних заједница – у Бањој Луци, Требињу и другдје, уз помоћ Уније студената социјалног рада Бањалучког универзитета.

Према доступним подацима локалних служби социјалне заштите за седам кантона у Федерацији БиХ, за насиље у породици, према старосној и полној структури, утврђено је да су сви облици насиља (физичког, емоционалног, сексуалног и других облика) нарочито изражени над женском дјецом од 15 до 18 година и над женама изнад 19 година старосне доби.

Табела: Насиље у породици у ФБиХ у 2001. год.

Врста насиља	Физичко насиље		Емоционално насиље		Сексуално насиље		Други облици насиља		Укупно			
	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М+Ж	
Доб												
0 до 3	7	3	17	18	1	0	1	0	26	21	47	
4 до 6	15	17	62	51	1	0	0	4	78	72	150	
7 до 14	67	54	55	83	0	5	7	4	129	147	276	
15 до 18	28	33	60	78	1	10	13	18	102	139	241	
19 до 27	10	110	21	82	0	13	19	28	50	233	283	
28 до 45	22	111	49	88	0	8	42	48	113	255	368	
преко 46	15	34	33	47	0	3	19	40	67	124	191	
Укупно	164	362	297	447	3	39	101	142	565	991	1556	

У периоду од 1996. до 2001. године број интервенција полиције због злостављања жена укупно је износио 27.961. У истом периоду број акција полиције у вези са проституцијом и трговином људима износио је 116.

Из Федералног министарства унутрашњих послова прикупљени су подаци за период од 1996. до 2001. године, а који се односе на:

- кривичне пријаве поводом кривичних дјела силовања, блудних радњи, противприродног блуда и обљубе над малољетним лицем, посредовања у вршењу проституције, укупно 954;
- број интервенција полиције због злостављања жена, укупно 27.961;
- број акција полиције у вези са проституцијом и трговином људима, укупно 116.

У Републици Српској, такође, нема цјеловитих података о насиљу над женама. Постоје подаци СОС-центра који од 1. маја 1997. године функционише у Бањој Луци, у којем је више од 2000 жена затражило помоћ. Више од 70% жена су мајке са дјецом, у 99% случајева насилник је из породице, најчешће муж, а у 5% случајева насилници су остали чланови породице. Физичко насиље односи се на 80% случајева, 6% случајева односи се на сексуално злостављање.

СОС-телефони за жртве насиља за сада функционишу у Сарајеву, Бањој Луци, Модричи и Приједору. Према подацима СОС-службе која функционише на подручју Федерације БиХ, у периоду од 2000. до 2001. године, дакле, у периоду од једне године, на дежурни СОС-телефон јавило се 329 лица, и то највећи проценат због незадовољства из социјалних разлога, а затим слиједе физичко малтретирање, па психичко малтретирање, насиље проузроковано алкохолизмом и сл.

У циљу пружања заштите женама жртвама насиља, отворена је јединствена СОС- линија са бројем 1209 за заштиту жена и дјеце од кућног насиља. Овај број је јединствен за читаво подручје Босне и Херцеговине, с обзиром да је Регулаторна агенција за комуникације додијелила лиценцу за употребу јединственог кратког броја 1290 свим телефонским сервисима за превенцију насиља у породици у БиХ.

Још увијек у БиХ не постоји јединствена база података о броју поднесених кривичних пријава због било којег облика насиља. Прикупљајући податке са терена, долази се до податка да је у једном ентитету - ФБиХ - у периоду од 1996. године до 2002. године поднесено 954 кривичних пријава због свих облика дјела против тјелесног интегритета, укључујући и посредовање у вршењу проституције. У истом периоду било је 27.961 интервенција полиције.

У РС у периоду 2002. и 2003. године евидентирана су 332 кривична дјела насиља у породици, а надлежном тужилаштву поднесено је 313 кривичних пријава. У евидентираним случајевима насиље су у 97,4% случајева починили мушкарци. У 80% случајева жене су биле жртве насиља, а друга на удару била су дјеца.

У кривичним дјелим против полног интегритета, у којима су жртве дјеца до 14 година, у периоду од 1996. године до 2002. године, евидентирано је 90 жртава, од којих су 68 дјевојчице.

Узроци насиља над женама и у породици

Поред чињенице да живимо у патријархалном друштву, узроци насиља су најчешће алкохолизам, посттрауматски ратни синдром или тешка економска ситуација. Заједничко истраживање о теми "Насиље над женама", бавећи се узроцима насиља, направило је више НГО са подручја БиХ. Закључак је истраживања да жене нису спремне да пријаве насиље у кући и породици. Као разлог истичу да жене, оптерећене патријархалним васпитањем, имају искривљену слику о насиљу и чак га толеришу.

Многе жене не препознају насиље којим су погођене, а чак и када га препознају, 73% од стране НГО "Инфотека" анкетираних жена, изјавило је да је за жену најважније да одржи породицу заједно. Према истраживању наведене НГО, само је 40% жена, које су биле објекат насиља, потражило заштиту суда, полиције или се обратило центрима за социјални рад. НГО налазе да је полиција мало (или нимало) обучена за истрагу сексуалних прекршаја уопште или насиља у кући, тако да полиција може постати препрека женама, чинећи да се жене осјећају дјелимично или у потпуности кривима за овакве случајеве. Даље, износи се становиште да су жртве насиља, поготово сексуалног насиља, често постиђене и понижене да би објелоданиле своја искуства, те да се сусрећу и са додатним процедуралним теретима у тражењу правде, с обзиром да се излажу даљњем психичком насиљу у процесу испитивања у полицији и на суду. Тај процес, заправо, намеће врло често женама осјећај да су саме криве што име се насиље десило или дешава.

Битно је, такође, истаћи да ни министарства унутрашњих послова, а ни неки други органи, не посједују обједињене и потпуне статистичке податке о насиљу над женама. То свакако указује на чињеницу да се овај проблем маргинализује, јер било који захтјев за озбиљнији приступ овом питању захтијевао би, прије свега, свеобухватну анализу појавних облика насиља у БиХ, те њену распрострањеност. Чини се да су први кораци

учињени инкриминисањем насиља у породици, што значи да је тај облик насиља добио свој лик и суштину, али сама инкриминација није довољна уколико нема свеобухватне активности на подизању свјести о интегритету и достојанству личности, о једнакости, о обавези сваког појединца да јача сопствене способности и свијест о својој улози у породици и заједници.

Образовање за једнакост

Ова област није обухваћена у важећим наставним плановима и програмима у образовном систему на подручју Босне и Херцеговине. Имајући у виду чињеницу да су у току интензивне активности везане за реформу комплетног образовног система на подручју цијеле БиХ, може се очекивати да ће предмети и нови облици наставног плана и програма, и на нивоу основних и на нивоу средњих школа, посебну пажњу посветити контексту образовања за учешће у демократским процесима образовања за једнакост, укључујући и право на слободу избора и право на различитост.

Већина нових образовних програма биће усмјерена на информисање људи о одговорном и хуманом партнерству, о проблемима овисности и делинквенције, инвалидитету и разликама, бризи о дјечи, успостављању квалитетног живота у породицима са ментално и физички хендикепираном дјецом, рјешавању проблема у процесу одрастања, сексу и усвајању одговорног понашања, ограничењу појаве било којег вида насиља, превазилажењу претпоставки, стереотипа и предрасуда о мушкарцима и женама и њиховим улогама, подршци разним типовима породице, као што су хранитељске породице и хомосексуална партнерства итд.

У међувремену, неке домаће институције, уз подршку страних и уз учешће већег броја НВО, израдиле су бројне публикације, укључујући и публикацију о превенцији злоупотребе дјече и пружању помоћи таквој дјечи, као и приручнике у вези са едукацијом породице, личној едукацијом и едукацијом за живот.

Литература:

- Кувачић, И. (1979): Обиље и насиље, Напријед, Загреб
- Фројд, С. (1989): Анатомија људске деструктивности 1 – 2, Нолит, Београд
- Галбрајт, Е. (1978): Анатомија моћи, Загреб
- Мирић, Ј. (1990): Интересне групе и политичка моћ, Загреб
- Рајт, М. (1964): Елита власти, Култура, Београд
- Ниче, Ф. : С ону страну добра и зла
- Жупанов, Ј. (1985): Самоуправљање и друштвена моћ, Загреб
- Кораћ, М. (1991): Заточеница пола, Београд
- Устави Босне и Херцеговине, Републике Српске, Федерације БиХ, Сарајево, 1997.; Статут Брчко Дистрикта БиХ
- Међународни пакт о грађанским и политичким правима, ICCPR, УН, 1995.
- Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена, CEDAW, УН, 1993.
- Европска конвенција о људским правима и основним слободама, СЕ, 1996.

Dragutin Cegar

Summary

Violence against women in family is happening everyday in our society. Its reflections almost as a rule occur in undeveloped societies where women still have traditional role in society and they are subordinated. It could be freely stated that it is the characteristic of Bosnia and Herzegovina, its Entities and region.

It is attempted by positive legal regulations to overcome the discrimination and violence against women and domestic violence through constitutional provisions as well as enacting laws (Family Law, Law on Gender Equality and others) which forbid any form of violence and discrimination. However, practice shows that the situation in this area is still alarming and that the position of women in society changes very slow. There is still indirect and direct discrimination against them which reflects in family itself as well as all other areas of society: in particular in the area of employment, education, social and health care, culture, the media ect.

ДРУШТВЕНА МОЋ И НАСИЉЕ У ОБРАЗОВАЊУ

*"Батине уче дјецу да је прихватљиво
прибјећи насиљу уколико си већи или утицајнији"*

Бони Милер

Апстракт: Све су чеићи манифестни облици насиља међу младима, тј. у образовном систему. Нису ријетки случајеви испољавања насиља и ван школе, на улици, стадионима, кафићима итд. Такво понашање дјеце недовољно се научно проучава, што овај рад чини актуелним. У раду се разматра суштина друштвене моћи, њеног утицаја на доношење друштвено важних одлука а тиме и на појаву принуде у друштву, која се често манифестује кроз разне облике насиља. Аутор је посебно ставио акценат на облике насиља који се јављају у образовању, тј. насиља у школама над ученицима од стране вршњака, наставника или родитеља. Дата су и објашњења поријекла тог насиља, те препоручене мјере превенције.

Кључне ријечи: друштвена моћ, насиље, злостављање, школа, породица, вршњачко насиље, девијантно понашање, закон, ученик.

УВОД

У урбаним срединама, а нарочито у великим градовима, присутан је пораст агресије и насиља, криминала и организоване делинквенције не само одраслих и малолетних него и дјеце организоване у дјечије групе узраста од 7 до 13 година. И насиље на спортским теренима и око њих, прије свега на фудбалским утакмицама у изразитом је порасту. Да је насиље феномен који људе привлачи, па и фасцинира, показују бројке о све већој омиљености управо оне врсте спорта у којој се сасвим легално користи - у циљу побјеђивања - нокаут као "једини законом дозвољен начин убиства невиног", а оно што

Упосебно забрињава, јесте то да је у урбаним срединама пораст малолетничке делинквенције више него драматичан.

Довољно је само отворити дневне новине и истог трена уочити вијести о различитим свакодневним облицима насиља дјецe над родитељима, родитеља над дјецом, као и дјецe над дјецом. Отац убио сина; син убио мајку и оца; дјечаци силовали своју другарицу; "другови" бацили "друга" са моста, четворица момака испребијали ученика; откривен педофилски ланац, итд. -само су неке од многобројних вијести "црних хроника" које стално указују на постојање различитих облика насиља у нашем обичном и свакодневном животу. А с обзиром да су већина учесника у насиљу припадници популације младих, која је дио школског система, можемо све ово сматрати облицима насиља у образовању.

Отвара се низ питања. Одакле потиче насиље - да ли га производи друштво и друштвене институције, породица, школа или сами појединци? Је ли оно само по себи нешто што прати патријархална и "затворена" друштва чију културу и систем вриједности одређују такозвани мушки модели понашања, утемељени на агресиви и насиљу, или либерално оријентисана и отворена, кризна и транзицијска друштва и друштвена стања, која нису у стању да изграде чврст систем моралних и уопште друштвених вриједности? Да ли су агресивна и насиље производ друштвених односа или људске природе: да ли су људи по својој природи агресивни или не? Откуд агресивна и насиље у породици, и зашто су родитељи и дјеца агресивни? Све су то недоумице којима наука мора озбиљно да се позабави.

ОДРЕЂЕЊЕ ДРУШТВЕНЕ МОЋИ

Друштвена моћ је изразито синтетичка и важна социолошка категорија. Она у друштвеним наукама има онај значај који енергија има у физици, како каже Берtrand Расел, енглески филозоф.

Термин моћ је у нововјековну политичку филозофију и науку увео Томас Хопс (17. вјек) и од тада овај појам у њима заузима средишње мјесто. Он је два значења ове ријечи (физичко и политичко), која су се у латинском језику изражавала са *potentia* (моћ као сила, снага) и *potestas* (моћ као власт, влада), спојио у једно. Највећа људска моћ за њега је моћ

државе, као моћ највећег броја људи, који се споразумно стапа у једну природну или грађанску личност. Суштина политичке и државне власти у новом вијеку није више у уму, разборитости и праведности, као што је била у античко доба, него у вољи и **заповиједању као наметању воље**. Неки социолози и политиколози сматрају да се ово Хобсово одређење моћи одржало све до данас.

Класично социолошко одређење моћи потиче од Макса Вебера, који је дефинише као "изгледе да се у оквиру једног друштвеног односа спроведе сопствена воља упркос отпору, без обзира на то на чему се заснивају ти изгледи" (М: Вебер, 1976, I: 37). Моћ је, дакле, аспект друштвених односа и она се увијек испољава у односу на друге, као надмоћ над другима. За Вебера, као и за Хобса, суштина моћи је у **наметању и спровођењу сопствене воље** у неком друштвеном односу.

Али моћ би остала дифузна и само у изгледима ако не би посједовала средства којима би се остваривала. А та средства су, по Веберу, **власт и дисциплина**. Власт је покораване наредби, а дисциплина устаљена навикнутост на схематску и аутоматску, некритичку и безусловну послушност.

У том смислу треба разликовати моћ, власт и ауторитет. Моћ је наметање и остваривање воље, која може бити и само латентна, потенцијална. Власт је институционализована, друштвено легитимна моћ којој се поданици покоравају без већег отпора. Ауторитет је пресудан утицај на доношење одлуке или формирање става, мишљења. И ауторитет је институционализован, али не мора увијек да буде и легалан. Тако можемо говорити о родитељском, наставничком, научном ауторитету или ауторитету неког вође (вјерског, политичког), покоравану разним прописима или наредбама органа власти и потенцијалу друштвене моћи којим располаже неки појединац или група.

У позадини сваке друштвене моћи налази се нека сила. Како је показао Диркем, друштвена снага те силе дјелује на појединца као **принуда**, коју он и не осјећа ако је усвојио, прихватио моралне и друге друштвене норме у процесу социјализације личности. Али она постаје сасвим очигледна у случају кршења тих норми, када принудни апарати државе

примјене санкције. Та сила може да дјелује нелегитимно и нехумано а тада поприма облик насиља, као у случају криминала, или репресије и тираније, када власт прекорачи своја овлашћења. Још је Блез Паскал, француски филозоф 17. вијека, у својим Мислима истакао да је правда без силе немоћна, а сила без правде тиранија.

У савременој социологији моћ се, све чешће, схвата као утицај на доношење друштвено важних одлука. Али истраживања су показала да се она не смије свести на чин њиховог доношења јер се утицај остварује већ у процесу припремања одлука, избора алтернатива или у спречавању да се нека одлука формулише и донесе. Важна је контрола њиховог извршавања јер се многе одлуке доносе, али не спроводе. Исто тако су битни и резултати донијетих или недонијетих одлука, односно да ли су оне резултирале очекиваним посљедицама. Моћ је као пиштољ чија цијев има отвор и с једне и с друге стране. Када човјек који има моћ, повуче обарач против некога мање моћног, један метак биће испален у правцу жртве, а други у правцу особе која је повукла обарач. Као оружје, моћ има мало шта да понуди. Развија зловољу и сије мржњу. Његује дубоку и трајну жељу за осветом. Моћ испољена без љубави ослобађа негативну карму, која ће се вратити да би нас поразила - никада нећемо знати када и гдје. Али, вратиће се разарајућом снагом, свом силином освете.

Моћ потиче и из личних особина или и из друштвене структуре, а њени носиоци могу бити **појединци, друштвене групе или глобална друштва. Појединачна моћ је дио личне и дио друштвене природе** који се узајамно прожимају.

Моћна глобална друштва намећу осталим друштвима, нарочито онима на периферији, економске, политичке и културне критеријуме, обезбјеђујући себи доминацију у свјетским размерама.

Према области људске дјелатности у којој се испољава, друштвена моћ може бити: економска, политичка и духовна. Економска моћ се заснива на власништву, а провјерава на тржишту. Политичка моћ је одувijek била најпривлачнија и најизазовнија, а испољава се као борба за власт. Духовна моћ

обухвата моћ идеја и знања, религијску, умјетничку и друге облике културне моћи, који су често подвргнути манипулативној моћи и контроли политичких моћника.

Демократска моћ подразумејева толеранцију, дијалог и тражење синтезе за друкчијим мишљењем.

Усљед неравнојерне расподјеле друштвене моћи, појављују се друштвене неједнакости које се изражавају кроз различите облике вертикалне стратификације друштва. Та неједнакост се очитује у свим областима друштвеног живота па самим тим и у систему образовања, проузрокујући разне облике насиља у њему.

ШТА ЈЕ ТО НАСИЉЕ?

С насиљем се сусрећемо скоро на сваком кораку у свијету у коме живимо - у породици, школи, на улици, у институцијама друштва, и сл.

Према *Социолошком лексикону* "насиње је употреба физичке силе да би се изнудило одређено понашање људи". Може се вршити и другим средствима, а не само физичком силом. Оно обухвата и ескалирајуће облике понашања под којим се подразумејева: физичко злостављање, економска манипулација, социјално злостављање и сексуално злостављање.

Насиље је у нормалним животним околностима противправно па се кажњава.

Појам злостављања је тешко дефинисати, најопштије речено, оно је кршење људских права.

У једном истраживању проведеном на Филозофском факултету у Ријеци, студенти су изнијели неколико мишљења о томе шта је злостављање и какво може бити. Под тим термином подразумејевају одузимање општих људских права, то јест "обезвређивање, омаловажавање, физичко, сексуално и психичко злостављање, онемогућавање правилног развоја појединца, угрожавање слободе, покушај управљања над другима, искориштавање слабих, присила на гледање било каквог насиља над другима...". Свако од ових мишљења појашњава појам насиља.

Насиље је у ствари оруђе оних који имају више моћи како би показали или појачали своју контролу над онима који је имају мање. Јавља се у том случају кад једна особа остварује надмоћ и контролу над другом или другима кориштењем физичке или емотивне присиле.

Насиље међу људима добило је забрињавајуће размере широм свијета и представља један од најизраженијих проблема угрожавања права човјека. Жртве насиља су најосјетљивије категорије становништва: дјеца, жене, онеспособљени, стари и слично. Насиље се дешава свугдје око нас: у друштву, институцијама, школама, међу вршњацима, у породици.

Посљедице насиља су катастрофалне по развој и живот оних над којима се врши. Најтеже је што насиље производи насиље и што се оно даље понавља у будућим генерацијама.

Друштвена заједница се стихијски бави овим проблемом, а ријетке су инситуције које се баве овом проблематиком. И оне које у својим програмима форсирају ову проблематику, раде то површно и недовољно. Зато стручњаци хуманистичких наука не требају остати по страни када је у питању ова појава.

У нашем друштву у данашње вријеме чести су случајеви насиља над дјецом и омладином. Ова појава је све присутнија широм свијета тако да насиље над дјецом поприма обиљежје епидемије. Поред тога, тај појам злостављања и насиља тешко је дефинисати. Зато ова појава представља сложен проблем који захтјева стручан, мултидисциплинаран приступ од стране педагога, психолога, социолога, социјалних радника, љекара, наставника, правника, полиције и других професионалаца.

ОБЛИЦИ НАСИЉА У ОБРАЗОВАЊУ

Проблеми насиља над дјецом, а посебно проблеми физичког и емоционалног злостављања дјеце, одавно су присутни, али су онедавно привукли пажњу шире друштвене јавности. За њих се знало и раније, али се свака прича о овим проблемима веома вјешто избјегавала, као што се избјегавала и прича о насиљу дјеце над родитељима, као и прича о дјечијим облицима насиља.

Криза друштвеног стања, рат и постратни синдром, општа криминализација у друштву, свеукупно поремећен систем вриједности, само су изразитије генерисали индивидуална и

колективна осјећања инфериорности и безнађа, материјалне бесперспективности и губитка самопоуздања. Све то афирмише насилничке обрасце понашања како код старијих, тако и код младих, тако да се агресија и насиље легитимишу као "нормални" обрасци рјешавања конфликта, који даље развијају различите облике социјалних напетости и структуралног социјалног насиља. Посао и стрес у кући, медији и информације, игре и забава веома често проузрокују "пуцање" или "менталне сломове" све већег броја људи. А то опет доводи до већег броја убистава и самоубистава, до масовних појава кориштења алкохола и дроге, порасата незадовољства и бијеса, агресије и насиља уопште. Личност, чак и она најстабилнија и најсталоженија, почиње да се губи у том хаосу.

Иако је феномен дјетињства добро позната појава модерног друштва и савремене породице, и иако је он допринио либерализацији и демократизацији породичних и општих друштвених односа, ипак то не значи да и поред његовог постојања, није присутно насиље над дјецом, прије свега у породици, а онда и у школи. Најчешће мјесто гдје се одвија насиље над дјецом јесте - родитељски дом и породица. То су мјеста гдје дјеца доживљавају први пут агресију и насиље и одатле износе своје агресивне навике и на друга мјеста, као што су:

- Школе,
- ваншколске установе,
- улице и
- јавни простори.

Истраживањима школског насиља код нас наука се мало бавила, евентуално у оквиру истраживања неких сродних проблема, као што су, на примјер, дисциплински проблеми у школи, какво је истраживање Савовића из 2002. године.

Прва опсежнија и обухватнија студија у Србији је Милосављевићева, објављена 1998. године, послије великог истраживања спроведеног 1997. године, у коме је учествовао тим истраживача (под Милосављевићевим руководством) који се бавио насиљем над децом у породици, пред школствим установама, домовинама, као и у школама.

У оквиру тог пројекта је др Слободанка Гашић–Павишић испитивала насиље над дјецом у школи које дјеца доживљавају од особа запослених у њима и од других ученика. Тим истраживањем је обухваћен репрезентативни узорак основношколских и средњошколских ученика (петог и седмог разреда основне школе и првог и трећег разреда средње школе) - њих 600. Испитивање је спроведено у 48 одељења сеоских и градских школа у седам општина. Поред ученика испитани су и родитељи, наставници и стручни сарадници у школама. Из тог истраживања издвајам неке најважније налазе који се односе управо на вршњачко насиље (детаљни подаци могу се прочитати у њеном чланку објављеном у зборнику радова под насловом "Социјално понашање ученика", чији је издавач Институт за педагошка истраживања).

На постављено питање о учесталости насиља која су у школи доживјели, одговарали су сви испитани ученици (упитник је био анониман), што показује да им је значајно што их о томе неко пита и да желе о томе говорити.

Нешто више од трећине испитаника одговорило је да су доживјели да их у школи неко од ученика вријеђа или исмијава. Изражено у процентима, то је 36,7%, а ван школе то је доживјело 26,8% испитаних ученика. Вербална агресија у виду пријетње батинама била је на другом мјесту по учесталости, њу је доживио сваки пети ученик.

На трећем мјесту је «отимање и уништавање ствари», и то чешће у школи него ван ње.

На четвртм мјесту по учесталости је насиље у виду присиљавања ученика да ради нешто што не жели, око 5%, а батине и физичко повређивање од стране друге дјече доживјело је 3,8% ученика у самој школи, а 4,5% ван школе. Око 3% доживјело је новчано уцјењивање, пријетње оружјем 2,7% у школи и 4,7% ван школе. У школи је 0,8% ученика доживјело сексуално нападање, а ван школе 2%.

Из података се може уочити да су блажи облици вербалног насиља знатно учесталији од тежих облика физичког насиља и чешћи су у самој школи него ван ње.

Занимљиво је и запажање из овог истраживања да су дјечаци изложенији вршњачком насиљу од дјевојчица, тј. чешће дјечацима пријете друга дјеца батинама и оружјем и чешће их уцјењују. И дјечаци и дјевојчице су подједнако изложени

физичким нападима у самој школи, док ван школе дјечасти чешће добијају батине него дјевојчице.

Из ових података можемо закључити да су наше школе безбједније него школе у другим земљама, али то не значи да не треба предузимати мјере превенције. Нема универзалног модела, него свака школа треба да направи свој програм превентивних мјера и активности, полазећи од ситуације у матичној средини. Поред разговора и анкета међу ученицима на тему насиља, програм превенције треба да буде дугорочан и да подразумева рад на организацији простора у школи и промјену у односима између наставника и ученика, како би се смањиле и предуприједиле могуће појаве насиља, тј. треба почети од "ситница".

Овим истраживањем били су обухваћени и наставници, међутим, како се показало, они су били много мање спремни да говоре о насиљу међу ученицима у школи. У основним школама које су биле у истраживачком узорку неспремност на анкетирање показало је 86,4% наставника, а у средњим школама 73,4% наставника обухваћених истраживањем није уопште одговорило на питање да ли постоје случајеви вршњачког насиља међу ученицима. Слично је било и када је требало да одговоре на питање о томе да ли ученици носе оружје и да ли и које мјере предузимају у вези са насилним понашањем ученика.

Изнаенађује и детаљ који је навела др Гашић–Павишић да се - на основу одговора испитаних родитеља који су изјавили да је њихово дјете било жртва вршњачког насиља у школи - добио податак о знатно мањем проценту дјеце која су злостављали вршњаци, него што су то изјавили испитани ученици.

Из овога можемо закључити да извјестан број дјеце која трпе насиље вршњака крије то од својих родитеља.

Из свега изложеног јасно нам је да у образовању сусрећемо три облика насиља:

1. насиље ученика над учеником,
2. насиље ученика над наставником те
3. насиље наставника над учеником.

Да ли ови облици насиља и у којој мјери постоје у мојој школи жељела сам сазнати, па сам у оквиру реализације

васпитних часова одјељенске заједнице одржала радионице на тему "Насиље". Радионице сам спровела у првим разредима саобраћајне струке у ТШЦ у Зворнику. На часовима тих радионица задатак ученика је био да, подијељени у групе, наведу и анализирају облике насиља са којима се срећу у школи, и то у три категорије: 1. насиље ученика над учеником; 2. насиље ученика над наставником; и 3. насиља наставника над учеником.

Према њиховим изјавама најчешћи облик насиља у школи је насиље ученика над учеником или вршњачко насиље. Најчешћи облици овог најучесталијег насиља у школи су "туча", затим "вријеђање" и, како кажу, "набијање комплекса". Као узрок за овакво понашање ученици наводе "различитост", јер у дискусији износе да постоји неки страх од "туђе различитости" и да насиље чине они који сматрају да би то њима други радили да су друкчији. Оно што је изненађујуће, јесте што велики број ученика сматра да онај над којим се врши насиље "не може ништа ту да уради", затим слиједи један број оних којих сматрају да нападути ученик треба "да узврати", а само два ученика сматрају да нападути "треба да се обрати за помоћ неком одраслом".

У другој категорији (насиља ученика над наставником) готово код свих ученика се јавља реакција типа "па то и непостоји", а на инсистирање да ипак препознају облике насиља у овим релацијама, почињу да размишљају. Као варијанте насиља наводе јачко "викање", "излажење са часа, уз лупање вратима", "прљање столице", "оштећивање кола". Само у неколико случајева као облици насиља над наставником се дефинише и то да се на предавањима наставник "не слуша" и да се "на часу галами".

На захтјев да одреде узроке таквом понашању, већина ученика сматра да је ријеч о "одмазди за понашање наставника". Неколико ученика је констатовало да постоји и "варијанта када је наставник мекушац", па га онда неки ученици изазивају, док се он не прозли, па им је послије «ђаво крив». Сви се, међутим, слажу око тога да "неко мора бити луд " па да "иде на наставника без разлога".

Међутим, у разговору са наставницима, сазнала сам и њихово виђење овог односа. Наиме, наставници су на основу свог искуства направили непопуларну ранг-листу на којој су

поредали најчешће облике понашања којима се омета час. За вријеме насатаве се једе, жваће, грицка оловка, прави бука – намјерно се помјера столица, испуштају предмети, гласно се смије, прича, другови се прекидају док говоре, додацује се, расправља, телефонира или се пишу СМС-поруке, игноришу се наставнички захтјеви, касни се на час, али испољава и физичка агресија – за вријеме предавања ђаци се туку између себе, гурају и штимају, они су неуредни и устају из клупе самоиницијативно, итд.

Наставници наводе да им је сада за одржавање реда на часу потребно дупло више времена него прије десет година. И даље је у сваком разреду присутно просјечно 2-3 ученика који су коловође у недисциплини, али је уочено да су они сада постали агресивнији и маштовитији у безобразлукима. Агресивно понашање на часу заправо данас избија у први план, што прије десет година није био случај. Иако је доказано да су дјечаци чак три пута чешћи виновници изгрета, у протеклој деценији се знатно повећао број дјевојчица које се, по мишљењу наставника, неприхватљиво понашају.

Велики број наставника се жали да им се ученици ругају, пријете, вријеђају их, а неки од њих тврде да су физички нападнути или да су доживјели малтретирање од стране ученика.

Највећи број наведених облика насиља, регистрованих од стране ученика, налази се у трећој категорији, тј. насиље наставника над учеником, и то од "чупања косе и гађања кредом" па до облика вербалног насиља - вријеђања ученика погрдним ријечима као што су : будала, глупача, кретен, крава и стока. Као облици насиља наводе се и "заstraшивања ријечима" и пријетње које наставници упућују ученицима типа: "Наћи ћу ја шта ти не знаш!".

Велики број ученика као насиље над собом доживљава и "освету оцјеном" за изостанак са часа, али и давање, како кажу, "оцјене за допадање", као и "оцјена по угледу на остале у дневнику" (ако ученик има двојке и тројке из других предмета, те оцјене добија и кад зна за више; поправљање оцене са јединице само на двојку иако ученик зна за више), а много нервира и "сакривање оцјена", када оцјена није јавна.

Један број ученика сматра да је и коментар наставника на облачење ученика облик насиља, нарочито када "долази од

наставника који се и сам чудно облачи за школу". Насиље је по њиховом мишљењу и наставничко читање новина и други облици непажње док ученик одговара, што често резултира неодговарајућом оцјеном.

Као разлог за овакво понашање наставног кадра ученици наводе "проблеме које наставници имају код куће", њихов "осјећај моћи" или чак "лијечење комплекса", при чему је занимљиво да сваки ученички коментар почиње ријечима: "Па шта ја знам, ваљда...", а само један ученик изјављује да "је нормално да наставник малтретира ученике, и то тако."

Овдје су приказани резултати радионице из само једне наше школе. Међутим, мислим да је ово слика тренутног стања у готово свим школама у нашем окружењу. Можда је заиста дошло вријеме да се разговара више на ту тему и да се на нивоу друштва треба радити на превенцији насиља у школама јер је оно евидентно.

ПОРИЈЕКЛО ДЈЕЧИЈЕГ НАСИЉА У ОБРАЗОВАЊУ

Најзначајнији фактори који утичу на развој агресивности и насиља, те девијантног понашања код ученика су:

- друштвена криза, нестабилност, демократизација и либерализација друштвених односа који доводе у питање и мијењају чврст и кохерентан систем вриједности, пад културних и моралних вриједности, не прихватање друштвених норми, друштвена отуђеност и самоотуђеност, пад животног стандарда, миграциона кретања, урбанизација и индустријализација;
- породица и породични односи: одвајање и разводи родитеља, неиспуњавање родитељских дужности, недостатак љубави, поштовања и самопоштовања у породици, претјерана контрола дјецe која угрожава њихову индивидуалност и персонaлитет, физичко и емоционално повређивање дјецe, подржавање насиља у породици;
- школа, сусједство, неуспјех у школи и недовољна интегрисаност, улица и сл. групе и институције;

- групна идентификација са насилничком вршњачком групом, жеља за доказивањем, жеља за материјалним добрима, за погрешним исказивањима;
- патолошки и психолошки чиниоци, озбиљни метални поремећаји, претрпљено насиље, алкохолизам, наркоманија;
- присуство насиља у медијима (многи ученици проводе много времена играјући видео и компјутерске игрице са пуно насиља, а психолози упозоравају да су повећана агресивност и насилништво код ученика управо резултат таквих игара јер изложеност агресивним играма с једне стране подиже праг осјетљивости и равнодушности на агресивне садржаје у стварном животу, у смислу "насиље је нормална ствар", а, с друге стране, повећава и агресивност и насилништво оних који те игре упражњавају.

ПРЕВЕНЦИЈА НАСИЉА У ОБРАЗОВАЊУ

Што се тиче основних мјера борбе против насиља над ученицима, као и типа вршњачког насиља, треба напоменути да су оне бројне, а овдје наводим основне облике превенције, усмјерене на такве облике понашања:

- формирање "кризних тимова" који би били састављени од социолога, психолога, педагога, социјалних радника, правника, полицајаца и представника локалне власти, а који би осмишљавали активности на подрјучју борбе против насиља;
- превенција у предшколским установама и школама;
- едукација педагошког кадра запосленог у просвјети о свим врстама девијантног понашања како би препознали ризичне факторе у својим школама и предузели заштитне мјере;
- едукација и просвјећивање родитеља и ученика, увођење образовних програма и едукација путем телевизије, радија и других средстава информисања, утицај на јавност и едукација јавности;

- осмишљавања слободног времена дјецe и проналажење начина испољавања дјечје креативности;
- укључивање ученика у спортске и културне облике активности како би се социјализацијска криза, пубертетска и адолесцентна криза ублажиле и отклониле;
- забрана продаје алкохола малољетницима, забрана рада угоститељских објеката после 23 часа, увођење полицијског часа за малољетнике послије поноћи;
- пријављивање случајева насиља надлежним институцијама (полицији, тужилаштву, центрима за социјални рад, органима старатељства, удружењима за заштиту);
- вођење прекршајних и кривичних поступака;
- увођење заштитних мјера (удаљавање насилника из установе, осигурање заштите особи изложеној насиљу, забрана узнемиравања и ухођења, психосоцијални третмани, лијечење);
- увођење видео-надзора у улазима школа, салама за физичко и другим школским просторијама;
- контрола простора изван школе гдје делинквенти сачекују ученике, пресрећу их и уцјењују, плаше, изнуђују новац, користе их за делинквентне послове;
- увођење програма "школски полицајац", али не у смислу да полицајац долази у школу по позиву, већ да буде стално присутан у њој.

ЗАКЉУЧАК

Велики друштвени потреси увијек се рефлектују прво на понашању дјецe. За њихов здрав психички развој неопходна је стабилност у породици, школи, окружењу и цјелокупном друштву. Млади су дезоријентисани јер се срећу са низом модела понашања који не подстичу позитивне вриједности. Живе у свијету у којем се све рјешава једним потезом.

У свакој школи постоје дјецa која прогањају и нападају друге ученике и дјецa која трпе ова прогањања. Иако насиље међу ученицима у школи и школској околини није нова појава, о њој

се мало говори у нашој педагошкој и социолошкој литератури, мало се изучава у оквиру наставничког студија и стручног усавршавања просвјетних радника, тако да су они слабо припремљени за рјешавање проблема насиља у школи.

Да би се дијете заштитило, да би му се обезбједило сигурно дјетињство, донијета је и међународна Конвенција о правима дјетета, као и други многобројни документи о правима дјете, али се на нашим просторима о насиљу над дјецом, као и о међувршњачком насиљу, углавном шути. Разлог недавања значаја овом проблему може се тражити у недостатку информација због чега је свијест о проблему и разумијевању његове природе ограничена. Постојећи законски прописи не регулишу експлицитно насиље над дјецом, него је ова проблематика третирана у оквиру закона и одредби које се односе на насиље уопште. И поред тога су постојећи правни оквири ипак довољни за заштиту дјете од насиља, али се недовољно имплементирају у пракси.

Код оцјењивања квалитета дјечијег живота, колико је дијете сретно и колико несретно, одрасли углавном узимају у обзир породичне односе, школски успјех и интеракцију наставник-дијете. Много се мање пажње поклања подручју односа са вршњацима и често не препознајемо дјететову тјескобу или страх због неприхваћености или злостављања од стране вршњака. Тако насиље над дјецом, па и међувршњачко насиље, иако је растући проблем, остаје, најчешће, сакривено углавном због страха од појачаног насиља, неповјерења у моћ других особа да насиље спријече и да нађу рјешење за такве ситуације, страха од исмијавања, као и због увјерења да о том проблему не треба да се говори изван куће. Дјете виде и прихватају насиље као дио свог живота и као компоненту кућног одгоја, а не као нешто што им се не би требало дешавати. Један од разлога што родитељи на вријеме не открију проблем злостављања свог дјетета у школи и од стране вршњака јесте посљедица недовољне комуникације родитеља и дјете. Зато остају дуго неопажени разни облици насиља над дјететом, или прогањања од стране вршњака, а када се открију, чудимо се да дијете није прије рекло родитељима или наставнику шта се са њим догађа.

Из истих разлога постоји веома скроман број истраживачких радова, који ријетко или никако указују на проблем насиља и злостављања младих путем медија.

Насиље може бити манифестовано у виду:

- физичког насиља: од чупања за косу и уши, гурања, шамарања и батинања, до тешких тјелесних повреда и окрутних садистичких мучења;
- психичког насиља: узнемиравање, искључивање из друштва и заједничких спортских и других активности, до занемаривања и практичне изолације;
- вербално: вријеђање, ругање, пријетње и застрашивање, подсмјивање, интригирање, понижавање, клеветање;
- морално: понижавање, вријеђање, потцјењивање, присиљавање дјетета да ради ствари које не жели;
- материјално: отимање новца и дјечијих школских ствари, спортске опреме, обуће, одјеће;
- сексуално: недозвољено кориштење дјецe за задовољавање разних сексуалних потреба одраслих.

Насиље је најчешће комбинација два или више облика насиља у којој доминира један од њих. У школама преовладава психолошко и вербално насиље, у породици физичко насиље и занемаривање, а на улици и мјестима гдје се дјеца окупљају доминира физичко насиље и сексуално узнемиравање у комбинацији са различитим ризицима као што је злоупотреба алкохола и дроге.

Прогањање и насиље се може исказати и без ријечи и тјелесног контакта, нпр. мимиком исмијавања или вулгарним гестовима.

Некада прогонитељи присиле дијете да извршава недозвољене или кажњиве радње као што су крађа или вандализам, а некада прикажу недужно дијете као починиоца таквих дјела. Због свега тога треба донијети нови закон о заштити малолјетника, који би подразумијевао различите мјере кривичних санкција као и друге могућности међу којима је и она која омогућава да се против малолјетника покрене кривични поступак. Поред законских мјера морамо се потрудити да се адекватним садржајима нашој дјечи пружи шанса за напредовање и сазријевање.

Кључну улогу у смањењу агресије и насиља има породица, правилно васпитање и усмјеравање. У школи би у суштини требало да буде више васпитног рада, чак и на уштрб образовања, што није случај у најновијим наставним плановима и програмима код нас, из којих су избачени одређени општеобразовни и друштвени предмети (социологија, филозофија, ликовна умјетност, музичка култура), а и остали су знатно редуковани. Најтеже је промијенити систем вриједности што је проблем цијелог друштва. Младе људе би требало мотивисати да се баве спортом, да раде, како би нагомилану негативну енергију претворили у нешто што је позитивно. Умјесто о узроцима, стално причамо о посљедицама, а посљедице су наша дјеца. Задатак друштва је да то промијени због њихове и своје будућности.

Литература:

1. Томић, Р. (2005): ПРИСУТНОСТ ЗЛОСТАВЉАЊА МЕЂУ ДЈЕЦОМ И ОМЈАДИНОМ, "Денфас", Тузла
2. Милер, А. (1997): ДРАМА ДЈЕТИЊСТВА, "Зрно", Загреб
3. Ковачевић, Брацо (2005): НАСИЈЕ И ДЈЕЦА, "Правни факултет", Бања Лука
4. Марјановић, М., Марков, С. (1998): ОСНОВИ СОЦИОЛОГИЈЕ, "Природно-математички факултет", Нови Сад
5. Дмитровић, П. (2001): ЕДУКАЦИЈА МЛАДИХ У СПРЕЧАВАЊУ ДЕСТРУКТИВНОГ ПОНАШАЊА ЛИЧНОСТИ, "Агенција Educatio", Бијељина
6. Марковић, Д. (1999): ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ОБРАЗОВАЊЕ, "Просвјетни преглед", Београд
7. Материјал УНИЦЕФ –а, УМИЈЕЋЕ ЖИВЉЕЊА, - мост ка здравом и позитивном животу, 2003.године
8. Милосављевић, Б. (1997): СОЦИЈАЛНА ПАТОЛОГИЈА И ДРУШТВО, "Институт за криминалистичка и социолошка истраживања", Београд
9. Милосављевић, Б. (2000): СОЦИЈАЛНА ПАТОЛОГИЈА, "Филозофски факултет", Бања Лука
10. Јанковић, Ј. (1996): ЗЛОЧЕСТИ ЂАЦИ ГЕНИЈАЛЦИ, "Алинеа", Загреб
11. Јанковић, Ј. (2000): НАСИЈЕ НАД ДЈЕЦОМ, "Наша школа", Сарајево

Mira Vidakovic

SOCIAL POWER AND VIOLENCE IN EDUCATION

Summary

Violence between young people is manifested more and more often, as so as in the educational system. Cases in which violence emerges out of school, in the street, at the stadium, in cafés are not quite rear. Still, this inappropriate children behavior is not studied enough. That is why this paperwork is of current interest.

Essence of social power and its influence on making important social decisions, thus emerge out of force in society that is often manifested throughout various cases of violence, is being discussed in this paper.

The author emphasized different forms of violence, which emerge in education as the violence in schools, violence on teachers, students, and parents.

Explanations of sources of this violence as well as its possible solutions are listed in this paper.

ОДНОС ПРЕМА НАСИЉУ У ПОРОДИЦИ – могућности његовог спречавања

Апстракт: *Насиљу у породици последњих година у српском друштву поклања се све више пажње. У овом раду је коришћена анализа садржаја коментара читалаца новинских текстова о насиљу, као и анализе садржаја e-mail коментара посетилаца неких од форума у којима је основна тема била насиље. У анализи порука издвојиле су се следеће теме: пораст броја пријава насиља у породици, узроци породичног насиља, закон о насиљу у породици, као и узроци смањења породичног насиља.*

Кључне речи: *насиље, породица, друштво, закон*

УВОД

«Насиља у породици ће бити докле год тврђња «туци жену бар једанпут дневно, ако ти не знаш зашто, она зна» проузрокује, не презир према ономе ко лупета такво нешто, већ одобравајуће осмехе и климање (моронском) главом.»¹

Насиље је појава која се не може прецизно дефинисати. Када се у средствима јавног информисања говори о насиљу углавном се мисли на директно физичко насиље, односно на пљачке, убиства, вандализам, хулиганство, док се о не тако очигледним облицима насиља не говори.

У овом раду говориће се о једном облику насиља, породичном насиљу.

¹ Један од коментара који су анализирани, а који се односе на тему насиља. Сви коментари су пренети у изворном облику, без граматичких исправки.

Најкраће речено, постоје две групе теорија које се баве појавом породичног насиља. У прву групу спадају социолошке и феминистичке теорије које насиље објашњавају узроцима на нивоу глобалног друштва, док медицинске, психолошке и социо-психолошке теорије посматрају насиље као индивидуалну појаву.

Социолошка истраживања насиља у породици су малобројна. Проучавати насиље у породици, значи проучавати узроке, од којих се као најчешћи наводе низак квалитет живота, незапосленост, низак ниво образовања, алкохолизам², неповољан положај жена, како у породици, тако и у друштву. Поред проучавања узрока, веома битно је и истраживање могућности спречавања, односно смањења, насиља у породици.

Не улазећи дубље у објашњавање појма насиља, навешћемо само објашњење Центра за социјални рад из Сомбора³, у којем се након истраживања породичног насиља, насилник дефинише као особа која има било какву врсту моћи у односу, било да је то физичка снага или улога коју има у породици.

Методолошке напомене

Циљ истраживања био је да се види какав је однос грађана Србије⁴ према насиљу. Наиме, циљ је био да се покаже на који начин они размишљају о насиљу, у чему виде узрок

² Према подацима СОС службе у Подгорици који су преузети од др сци. Јелене Радуловић, социолога са Института за здравље Црне Горе, од укупног броја особа које су током четири године позивале СОС телефон 16,8%, или свака шеста особа, је имала проблеме са алкохоличаром. Најтежи вид насиља у породици трпе жене чији су партнери алкохоличари. Ове жене у 90% случајева изложене су физичком насиљу, 87% њих трпи психичко насиље, а 55% њих и економско насиље. Најчешће се разни видови насиља јављају истовремено.

³ У раду су навођени резултати истраживања Центра за социјални рад из Сомбора који је први у Србији почео сарадњу са полицијом, у виду заједничког изласка на терен, доступности грађанима 24 сата. Ово је једини град у Србији у којем полиција и Центар за социјални рад имају заједничку статистику.

⁴ Пошто су узорак чиниле е-mail поруке, да би се обухватила што већа територија Србије, узете су поруке сајтова из Сомбора, Ужица и Београда.

насилног понашања и да ли имају предлог за могуће решавање овог проблема.

У раду је коришћена анализа садржаја. Испитивани су коментари које су путем интернета слали читаоци текстова о насиљу, као и коментари преузети са форума у којима је насиље у породици била једна од тема. Као јединица анализе узета је порука, а узорак је обухватио 145 порука⁵ разврстаних по основним проблемима.

Акцент је био на квалитативној анализи, али је веома често, у циљу прецизније анализе, вршена и квантификација добијених одговора.

При анализи порука издвојило се неколико тема: пораст броја пријава насиља у породици, узроци породичног насиља, закон о насиљу у породици, као и могуће решење проблема породичног насиља.

Поруке су биле анонимне и потписане шифрама, те се због тога претпоставља да је искреност испитаника била велика⁶. У неколико порука пошilhaоци, најчешће жене, тражиле су савете коме да се обрате и да ли «њихов случај» може да се окарактерше као насиље у породици, односно злостављање.

Насиље у породици – у порасту или не?

Породично насиље у традиционалном српском друштву прихватано је као модел понашања. Због недостатка правне регулације ове појаве, посматран је као лични, али не и друштвени проблем. У научној литератури, тако и у средствима масовне комуникације, чини се да проблем насиља у породици није постојао.

⁵ Од укупног броја порука, 23 поруке биле су коментари текста «Све више насиља у породици» преузетих са сајта Б92, 19 порука преузето је из медијске кампање Радио «Сомбора» под називом «Смањити толеранцију на насиље». Остале поруке узете су са сајта «Замисли Србију» где су грађани у оквиру форума износили, између осталог, мишељење и о теми насиља. Коментари осталих форума нису ушли у узорак због бројности.

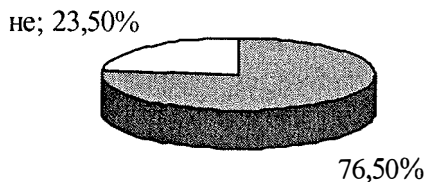
⁶ У истраживању Весне Милетић (2002:405) наводи се да је чак 70% испитаника било неискрено или да је избегавало да говори о теми насиља у породици.

Са променама које су се догађале у Србији, долази и до промене односа према проблему породичног насиља. Овој појави се, под утицајем невладиних организација, виктимолошких друштава, све више посвећује пажње.

Једно од питања које се овде намеће свакако је питање да ли је у Србији дошло до пораста породичног насиља или је дошло до повећања броја пријава ⁷. Од укупног броја порука у којима се говори о томе да ли је породично насиље у порасту, у 76,5% случајева тврди се да јесте.

У тим порукама објашњава се да је *«насиље ескалирало»*, да *«не постоји стамбена зграда или улица у коме не живи бар нека породица у којој нема насиља и ноћног звања полиције»*, да је *«стање алармантно»* и слично.

Графикон 1. Да ли је породично насиље у порасту

Ево како они који сматрају да породично насиље није у порасту, већ да је повећан само број пријава, објашњавају свој став:

«Не верујем да је насиље у порасту! Главни проблем је у томе, што раније жртве нису смеле ником да се обрате, јер се уопште није причало о томе и представљало се да живимо у идеалном свету». Сада се много више о томе прича и то даје

⁷ У тексту «Све је више пријава насиља у породици» од 13. јула 2005. године, објављеног на сајту Б92, наводи се да је «...породично насиље у порасту и да постоји потреба за сигурним кућама и у другим градовима у Србији».

вероватно снаге особама да траже помоћ и буду уз некога ко је исто доживео.»

«Не верујем да је насиље у порасту. Мислим да су се жртве напоскон мало ослободиле и пронашле места на којима им помажу.»

«Мислим да се не може рећи да је насиље у породици у порасту, него једноставно то престаје да буде табу-тема и полако све излази на површину.»

Узроци насиља

У веома великом броју порука говорило се о узроцима⁸ породичног насиља. Као један од највише навођених узрока насиља у породици јавља се традиција (29,2%). Под појмом традиције, према анализи порука, посматрано је традиционално васпитање, подела на мушке и женске послове у кући, схватање да је мушкарац «главни у кући», да је једини ауторитет, и слично.

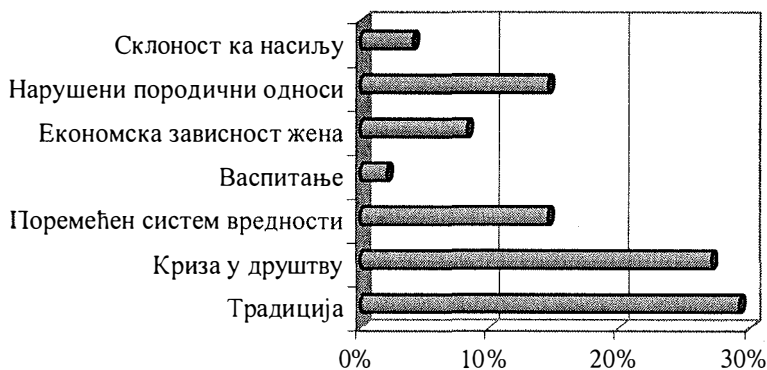
Као други узрок, издвојила се криза у друштву (27,1%), под којом су обухваћени проблеми потпуне друштвене дезинтеграције, незапослености, радне несигурности, све израженије социјалне разлике, лоша материјална ситуација. Поремећен систем вредности наведен је као узрок породичног насиља у 14,6% порука, уз образложење да је целокупно друштво захватила морална криза, да су главни узори «*Рамбо, певачице новокомпоноване музике, проститутке, лопови*».

Узроци нарушених породичних односа, који се у 14,6% јављају као узрок породичног насиља, јесу недостатак комуникације партнера, алкохолизам неког члана породице, несклад између жеља деце и могућности родитеља, наметање образаца понашања деци од стране недовољно едукованих родитеља и слично.

⁸ Наведени узроци су према мишљењу пошиљалаца коментара најбитнији, али не искључују једни друге.

Без обзира који су узрок издвојили као важан, у највећем броју порука наведен је и «инфериоран положај жена у нашем друштву». Нарочито је истакнута економска зависност жена, несамосталност, затим прихватање патријархалног модела понашања и места на дну породичне хијерархије.

Графикон 1. Узроци насиља

У следећим цитатима види се како су објашњени узроци породичног насиља:

«Породично насиље и алкохолизам су на Бакану традиција.»

«Примитивизам и насиље сваке врсте је вековна традиција на Балкану... Ово је мачо-патријархална (не)култура и систем вредности, где мора тачно да се зна «ко је газда.»»

«Узроци насиља су више него очигледни. Лоша економска ситуација, ратови, незапосленост, сиромаштво, константна нестабилност – само су неки од узрока у којима се налази породица.»

«Најбитније је образовање! У друштву где се жена учи да зависи од мужа није ни чудо што је насиље у порасту.»

«Насиље у породици на извештан начин има дугу традицију због патријархалних односа у породици.»

Колико се примењује закон о насиљу

Закон о породици дефинише насиље као «понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице»⁹. Према овом закону као мера заштите од насиља у породици наводи се «издавање налога за иселење из породичног стана или куће, без обзира на право својине односно закупа непокретности» (члан 198).

Према Кривичном закону Републике Србије¹⁰ за насиље у породици предвиђене су казне од новчаних, до дванаест година година затвора уколико је смрт жртве била крајњи исход насиља.

Говорећи о санкционисању насиља у породици, у великом броју порука, чак 40,5%, истакнута је нестручност и пасивност «органа гоњења». На пример:

«Проблем је у «нехтењу» органа гоњења да се обрачуна са насилницима у породици.»

«Постоји више разлога за овакво лоше стање у породичним односима, од којих је кључни - неозбиљност државних органа у прилажењу решавању овог проблема. Иако на нивоу правне теорије постоје озбиљни покушаји да се овом проблему преда већа пажња, у пракси је стање више него јадно.»

«Код нас не постоји политичка воља да се финансирају средства у институције које би се бавиле проблемом насиља.»

«Нама је потребна неодложна примена законских одредби код сваке појаве насиља, а не давање психолошке подршке и савета. Због пасивности органа гоњења и оних који

⁹ Члан 197 Породичног закона Републике Србије који се примењује од јула 2005. године. Девети одељак Закона је одељак «Заштита од насиља у породици».

¹⁰ Закон се примењује од 01. јануара 2006. године.

мисле да ће насиље само по себи престати, имамо изузетно високу тамну бројку овог облика криминалитета.»

Међу коментарима о закону, издвојило се 30,9% коментара типа: не сме се толерисати, за насиље нема оправдања, потребна је неодложна акција, и сл. 16,7% истакло је да је основни проблем у неактивности Владе Републике Србије која би «што пре требала да се позабави овим проблемом».

Могућности смањења породичног насиља

Чини се да је доношењем поменутих закона¹¹ у којима се санкционише породично насиље почело решавање проблема породичног насиља. Као најважнији узрок смањења породичног насиља 25,0% навело је промену у васпитању и образовању и јавну едукацију жртава.

«Потребна је широка друштвена акција, на плану супротстављања самом зачетку насиља унутар породице. Потребно је активно ангажовање свих друштвених институција.»

«Важно је спречити негативан утицај традиционалног начина васпитања.»

«Јавна едукација има највеће дејство код жртава насиља, јер многе од њих нису упознате са својим правима.»

«Важно је спречити негативан утицај на децу у њиховом развоју, и едуковати родитеље како би развили здраву личност.»

¹¹ «Иако се активисткиње за женска права слажу да је нови закон добар и урађен према европским стандардима, оне указују да постоји проблем са применом закона... Поред полиције, центри за социјални рад и судови имају проблем прилагођавању новом закону... Центри за социјални рад и даље функционишу по систему из седамдесетих година, када насиље у породици није постојало као засебно кривично дело.» Види: Данас, 2006.

Међу одговорима издвојило се и 16,7% оних који сматрају да је потребна заједничка активност свих институција¹².

Запошљавање жена и њихова економска самосталност наведено је као решење проблема породичног насиља у 16,7% порука. Да је најважније мењати себе и своје ставове сматра 20,8%, а исти проценат испитаника је могућност решења проблема породичног насиља видео у превентивном деловању.

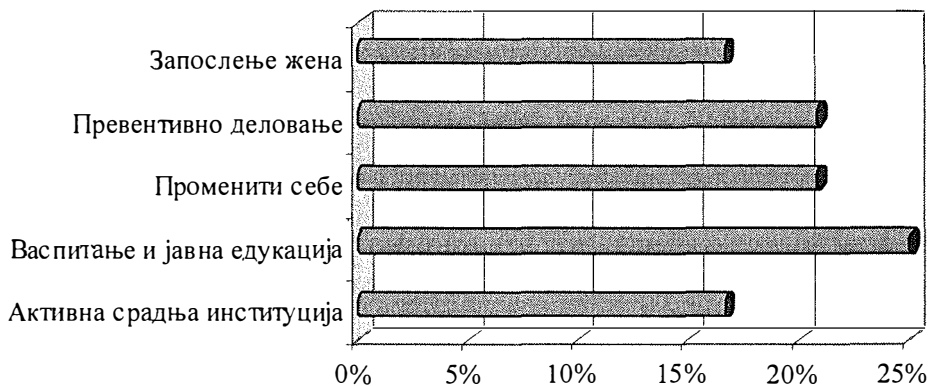
«Главни акценат у борби против насиља је на превентивном деловању на децу, како их криминогени вирус не би заразио.»

«Потребно је имати мобилне институције које се баве контролом услова у којима деца живе, како би спречиле могуће трауме које имају далекосежне последице.»

«Редовним обиласком породица за које постоје индиције да може доћи до насиља, може се много тога учинити на плану превенције.»

¹² Пример заједничког деловања надлежних институција јесте наведена акција Центра за социјални рад из Сомбора «Насиље у породици – одрживи модел међуинституционалне сарадње». Поређењем података пре и у току пројекта, установљено је да је до стручних лица у Центру стизало свега 10% пријављеног насиља.

Графикон 3. Како почети са решавањем проблема породичног насиља

Поменуте теме сами су одабрали учесници форума. Њихове поруке биле су афирмативне, у смислу да су свесни постојања проблема насиља у породици и да, уз њихове сугестије, желе да та појава буде сведена на најмању могућу меру.

Литература:

1. (2006): «Истраживања показују да је свака трећа жена у Србији жртва породичног насиља: У ланцима страха и предрасуда», *Данас*, објављено 28.априла.
2. Милетић-Степановић, Весна (2002): «Насиље у породици: начин производње насиља над женама у Србији крајем деведесетих», Болчић Силвано ур., *Србија крајем миленијума*, Чигоја штампа, Београд
3. Радуловић, Огњен (2006): «Насиље по глави становника: потпуни хаос», *Илустрована политика*, бр.2475, 24-27 стр.
4. www.forum.b92.net
5. www.forum.burek.co.yu
6. www.forum.uzice.net/viewtopic.php?t=7371&sid=76762c801005bf2932c9f4bf036cf1b0-52k
7. www.zamislisrbiju.org/forum/viewtopic.php4?t=51&start=45&sid7f5ea219011fc83ad3717e608d103982-86k
8. www.zamislisrbiju.org/forum/viewtopic.php4?t=140^postdays=0&postorder=asc&st

Snezana Stojsin

***THE TREATMENT OF DOMESTIC VIOLENCE
AND ITS PREVENTION***

Summary

Domestic violence as a social issue is getting more attention in our society.

This work consists of an analysis of the comments of newspaper readers about domestic violence, as well as the e-mails and comments of the internet users in some of the web forums of which domestic violence was the topic.

In the analysis of the readers' comments some of the themes came up more often than the others, such as: the rising number of reported incidents of domestic violence, the causes of domestic violence, law and domestic violence, and the means of prevention.

ДРУШТВЕНА МОЋ И НАСИЉЕ

Апстракт: У складу са социолошком свеобухватношћу, појмови и термини којима се она руководи и/или кореспондира такође су крајње комплексни, обухватни и мултидимензионални. Како год разумјели појмове насиља и моћи, а можемо се одмах у почетку сложити да их различити аутори донекле различито тумаче, не можемо негирати њихов значај и проблематику. Без обзира на логичне проблеме сваког простора и времена, морамо додати да су они данас нарочито актуелни и да су унеколико превазишли појмове слободе, једнакости и праведности. Још од Макијавелијевог доба све више се говори о томе шта се све може постигеееећи у оквирима власти, искориштавањем друштвеног статуса, положаја и моћи. Мада се неизоставно мора нагласити да би било погрешно, управо из поменуте мултидимензионалности, ове појмове оставити само везане за тај ниво. Друштвена моћ и насиље се итекако афирмишу на ужем социолошком пољу, или, симболично говорећи, на "ћелији друштва". Насиље у породици или над женама, везано за испољавање патријархалне моћи, веома је чест проблем не само код нас већ и у свијету, било на Истоку или Западу.

Кључне ријечи: моћ, насиље, организација, породица, подређеност, културолошко наслеђе, Исток, Запад, Балкан.

1.

Како би овај преглед био потпунији, погледајмо неке од дефиниција моћи и насиља.

Под појмом "моћ" у Социолошком лексикону читамо:

"Моћ (појединца, групе) да утиче на друштво у целини или поједине његове делове или чланове, тј. да изазива онакво њихово понашање какво жели. Основе, па тиме и врсте друштвене моћи су разноврсне. То могу бити личне особине појединца (снага, лепота, памет, сналажњивост, порекло, углед, храброст итд.) или особине

скупине (бројност, чврстина, снага и слично), богатство, друштвени положај или функција, власт (државна или друга). Посебно је значајна друштвена моћ која потиче од располагања и употребе средстава принуде. У разним друштвеним условима разликује се и величина друштвене моћи, што такође зависи и од области и врсте друштвених односа у којим се друштвена моћ показује. Употреба друштвене моћи може бити организована или стихијска, прописана или слободна итд. Она је важан друштвени чинилац, јер од ње у великој мери зависи уређење друштва и његово кретање, положај и судбина људи. Носиоци друштвене моћи су често склони да своју моћ и злоупотребе, те настају друштвени сукоби и борбе. Промена у односима друштвене моћи и њено јачање или слабљење, узрок су друштвеним променама, као што су и, обрнуто, друштвене промене узрок мењања односа друштвене моћи"¹

Макс Вебер мало друкчије дефинише друштвену моћ:

"Сваки степен вјероватноће да се наметне своја воља у једном друштвеном односу, упркос отпору, без обзира на чему почива ова вјероватноћа".

Брацо Ковачевић разликује три врсте моћи, а за овај рад је најзанимљивије посматрање моћи као надмоћи, могућности владања, управљања и присвајања. Она је утемељена на сили, власти, насиљу и доминацији. Тим је очигледно повезана са ауторитетом, организацијом и влашћу.

Може се говорити о различитим ауторитетима, то јест о наметнутим и прихваћеним. Објективно би се могло рећи да је ауторитет власт која је призната од народа као легитимна, правоваљана и законита. Она почива на добровољном прихватању, усљед неких својстава за које

¹ Социолошки лексикон, савремена администрација, Београд, 1982.

чланови те заједнице сматрају да изискују да јој се покоре. Таква власт за извршење своје воље не мора прибјегавати, или барем не непосредно, мјерама силе и принуде. Ауторитет се најчешће остварује кроз однос потчињавања. Као такав појављује се у многим заједницама и процесима - у породици, школи, војсци итд, али се првенствено мисли на власт која се конституише на нивоу друштва, на политички, јавни ауторитет.

Појам ауторитета је врло распрострањен у политичкој теорији и социологији. Док је у класичној политичкој теорији разматран претежно спекулативно и нормативистички као питање основа ауторитета у друштву и као питање начина његовог уређивања у друштву, социологија и савремена политичка наука га испитују претежно индикативно.

Ипак, нема сагласности о начину на који треба термин ауторитета користити, ни о његовим друштвеним и временским димензијама.

Анархистично је мишљење да треба сваки ауторитет у друштву уништити као противан човјековој неограниченој слободи. Енгелс је истакао неоправданост таквог схватања 1874, у једном чланку, рекавши да подјела рада захтијева имања ауторитета и кординације. У "Поријеклу породице, приватне својине и државе" он је указао на битне разлике у начину остваривања власти у гентилном друштву, гдје је она заснована на добровољном прихватању, и у класном друштву гдје принуда и сила играју основну улогу.

Вебер је извршио типологију облика ауторитета, с обзиром на начин на који се он у друштву легитимише:

правно-рационални ауторитет се заснива на апстрактном, безличном закону и стручности, а својствен је претежно савременим условима;

традиционални ауторитет је онај који се легитимише прошлошћу, власт почива на вјери да се одувјек владало на тај начин и од стране тих субјеката;

харизматски ауторитет, за који се у друштву вјерује да посједује надприродне способности, да може народ "избавити" из нерјешивих тешкоћа и који је својствен периодима дубоких криза.

Михелс је ауторитет сматрао "својством" појединаца да се уздигну над скупином, чиме је био близак становишту да се ауторитет заснива на стручности и другим својствима његовог носиоца, умјесто да га посматра врстом друштвеног односа којег одређује низ чинилаца.

У ширем смислу ауторитет се схвата и као однос гдје се неком субјекту признају нека друга (осим власти наређивања) друштвено вреднована својства - научни ауторитет (признање научног знања), морални ауторитет (признање да субјекат посједује морално пожељна својства).

Постоји и ауторитет заснован на примјени силе, који егзистира само ради угрожавања другог појединаца, без постизања видне властите користи. Такав ауторитет се чешће приказује на микроплану и повезан је са насиљем.

Насиље можемо разумијети као:

употребу физичке силе да би се изнудило одређено понашање људи (У нормалним условима друштвеног живота насиље је противправно и кажњава се. Насиље је посљедица сукоба интереса у друштву. Поред тога може и представљати задовољство психички поремећене особе); употребу других средстава, а не само физичке силе (духовно насиље).

У складу с изнесеним, организацију можемо разумијети и као цјелину, састављену од дијелова (у којој и дијелови могу имати своје дијелове), са одређеним правилима између дијелова. Таква цјелина је релативно независна од средине. Организацију, у тако општем смислу, срећемо чак и у живом, и у неживом свијету и зато се појам

организације употребљава као помоћно средство у објашњењима природе и друштва.

У социологији акценат је, природно, на људским организацијама. Оне представљају једну од основних карактеристика човјековог живота. Значај организације се константно увећава развјетком човјечанства, то јест организација је неопходна ради егзистенције. Сви појединци су мултикомплексно, током цијелог живота повезани са одређеним организацијама.

Због обима тог појма многи торетичари су склони да кажу како дефиниција самог појма организације и није могућа. Постојеће дефиниције се умногоме разликују уколико су наглашени различити аспекти карактеристика организације, те којима од њих је дат кључни значај.

За одређење људске организације треба истаћи сљедеће елементе:

организација је активна цјелина,
цјелину чине чланови

чланови су на одређен начин међусобно повезани да би остварили постављене циљеве у одређеним друштвеним односима.

Посебна улога организације у животу појединца је та што он одређене циљеве без ње не би могао ни на који други начин да постигне. Зато није ријеткост да се организација посматра као средство за постизање циљева који другачије не могу бити досегнути. Човјек данас готово све своје вријеме проводи у некој од организација, што је директна посљедица техничког и економског развјетка. Током постојања, организација може да достиже све више и више циљеве.

Таква моћ се постиже усклађивањем дјеловања чланова организације, који су усмјерени према њеним правилима. Та правила морају бити функционална у односу на постављени циљ. Правила су и услов чланства. У том

смисли организације би требало да ограничавају слободу дјеловања појединих чланова.

Управо из сегмента кршења наведеног, долази до проблема који ће детаљније бити обрађен у раду. Проблем је посматран у склопу брака и породице, као специфичне врсте организације.

Организација се може посматрати са статичког и динамичког аспекта. Са статичког аспекта посматрамо је као структуру (цјелину) која је релативно независна од средине и која са њом није у интеракцији. Посматра се унутрашња структура организације.

С динамичког аспекта посматрамо организацију у интеракцији са средином. Све активне организације су цјелине статичких и динамичких аспеката. Организација има унутрашњу структуру и мора настојати да буде релативно неосјетљива на утицаје средине. То јој обезбјеђује чврстину и стабилност. Међутим, ниједна организација не може трајно опстати, уколико се не прилагођава условима средине у којима постоји, и ако не реагује на утицаје средине. Побуде на прилагођавање средини крећу искључиво из саме организације.

Организације се дијеле према:

броју чланова (на мале и велике, а, наравно, могућ је неограничен број међустепена);

с обзиром на процес одлучивања (постоје централизоване и децентрализоване; централизоване се називају и хијерархијске);

у односу на број организованих нивоа (разликујемо високе и ниске);

у односу на циљеве (имамо друштвено-политичке и друштвене организације).

Постоје и други критеријуми.

Брак би према правилу требало да буде трајна (доживотна) организација двију или више особа различитих полова које живе заједно, одржавајући полне односе и рађајући дјецу. Као такав, брак је потпун, за разлику од непотпуног брака, гдје се не одржавају полни односи, или се одржавају, али се не рађају дјеца. Рођењем дјетета, брак прераста у породицу. Брак је једна од најзначајнијих друштвених установа којом човјек уређује полне односе и рађање дјеце, што би, иначе, могло изазвати тешке друштвене сукобе и друге штетне посљедице.

О настанку и развоју брака постоје углавном два опречна гледишта. По једном, у извјесној мјери идеалистичком, моногамни брак је правило од самог настанка, а остали облици брака су само изузеци, и то неприродни. Супротно гледиште, које је, идући за Морганом ("Старо друштво"), усвојио Енгелс и повезао с историјским материјализмом, сматра да је у почетку био колективан брак, који је обухватао све брачно способне чланове друштва (промискуитет). При томе не треба заборавити да је тадашње друштво било врло мало - неколико десетина чланова. Касније се такав брак (уколико се то уопште може тако назвати) све више сужава, да би се дошло до моногамног брака. Међутим, ни данас моногамни брак није једини облик брака, већ поред њега постоји и полигамија (један муж са више жена) и полиандрија (једна жена са више мужева). У овом сужавању броја брачних другова значајну улогу је одиграла забрана родоскрнављења. Енгелс смјењивање облика брака објашњава углавном, промјенама у начину производње - дивљаштво, варварство, скупљачка привреда, производна итд. Упоредо са промјенама облика брака мијења се и значај мушких и женских његових чланова. Са промјенама у производњи, матријархат је замијенио патријархат.

Несумњиво је да на брак утиче начин производње, али дефинитивно се не може све свести на смао један чинилац.

Иако суштину брака чине полни односи и рађање дјеце, брак је важан и из разлога што је он и животна заједница брачних другова и то прије свега, скоро увјек, заједница потрошње (заједничко домаћинство), али у већини и заједница производње, газдинство. Међутим, уколико се приближавамо садашњем времену, брак је све мање домаћинство. Брачни другови по правилу имају одвојену имовину. Истовремено, и жена се све више изједначава са мужем, тако да постају, бар у начелу, равноправни, а често стварну премоћ у браку има жена.

Брак је увијек друштвено признат и потврђен. Начин на који друштво потврђује брак различит је у разним друштвима, зависно од низа услова који на то утичу. Брак се склапао током историје различито, од примитивних обреда, преко цркве, па до државно признатог брака, преко одређене државне институције. Данас је најчешћи брак из љубави, али нису ријетки ни бракови из неке врсте користи. И једну, и другу врсту брака прати и нека новчана корист, било жениној било мужевљевој породици.

Брак се најчешће склапа тек након полног сазријевања брачних другова, те између припадника истих класа, каста или између припадника неких других социјалних група, мада ово друго није правило. Такође, брачни другови не би смјели бити у неком сродству.

Брак се обично склапа у истом народу, нацији или раси, мада у протеклој деценији све више долази до мијешања свих наведених категорија.

Трајност брака је различита у разним друштвима. Разликују се углавном бракови који су доживотни, то јест не могу се развргнути, и они који могу да се развргну. У случају развода, обично се не допушта да се то учини ако не постоје одређени важни узроци које треба да испита надлежан државни или друштвени орган и да након тога допусти развод. Како је, пак, тешко вјештачки одржавати брак, у случају тешке неслоге брачних другова, или из

неких других разлога (болест, одсуство једног друга или слично), то се и кад развод није формално допуштен, ипак фактички брак разводи, или формално остаје на снази (случај са католичким браком, гдје црква не допушта развод, али допушта "раздвајање од стола и постеље").

У браку брачни другови имају одређења овлашћења и узајамне обавезе, што се често и правом прецизно прописује. По правилу, брачни другови су дужни да се узајамно помажу, да заједно живе и доприносе, по својим могућностима, заједничком животу, да подижу дјецу итд. Једна од важних дужности, особито за жену, је и вјерност, због чега се прељуба кажњава, каткад и смрћу, а свакако служи и као разлог за развод брака. У неким друштвима се брак сматра тако тијесном заједницом да у случају смрти (по правилу) мужа, жена такође мора бити убијена, уз нарочите обреде, као би се брак наставио и послје смрти.

У новије вријеме на нашем, како и на глобалном просору, све су чешћи разводи, као и несугласице у браку, због чега највише страдају дјеца. Разлог томе је то што је све теже усагласити савремени живот са захтјевима традиционалног карактера.

Данас се, такође, и јавно говори о одређеним примјерима насиља у браку и породици.

2.

Са аспекта општег приступа, који се афирмише у нашој трдицији већ дуго, можемо уочити прилично немаран однос према женама, који готово да допушта посебну врсту насиља над њима, при чему не мислимо само на физичко насиље.

Наиме, још од малих ногу, женска дјеца имају погрешно представљене архетипе. То им ствара погрешну слику о животу уопште, као и погрешне циљеве којим касније теже. Небитно о којем женском лику у бајкама или цртаним филмовома да говоримо, можемо увијек

примијетити једно те исто - општу незаштићеност, те силну жељу за заштитом од стране мушкарца. Сњегуљица и Пепељуга, или било који други женски лик из бајки и прича, у принципу представљају једно исто, женску особу, која или нема родитеље или је одијељена од њих, или пак трпи насиље од стране маћехе. Тако незаштићене, жене представљају савршену мету за било који облик насиља. Тужне, саме и уплакане, у животу пролазе пакао, а онда се дословно са неба појављује мушкарац који их одводи у неку другу стварност. О мушкарцу се никад не зна баш ништа, изузев да је богат, то јест аристократа. То је сасвим довољно. Чим га поменута женска особа угледа, заљубљује се у њега. Зашто? Шта јој је тај будући заштитник пружио или показао па да она буде тако сретна? На крају, како та љубав и може да изгледа, с обзиром да поменуте јунакиње нити су писмене, нити у животу могу да обављају ништа изузев најједноставнијих кућних послова? Прича се увијек завршава исто - живјели су дуго и сретно... Шта то говори о будућем животу жене дјевојчици којој неки од родитеља исприча ову причу, ко зна колико пута, а онда је она још погледа у дугометражном цртаном филму, и, потпуно логично, сама касније покушава да живи тај сан?

Још један занимљив проблем који се ту појављује јесте и тај - од кога заправо жена трпи насиље прије него ли наиђе мушкарац-заштитник. Њу или малтретира маћеха (Пепељуга) или вјештица (Сњегуљица) или је проклиње зла вила (Трноружица). Опет жена! Жена која изазива несрећу друге жене. Није ли описана ситуација првише цинична? Каквим се то заправо замишља женски пол? Или незаштићеним, добрим и тужним, или поквареним, злобним и осветољубивим.

Овакве ситуације свакако утичу и на мушки пол. Шта заправо дјечак, када одрасте, да оочекује од своје будуће супруге јер ефекат неспремности за живот и

недефинисаног циља може лабилнију особу одвести у прави психички поремећај. То се, на жалост, понекад и догоди.

Незаштићена жена је и током историје много пута завршила изложена најбруталнијим облицима насиља. Жена-вјештица, коју треба спалити на ломачи због неидентификованог гријеха, као и константни страх који су жене морале осјећати, данас се заправо не може у потпуности ни разумијети. Било која жена, због своје физичке љепоте или друштвене изложености, могла је пасти у немилост. Тешко је рећи колико је жена током средњег вијека настрадало. Матилда Гаге тврди да тај број достиже до приближно девет милиона, посматрајући период између 1400. и 1800. године. Чак да је жена погријешила и у 95% случајева, остаје тагична чињеница да је то вријеме, у периоду од 400 година, обиљежено безразложним прогањењем и крајње насилничким понашањем према њој, као и бројним погубљењима невиних жена. На крају, колико њих је само, осјећајући стех поменуте пријетње, морало живјети под одређеном врстом стреса током цијелог живота?

Иза тих прогањања стајали су црква и државни апарат. Овдје је ријеч о стварима које су се дешавале под окриљем државе.

Позната је чињеница да је Аурелије Августин оставио своју жену, за њега само паганку, са малим дјететом на милост и немилост, јер је свој живот хито посветити Богу. У својим "Исповједима" о томе је проговорио на један посебан начин, као да се каје за гријехе своје разблудне младости. Потпуно други увид у исто је дао норвешки филозоф Јустејн Гордер у дјелу "Вита Бревис", надахнут писмима те жене, које је пронашао у једној антикварници. Иако је знао да су писма плагијат, дозволио је себи да размишља о томе догађају на један посебан начин, из перспективе остављене

жене која се брине за дијете и није свјесна зашто се нашла у немилости некога кога је вољела.

Ситуација ни данас није пуно боља. Ако бисмо направили мали покус те забиљежили колико се пута у току једног дана на телевизији може видјети жена као израз само физичке љепоте у некој реклами, или као водитељица која изговара написани текст, а колико пута као интелектуалка са развијеним ставовима о друштву, политици и слично, било би потпуно јасно о чему говоримо. Жена као објекат, а не као субјекат и данас је апсолутно присутна у свим аспектима живота, како код нас, тако и на Западу.

3.

У насиљу у породици најчешће страдају жене, а рјеђе дјеца. Насиље у браку и породици није никаква новина, али како смо видјели, савремени живот је на неки начин уништио традиционални брак, па оно што се у браку догађа, лакше долази до јавности, било оне медијског типа, било као податак социолошког проучавања.

Колико год се на Западу говорило о демократизацији брака и брачних односа или се едукацијом и феминистичким покретима утицало на жене да оне постану свјеснији и пуноправни чланови друштва, и даље се у великој мјери дешава да жене трпе насиље у породицама, све мање због патријархалних односа унутар породице, а више због јавне срамоте која се и даље осјећа уколико жена напусти брак. У посљедњој деценији, на примјер, америчке телевизијске куће су преплављене емисијама у којој се јавно износе и веома необичне и срамотне ствари, колико ради забаве гледалаца, толико и ради подстицања просјечног (то значи веома лоше образованог) Американца да без срама напусти евентуалну заједницу у којој трпи неки облик насиља, било физичке било духовне

природе. Већина таквих емисија своди се на глумачку представу - у питању су глумци аматери, мада постоје и оне у којима су актери стварна лица и догађаји. На нашим телевизијама се својевремено могао видјети шоу Церија Спрингера, али овдје не говоримо о таквим радикалним и неозбиљним емисијама којима је једини циљ јефтине смијех и забава.

Разлог због којег и на демократском Западу има још веома много насиља у породицама и браковима, које се трпи од стране једне или више особа, у крајњој инстанци јесте новац. У успону потрошачког друштва, колико год да износи зарада, чак и кад је довољна за све потребе, код људи се јавља стална потреба за промјеном постојећих добара и незадовољство оним што већ имају без обзира колико је то вриједно. У тим друштвима је најскупље заправо квалитетно образовање, високошколског или средњошколског карактера, и већина Американаца не може да га, као самохрани родитељ (првенствено мајка), обезбиједити својој дјечи. Иако се запослење може наћи и са релативно скромнијим образовањем, потрошачки тренд намеће општу идеју да то није довољно и да је тиме будућност угрожена. Из перспективе Балкана, стандард коме се на Западу тежи као осредњем, чини се врло високим.

Надаље, у Америци постоји, поред великог броја црначих и хиспаноамеричких квартава у којима је живот биједан, и велики број бијелаца који живе на социјалној помоћи. Од стране америчког друштва готово да су и више презрени од осталих. Назив за њих јесте white trash или у преводу "бијело смеће", а извргнути су разним ниподаштавањима. У таквим породицама и браковима није ријеткост да муж подводи жену као проститутку, у немогућности друкчије зараде. Такође, већи број таквих породица има и одређених проблема са наркоманијом, која је посљедица неуредног живота и одбачености од заједнице. Женска дјеца из таквих

породица често и насилно завршавају у нелегалним јавним кућама, или то почињу обављати уз мајку, по њеном наговору. Физичко насиље у таквим породицама није ријеткост и готово 1000 жена из тог окружења широм Америке, у току само једног мјесеца затражи медицинску помоћ, док се већина, због непосједовања медицинског осигурања не одлучује на неопходну хоспитализацију.

У погледу црначких и хиспаноамеричких квартова неопходно је рећи да је заправо ријеч о великим зонама (тертеријама) на којим полиција није у стању да успостави праву власт. Врло је дискутабилно колико то није у стању, а колико је то циљ саме државе, како би се центри ситног криминала одвојили од остатка заједнице. Ратови банди, улице подијељене по средини, напуштени објекти и млади на улицама који не раде ништа, него сањају о некој пљачки, нису никакве измишљене секвенце реп-музичара или холивудских продуцената, него стварност Америке о којој се можда премало говори, а коју уочи сваки посјетилац те земље. У таквим квартовима постоје и школе за злостављану и напуштену дјецу и младе. У Вашингтону је једна од таквих школа, Цезар Шавез, у којој сам имао прилику да обавим интервјуе са неколико ђака. Најупечатљивија прича је била она коју ми је испричала седамнаестогодишња црнкиња, мајка двоје дјеце, коју је муж испребијао и оставио испред врата болнице, док је она у рукама имала двоје дјеце, обоје испод три године. Брак није био државно легалан, а након одбијање проституције, ради куповине дроге за мужа, преживјела је описано. Након преузимања државне бриге за њену дјецу, она, и сама дијете, послана је у поменућу школу ради завршетка основног образовања. У школи је степен могућег стеченог образовања крајње миноран и након завршетка могућност запослења готово и не постоји. Ради се дословно о склањању малолетника угрожених насиљем у породици са улице, која им је једина друга опција.

Можда нико неће бити изненађен када наведем и информацију да сам у поменутој школи упознао и двије дјевојке, по националности Српкиње из БиХ. Након развода, њихова мајка их је 1992. године повела са собом у САД. Тамо се преудала, а нови муж ју је ускоро почео злостављати, као и њене близанкиње. Када сам их упознао, једна од њих је живјела код професорице из поменуте школе, а друга у некој врсти прихватног центра. Школу нису могле бирати.

Овдје се намеће и потреба за једном малом дигресијом, уколико се схвати да је овај рад посвећен насиљу, првенствено ономе у породици и над женским полом. Како би показала друштвену моћ над досељеницима и избјеглицама из "трећег свијета", како се популарно називају људи из БиХ и других сличних територија, који су на неки начин били приморани напустити своје матичне територије, америчка влада је прешутно одредила да највећи проценат дјеце таквих људи може добити само слабије едукативне центре, без обзира о којем степену едукације се ради. Тако није ријеткост да чујемо како дјеца са наших територија, ма колико су овдје били само осредњи ђаци, тамо постижу невјероватне резултате. Разлог томе није нарочити таленат људи из овог поднебља, већ је најпросто ријеч о једноставној едукацији, планираној за обављање једноставних задаћа. На тај начин моћ домицилних је у односу на досељенике исказана кроз руководећу позицију, коју они ријетко могу имати у евентуалном будућем запослењу. С друге стране, како је већ наглашено, не ради се о свим досељеницима већ о већини, како ствар не би била сувише уочљива.

На изнесено се може упутити примједба одрђеног броја људи који са ових територија одлазе на постдипломске и докторске студије у САД. Но, мора се узети у обзир да се тамо може отићи само под одређеним уговором, који значи или евентуални будући повратак или рад који није

адекватно плаћен. Такође, није ријеч о људима који гласају, то јест пуноправним грађанима САД. Варијације апсолутно постоје.

Приликом посјете најбољој државној школи у дистрикту, Jefferson High School,

добило сам одговор да сви студенти (ћаци) имају америчко држављанство и да до трећег кољена нису досељеници.

Насиље у САД, нарочито над женама, веома је опширна тема и у овоме дискурсу је не можемо детаљно обрадити, ни приближно онолико колико заслужује.

На основу изнесенег можемо установити да и данас постоји релативно мали број добростојећих и освјештених Американаца који су у стању да свој живот уреде тако да било које насиље над њима у породици или браку није могуће, док је далеко већи број оних који су колико кривицом друштва, толико и властитом немогућношћу да ишта промијене, изложени насиљу, било физичке било духовне природе. Такође је највећи број жртава насиља женског пола, а највећи број случајева скривен од јавности. Мора се споменути да је чест облик насиља у САД и насиље у школи, а критерији бирања жртве су, најчешће, евентуална неугледност породице из које жртва потиче, поријекло, или физичке мане².

4.

Занимљиво је колико друштво Истока, првенствено оно исламског карактера, и даље не признаје само себи, али и другима колико лош однос има према женском полу. У том

² За текст кориштени материјали NGO Legacy, те дијелови разговора са потпредједницом NGO-а, Shanty Thompson - погледати www.legacy.org

друштву је жена апсолутно потчињена, чак до те мјере да и властито лица мора прикривати у јавности, ако не заром, а оно бар великом марамом. То иде па до те мјере да постоје проблеми ако се треба сликати за личну ка. Закон каже да тада не смије постојати никакво прекривало главе, а тај проблем је недавно био актуелизован и у Републици Хрватској. Такође морамо нагласити, у циљу социолошке објективности, жена заклоњена високом оградом, која уз то најчешће није нимало образована, већ је помало превазиђен стереотип, па се мора рећи да се у скорије вријеме и у таквом друштву гледа позитивније на едукацију, мада је она строго усмјерена и односи се само на ону вјерског типа. Као показатељ колико је муслиманка заштићена, често се помињу разговори које су такозване сахабијке водиле са пророком Мухамедом, а теме разговора су се протезале од вјерских обреда, међуљудских релација, исламске идеологије, начина одијевања, трансакција, коментара Курана, па све до кривичног права и других занимљивости.

Ова питања, као и питање положаја жене, нарочито су актуелизована у протеклим годинама, тачније од 2001. године, када је на Исламском интернационалном универзитету у Малезији Нисрин Цемал одбранила магистарски рад на ову тему.

Како је у западном друштву дошло до разголићености, тако се у источном и даље осјећа преовладавајући утицај најстаријих времена и вјерских обавеза које су актуелне и у цивилном друштву.

Својеврсни вид неједнакости и мушкарчеве експонираности насупротив жени сигурно није одговор на заштиту жене и њених права као једнаковриједног бића по свим категоријама. Тако се и ово може прозвати актом насиља, уколико се појам третира у пуном облику.

5.

Какво је стање у нашој земљи и на просторима бивше Југославије када је у питању насиља над женама?

Изгледа да на том пољу и не заостајемо за Европом и свијетом. У протеклих неколико година на том пољу се ради озбиљније него раније. Тако је 2005. године представљен пројекат "Подршка женским људским правима на западном Балкану", који обухвата израду националне студије о насиљу над женама у земљама југоисточне Европе. У реализацији пројекта учествује 14 невладиних организација из земаља бивше Југославије и Албаније.

Истраживања стопе насиља над женама показују да је у Србији овај проблем распрострањенији него у земљама западне Европе и појединим земљама у окружењу, што је један од главних разлога за свеобухватну анализу овог проблема. МУП Србије од марта 2002. до јуна 2003. године је забиљежио 831 случај насиља над женама. Оне се најчешће полицији и обраћају.

Студија треба да омогући поређење стања у региону, с посебним фокусом на усклађеност домаћих прописа који се односе на насиље у породици са Конвенцијом о елиминацији свих облика дискриминације против жена.

Скупштина Србије још није усвојила закон о равноправности полова којим би се регулисало остваривање права на равноправност полова у држави и увела родно осјетљива статистика на националном нивоу.

Неке студије Женског истраживачког центра из Ниша и Аутономног женског центра из Београда показују како се, без обзира што у Србији већ годину дана важе ригорозни прописи против насиља у породици, насилници и даље углавном кажњавају новчано и условно.

Српски парламент је прије годину дана усвојио измјене и допуне Кривичног закона, који насиље у породици третира

као кривично дјело. Ипак, насилници се ријетко кажњавају затвором, а када се то деси, казне су на законском минимуму. Резултати истраживања "Правна пракса насиља у породици", спроведеног међу припадницима полиције, тужилаштва и судова представљени су на трибини о насиљу у породици у Нишу.

"У правосуђу Србије постоји тренд блажег кажњавања насиља у породици чак и када је у питању насиље које дуже траје. Истраживање је показало да су у 92% случаја извршиоци насиља у породици мушкарци, као и да су у 57,16% случајева жртве континуирано психички и физички злостављане. Међу пунољетним жртвама 68,75% су жене, а 31,25% мушкарци, док је у 17% случајева насиље дјече над родитељима", рекла је Слободанка Константиновић Вилић из Женског истраживачког центра. Невена Петрушић, из поменутог центра, упозорила је на то да већина испитаних полицајаца, тужилаца и судија и даље сматра да је насиље "мање опасан облик криминалитета" или "приватна ствар", као и да би њиме више требало да се баве центри социјалне заштите.

Овај проблем је изражен и у Црној Гори. "Основни узроци наравноправности полова у друштву налазе се у образовном систему Црне Горе", изјавила је координатор у изради Националног плана акције за постизање родне равноправности Љупка Ковачевић на округлом столу "Жена и образовање". Она је рекла да су недавна истраживања у Црној Гори показала да су жене неравноправне у образовању, да су женска дјеца дискриминисана, наставни кадар необразован о родној равноправности, а наставни програми пуни предрасуда и стеротипа. "То призводи неравноправност, дискриминацију и насиље над женама. То су неки темељни узроци родне неравноправности у друштву. Жене су дискриминиране у образовању и хијерархијски и хоризонтално", додала је.

Социолог и професор црногорског Универзитета Бранка Томасијевић сматра да процес образовања жена није само економска нужда већ и услов да жена оствари своје еманципаторске тенденције и личну промоцију. Она такође сматра да су жене достигле мушкарце по степену образовања, али не и у показивању достигнућа и у промоцији у престижним професијама. "Дјевојке данас у Црној Гори факултете завршавају и са већим просјеком и за краће вријеме од мушкараца. Стећи знање код нас није проблем, већ пласирати то знање, имати професионалну промоцију", рекла је Б. Томасијевић.

У Македонији од 2001. године дјелује центар који своју локацију држи у строгој тајности, а коме се телефонски жене могу јавити 24 сата на дан. Центар има мале капацитете, а потребе су изгледа далеко веће. Ту се може смјестити 20 жена са дјецом, како би се склониле од породичног насиља најтежег облика. Годишње се минимално пријављује шездесетак жена. 72% жена су жртве својих мужева. Физички је малтретирано 61%, сексуално 10%, а остале трпе психичке тортуре. Влада Македоније није у стању да финансира тај центар, па су и услови лоши. Жена ту најдуже може остати годину дана. Питање је шта или гдје послје?

Психолог Тамара Марковска, која ту ради, сматра да је физичко насиље над женама посебно изражено на Балкану. "Жене су често финансијски зависне од мушкараца. Немају свој стан, не могу да се врате родитељима. Поред тога, на Балкану се породичне ствари још схватају као нешто у шта се не треба мијешати. Такође, зна се какв култ мушкараца овдје постоји. Поред тога, у срединама које су биле у рату или им пријете сукоби, које су потпуно угрожене дјеловањем криминала, ни полиција се не труди много да рјешава породично насиље. Увијек се мисли да има много пречих ствари", каже Марковска.

Чини се да Босна и Херцеговина заостаје за земљама у окружењу када су у питању борба за равноправност полова и спречавање насиља. Као што је општепознато трговина бијелим робљем је раширен посао, а какв пакао ту жене пролазе, није више потребно ни објешњавати. Све је већ речено.

У овоме раду ћемо се кратко осврнути на рад Агенције за равноправност полова, која је (тек) од 19. до 22. децембра организовала прву Седмицу равноправности полова (Gender Week) у Босни и Херцеговини. Овај пројекат окупио је владине институције за питања равноправности полова, НВО-е и УНДП БиХ на провођењу Закона о равноправности. Створен је и гендер акциони план за наредних пет година, који подразумева интеграцију концепта у све области друштва. Радна група за медије је презентовала и свој рад и између осталог дотакла се проблема дискриминације и сексистичког језика на БиХ медијима. Све јасно указује на дискриминацију и неравноправност полова и то је један од озбиљних друштвених проблема у БиХ.

Такође, захваљујући нарочито израженом патријархалном васпитању у нашој држави, може се рећи да велики дио насиља у породици или браку никад и не доспијева до јавности, тако да БиХ ту не одудара од Србије или Македоније, а није искључено да се налази чак и у горем положају.

БиХ дани су у једном чланку из 05. 01. 2001. између осталог изјестили и о једном случају из трвничке суднице у коме је муж пред пуном салом, у присуству адвоката и тужиоца упитао: "Па зар ја не смијем тући своју жену?"

Оптужени је, иначе, жени нанео тешке физичке повреде, због којих је завршила у болници.

У интерном истраживању једног кантона Федерације жене жртве насиља су одговориле да би им од највеће помоћи били разводи, за који немају финансијске могућности, хитни смјештај и брачно савјетовалиште за ову врсту проблема. Испитано је неколико хиљада жена, а 8% су биле пензионерке, 28% домаћице, 32% незапослене, 26% запослене, 2% ученице и студенткиње.

55% насилника су алкохоличари, у 75% случајева насиље је трајало неколико година, а у 48% се радило о свакодневном насиљу.

У оваквим случајевима је јасно да недостатак новца не може бити оправдање за неподузимање темељних акција у спречавању оваквих догађаја.

6.

Насиље у браку и породици очигледно је горући проблем, не само код нас већ и у свијету, а чини се да ниједна држава и ниједан систем још нису пронашли ни приближно довољно добар начин регулисања тих проблема.

Друштвена моћ мушкарца, такозваног хранитеља, мада се теоретски одавно изгубила, практично се још увијек афирмише на најгори начин - насилним понашањем у породици или браку. С обзиром на дужину овог рада, није било могуће у овој анализи дотакнути се и проблема сексуалног злостављања дјете, које се у оквирима породица веома често дешава, што је такође радикални облик насиља.

Колико год обратили пажњу на насиље над женама или насиље уопште, сваки теоријски покушај анализе тог проблема дословно је безвриједан докле год државне институције не подуму практичне мјере на његовом сузбијању или спречавању.

Vjekoslav Kolajic

SOCIAL POWER AND VIOLENCE

Summary

According the sociological universality, the terms wich are used in it are extremely complex and multidimensional. No metter how we understand that terms, and we can notice in the very begining - different sociologists did understand them different, we can't negate their significance and the social problems. There's no questions about logical problems of each Space and Time, we have to add they are particularly up-to-date, and on the some way, they put in the second plan the terms of freedom, equality and righteousness. Since Maciaveli's period to the nowadays there have been even more and more speaking about what could be if someone use his social status, position and the power. However, it culd be mistake to connect these terms just with this level. The social power and the violence have their affirmation in lower sociological field, in "the cell of society". The violence in the family or against women is very fequent, not just here in Balkan, but worldwide.

НАСИЉЕ И (РЕ)КОНСТРУКЦИЈА ЛЕГИТИМИТЕТА

Анстракт: Овде се сугерише приступ који савремено насиље посматра као тотални друштвени феномен, скоро универзалан, без обзира на друштва о којима се ради, начин њиховог социоекономског организовања, природног окружења и променљивог интензитета насилне активности. Иако поседује своје особености и релативну аутономију, насиље у основи није епифеноменалне нарави, већ је укључено у мрежу ширих друштвених односа и структурира се под утицајем те мреже у оквиру односа друштвене моћи, манифестујући се као друштвена делатност усмерена на њену потврду и јачање, или пак на оспоравање и мењање односа друштвене моћи, чак и онда кад је насиље вербалне или симболичке нарави. У његовој друштвеној позадини стоје односи друштвене неједнакости, која је иначе конфликтне нарави, без обзира на начин на који се очитују, тако да је насиље синдром постојања становитих конфликтних стања и озбиљнијих врења у противречној утроби друштвеног бића, и онда кад су та врења латентна и на први поглед готово невидљива. Природа друштвених сукоба директно утиче како на шансе да до насиља дође, тако и на његов интензитет. Претпоставка његове успешне контроле јесте реконструкција легитимитета, где моћ лежи у легитимитету, а не у насиљу. То подразумева и трансформацију суверенитета и улоге држава у „новој географији моћи”, којој организовано насиље у процесу глобализације упућује најозбиљнији изазов.

Кључне речи: насиље, моћ, друштвене неједнакости, конфликт, реконструкција легитимитета, трансформација суверенитета, организовано насиље, пражњење државе, локализам, глобализација, (нео)либерална идеологија.

„Људско друштво не припада
зоологији,

већ социологији”

(Кластр, 2004:23)

Насиље је било и остаје кључна тачка у репертоару многих политичких опција и саставни део правила политичке

игре, али и филозофија мишљења свакодневног живота, чија се владавина заснива на директној присили или претњи њоме. Од њега нису имуни ни појединци, нити друштвене групе, па чак ни држава, често склона да злоупотреби легитимну моћ организованог насиља, упркос позиву на слободу, безбедност и мир, као темељним вредностима друштва, користећи експлицитно или имплицитно насиље као средство у остваривању својих циљева. У том смислу оно представља мање-више константу људске (пре)историје, од ноћи када је фанатик Херострат, 365. године п.н.е., запалио до темеља изванредни Артемидин храм у Ефесу, једно од седам светских чуда (касније обновљен), до појаве самоубица - „људи бомбе” - који су на спектакуларан начин 11. септембра 2001. напали САД, најмоћнију светску силу, рушећи „куле близанкиње”, симбол америчке моћи и престижа. Остаје нејасно, ако је Артемидин храм „морао изгорети, јер је Артемида бабичила при Александровом рођењу” (Хегесија из Магнезије), да ли су „куле близанкиње”, морале бити срушене, зато што је ЦИА, бабичила у „рођењу” Ал Каиде. Али за разлику од Ефеса, пророци који су се затекли у Њујорку, нису се целе ноћи ударали по лицу, нити су предсказивали да је „тај дан Азији донео нову несрећу”. Ови „нови” пророци поседују медије, које кљукају дезинформацијама тајних агенција, свакодневно нас уверавајући „да због тога што смо ми нација којој сви завиде и којој се сви диве, сви на свету желе да се уселе у Америку како би и сами узели парче најбоље пите икада испечене од стране берзанских шпекуланата”. При том њихова влада свакодневно лансира „свакојаке игре широм света”, које обична пешадија (раније народи) никад неће научити (Видал, 2004:13), понављајући научене лекције Грка (Египћани су их сматрали варалицама), „који древну митологију приказују као властиту историју” (Диодор Скулис). Они који претендују да буду писци историје „без величанствених битака, мудрих владара и поноситих нација”, бавећи се „моћи човека” и његовом потребом да задовољи основне тежње (сигурност, прибежиште, храна, секс, самоисказивање) у сукобу с друштвеним правилима која ограничавају његову слободу, да би се избегао неред, говоре управо о људима који истрајавају на кршењу друштвених правила. Реметећи друштвени поредак, они су манхејци, једнако су творци као и рушитељи, али и „велики

згртачи". Нагони мултимилionера, челника корпорација, „не разликују се од нагона барона лопова, великих земљопоседника и осталих великих згртача који су им претходили ", а „терористи су само савремени, технички боље опремљени вид гусара и пљачкаша кочија" (Џајгентес, 2003:11-12, 235, 236).

Стога, на једној страни, имамо моделе насиља који се ослањају на економске чиниоце, док се на другој страни наглашавају култура, идеологија, религија и/или вредности, или се пак покушавају синтетизовати обе стране. У том уопштавању, питања попут улоге насиља и значаја језика и културе слабо су обрађена. Оно што у свему томе помало и изненађује јесте занемаривање државе и политичког деловања. То и није толики преседан, колико је „без преседана" сама видљивост насиља, односно његови призори којим се мешају границе између „стварности" и „виртуелности" (као у случају „пустињске олује" у Ираку или „милосрдног анђела" у Југославији). Ова видљивост и визуелизација управо су део саме економије насиља. Она нас доводи до искушења околишних историјских или идеолошких перспектива, које се могу видети на делу у расправама о природи дефиниције геноцида или „злочина против човечности", као и у ономе што бисмо могли назвати „конкуренијом међу жртвама" (Chaumont, 1997), или „политика жртве" чији се идентитет узима „као примарни дискурзивни циљ". Такав је случај упорног сукоба Срба и Албанаца на Косову (Здравковић, 2005), где крупне културне и језичке разлике, међусобно удаљене историје, показују да је заједнички косовски идентитет још увек неостварени пројекат у дистинкцији културно-идеолошких садржаја етничког идентитета, који производе његове границе, али и границе етнички обојеног насиља, међусобно потхрањујући непрекидну унутрашњо-спољашњу дијалектику колективне идентификације, тако да циљеве и средства никада није лако разлучити.

У том смислу о насиљу би се могло размишљати као о нечему што има властити низ алотропа, и да се то одражава не само на преговоре, размену и наметање који су укључени у политичке процесе преко међугрупних граница, било да је реч о стварању држава или чега другог. Оне такође одражавају разлике у култури, реципрочно уплетене у политичке процесе. Уколико прихватимо колективну склоност употреби насиља као

ствар „културе”, зато што укључује хијерархију моралног просуђивања и идеологију, онда не можемо занемарити, бар делимично, њен настајући аспект повести државне интеграције (уп. Brown, 1975). Отуда дилему избора политичке стратегије о прихватању или одбијању насиља ради постизања циљева који су тренутно у игри, не одређују само интереси који никада нису „културно неутрални”, већ и ситуација и околности, како на локалном, регионалном и националном „плану”, тако и на наднационалном, као и повед односа са другима. То може довести до ситуације да локални „интереси”, колективне тежње за престанком насиља и проналаском решења било националног питања било економске неправедности, могу донекле постати таоци континуираног потенцијала културе и установа и наставити да и даље генеришу етничку разлику, дистанцу и непријатељство (Џенкинс, 2001:212), као својеврсно насиље инерције идентитета.

Проблеми идентитета (државе, нације, културе) и контроле насиља у смислу реконструкције моћи легитимитета свакако се налазе у епицентру теоријских и историјских промена, које се у последње време не баш тако јасно испољавају. „Национална држава премала је да би могла испунити одређене захтеве, док је за неке друге опет, превелика: превелика да би људима дала осећај да припадају заједници, премала да би могла да се избори с проблемима с којима се читаво човечанство суочава” (Ериксен, 2004:282). Ту спада тероризам као екстремни облик насиља, али и насиље свакодневног живота, као глобални феномени „суженог света”. Због тога аналитичко бављење проблемима насиља и државне (групе) кохезије не губи на значају и није ствар моде, већ се несумњиво намеће, као и потреба за новим теоријским оквирима. Реакција на те промене и потребе дошла је у виду појма који је током деведесетих стекао невероватно велику популарност у друштвеним наукама и студијама културе. Реч је о појму глобализације, који је у научну заједницу осамдесетих лансирао Роланд Робертсон (в. Robertson, 1994). Он је постао „чаробни штапић” у рукама постмарксиста, постструктуралиста, донекле и постмодерниста, који су почели тумачити свет као динамичну, флуидну, транснационалну, хибридную „мрежу мрежа” (У. Ханерз), специфичну мешавину коју просто морамо прихватити као неумитну животну

чињеницу и кључ за разрешење теоријских дилема и решење практичних проблема, па и проблема насиља. Као да овај „новум” нису досегли још филозофи стоици, идејом о космополитизму (светском друштву) и владавини универзалног закона, песници, да не говоримо о „космополитизму” коришћеном у Кантовом смислу који подразумева постојање људске заједнице са одређеним правима и обавезама. Својим делом, *Вечни мир* (в. Кант, 1995), он се заложиио за космополитско право, ограничавајући га на гостољубивост (добродошлицу, поштовање незнанаца и странаца) у оквиру *светске федерације демократских држава*, што можемо узети као зачеће идеје оваплоћене у Друштву народа, касније Организације уједињених нација. Ти принципи су садржани у разноврсним повељама, конвенцијама и уговорима међународног закона ради очувања или успоставе мира, хуманитарне помоћи и реконструкције, у смислу позитивне политичке визије толеранције, цивилности, мултикултурализма, демократије, легалистичког поштовања одређених универзалних принципа. Они служе као путоказ политичким заједницама различитих нивоа, укључив и глобални, као алтернатива сукобима и насиљу. Космополите су упућене на „локалце” (Hannerz, 1990) јер без њих не би могли то што јесу, нити би их други тако схватили. Тако заиста можемо рећи да се читав свет претворио у једно место, једну целину састављену од многих „локалитета”, симболично изражену слоганом „делуј локално, понашај се глобално”. На једној страни имамо моћне центрипеталне фазе културне хомогенизације, економске интеграције (Held, et al, 1999) укључивањем у систем рада за плату и монетарну политику, све веће миграције, и све већу потрошњу „глобалних” производа - од кинеске робе, сапунских опера, до кока-коле, холивудских филмова и „оксфордских” уџбеника. Присуствујемо глобалној симултаности догађања у исто време, независно од места збивања.

С друге стране присуствујемо ширењу насиља, новог типа ратовања, предаторског социјалног стања, нове ратне привреде, која се може представити као „континуитет који почиње комбинацијом расизма и криминала”, а може се срести у градовима у унутрашњости Европе и Северне Америке, док најакутнију ситуацију достиже у областима са највећим размерама насиља, где рат даје легитимност разним облицима

криминалног приватног богаћења, при чему је то истовремено и нужан извор прихода за финансирање ратова, тако да је све теже разликовати рат и мир. Све се то дешава у „контексту који би могао да се представи као екстремна верзија глобализације” (Калдор, 2005:165, 169, 158), репродукујући услове који потхрањују нове облике насиља. То потврђују трагична искуства ширећих регионалних гроздова социјалних предаторских стања ратних привреда (Балкан, Евроазија, Рог Африке, Централна Африка), које је Мирон Вајнер назвао „лошим суседствима” (в. Weiner, 1996), машинама за самоуништавање са логистичком подршком центара глобалне моћи. Они праве профите који превазилазе и њихове најсмелије похлепне снове, губећи везу са остатком света, који им служи као извор јефтиних сировина, радне снаге и тржиште за „глобалне” производе. Испробали су све, од национализма до регионализма, од комунизма до капитализма, олако заборављајући своју насилну и нетолерантну прошлост. Они не схватају улогу коју насиље може да игра у свакодневном животу других људи, креирајући свет препун насиља и милитаризма, комбинован са незнањем, предрасудама, а изнад свега страхом да би „они други” могли одредити њихову будућност. Ми живимо у секуларизованом свету где се слободни говор лако може претворити у неосећајно и неодговорно изругивање другима, као својеврсно насиље и увод у интервенције најмоћнијих сила широм света, које су и саме постале мета стравичних злочина, што представља историјски догађај, преседан. Не због природе и размере тих злочина, већ због тога ко су жртве, с обзиром да су кроз столећа повести империјалне силе биле практично неповредиве, „злочини су се догађали негдје другдје”. Повезујући моћ и терор у контексту америчких интервенција широм света, Ноам Чомски, осим овог преседана, сматра да с изузетком Европе, САД и Јапана „ту нема ничег новог. То је начин на који су се империјалне силе односиле према свијету стотинама година” (Chomsky, 2003:13-14). Као и пре, свет је и данас суочен с најразличитијим сукобима, који постоје у позадини насиља, обојених идеологијом, културом, економијом и религијом. Постоји сукоб унутар ислама, сукоб између Запада и исламског света који се може описати и као конфликт између „секуларизованог света и оног религиозног који је у порасту”. Осим тога, „постоји

емоционални сукоб између културе страха и културе понижења”. Било би крајње упрошћено, као што неки чине свести их на сукоб између „цивилизације и варварства”. Глобализација није створила ове слојеве сукоба, али их је убрзала, учинивши разлике осетљивијим и видљивијим, изгубивши „привилегију и парадоксално врлину незнања”. Јасно се види шта други осећају и како реагују, али остајемо без минималних историјских културних оруђа, неопходних да растумачимо те релације. Процес глобализације је утро пут „једном свету у коме доминира диктатура емоција и – незнање” (Moisi, 2006:VII), емоционални сукоб цивилизација, али и неинтегрисаност култура, имиграната, расног насиља и насиља над странцима, који пате од тежине модела друштва које одбацује заједнички живот грађана различитих култура, криминализује тајну емиграцију и спречава долазак обојених људи, што француски социолог Данијел Жоли назива „институционализованом расном дискриминацијом”. Сегмент процеса мондијализације по логици „преференције држављана” доводи у питање одређени број социјално-економских права читавих популација, издвајањем одређених домена неприступачних имигрантима, односно одређених добара која припадају само држављанима. Стога се други залажу за глобалну одбрану права, пошто изопштавање имиграната припрема изопштавање других категорија, гажењем њихових права газе се најелементарнија права човека и уноси хијерархија међу људским бићима (Болцман и Буше, 2006:11-12). Они сматрају да је Европска унија по безбедоносној и теоријској антирасној и антидискриминаторској логици покушала да хармонизује политику држава чланица у домену интеграције, али да токови повећане мобилности миграција доводе до повећања „људске различитости” и њене видљивости, што се доживљава као претња - нарочито након исламистичких терористичких напада у Њујорку, Мадриду и Лондону – фаворизује поражавајуће виђење интеркултурних сусрета и „пseudосукоба цивилизација”. Страху од екстремног насиља придодаје се страх који је последица такмичења између појединача и заједница у контексту културног и друштвеног распада и кризе „модела интеграције”. Интеграцију још увек зауставља концепт „националне заједнице”, где је порекло на првом месту. А интеграција се узима као асимилација праћена

расистичким нападима (Немачка) или пак расно обојеним насиљем (побуном) против модела асимилације (Француска, крајем 2005).

„Меки француски пут” (Soft french way) ка решавању проблема имиграције, интеграције, адаптације, толеранције и асимилације, идеалистички сан о мултикултурном друштву без конфликта и етничких сукоба изгорео је заједно са колима и киосцима у социјалном револту оног дела француских грађана афричког порекла (из бивших колонија), тако да толеранција и грађанска свест личе на испразне описе једне утопије која није успела. Претпоставке да се ради о вандалским акцијама изолованих група делинквената, као и сумње да је по среди деловање исламских радикалиста, подгреваних од неких званичника и медија, убрзо су напуштене. Показало се да је реч о нечем много дубљем у утроби француског друштва, становитих конфликтних стања и озбиљних врења, чији је синдром „француски гето”, о коме под истоименим насловом у својој књизи објављеној у децембру 2005. пише француски професор и аналитичар Ерик Морен. Не видећи у опасним предграђима ништа друго сем видљивих последица процеса који су на делу у целом француском друштву, а то је прегруписивање друштвених класа и њихова самоизолација, он закључује: „Савремено француско друштво је, још увек, формирано на строго одељеним групама. Социјалне групе се тешко мешају, постоји неповерење према социјално нижим категоријама: француски финансијери не друже се с предузетницима, који избегавају дружење са слободним професијама, који се не мешају с чиновницима – и тако иде све до физичких радника, који избегавају контакте са незапосленима, а сви заједно држе се далеко од имиграната из предграђа, где се јавила нова социјална категорија младих делинквената, поткласа неприхваћена и у самим предграђима” (према: Бањац, 2005:II). Изгледа да је крилатица управљача „ништа не сме да се види”, ипак огољена. Џорџ Орвел је потпуно свесно, спајајући свој „политички и књижевни циљ”, критички, сјајно дијагностификовао насилну, дехуманизовану и манипулативну слику „усрећитељских” пројеката тоталитаризма (не само комунистичког), садржану само у једној поставки - „све животиње су једнаке, али неке животиње су једнакије од других” (Орвел, 2003:91). Ова славна реченица из

модерне басне постала је најцитиранија реченица током нашег времена. Орвел је писао о томе у дијелу текста који је мало ко читао иако су многи читали „Животињску фарму”, тј. у уводу, који није благовремено објављен, него је касније изашао у оквиру његових раније необјављених радова. Он у њему каже да је „Животињска фарма” сатира тоталитарне државе, али да се „слободна Енглеска не разликује много” од ње. У слободној Енглеској непопуларне идеје могу да буду угушене без примене силе и он је дао примере за то (Н. Чомски, Политика, 8. мај 2006:8). Све то прате медијске активности (и теоријске), које често подсећају на класичне мађионичарске трикове одвраћања пажње, увек под одређеном ауром легалности. „Рим је увек био нападан од стране зловних суседа”. Метафоре, рата (против тероризма, сиромаштва, сиде) претварају се у стварне ратове. У ствари, владајуће елите (класе) Запада увек су биле разапете између економског интереса који је увек ишао упоредо са културним токовима отворености према свету и повратка политици која се прилагођава ксенофобији, преко пропаганде, лажних анкета, потчињавања јавног мишљења, оснивања некад незамисливих центара моћи, система цивилног шијунирања и стварања турбуленција у другим земљама.

Оне су одувек биле интернационално усмерене, али је њихов интернационализам увек представљао нуспроизвод њиховог национализма, тако су законске основе за своје интервенције широм света тражиле у сопственим принципима, а не у међународним институцијама. Управо зато многи Американци и данас лако верују да ширењем властитих интереса они шире интересе човечанства, да, како је рекао Бенџамин Френклин, амерички „циљ представља циљ целог човечанства” (према: Кејган, 2003:122) и обавезу да „решава светске проблеме” у оквиру изазова принципа политике надзора (тешко одржив у демократији). Све то је Џорџ Кенан видео као „проверу свих вредности Сјединих Држава као нације над нацијама” и „обавезе моралног и политичког вођства које им је историја очигледно наменила”, од чега зависи целокупна безбедност америчке нације (Кенан, 1947:169). Овакви трајни ставови Американаца могу бити поздрављени, критиковани и исмевани, али у њих не треба сумњати, нити је реално да би могли променити своје усмерење са пута светске моћи и начина како је користити, изузев неке катастрофе која би била

довољно снажна да уништи изворе моћи. Ово тим пре што је на снази раздобље америчке хегемоније, што Америка активно ради на изазивању анархије широм света, на урушавању државне власти у многим деловима света кроз транснационалне криминалне мреже и разнолико испољавање организованог насиља. Повратак природи и хопсовски хаос „рата” (warke) свих против свих тиме се пропагира као „најзначајнији сукоб нашег времена” (Creveld, 1991:22) у којем је нарушен цивилни поредак. Тако је Роберт Д. Каплан описао свет, скривајући фразу „надолазећа анархија” (Kaplan, 1994). Он нам открива примере краха легитимног монопола организованог насиља (Сиера Леоне), слабљење разлика између „војски и цивила, војски и криминалних банди”, али и „распадајуће државно уређење, засновано више на криминалним делатностима него на ефикасној влади” (Пакистан). Његова слика света региструје нову врсту економије засновану на базару (Иран), истиче оскудицу ресурса, незапосленост, деградацију животне околине, притисак урбанизације, нову класу немирних привучених сигурношћу религиозног фундаментализма у контексту глобалне неједнакости богатства и револуције у глобалним комуникацијама и описује успон НВО-а (невладиних организација) као „међународне војске будућности” (Kaplan, 1997:45, 329, 432). Задржава се на утицају модерне технологије на традиционална друштва, док је раније посматрао утицај традиционалног друштва на насиље и савремене сукобе на Балкану, објашњавајући га вековном мржњом и насиљем „балканских духова” (в. Каплан, 1993, 2004), саставним делом локалне културе.

Каплан говори о нестатичној карти света. Она ће у смислу „последње карте” бити „стално мутирајућа представа картографског хаоса: у неким подручјима бенигног, или, чак, продуктивног, а у неким насиљног”. Променљивост карте могла би се ажурирати, попут временских прогноза и дневно преносити преко интернета у оним местима која имају поуздано снабдевање струјом или приватне агрегате”. На њој ће се у све мањој мери примењивати „правила по којима су дипломате и остала елита, која кроји политику, организовали свет последњих неколико стотина година. „Решења ће углавном морати да дођу из самих погођених култура” (Kaplan, 1997:337). Пошто је сведок пада држава, Каплан напушта Хантингтонова

геополитичка решења у глобалном „реалном сукобу” између цивилизације и варваризма (сукоби цивилизација су највећа претња светском миру - међународни поредак, заснован на цивилизацијама, најсигурнија је заштита од светског рата - Хантингтон, 2000:358), али имплицитно дели његове основне претпоставке о перспективи културе и заједно с њим показује жал за временом хладног рата, увиђајући како бисмо у будућности могли сагледати како је он, попут златног доба атинске демократије, био уметнут период између насиља и хаоса. Међутим, Каплан није сагледао алтернативни облик власти на глобалном нивоу, нити некакву безбедност, а ни њену легалност, осим у одређеним арбитрарним околностима. Полазећи од тога да су друштва све комплекснија и настањенија, да немамо контролу нити опште решење за све проблеме, он сматра да идеја како „глобална елита, попут УН-а, може да планира реалност одозго, подједнако је апсурдна као и идеја да политичка „наука” може било шта од овога да сведе на науку” (Kaplan, 1997:436), чиме се коначно затвара осећање беспомоћности и постулирање моћи без контроле. То води порасту моћи и власти и учвршћењу осећања апатије становништва, а превиђа се (да ли намерно?) да се из токвиловске визуре помаља тзв. меки деспотизам који подразумева облик управљања људима од стране једне неизмерне надгледајуће моћи (Тејлор, 2000:77). Према Фукоу (1979) моћ надзора као метод друштвене контроле најбоље илуструје идеја (рођена у 19. веку), распореда затвореника око централне осматрачке куле, како би стражар могао будно надzirати затворенике, тако да ни један затвореник не би био сигуран да није под присмотром, што би утицало да они пазе на сопствено понашање. Слично је и у случају „исповедања”, који се усклађује са преовлађујућим стандардима „нормалности”. У суштини, то се данас схвата као „самодисциплина” и Фуко верује у корениту промену начина управљања западним друштвима и њихове контроле трансформацијом „суверене моћи” - засноване на моћи суверена да контролише народ употребом права да то чини и моћи да казни, принуди, или чак убије - у „дисциплинујућу моћ”, кад се људи дисциплинују и контролишу добровољним подвргавањем испитивањима која спроводе други, особито „стручњаци”. Оваква дисциплинујућа моћ много је успешнија и ефектнија од саме контроле. Неки

теоретичари, осврћући се на Фукоове идеје, повлаче забрињавајућу паралелу између затворског надзирања и компјутерског проверавања појединаца у развијеном капитализму (в. Sarup, 1988).

Друкчије речено, расподела моћи и могућности њене контроле, у оквиру општег процеса мондијализације света, постале су транснационалне и јавили су се постнационални државни или парадржавни елементи. Тај процес обележава слабљење државе (чак и ако се не верује у пуку заосталост националне форме суочене с етничким немирима и организованим криминалом, глобалним тржиштем) и оно што је Џесоп (Jessop, 1990) назвао „пражњење”, чиме се некадашње функције државе преносе на друга тела и установе. За разумевање овог процеса кључан је „низ интеракција између глобалне динамике и посебних компоненти националних држава” у оквиру нове „географије моћи” и „зона легитимности”, делимичног уткивања глобалног у национално, чији је очигледан исход „почетно, високоспецијализовано и делимично денационализовање специфичних компоненти националних држава”. То утиче на две изразите одлике модерне државе: суверенитет и ексклузивну територијалност, њихову улогу у растућој економској глобализацији и успону међународног режима људских права, који преобликују старе хијерархије моћи и утицај унутар државе (Сасен, 2004). Новија међународна правна литература тражи да се у међународном праву установи основа за „право на демократско владање и да се овим правом услови државност”. Упоредо су се развиле две школе сродног мишљења. Једна нешто старије, повезана с дебатом о значењу самоопредељења у постколонијалном међународном праву, сматра да је право државе на самоопредељење везано с правом њеног народа на представничку демократију. Друга, новија школа мишљења, чији је можда најпознатији заговорник Томас Франк (Thomas Franck) тражи да се на основу постојећег права различитог порекла, „изгради право на демократско владање” и предвиђа да ће у будућности за „меру легитимности једне владе бити пресудни међународна правила и процеси” (Сасен, 2004:72). Ово се огледа у недавним смерницама САД и Европске заједнице у вези са признањем нових држава насталих распадом СФРЈ и СССР-а.

Исход ових процеса према Сасеновој анализи укрштања суверености и екстериторијалности јесте „један нови тип географије мноштва центара и простора моћи”, „мрежа глобалних градова једна од стратешких радних структура која омогућава нову империју, мрежа која би се коначно могла развити у мрежу империјалних и субимперијалних градова”. Мрежа градова као микроструктура треба да се прегрупише како би послужила империјалној макроструктури, али је и кључна структура за друштвену репродукцију у ужем смислу - њене елите и кадрова, и у ширем смислу – материјализације глобалног корпорацијског капитала као друштвене снаге. У том погледу Сасен указује на „могућност једне империје чији центар није у једној доминантној држави” и не слаже се с оним „многобројним анализама које центар нове империје смештају у САД”, које у погледу односа моћи у оквиру ове архитектуре имају апсолутну доминацију, било директно преко своје владе или индиректно посредством наднационалног система ММФ-а и Светске банке. (Сасен, 2004:112, 114). Суверенитет бива трансформисан променом места концентрације, након сукоба који су трајали дуже. Такво преобликовање јесте селективно, делимично, изнад свега стратешко, и има низ реперкусија на дистрибутивну правду и правичност које су дубоко узнемиравајуће (исто, 48) у погледу контроле и надзора, конфликта, примене информацијске технологије, у погледу борбене политике активиста, те ривалства за економску надмоћ над државама.

Полазећи од уобичајене претпоставке о „незаменљивој нацији”, Американци настоје да бране и унапређују један стабилан, успешан либерални међународни поредак, који је незамислив без САД у његовом средишту, нити га могу појмити без заштите силе, и то америчке. Уколико се овде ради о бахатости, онда она није нова ствар (Кејган, 2003:129) и изложена је подозрењу, критици и општром супротстављању, не само остатка света, већ и самих Американаца. Курт Вонегат (Kurt Vonnegut) амерички писац светског бестселера *Човек без земље*, који сматра себе за „обичног редова”, види САД као „чуvara хаоса”, који се остатку света представља као насмејан, горд, немилосрдан љубитељ рата, поседовалац моћног оружја, снажне браде, тако да му нико не излази на мегдан. „Ако случајно нисте приметили”, пише Вонегат, „нас се данас у

целом свету плаше и мрзе нас онако као што су се некада плашили нациста и онако како су њих мрзели (...) Странци нас воле због цеза. Не мрзе нас због слободе и правде за све које смо записали у свом Уставу. Мрзе нас због наше арогантности” (Вонегат, 2006:69, 70),

За све то постоје ваљани разлози и Вонегат их види у дехуманизацији милиона људи од стране америчких вођа, „само због њихове вере или расне припарности”, они их - бијају, рађавају, затварају, муче, раде шта хоће -, али и у дехуманизацији америчке војске, не због вере или расе, већ због ниске социјалне класе из које су њени припадници. Он истиче да је данас рат „једна врста телевизијске забаве” и средство за богаћење. „У том рату (Вијетнам) милионери су постајали милијардери. У овом рату (Ирак) милијардери постају билионери. И то ја зовем напредак”. Оваква запажања потврђују и резултати најновијег глобалног истраживања јавног мњења вашингтонског Пју истраживачког центра између марта и маја 2006 у 15. земаља широм глобуса, на узорку од 17000 људи, показујући да је владавина Џорџа Буша (млађег) нанела штету имиџу САД код народа у свету, показујући забринутост америчким присуством у Ираку, много опаснијим за мир од иранских нуклеарних амбиција. У 20. веку имиџ САД био је релативно позитиван, редовно идентификован с демократијом и људским правима. Данас је наклоњеност САД, чак и у њиховом најблискијем савезнику Великој Британији опала са 83%, колико је била 1999, на 56% ове године. Слично се догађа и у Француској, где је имиџ опао са 50 на 23%, док је у муслиманским земљама с којима су САД имале традиционално блиске односе, такође забележен пад, у Индонезији са 75 на 30%, у Турској са 52 на 12%. Истраживање је такође показало смањење подршке америчком „рату против тероризма”, чак и у земљама које су биле мете терориста, као Шпанија, где овај рат подржава само 19% испитаника (Данас, 16.6.2006:16).

Неслагања Европљана и Американаца у вези са питањем „рата против тероризма” нису данас само филозофска и метафизичка спорења око тога „на ком се стадијуму између закона џунгле и закона разума човечанство тачно налази”, иако је мање спорно да „Американци у мањој мери од Европљана верују да се налазимо близу остварења Кантовског сна” (Кејган,

2003:126). И амерички интелектуалци подељени су у том погледу на мултикултуралисте и интеграционисте (Schlesinger, 1992). Мултикултуралисти нападају идентификовање САД са западном цивилизацијом, негирају постојање заједничке америчке културе, промовишу расне, етничке и друге поднационалне идентитете и груписања, оптужују „системске предрасуде у односу на европску културу и њене деривате” у образовању и „доминацију европско-америчке монокултурне перспективе”. Они су „врло често”, како их је Артур М. Шлезингер назвао, „етноцентрични сепаратисти који у западном наслеђу једва да виде нешто друго осим западних злочина”, што се код њих огледа као „расположење Американаца лишених грешног европског наслеђа којима су потребне искупујуће инфузије из незападних култура” (Schlesinger, 1992:66-67, 123). Насупрот томе, Шлезингер сматра да је Европа „јединствен извор идеја о индивидуалној слободи, политичкој демократији, владавини закона, људским правима и културној слободи”. Јер „то су европске, а не азијске, афричке или средњоисточне идеје, осим по прихватању” (исто, 127).

Интеграционисти не праве контраст са прошлошћу и полазе од Очева Оснивача (Б. Френклин, Т. Џеферсон, Џ. Адамс), који су уочили разноликост као стварност, али и проблем, изражен националним мотом *e pluribus unum*, до чега су дошле и касније вође страхујући од опасности етничке, расне, економске и културне разноликости (које су заиста довеле до грађанског рата Севера и Југа у 19. веку). Они су реаговали на позив „будимо заједно”, промовишући национално јединство својом главном одговорношћу, уверени да би „апсолутно сигуран начин да се уништи нација или спречи могућност њеног континуитета као нације, био дозволити јој да постане ствар националних препирки” (Т. Рувелт, према: у Schlesinger, 1992:118). Велики противник милтикултурализма, глобалне универзализујуће мисије, културни релативист и интеграционист Хантингтон одбацује настојања мултикултуралиста да одбаце културно наслеђе своје земље и створе „земљу са много цивилизација” која не припада ни једној цивилизацији и која нема културно језгро, што би угрозило и саме САД – „историја показује да ни једна тако конституисана земља не може дуго да постоји као кохерентно

друштво. Мултицивилизацијске Сједињене Државе неће бити Сједињене Државе; оне ће бити Уједињене нације”. (Хантингтон, 2000:340). Он верује да би одбацивање „Вере и Западне цивилизације”, значио крај те цивилизације и САД, „онако како их знамо”, претварајући Запад без САД у „мали и слаб део светског становништва на малом и неважном полуострву евроазијске земљишне масе”. Њихова будућност зависи од спремности Американаца да „реафирмишу своју припадност западној цивилизацији”. То би на унутрашњем плану значило „одбацивање позива сирене мултикултурализма за поделом” (који угрожава амерички државни идентитет), а на спољном „одбацивање илузорних позива да се Сједињене Државе идентификују са Азијом” (исто, 341), с обзиром да немају више могућности и моћи да се понашају као глобална сила и да је њихова улога заштита западне цивилизације у мултицивилизацијском свету. Све јаче уважавање од стране Западнака, веза између универзализма и империјализма, према Хантингтону, може бити кобно за Запад, јер, западни империјализам је опасан за свет зато што може довести до међуцивилизацијског рата између најважнијих држава, али и до пораза Запада (Хантингтон, 2000:346). Његов геополитички сценарио захтева главног непријатеља и одсуство централне муслиманске државе која би могла да одржава ред (ислам склон насиљу), а то представља проблем за оно што он хоће показати и ствара пукотину у целокупном, теоријском оквиру, који занемарује сложеност мозаика насиља која нису ни унутрашња ни спољашња, ни јавни ни приватни. У том оквиру државе задржавају монопол над легитимним организованим насиљем и остају главни чиниоци у светским пословима, мада је „парадигма хаоса блиска стварности”, „свет може да буде хаос, али није сасвим без поретка” (исто, 36, 37), и доводи у питање становиште по којем је национална држава анахронизам (Smith, 1996), вештачко и привремено државно уређење, односно фаза у еволуцији ка глобалном друштву. Смит то назива модернистичком заблудом, пошто је глобалим класама и даље потребно осећање заједнице и идентитета, засновано на етничком, како би се превазишла отуђеност њиховог технички универзализујућег научног дискурса, што им истовремено омогућује да прихвате грађанске идеале. За разумевање односа насиља, политике и државе можемо се ослонити на Веберову

класичну расправу о успону и природи државе – нације (Вебер, 1976 I :38-39, 1976 II: 7-30) и расправу Антонија Гиденса о значају „унутрашње пацификације” у образовању државе (Giddens, 1985:172-197), где монопол легитимно организованог насиља подразумева контролисано насиље - оствариво ширењем владавине закона и административног делокруга државе, укључив и присмотре.

Кључ такве контроле јесте реконструкција легитимитета, где моћ лежи у легитимитету а не у насиљу (Арент, 2002), како би насиље функционисало као последње прибежиште моћи у оквиру договореног система правила и владавине права, тим пре што ни једна влада никада није била заснована искључиво на насиљу. То подразумева изградњу политичке власти и реконструкцију цивилног друштва како у смислу права и реда, тако и у смислу могућности мобилизације алтернативних групација, реконструкцију онога што је било пре - како се услови који су довели до насиља не би обновили, не само приватизацијом насиља и разбијањем његовог легитимног монопола, већ и нарушавањем самог легитимитета - као и економску реконструкцију. Сва та питања реконструкције (политика, економија, безбедност) морају бити „интегрисана у нови тип хуманистичке глобалне политике, која би требало да буде способна да увећа легитимитет међународних институција и мобилише народну подршку” (Калдор, 2005:209), за „пројекат космополитске управе”. Тај пројекат раскида с претпоставком територијално заснованих политичких јединица на основу хуманистичког универзализма, подршком космополитским грађанским вредностима, којима се често супротстављају ексклузивистичка, партикуларистичка, колективна политичка становишта у оквиру скупа међународних стандарда прихваћеног понашања, чије осигурање спроводе међународне институције, нарочито у погледу људских права и хуманитарних закона. Калдор сматра да у „извесном смислу, космополитско уређење већ постоји”, видљиво у транснационалним невладиним организацијама које надгледају и скрећу пажњу јавности на злоупотребе људских права, геноцид, ратне злочине, као и у и одговарајућој реакцији међународних институција. Стога задатак заступника легитимног насиља, под патронатом транснационалних институција, није класична спољна одбрана, као у време

националне или блоковске безбедности, већ „спровођење космополитског закона” (Калдор, 2005: 225-226, 228). Тиме се монопол легитимно организованог насиља реконструираше на транснационалној основи као космополитски одговор на изазов „нових ратова” са атрибутима меншавине рата, организованог криминала, кршења људских права у контексту глобализације.

Као што смо видели претходно, Хантингтон се није бавио тренутним транзиционим факторима, нити је у свој речник укључио појмове „цивилног друштва”, „космополитског поретка”, „космополитског права”, или „глобализације”, на чији се рачун, с друге стране могу чути најоштрије критике у смислу „блебетања о глобализацији” (Kapferer, 2001) и величања хибридне слике света у ком идеја о „простору као континууму” (Castells, 1996) потискује идеју о „простору као скупу места”, тако да неки овакав академски дискурс описују као „постпродаја постмагле” (Appadurai, 1996: 51), академске паралеле неолибералне идеологије где је „епистемологија тоталитета сменила епистемологију процеса” (Wicker, 1997: 21) под фирмом темељног редефинисања социолошких категорија. Говори се о неупотрљивости и самог појма друштво и развија сасвим нова социологија, *социологија после друштава*, (Urry, 2000), чији је основни епистемолошки принцип кретање, а не структура. И космополитски одговор, делимично денационализовање компоненти националних држава (Сасен), парадигма држава (Хантингтон), као и парадигма хаоса (Brzezinski, 1993; Moynihan, 1993; Kaplan, 1994) такође могу се схватити као академска паралела неолибералне идеологије, доминантне током деведесетих, што не представља новум, јер су и пре теоријске парадигме служиле мање-више као идеолошка основа реалне политике у којој је „друштвена наука” подарила тумачење „социјалном питању”. „Империјалну власт над колонизованима социологија је померила у апстрактан простор разлике. Упоредна метода и велика етнографија избрисале су актуелну колонијалистичку праксу из света империје... ни сурови притисак западних сила на Кину током XIX века није нашао места у Веберовој упоредној социологији кинеске и западне културе” (као што се не налази ни данас у теорији глобализације – М.Ш.). „Док су Диркем и његове колеге у своју социологију уграђивали империјалистички поглед”, (Конел, 1999: 355, 354, 372), тако да у његовом опису

сегментираних друштава не налазимо описе попут аустралијског историчара Џ. В. Раздена, који је осудио насиље колонизатора над урођеничким народима без обзира што сви нису били злочинци нити саучесници у страховима „у свим областима, заробљавање прве црне жене или први метак испален на црног мушкарца повлачили су освету црнаца, а затим би уследио свеопшти покољ” (Rusden, 1908, према: Конел, 1999:353). Тешко је поверовати да је глобализација која не представља само пуку културну идеологизацију и фантазију, већ садржи и сопствену историјску и социоекономску реалност треће велике оригиналне експанзије капитализма преко целе планете (Џејмсон, 1995: 75) након националне и империјалистичке експанзије, променила „тренутак истине” и у потпуности напустила оно што су критичари идеологије империјализма описали као амалгам „сна о освајању, таште жеље за расном надмоћи и похлепе за профитом” (Hobhouse, 1904, цит. у: Конвел, исто:353). „Европски апартхејд или насиље граница” и „превентивна светска контрапобуна” или „насиље без граница” (Балибар, 2003: 233-247) карактеришу процесе мондијализације.

Он је анализирајући однос насиља и мондијализације и могућности политике цивилности у оквиру одређеног грађанског хоризонта и институционалног признавања једнакости права, уочио критичан тренутак у ком се тај оквир налази. Могућност и немогућност цивилне политике зависе од оног што Е. Балибар описује у два корака: 1) „у европским размерама, као кристализацију једног правог режима зачураеног апартхејда, утолико неподношљивијег што јачају структуре постнационалне интеграције” и 2) „у светским размерама, или у оквиру процеса који су Англоамериканци назвали глобализацијом, као системско прибегање екстремним облицима насиља и масовне несигурности како би се спречили покрети колективне еманципације и преображај структура доминације”. Балибар није оклевао да то назове „*политиком превентивне контрареволуције или контрапобуне*”, „политиком” која је у „сваком другом погледу, заправо „*антиполитика*”, пошто нихилистички сужава само могућности установљавања политике, у корист рата „пропраћеног палијативном хуманитарном акцијом, одвећ често инструментализованом од стране самих власти које изазивају

погибелне ситуације” (Балибар, 2003: 227). Таква антиполитика може попримити облике „рата против друштва” и изгубити рационалност коју су садржавале структуре „хладног рата”. У том смислу што је у највећој мери постала неподложна контроли од стране оних чијим интересима делимично служи, тако да су поља политике и поља екстремног насиља свуда постала сасвим блиска, укидањем представе о „потлаченима” унутар државе, и њиховом поновном бацању у несигурност егзистенције, што је структурално својство пролетаријата. Несигурност и насиље Балибар приписује једној много разорнијој тенденцији (друштвеној вези) која доводи до раздвајања популација на ону подложну експлоатацији, коју треба „оставити да живи” и „помоћи јој да живи” од оне економски сувишне, и на изванредан начин популације „за бацање”, препуштене епидемијама, толерисању геноцида подршком диктаторима и масовном продајом оружја, чији хоризонти екстремног насиља надилазе и сам фашизам, нарочито захваљујући разарању структура државе – нације, како би се поново успоставили односи који одговарају „глобалном” капиталу и његовој рентабилности и поништили услови политике чим ова не може да буде заустављена без организованог учешћа маса. Овакво насиље Балибар описује као „*светску економију екстремног насиља*”, циљно усмерену на оне популације које се налазе на доњој граници „сиромаштва”, истичући да та економија насиља твори „систем” који је на путу да буде учвршћен и проширен. Њега чине масовна продаја оружја, корупција, трговина дрогом, „људском робом”, репродукција диктатора и операције „међународне полиције”.

Међутим тај систем се не руководи јединственом логиком, (што не значи да не служи класном или хегемонском пројекту), оних сила које су га ставиле у погон (одговорне за разобручење насиља). Сложеност тог система тешко може још следити „централизовану” логику суверене државе која „изван” својих граница овековечује *империјалистичко насиље* како би себи „унутра” обезбедила монопол *легитимног насиља*” (Балибар, 2003: 245-246).

У таквим околностима (ре)конструкције легитимитета протезањем преко граница држава или доприносећи њиховом

растварању, „тоталитарни аспекти мондијализације... одменили (су) државне „тоталитаризме” успостављене почетком (20) столећа”. Они представљају тамно лице културне универзализације и потенцијалног помањања људске врсте као „колективног субјекта права” (исто) показујући трајање структура, упркос промена, тако да можемо казати да је „епистемологију тоталитета” сменила епистемиологија структура. Обрћући га, само понавља Хобсово становиште да машина дисперзије функционише против машине уједињења - „оно нам каже да је рат против државе” (Кластр, 2004: 102) и да је најекстремнији облик перманентног насиља. Још почетком 19. века Токвил је сјајно проникнуо у суштину проблема: „Мислим да ће у демократским вековима који ће наступити лична независност и локалне слободе увек бити само вештачке творевине. Природно уређење биће централизам” (Токвил, 2002: 618). „Стварни” свет није место толеранције и препун је насиља.

Литература:

- Appadurai, A. (1996), *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press, Minneapolis
- Arent, H. (2002), *O nasilju*, Alexandria press, Beograd
- Balibar, E. (2003), *Mi građani Evrope?: granice, država, narod*, Beogradski krug, Beograd
- Banjac, Z. (2005), Intifada u Evroaziji, *Danas*, 12.-13. novembar, str. 11.
- Bolcman, K. I Buše, M. (2006), U Evropi ima svako svoj „model”, *Le Monde diplomatique (Hin)*, godina 2. No 8. str. 11-12.
- Brown, R. M. (1975), *Strain of Violence: Historical Studies of American Violence and Vigilantism*, Oxford University Press, New York
- Brezekinski, Z. (1993), *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of Twentfirst Century*, Scribner, New York
- Castells, M. (1996), *The Rise of the Network Society*, Blackwell, Oxford
- Chaumont, J. M. (1997), *La Concurrence des victimemes, Génocide, identité, reconnaissance*, La Decouverte, Paris
- Chomsky, N. (2003), *Moć i teror*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
- Creveld, V. (1991), *The Transformation of War*, Free Press, Macmillan, London
- Džajgentes, F. (2004), *Moć i pohlepa: kratka povest sveta*, Moć knjige, Beograd
- Džejmson, F. (1995), *Postmodernizam u kasnom kapitalizmu*, KIZ „Art press”, Beograd
- Dženkins, R. (2001), *Etnicitet u novom ključu*, Biblioteka XX vek, Beograd
- Eriksen, T. H. (2004), *Etnicitet i nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd
- Foucault, M. (1979), *Discipline and Punish*, Penguin, Harmondsvort
- Giddens, A. (1985), *The Nation. State and Violence*, Polity, Cambridge
- Hannerz, U. (1990), Cosmopolitans and Locals in world culture, in: Mike Featherstone, ed., *Global Culture, Nationalism, Globalization and Modernity*, London: Sage, pp. 237-252.
- Hantington, S. (2000), *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica

- Held, D. et al. (1990), *Global transformations: Politics, Economics and Culture*, Polity, Cambridge
- Jessop, B. (1990), *State Theory: Putting Capitalist States in Their Place*, Polity Press, Oxford
- Kaldor, M. (2005), *Novi i stari ratovi*, Beogradski krug, Beograd
- Kant, I. (1995), *Večni mir*, Gutembergova galaksija, Beograd
- Kapferer, B. (2001), Star Wars About anthropology, culture and globalization, *Suomen Antropologi*, vol. 26 (3), pp. 2-29.
- Kaplan, R. D. (1994), The Coming Anarchy, *Atlantic Monthly*, 273. february, pp. 44-76.
- Kaplan, R. D. (1977), *The Ends of the Earth: A Journey at the Dawn of the Twenty First Century*, Papermac, London:
- Kaplan, R. D. (2004), *Balkanski duhovi*, Dan Graf, Beograd
- Kejgan, R. (2003), *O raju i moći*, Čarobna knjiga, Beograd
- Kennan, G. F. (1947); The Sources of Soviet Conduct, *Foreign Affairs*, July.
- Klastr, P. (2004), *Arheologija nasilja*, Kiša, Studentski kulturni centar, Novi Sad
- Konel, R. (1999), Zašto je klasična teorija klasična, u: A. Mimica, prir. *Tekst i kontekst: ogledi o istoriji sociologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Moisi, D. (2006), Emocionalni sukob civilizacija, *Danas*, 8-9 april. Str. VII.
- Moynihan, D. P. (1993), *Pandemonijum: Ethnicity in International Politics*, Oxford University Press, Oxford
- Orvel, Dž. (2003), *Životinjska farma*, Daily Press, Podgorica
- Sarup, M. (1988), *An Introductory Guide to Post-structuralism and Postmodernism*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead
- Robertson, R. (1994), *Globalization*, Sage, London
- Sasen, S. (2004), *Gubitak kontrole?: suverenitet u doba globalizacije*, Beogradski krug, Beograd
- Schlesinger, A. M. (1992), *The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society*, W. W. Norton, New York
- Smith, A. D. (1996), *Nations and Nationalism in a Global Era*, Polity Press, Cambridge
- Tejlor, Č. (2000), *Prizivanje građanskog društva*, Čigoja štampa, Beograd
- Tokvil, A. de (2002), *O demokratiji u Americi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad

- Urry, J. (2000), *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty – First Century*, Routledge, London
- Veber, M. (1976), *Privreda i društvo I – II*, Prosveta, Beograd
- Vidal, G. (2004), *Rat iz snova*, Beograd: Čarobna knjiga, Beograd
- Weiner, M. (1996), Bad neighbours, bad neighbourhoods: an inquiry into causes of refugee flows, *International Security*, vol. 21 (1).
- Wicker, H. R. (1997), Introduction: Theorizing ethnicity and nationalism, in: H.R. Wicker, ed. *Rethinking Nationalism and Ethnicity: The Struggle for Meaning and Order in Europe*, Berg, Oxford, pp. 1-43.
- Vonegat, K. (2006), Čuvari haosa: Odlomci iz „Čovek bez zemlje”, *Hun*, 6.04. str.68-71.
- Zdravković, H. (2005), *Politika žrtve na Kosovu*, Srpski genealoški centar, Beograd

Milojica Sutovic

VIOLENCE AND THE (RE)CONSTRUCTION OF LEGITIMACY

Summary

This paper suggests the approach that looks at the violence of modern time as a total social phenomenon, almost universal, regardless of relevant societies, method of their social and economic organization, natural environment and variable intensity of the violent activity. Although it has its own characteristics and a relative autonomy, basically, violence is not of epiphenomenal nature, but it is involved in the network of wider social relations and it is structured under the influence of this network within social power relations, and manifested as a social activity directed towards its confirmation and strengthening, or towards challenging and changing of social power relations, even in cases when violence is of verbal or symbolic nature. In its social background, there are relations of social inequality, which by itself is of conflict nature, regardless of the type of their manifestation, so that violence is a syndrome of the existence of certain conflict circumstances and serious disturbances within the contradictory body of the social being, even when such disturbances are latent, and at first sight almost invisible. The nature of social conflicts has a direct impact both to opportunities for occurrence of violence and its intensity. Necessary condition for its successful control is the reconstruction of legitimacy, where power resides in legitimacy and not in violence. It includes also the transformation of sovereignty and the role of society within the "new power geography" to which organized violence within the globalization process represents the most serious challenge.

СОЦИЈАЛНИ ПОЛОЖАЈ РАСЕЉЕНИХ И ИЗБЈЕГЛИХ ЛИЦА НА САРАЈЕВСКО-РОМАНИЈСКОЈ И ГОРЊОПОДРИЊСКОЈ РЕГИЈИ У 2006. ГОДИНИ

Апстракт: У овом раду истражене су најбитније карактеристике социјалног положаја и начина живота прогнаних, избјеглих и расељених лица на сарајевско-романијском и горњодринском региону након ратних разарања, агресије и насиља. Сагледан је социјо-економски статус избјеглих и расељених лица, могућност преживљавања и обезбјеђење основних потреба за животом. Миграцијом и расељавањем становништва мијења се етничка и демографска слика друштва. Утврђене су везе (корелације) између друштвене моћи силе и насиља, материјалног стања (имовине) и обезбјеђења основних потреба за животом.

Кључне ријечи: емиграција, прогнана, избјегла и расељена лица, сила, насиље, моћ, друштвено-економске и социјалне промјене, демографска слика.

Грађа о расељеним лицима у РС у стању је сређивања. Овај скромни истраживачки рад обухвата популацију расељених и избјеглих лица већином српске националности која су од априла 1992. године до јуна 2006. године привремено боравила на територији сарајевско-романијске и горњодринске регије Републике Српске. Анализа докумената рађена је према доступним подацима из пописа становништва из 1992. године и процјене броја становништва до 2006. године, као и на основу пописа избјеглих и расељених лица из 1996. године и регистрације ове категорије из 2001. године.

Овим радом се истражује утицај рата као облика насиља и агресије на миграције становништва сарајевско-романијске и горњодринске регије. Избјегла и расељена лица су она лица која су услед ратне опасности и ратних разарања и насиља присиљена да напусте своје домове, населе се на нова подручја. Циљ истраживања је доћи до сазнања о карактеристикама

социјално-економског стања и начина живота избјеглих лица. Избјегла и расељена лица као социопсихолошка категорија показатељи су могућности новостворених и стечених услова живота и могућности (немогућности) породице да задовољи потребе својих чланова. Ова лица су незадовољна својим статусом, живе у сиромаштву са минималним новчаним примањима и материјалним потребама од којих једино преживљавају, и бојазни да остану чак и без тога (смјештај, храна, одјећа). Њихове свеукупне активности усмјерене су ка животу у границама људског достојанства, те да га учине уопште могућим.

Истраживање статуса протјераног, избјеглог и расељеног становништва пружа нам јасну слику о ефектима ратних имиграција од 1992. године до почетка 1996. године, када је дошло до значајних промјена у етничком саставу становништва. Већи дио БиХ, град Сарајево – федерални дио, горња Босна, Цазинска крајина, насељени су претежно муслиманским живљем, док су западну Херцеговину, дијелове западне Крајине, Жепча, Усоре населили већином Хрвати. Сјеверноисточни и источни дио Републике Српске, Српско Сарајево, српску Илићу, Пале, Соколац, Хан-Пијесак и Подриње већином су населили Срби. Овај процес може се означити као процес «етничко-територијалне хомогенизације». Према истраживањима демографа, на челу са проф. др. Стевом Пашалићем, овај демографски процес и законитост резултати су различитих историјских и социолошких утицаја и географско-просторног размјештаја «ограничавања или потенцирања насељавања», и «међузависности геофизичких услова (геолошко-климатских, хидролошких, педолошких), као и изразито хетерогеног простора». Истраживања указују на изразито слаб природни прираштај (спор привредни развој, релативно изолован и слаб развој урбаних насеља). Једино је на овој регији забиљежен привремени демографски раст захваљујући механичком приливу становништва од 1992. године до 1996. године (С. Пашалић, 2002: 162-165).

Примјера ради, на територији Републике Српске, према попису избјеглог и расељеног становништва из 1996. и регистрацији из 2001. године, било је 132.298 избјеглих и расељених домаћинстава или 32,2% од укупног броја домаћинстава. Подаци из пописа становништва из 1991. године као и нек

процјене броја становника до 2006. године, представљају основ за анализу социјалног статуса расељеног становништва ове регије.

Највећи број ове популације расељен је на широј територији под контролом «босанских Срба», док је један дио добио статус избјеглица из Хрватске, Словеније и других земаља, а населио се у Србију, Црну Гору или у земље Европе и свијета (Њемачка, Аустрија, Шведеска, Норвешка, Швајцарска, Грчка, Америка, Аустралија).

На примјер, у 1991. години у Републици Српској живјело је 1.613.155 становника док је према процјенама тај број 1996. износио 1.391.593, са 1.322,989 домаћинстава протјераних, избјеглих и расељених 490.893 или 30,2% становника. У 2003. години било је (процјена) 1.463.465 становника, што указује на смањење за 221.562 становника. Утврђен је благ пораст у 2003. године када је било 1.463.465 или 149.690 становника мање од пописаног 1991. године. То је условљено наглим помјерањима, одласком муслиманског становништва са ових простора, и доласком великог броја протјераних избјеглица српске националности.

Табела број 2. Број регистрованих и избјеглих породица и лица на територији сарајевско-романијске и горњодринске регије на дан 6.6.2006. године

Ред. број	ОПШТИНА	Расељени		Избјеглице	
		Породица	Лица	Породица	лица
1.	Ист.Н.Сарајево	312	893	4	8
2.	Пале	526	1.610	3	6
3.	Соколац	224	732	1	3
4.	Хан-Пијесак	57	169	1	4
5.	Трново	81	193	0	0
6.	Источна Илица	134	423	0	0
7.	Ист.Стари Град	17	60	0	0
8.	Фоча	482	1.589	7	20
9.	Чајниче	158	515	0	0
10.	Калиновик	46	121	0	0

11.	Вишеград	965	2.894	8	7
12.	Рудо	96	281	0	0
13.	Рогатица	384	1.192	1	6
14.	Ново Горажде	136	416	0	0
15.	Власеница	667	2.134	5	18
16.	Милићи	134	442	5	17
17.	Шековићи	21	61	6	12
18.	Сребреница	382	1.286	2	5
19.	Братунац	733	2.517	0	0
Укупно		5.555	17.528	43	120

Извор: Министарство за избјегла и расељена лица, Одјељење за развој информисања и аналитику, Бијељина, 2006. године

Почетком ратних дејстава 1992. српско становништво је имало различите правце кратања ка слободним српским етничким зонама са простора Федерације БиХ и Републике Хрватске. Међу центрима насељавања су бањалучка регија и Српско Сарајево (са 60.960 или 14,5%), зворничка регија, (Зворник, Братунац, Власеница, Милићи, Сребреница, Шековићи, Осмаци), а населило их је 50.274 становника или 11,97%, а то чини највећи дио становништва из сарајевске области, тузланске и зеничке регије.

Из пописа и регистрације подаци указују да је од укупно 419.879 протјераних, избјеглих и расељених лица у Републици Српској, највећи број је са средњом, вишом и високом стручном спремом (58,3%) а најмање са ВШС и ВСС (6,0%) и лица без школске спреме (15%). Од укупно протјераних лица просјек чине домаћинства са 3,2 члана.

Миграције становништва на нашим просторима су историјска појава јер је наш народ био изложен насиљу и присили, а тиме и сеобама и пресељавањима, помјерању са својих огњишта. Ове сеобе, условљене насиљем, убиствима и ратним разарањима, материјалним губицима и геноцидом, изазвале су крупне демографске промјене и трајне последице. Рат је, као облик насиља, проузроковао велики број жртава са несагледивим материјалним губицима и сиромаштво највећег броја становништва. Резултат насиља је да нам отаџбина постаје све старија и малобројнија, сиромашан и ријетко насељен простор. На жалост, сеобе још трају континуирано одласком «на

привремени рад» у земље Запада. У ратном периоду (1992-1995) године више од 500.000 припадника српске националности протјерано је из Федерације. Након Дејтона, почетком 1996. године, услиједио је егзодус из Српског Сарајева, преко 100.000 лица, чиме је увећан број на близу 700.000 укупно протјераних лица у Републици Српској. Активно становништво, претежно омладина, напушта земљу у потрази за бољим социјалним положајем, сигурношћу и безбједношћу. Ови подаци указују да је промијењена демографска структура становништва на овим просторима.

Распадом бивше Југославије, издвајањем Македоније, сецесијом Словеније, Хрватске и БиХ, као и цијепањем три народа по националности, раздвајањем породица, понављају се, по козна који пут, масовна помјерања становништва и ствара категорија расељеног и избјеглог становништва и мијења се демографска слика становништва. Присутан је покушај стварања унитарне мултиетничке БиХ на основу етничког чишћења и прогона близу 700.000 Срба из српских крајева (само из Хрватске преко 300.000 лица).

Илустративан примјер су и подаци из Другог свјетског рата, када је Југославија међу неколико земаља Европе била највећи страдалник рата, ратних разарања и геноцида. У рату 1941-1945. године највише жртава и најбруталнији обрачуни су се дешавали на приближно истим просторима (као и у овом грађанском рату,) на територији тадашње НДХ, Херцеговине и источне Босне. Очигледно су страхом и новим геноцидом и мотивисане масе на отпор и напуштање својих огњишта.

(Напомена: Према статистичким подацима УН, у свијету је било 2006. године 11 милиона избјеглица, 1,3 милиона људи који су тражили азил, скоро 2 милиона избјеглица, 5 милиона расељених особа, 0,5 милиона расељених особа које су се вратиле кући и 1,4 милиона људи са сличним проблемима, што све скупа износи 22 милиона без дома. Само у тој години милион живота су тешко и непосредно погођен ратом. Тринаест милиона дјеце је расељено због рата, 2 милиона је погинуло, 6 милиона рањено и 10 милиона трауматизирано, претучено и силовано)

Проблеми као што су рат, неправда, крајње богатство и сиромаштво, «залуђености силом и моћи»¹ проузрокују учесталост насиља, такмичење између нација, раса и различитих група, односно међуљудске конфликте. Насиље се дешава у свим друштвима и у свим околностима, јер истраживања указују да особа постаје насилна када живи у условима неке опасности, са мало могућности за развој, раст, сазријевање и креативност, јер човјек није наслиједио склоност ка ратовању, нити је насилје генетска предиспозиција човјекове природе. Главне пријетње у животу су: 1) пријетња личном интегритету, 2) пријетња личном идентитету, 3) неправда, 4) фрустрација, 5) насиље. Пријетње личном интегритету је озбиљна пријетња – озбиљна болест (физичка пријетња, губитак вољене особе, емоционална пријетња), осјећај да живот више нема смисла (духовна пријетња). Пријетња личном идентитету је осјећај понижености, изманипулисаности, потлачености. Пријетња везана за питање неправде јесте пријетња која ствара општу несигурност и осјећај угрожености. Фрустрација је ненормално стање које се јавља код појединаца када, услед објективних спољних околности, нису остварене њихове жеље. Нормално је очекивати да бројни проблеми расељена лица излажу овој пријетњи.

¹ Централно политичко питање 1990. године је било питање моћи. Општепознато је да је моћ била темељни елеменат практички свих облика владавине кроз историју. Грозница «американизације» захватила је цијели свијет. Сваки аспект човјековог живота, у сваком дјелићу свијета, био је под утицајем америчког начина живота, јер је већина вођа и идеологија подржавала раздвајање, такмичење и нејединство. Велики дио човјечанства је био жртва расних, религијских и идеолошких прогона и насиља значајнијег обима. Богати и моћни људи су учинили врло мало за сиромашне и жртве неправде и тираније. У свијету је протекле 1995. године било 191 милион миграната (САД 38 милиона, Русија 12 милиона, Њемачка 10 милиона, Украјина 6,8 милиона Француска 6,5 милиона.

СОЦИЈАЛНИ ПОЛОЖАЈ МИГРАНАТА У РЕГИЈИ

Веома је тешко направити праву анализу социјалне структуре ове популације која је настала на потпуно измијењеним, ратом изазваним социјалним условима живота и преструктурирања начина живота и рада. Већина су на ратиштима, расељени живе у оскудици, без посла, домова, са ниским стандардом и ратним синдромом. Потешкоће операционализације ове категорије становништва везане су за претходну и садашњу припадност друштвеним групама. Присутно је схватање да нова улога појединаца и друштвене групе избјеглица представљају «уметак» у живо ткиво друштвене средине и представљају реметилачки фактор који утиче на стандард домицилног становништва. То је зато што се има у виду њихов минимални радни допринос, незнатна моћ и утицаја на власт на одлучивање и њихов измијењени друштвени положај у друштвеној средини.

Све унапријед речено, као и присутни стални страх од неизвјесности (физичког уништења), утиче на међуљудске односе тако што доминирају нетрпељивост, тјескоба, осјећај мање вриједности (инфериорности).

Велики је број престрашених, убијеђених су да непотребни, да су грађани другог реда, некорисни и одбачени, без својих домова, својих најмилијих, без игдје ичега. Дакле, у питању је материјално и морално деградирање изазвано (дуже времена) међунационалном и међурелигијском нетрпељивошћу и нетолеранцијом и на крају ратним пожаром. У дугом низу година нагомилани неријешени социјални, идеолошконационални и вјерски односи довели су до ратних сукоба, који су условили потпуно нове социјалне слојеве, у првом раду групацију избјеглица.

Назив «избјеглица» увелико утиче на њихово психичко понашање са тешким траумама (ратни и постратни синдром). Свјесни су чињенице да се темељно мијења однос према друштвеној стварности јер њихов дугогодишњи стрљив рад одједном пада у воду, те да је туђа имовина привременог карактера и дата на привремено уживање. Преокупирани су размишљањем кад и како се вратити на своју имовину, свом завичају, и како надокнадити и створити изгубљени посјед и

богатство. Код њих се јављају психичке кризе, несигурност, недостатак узајамног поштовања и самопоштовања, а корјенито се мијења и систем вриједности. Тешко им пада сазнање да су, поред свега, изгубили своје најмилије и доскорашње комшије и пријатеље. Раздвојена домаћинства, погибија најмилијих и одлазак у егзил - почетак је краја тих несрећних породица. Кривци за њихову несрећу и злу судбину су креатори рата и разни бјелосвјетски мешетари. Због безнадежног стања, појављује се себичност, завист и подозрење. Неоправедне и нагле (ратом проузроковане) социјалне промјене и психичке кризе стални су пратиоци ове категорије становништва. Осуђени су на живот у коме су за много шта ускраћени Све је мање солидарности, разумијевања и бриге о измученим претрашеним, резигнираним, ојађеним људима. Разрјешење основних проблема (ове категорије) врши се континуирано, али недовољно.

Маркузеова констатација о пониженем, увријеђеним и изгубљеним, животно угроженим људима може се примијенити на расељена и избјегла лица. Њихов (избјеглички) незнатни утицај на друштвено-политички и производни живот ствара друштвену мрежу посебне социјалне угрожености у Републици Српској и регији.

Међуљудски односи, наметнути (дозирани) са стране, каналишу односе и процесе и чине безоблични систем бесперспективности, без јасних дугорочних циљева развоја и без могућности асоцијативних економско-политичких веза и односа међу људима. Врхови власти (вође) немоћни су да утичу на ове везе и односе јер се и они налазе у ограниченој (наметнутој свана) сфери утицаја од стране међународних ментора. Све ово чини наше друштвено (државу БиХ) нехомогеном, нестабилном, неповезаном, стихији подложном државном творевином која је у сталном осипању и урушавању. Предузимање одговорности друштва према овој друштвеној групацији и могућности (капацитети) за повећање економског и социјалног стандарда су недовољни и неблаговремено се остварују.

Друштвена моћ и насиље доводе до распада државе, а новостворене творевине су нестабилне и несигурне. Државна заједница БиХ са два ентитета, Федерација и Република Српска,

доведена је у стање заустављања, кочења и парализе развоја државних институција. Дошло је и до застоја у развоју демократског друштва утицајем националних партија из Сарајева (бошњачко-муслиманска (СДА, хрватска ХДЗ) које изазивају кризу друштва и државе Босне и Херцеговине и озбиљно пријете нестанком Републике Српске. Дејтонска теорија развоја друштва путем у међународне асоцијације изражена је кроз синтезу визије новог свјетског поретка и свјетских интеграција које све израженије доводе до конфликтне ситуације.

Од Дејтонског споразума на сцени су жестоки политички међунационални сукоби како у теорији тако и у политичкој пракси засновани на хипертрофираним схватањима мјеста, значаја и улоге ових маргинализованих групација. Државни и политичко-економски носиоци развоја Републике Српске су у блокади, условљени су политичким и другим притисцима САД, Европе, као и страначким надметањима од стране страначких лидера из реда Бошњака и Хрвата, заговарањем идеја о јединственој мултикултурној Босни и Херцеговини без Републике Српске и српског народа као државотворне творевине. Овај период карактерише висок проценат сиромаштва, разорени привредни и економски ресурси, политичке, социјалне и културне фрустрације, неповјерење у институције и државу без суверенитета (спољњег и унутрашњег).

Због недограђености друштвеног система и неријешених међунационалних односа и хибридне дејтонске државе БиХ са два ентитета, заустављена је производња, паралисано функционисање привредних предузећа и демократских токова развоја, успорено уклапање у тзв. међународне интеграције и свјетске тржишне токове. Због овога долази и до ерозије друштвено-политичког и економског система и социјалног раслојавања становништва и неизвјесне судбине највећег дијела расељеног и избјеглог становништва.

Званични показатељи говоре да је минимална брига друштва о расељенима и избјеглицама, сведена на одржавање нивоа пуког преживљавања, тако да се ова категорија подводи под категорију тзв «комунистичке расподјеле према потребама». Ова минимална расподјела није обезбиједила основне услове за живот ове категорије ратом осиромашеног становништва.

Још је у главама људи синдром бивше Југославије, са присутном «свијешћу» о дезинтеграцији (унитаризам, национализам), распарчавању и сецесионистичким потезима бивших република и покрајина. Нико од сецесиониста није оптужен за овај изум (који је изазвао рат), изузев Републике Српске, која је хтјела да остане у саставу Југославије, него је сецесионизам подстрекиван, подржан и лобиран од стране међународне заједнице, док је српски народ Републике Српске поглашен геноцидним народом и агресором.

Присутна је перманентна друштвена криза у пракси и теорији, као конститутивни елемент дејтонске државе, са унутрашњим и међународним сукобљавањима и потпиривањем међунационалних и међурелигијских сукоба и рушења политичког законодавног и економског система. Национални политичари и страначке вође, своје «изуме» испредене на национално-политичком домаћом и свјетском тржишту, (препродане душе) почињу проглашавати за «објективне законе», у складу са интегративним свјетским токовима на путу ка новом свјетском поретку, изуму Европе (Америке и Европске уније).

Још давно је професор Вељко Кораћ предвидио суморну слику садашњице када је у разговору са «официјалним» «апологетићем» примјетио је да ће брзо доћи вријеме када ће у нашем друштву најтеже бити Југословен (у нашем случају Србин). Ова предвиђања су се, на жалост, обистинила и стриктно се примјењују над најбројнијим народом бивше Југославије – над Србима.

Наше водеће газде у тзв. интелектуалним и страначким кухињама, заједно са међународним медијаторима новог свјетског поретка, свакодневно «справљају» «одговарајуће теорије» од стране «аполитичара» садашњице. Политичке групе и групице и страначки лидери добро су се «овајдили» на уштрб конкретне друштвене праксе, а понајвише с леђа народне сиротиње (избјегличке категорије). Овај ситносопственички (приватно сопственички елемент) «окотио» се у рату и невољама и снажно прожима остатак друштвеног сектора привреде и друштвених дјелатности, а изражава се у незајажљивој грабљивости и тежњи да се цјелокупна стварност и општедруштвена добра «добаве» до «властитог тијела и духа

и претопе» у приватни посјед (В. Кораћ). Друштвене покретљиве и «прилагодљиве» снаге друштвене моћи, страначки и државни лидери дејтонске БиХ, као протектората са Високим представником, контролишу све важне пунктове законодавне, судске, државничке и извршне власти, као апарат за физичко насиље, путем медија и снажно утичу на укупан друштвени живот.

Друштвене групе, путем разних професионалних владиних и невладиних удружења (Цивитас, ОЕБС, Вијеће Европе и сл.) врше притиске у циљу афирмације европског и америчког (увезеног) економско-политичког система, под паролом побољшања демократских животних услова људи, а који развлашћују и разграђују економско-политички и унутрашњи друштвени развој Републике Српске.

Избјеглице, пензионери, маса незапослених од којих највећи број живи у највећој биједи, виде нагло богаћење и привилегије, енормне плате носилаца власти привилегованих група и новопечене богаташе и криминализоване групе огрезле у корупцији и криминалу. Међутим, наметнуте брзопотезне промјене друштвеног преструктурисања, реформе образовног система по Болоњи, израз су дугорочних циљева новог свјетског поретка, пута у међуатланске асоцијације.

Расељена лица и избјеглице, међу којима је велики број чланова погинулих породица и инвалида, на ивицу су егзистенцијалних потреба и не виде пут из зачараног круга. Због специфичних друштвено-економских и животних услова са покиданим везама (ратом условљеним), јавља се посебна социјална категорија становништва - неорганизована, растворена, испресијецана, ограђена и блокирана «вишеструким нитима», објективно «уткана» у бирократско ситносопственичко друштвено ткиво, са наметнутим баластом од стране скоројевићких богаташа «двовласника», «тровласника» и «вишевласника», који перманентно утичу на осиромашење дијела друштва (и избјеглица). Видљива је девалвација неких фундаменталних демократских идеја и вриједности са одсуством свијести о томе како би поредак (државна творевина БиХ са два ентитета) требало да изгледа.

Националне снаге, чијим интересима данашње стање одговара, лобирањем, притисцима и насиљем систематски стварају конфузну ситуацију с намјером укидања ентитетске

творевине Републике Српске - без војске, полиције, правосуђа, просвјете и слично. На трагу нових, наметнутих радикалних, мање-више успјешно у пракси провјерених модела, тешко примјењивих на наше специфилне услове као једино могућих рјешења, ствара се клима неповјерења и несигурности међу масама. У реформистичком приступу примјењује се (демонстрира) моћ и насиље без уважавања наслијеђених односа са набојем мржње и нетрпељивости, како би ове хетерогене структуре функционисале у дејтонској или постдејтонској државној заједници.

Потешкоће у вези са реализацијом уласка у Европску унију често воде ка другом екстремистичком уређењу (уз прегласавање српског народа), ка јединственој мултиетничкој, мултинационалној, мултикултуралној друштвеној заједници без изражене воље сва три народа, са мајоризацијом Срба. Руководство у БиХ је принуђено да чека и слуша директиве «од врха», од међународних медијатора (високог представника) уз запостављање личне креативности, снажљивости и инвентивности у стварању демократске државе.

У настојању за темељитом спознајом реалних животних услова ове друштвене групације, истраживач је суочен са недостатком (несрђености) и нетачношћу података, архивске документације и писаних анализа. То смањује могућност сагледавања стварних материјалних и социјалних услова живота избјеглица које још увијек представљају неистражену социјалну категорију босанскохерцеговачке сиротиње, код све три националности. Због тога се намеће потреба за далеко ширим и сложенијим истраживачким радом ове категорије становништва. Према подацима пописа избјеглих и расељених лица из 1996. године и регистрације из 2001. године, анализом архивске (несређене документације) добивене од Републичког црвеног крста, МУПА, Републичког завода за статистику и Министарства за расељена лица и избјеглице, те општинских организација црвеног крста, као и на основу анализ узорка од 600 анкетираних избјеглица и расељених лица на сарајевско-романијској и горњодринској регији (Источно Н. Сарајево, Пале, Соколац, Рогатица, Рудо, Братунац и Сребреница) добијени су подаци који указују на сљедеће:

- Анализа података о размјештају расељених домаћинстава по регијама указује да се вршио притисак приликом расељавања

на економски развијеније просторе (Бањалука и бијељинска регија) у којима је уточиште нашло скоро двије трећине или 62,2% од укупног броја избјеглих и расељених домаћинстава. Утврђен је неравномјеран размјештај избјеглих и расељених домаћинстава по појединим посматраним општинама. Подаци указују да је у 10 општина смјештено 59,5% од укупног броја избјеглог и расељеног становништва Р. Српске, а то су општина Бањалука, Бијељина, Приједор, Зворник, Добој, Брчко, Пале, Братунац, Градишка и Дервента. Велики проценат одпада и на сарајевско-романијску и горњодринску регију;

- Посматране општине: Братунац, Брчко, Вишеград, Крупа на Уни, Пале, Српска Илица, Српски Брод, С. Купрес, С. Мостар, Српски Стари Град, С.Н. Сарајево, Трново и Чајниче, имале су више од 50% избјеглих и расељених лица у односу на укупан број домаћинстава;

- Демографске анализе указују да је југозападни и источни (сарајевско-романијски и дрински) регион након потписивања Дејтонског споразума представљао изразито миграционо подручје, те је због рјеђе насељености, сталних миграционих покрета, ниског природног прираштаја, забиљежен и спори повратак избјеглог и расељеног становништва на овај регион.

ОПШТИНА ПАЛЕ – ТРАНЗИТНО ПОДРУЧЈЕ ЗА РАСЕЉЕНЕ

Анализом Захтјева за издавање исправа избјеглим лицима утврђено је да је око 20.000 лица пријављено у републички и општински Црвени крст на Палама. Утврђено је да је у периоду од 1992. до почетка 1996. године регистровано 7.720 породица с просјечним бројем од два или три чланова. Од овог броја највише је регистровано избјеглица 1992. године, преко 67%, док је 25% пријављених у првој половини 1996. након Дејтона. Осталих 18% пријављивано је током 1993,1994. и 1995. године. Ове породице су протјеране из сарајевских општина (данашњи федерални дио БиХ) - Стари Град, Центар, Ново Сарајево, Нови Град, Илица, Хаџићи, Вогошћа, Трново, Прача итд. Од укупног броја протјераних, 3.470 породица је смјештено у напуштеним кућама или становима Муслимана, Хрвата и Срба, док је остатак од 3.780 породица био смјештен у српским кућама, викендицама, хотелима, одморалиштима или код

родбине и пријатеља. Велики број избјеглица које нису регистроване био је у транзиту кроз Пале, или се краћи период задржавао и настављао пут у општине ширег сарајевско-романијског и дринског региона, док је добар дио наставио пут у Србију и Црну Гору, земље Европе и Америке (подаци важе за 1992. годину).

Према подацима добијеним од МУПА РС – у Станице милиције Пале је од 24.11.1992. године до краја 2001. године издато укупно 18.181 избјегличких легитимација, и то: 24.11.1992. - 31, 1993. - 3.175, 1994. - 7.033, 1995. - 506, 1996. - 6.897, 1997. - 181, 1998. - 234, 1999. - 93 и 2000. - 31.

Анализом захтјева који су издати од стране општинског Црвеног крста у Палама за поврат имовине, највећи број захтјева за враћање у Федерални дио Сарајева поднесен је током 2001. године - око 440 домаћинства, 2000. године - 140, 2002. - 84, док је забиљежен и незнатан број захтјева 2003, 2004. и 2005. године. Захтјеве за повратак имовине поднијело је 1997. године 15, а 1999. - 20 или укупно 35 домаћинстава. Истина, ове податке треба узети са резервом због тога што евиденгиране породице, које су поднијеле захтјев за поврат имовине, углавном се нису (комплетне) вратиле у своју напуштену имовину, због неусловности уништених, запаљених и девастираних домова, а федералне власти, да би приказале масовни повратак на своју имовину, издавале су лична документа (ЦИПС) на основу захтјева и предратног мјеста боравка и пописа из 1991. године. Имајући у виду чињеницу да се углавном ради о старијим лицима која су се вратила да би остварила право на стан(куповином државних станова), те замјеном или продајом имовине ријешла стамбено питање. Прегледом колективних стамбених објеката (кућа и станова у 2006. години) на Палама, у којима су смештене углавном избјегле и расељене породице, утврђено је да има укупно 821 стамбених јединица са избјеглим породицама, породицама погинулих бораца и ратних војних инвалида. Додијелене су 772 парцеле и изграђено је 915 објеката (кућа), а 93 за породице погинулих бораца и ратних војних инвалида.

Увидом у спискове уживалаца новчане помоћи у Центру за социјални рад Пале (2006. године) утврђено је да из категорије избјеглих и расељених 32 породице (које садрже по два и више чланова) користе социјалну помоћ, од чега је без личних

примања 8 пензионера, 8 незапослених, 7 самохраних мајки и очева и 6 старих изнемоглих лица. Као корисника додатка за његу и помоћ других лица евидентирано је 36 породица са 1, 2, и 3 члана домаћинства. Подаци указују да је током рата било свакодневно преко 1.000 корисника јавних кухиња у Брезовицама, Јахорини, Подграбу и Палама.

Да бисмо стекли тачнију слику о социјалном положају породица избјеглог и расељено становништва, извршена је анкета на узорку од 600 домаћинстава. Анкета је извршена у школама, код ученика чији су родитељи избјегла и расељена лица. Анкетирана су дјеца (родитељи) у двије основне школе - Пале и Мокро (170) и пет средњих школа: Братунац, Рудо, Рогатица, Сребреница и Пале (430). Анкетом је утврђено да је најзаступљенија старосна категорија испитаника од 31 до 45 година - око 53%, испод 30 година 13% и преко 45 година 34%. Из анкете произлази да је највећи број испитаника ријешило своје стамбено питање, куповином, замјеном, изградњом - 57,4%, док 27,7% породица није трајно ријешило стамбено питање, при чему је 14,9% испитаника изјавило да нема ријешено стамбено питање. На питање да ли су запослени, позитиван одговор је дало око 68%, од тога у државним органима 25%, у приватним и властитим фирмама 43%, док пензионера има 17,3%, а незапослених 14,7%. Приказана су примања запослених од 200,00КМ - 45% до 1000,00КМ - 18%, док је 12,8% испитаника изјавило да нема никаквих примања. Живе од милостиње родбине, пријатеља, социјалне помоћи и инвалидине. Остали се нису изјаснили о висини примања. Изјављују да су избјегли из федералног Сарајева - преко 80%, док су 20% избјеглице из других сусједних општина, Праче², Горажда, Рогатице, Илијаша, Високо и сл. На питање шта су посједовали од имовине, 75% је изјавиле да су посједовали куће, станове и да им је имовина запаљена, уништена и девастирана, зарасла у коров, док је 25% изјавило да им је имовина сачувана и усељива.

² Интересантан је податак да је са подручја Праче протјерано 666 становника српске националности, од којих моментално живи свега 23 становника у новоформираној општини Пале - Прача која је у саставу босанско-подрињског кантона Горажде. У овој општини тренутно живи 1580 становника, са 325 домаћинстава у три мјесне заједнице Прача, Реновица и Вражалице. (Извјештај начелника општине Салка Опхођаша).

ПРИЛОЗИ

1. Преглед избјеглог, расељеног и цивилно угроженог становништва

Литература:

1. *Пашилић, С* (2002): Антропологеографска стварност Срба у Босни и Херцеговини, Бањалука
2. *Бјеловитић, М* (1998): Ратне миграције српског становништва у бившој БиХ, Република Српска у Дејтонским границама, ТАРЕ, Бањалука
3. *Живак, С* (1996): Живим да свједочим, Јавност, Сарајево
4. *Маријанац, З* (2000): Развитак становништва у БиХ 1850-1991., Матица Српска, РС, Бањалука
5. *Марјанац, З.* (1998): протјерана, избјегла, расељена лица, домаћинства и прихватни центри, Република Српска у Дејтонским границама (Зборник радова), ГД РС, Бањалука
6. *Марковић, Ј. Ђ.* (1998): Географске регије Републике Српске, Контакт И, Бијељина
7. *Пашилић, С* (1997): Страдања Срба и српских насеља у БиХ (1992-1995.), Бањалука-Компани, Бањалука, 1997
8. *Пашилић, С.*(2005): Политика развоја становништва Републике Српске (Пројекат), Бањалука-Компани, Бањалука
9. *Цвијић, Ј.* (1992): Сеобе и етнички процеси у нашем народу, Сарајево
10. (1999): *Развитак становништва Србије од 1991-1997. године* Центар за демографска истраживања, Београд
11. (1991): *Попис становништва, домаћинства, станова и пољопривредних газдинстава 1991. године (први резултати)* Републички завод за статистику СР БиХ, Сарајево
12. (2006): Подаци које је прикупи аутор у Републичком црвеном крсту, МУП, Центру за социјални рад, Центру за истраживања ратних злочина, анкетирањем током 2006. године
13. (1996): Попис избјеглих и расељених лица у Републици Српској

14. (1996): Републички завод за статистику, Бањалука, (процијењени подаци из 1996. и 2003. године),
 15. (1991): Статистички годишњак СР БиХ за 1991. годину,
 16. АИАС статистика, <http://www.wiaid.nih.gov> (foctsheoets)o aidsstat. Htm, i <http://www.cdc.gov/nchs/fastats/aids-hiv.htm>.,
 17. Статистика популације:<http://www.xist.org/i> <http://www.census.gov/ipc/www/idbnew.html>.
 18. **Жупанов, Ј.** (1971): Самоуправљање и друштвена моћ у радној организацији, Модерна организација 6-7.
 19. **Хамовић, М.** (1994): Извјеглице у Босни и Херцеговини (1941-1945), «Филип Вишњић», Београд
- Slobodan Ninković

Садржај:

<i>Слободан Антонић</i> НЕКА РАЗЛИКОВАЊА СИЛЕ И МОЋИ У КЛАСИЧНОЈ СОЦИОЛОГИЈИ.....	7
<i>Милан Трипковић и</i> <i>Гордана Трипковић</i> НАСИЉЕ У ДРУШТВУ, НАСИЉЕ НАД ДРУШТВОМ И НАСИЉЕ ДРУШТВА: ИЗУЗЕЦИ ИЛИ ПРАВИЛО.....	27
<i>Милован М. Митровић</i> <i>Зоран Аврамовић</i> НАСИЉЕ КАО КУЛТУРНИ ОБРАЗАЦ.....	55
<i>Љубиша Митровић</i> КРИТИЧКО ЗНАЊЕ О НАСИЉУ У ДЕМОКРАТСКОМ ДРУШТВУ.....	73
<i>Рајко Куљић</i> СТРУКТУРАЛНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ И НАСИЉЕ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ.....	91
<i>Момир Зековић</i> НАСИЉЕ У ОМОТАЧУ ДРУШТВЕНЕ ДЕСТРУКТИВНОСТИ.....	109
<i>Божо Милошевић</i> СРБИ ИЗМЕЂУ НАСИЉА И ЖРТВЕ.....	121
<i>Гордана Вуксановић</i> ИДЕНТИТЕТ (САМО)КОНТРОЛА И МОЋ ОРГАНИЗАЦИЈА.....	141
<i>Љубинко Ружић</i> ЈЕДАН ПРИМЕР НАСИЉА ВЛАСТИ.....	155
<i>Лазо Ристић</i> DRUŠTVENA MOĆ I NASILJE: URBANI KONTEKST.....	171
<i>Срђан Шљукић</i> ДРУШТВЕНА МОЋ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА НАСИЉА.....	187
<i>Драгана Стјепановић-Захарјевић</i> Срђан Шљукић ДРУШТВЕНА (НЕ)МОЋ И НАСИЉЕ: СРПСКО ДРУШТВО НА ПОЧЕТКУ XXI ВЕКА.....	203
<i>Бисерка Кошарац</i> РОД И ЗЛОУПОТРЕБА МОЋИ.....	217
<i>Митар Миљановић</i> ДРУШТВЕНА МОЋ И РОД.....	235
<i>Ката Марјановић</i> КА ПИТАЊУ О ОДНОСУ ВЈЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА И НАСИЉА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ.....	247
<i>Златиборка Попов-Момчиновић</i> Зоран Милошевић О СУПРОСТАВЉАЊУ РЕЛИГИОЗНОМ ЕКСТРЕМИЗМУ У РУСИЈИ И НЕКИМ ЕВРОПСКИМ ДРЖАВАМА.....	267
<i>Милош Марјановић</i> Ката Марјановић НЕНАСИЉЕ – ЦИВИЛИЗАЦИЈСКА СУШТНИНА ВЛАДАВИНЕ ПРАВА И ДЕМОКРАТИЈЕ: ЕКСКУРС О ПОПЕРОВОМ СХВАТАЊУ.....	287
<i>Зоран Николић</i> ПОЛИТИЧКО НАСИЉЕ У НЕДЕМОКРАТСКИМ РЕЖИМНИМА XX ВЕКА.....	307
<i>Боро Трајковић</i> ФЕНОМЕН ПЕРЦЕПЦИЈЕ МОЋИ.....	335
<i>Душко Вејновић</i> Боро Трајковић ДРУШТВЕНА МОЋ И НАСИЉЕ.....	359
<i>Биљана Милошевић</i> ДРУШТВЕНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ – ИЗАЗОВИ БУДУЋНОСТИ.....	377
<i>Друштвена моћ и насиље.....</i>	391

<i>Драгутин Чегар</i> НАСИЉЕ НАД ЖЕНАМА И ЊИХОВ ДРУШТВЕНО ЕКОНОМСКИ ПОЛОЖАЈ.....	403
<i>Мира Видаковић</i> ДРУШТВЕНА МОЋ И НАСИЉЕ У ОБРАЗОВАЊУ.....	433
<i>Снежана Стојић</i> ОДНОС ПРЕМА НАСИЉУ У ПОРОДИЦИ	453
<i>Вјеслав Колајић</i> ДРУШТВЕНА МОЋ И НАСИЉЕ.....	465
<i>Зоран Николић</i> ФЕНОМЕН ПЕРЦЕПЦИЈЕ МОЋИ.....	489
<i>Слободан Нинковић</i> СОЦИЈАЛНИ ПОЛОЖАЈ РАСЕЉЕНИХ И ИЗБЈЕГЛИХ ЛИЦА НА САРАЈЕВСКО- РОМАНИЈСКОЈ И ГОРЊОПОДРИЊСКОЈ РЕГИЈИ У 2006. ГОДИНИ.....	515